MDIS Tashkent

MANAGEMENT, MARKETING AND FINANCE

INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL

VOLUME 1, ISSUE 4

Management Development Institute of Singapore in Tashkent

International scientific journal Management, Marketing and Finance

VOLUME 1 ISSUE 4
SEPTEMBER, OCTOBER, NOVEMBER 2024

“Menejment, marketing va moliya” xalqaro ilmiy jurnali
2024-yil 4-soni

ISSN 3030-3745 | WWW.JMMF.UZ

Tashkent 2024

ISSN 3030-3745
"Management, Marketing and Finance" xalqaro ilmiy jurnali, 2024-yil 4-soni – 2024-yil noyabr.

Tahrir hay'ati

Mamatkulov Ilhom Abdurashidovich	*Toshkent shahridagi Singapur menejmentni rivojlantirish instituti rektori, i.f.d.*	***Tahrir hay'ati raisi***
Ishanxodjayeva Dildora Aleksandrovna	*Toshkent shahridagi Singapur menejmentni rivojlantirish instituti Tadqiqot, innovatsiyalar va xalqaro munosabatlar bo'yicha direktor, i.f.f.d. (PhD)*	*Tahrir hay'ati raisi o'rinbosari*
Hasanov Tohir Abdurashidovich	*Toshkent shahridagi Singapur menejmentni rivojlantirish instituti konsultanti, i.f.d., dotsent.*	*Tahrir hay'ati mas'ul kotibi*
Eric Kuan	*Singapur menejmentini rivojlantirish instituti prezidenti (MDIS, Singapore), PhD, professor.*	*Tahrir hay'ati a'zosi*
Paul van Gardingen	*Bangor universiteti prorektori (Bangor University, UK), PhD, professor.*	*Tahrir hay'ati a'zosi*
Abigail Moriarty	*Sanderland universiteti Markaz rahbari (University of Sunderland, UK), PhD, professor.*	*Tahrir hay'ati a'zosi*
Rob Burton	*Tissayd universiteti decani (Teesside University, UK), PhD, professor.*	*Tahrir hay'ati a'zosi*
Mamatkulov Abdurashid	*Toshkent davlat agrar universiteti professori, i.f.d., professor.*	*Tahrir hay'ati a'zosi*
Bektemirov Abdumalik	*Samarqand iqtisodiyot va instituti kafedra mudiri, i.f.d., professor.*	*Tahrir hay'ati a'zosi*
Aliyeva Deniza	*Toshkent shahridagi Singapur menejmentini rivojlantirish instituti dotsenti, i.f.d.*	*Tahrir hay'ati a'zosi*
Abdullayev Baxrom	*Urganch davlat universiteti rektori, fiz-mat.f.d.,dotsent.*	*Tahrir hay'ati a'zosi*
Raximxodjayeva Nodira	*Toshkent shahridagi Singapur menejmentini rivojlantirish instituti dekani, i.f.f.d.*	*Tahrir hay'ati a'zosi*
Xo'jayev Jamol	*Toshkent shahridagi Singapur menejmentini rivojlantirish instituti dotsenti, t.f.f.d.*	*Tahrir hay'ati a'zosi*
Kurbonova Dilafruz	*Toshkent shahridagi Singapur menejmentini rivojlantirish instituti dotsenti, i.f.f.d.*	*Tahrir hay'ati a'zosi*
Bektemirov Abduxamid	*Samarqand davlat universiteti dotsenti, PhD.*	*Tahrir hay'ati a'zosi*
Veluthedan Sreekanth	*Toshkent shahridagi Singapur menejmentini rivojlantirish instituti xorijiy o'qituvchisi, PhD, professor.*	*Tahrir hay'ati a'zosi*
Alekha Panda	*Toshkent shahridagi Singapur menejmentini rivojlantirish instituti xorijiy o'qituvchisi, PhD, professor.*	*Tahrir hay'ati a'zosi*
Firas Halawani	*Toshkent shahridagi Singapur menejmentini rivojlantirish instituti xorijiy o'qituvchisi, PhD, professor.*	*Tahrir hay'ati a'zosi*
Maged al Dubai	*Toshkent shahridagi Singapur menejmentini rivojlantirish instituti xorijiy o'qituvchisi, PhD, professor.*	*Tahrir hay'ati a'zosi*
Manjunath Bharmappa Ramesh	*Toshkent shahridagi Singapur menejmentini rivojlantirish instituti xorijiy o'qituvchisi, PhD, professor.*	*Tahrir hay'ati a'zosi*

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Adminstratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan 2024-yil 29-yanvarda №213940-son bilan ro'yxatga olingan.

ISSN халқаро стандарт рақами – 3030-3745.

O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi huzuridagi Oliy attestatsiya komissiyasi Rayosatining 2024 yil 27 sentyabrdagi 361/5-sonli qaroriga muvofiq, iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) va fan doktori (DSc) ilmiy darajalari bo'yicha dissertatsiyalarning asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro'yxatiga kiritilgan.

"Management, Marketing and Finance" xalqaro ilmiy jurnalida har bir maqolaga DOI raqam olinib, Polshaning Indeks Copernikus(OAK12), Yevropaning Zenodo va Open Aire, Rossiyaning Cyberlinenka, Angliyaning Europub xalqaro ilmiy bazalariga va www.jmmf.uz saytiga joylanadi, Google akademiya xalqaro ilmiy qidiruv tizimida indekslanadi.

© Management Development Institute of Singapore in Tashkent
© International Scientific Journal "Management, Marketing and Finance"
© Authors

KIRISH SO‘ZI

Ma’lumki, bozor munosabatlari sharoitida erkin raqobat va aholi turmush farovonligini ta’minlashda marketing faoliyati muhim ahamiyat kasb etadi.

Hozirgi vaqtda dunyoda marketingning ikki mingdan ortiq ta’rifi mavjud. Ammo, ulardan ko‘pchiligi marketing – xaridorlarning aniq guruhlari ehtiyojlarini qondirish, bozor muammolarini yechishga har tomonlama yondashish, ehtiyojlarni ayirboshlash yordamida qondirishga qaratilgan faoliyat turi ekanligini ifodalaydi. Bu bir tomondan, “Marketing” tushunchasining juda murakkabligi hamda ko‘p qirraliligidan dalolat bersa, ikkinchi tomondan esa, marketing bo‘yicha turli oqimdagi ilmiy maktablar, biznes guruhlari va jamoatchilik mavjudligini ko‘rsatadi.

Marketing tushunchasiga bugungi kun talablaridan kelib chiqib ta’rif berganda – bozorda vujudga keladigan iqtisodiy munosabatlarni faollashtirish uslublarini, tovarlarni ishlab chiqarish hamda sotish muammolarini yaxlit, tizimli yechish uslublarini, bozorda vujudga keladigan o‘zgarishlarga tezda moslashish, iste’molchilarga tabaqali yondashish, raqobatbardosh yangi tovarlarni vujudga keltirish va ularni ishlab chiqarishni tashkil etish, konyunkturani o‘rganish va bashorat qilish hamda ta’sirchan reklamani rivojlantirish masalalarini o‘rganishni o‘z oldiga maqsad qilib qo‘ygan faoliyat turidir.

Mamlakatimizda marketing haqidagi dastlabki ilmiy maqolalar o‘tgan asrning 60-yillari o‘rtalarida paydo bo‘ldi. U paytdagi aksariyat maqolalar tanqidiy ruhda yozilgan bo‘lsa-da, marketingni fan tariqasida o‘rganish XX asrning 80-yillari oxirida boshlandi. Bozor hamda tovar-pul munosabatlarini asta-sekin rivojlanishi, ayniqsa, oliy ta’lim muassasalarining professor-o‘qituvchilaridan bu yo‘nalishda faol harakat qilishni talab etdi. Shu sababli, iqtisodiyot yo‘nalishlari uchun kadrlar tayyorlaydigan kasb-hunar kollejlari birinchilar qatorida «Marketing asoslari» fanini o‘rganishga kirishishdi.

Ta’kidlash joizki, mamlakatimizda ta’limga qaratilayotgan keng qamrovli e’tibor, xususan oliy ta’lim tizimida zamonaviy bilimlar sifatida marketingning mohiyati va ahamiyati, bozor iqtisodiyotida undan foydalanishning ustuvor yo‘nalishlari o‘qitilayotgani, shuningdek, marketing qoidalaridan amaliyotda foydalanish uchun yaratilayotgan qulay shart-sharoitlar iqtisodiyotimizni yanada rivojlantirish imkonini bermoqda.

Yuqoridagilarga asoslangan holda aytish mumkinki, bozor iqtisodiyotidagi raqobat kurashi sharoitida, korxona ishi sifati bo‘yicha o‘z raqobatchilariga nisbatan, iste’molchilarni muhtojligini qondirishga yo‘naltirilgan faoliyatda, doimo ustunlikka erishishni taqozo etadi. Aynan **“Management, Marketing And Finance” (“Menejment, Marketing va Moliya”)” xalqaro ilmiy jurnalida** chop etilayotgan ilmiy maqolalar ham mamlakatimizda barcha sohalarda marketing yondashuvlaridan foydalanish orqali erishiladigan iqtisodiy va ijtimoiy samaradorlikni o‘rganish va tahlil qilishga xizmat qiladi.

I. Mamatkulov,
Toshkent shahridagi Singapur menejmentni rivojlantirish instituti rektori, i.f.d.

“KELAJAK LIDERLARI” MAXSUS MALAKA OSHIRISH DASTURINING YANGI MAVSUMIGA START BERILDI

Joriy yilning 4-noyabr kuni Toshkentdagi Singapur menejmentni rivojlantirish institutida “Kelajak liderlari” maxsus malaka oshirish dasturining ochilish marosimi bo‘lib o‘tdi. Tadbirda Prezident huzuridagi Davlat xizmatini rivojlantirish agentligi va institut rahbariyati, mas'ul vakillari, hamkorlar, Dastur ishtirokchilari hamda OAV vakillari ishtirok etdi.

O‘quv dasturi davlat fuqarolik xizmatida faoliyat yuritayotgan o‘rta bo‘g‘in boshqaruv rahbarlarining strategik fikrlash, tizimli tahlil, sun'iy intellekt asoslari va qo‘llanishi, muloqot madaniyati, muammolarni manzilli hal etish, islohotlar va jadal rivojlanish davrida transformatsion liderlik bo‘yicha ko‘nikmalarni rivojlantirishga yo‘naltirilgan.

Dasturning bu galgi mavsumi uchun ham respublikaning 14 ta hududida faoliyat olib borayotgan, Milliy kadrlar zaxirasidagi salohiyatli davlat xizmatchilari orasidan 50 nafari saralab olindi.

GLOBALLASHUV SHAROITIDA TIBBIYOT TURIZMI – MUAMMOLAR, ISTIQBOLLAR VA INNOVATSIYALAR

Joriy yilning 11-12-noyabr kunlari Toshkentdagi Singapur menejmentni rivojlantirish instituti, Turizmni rivojlantirish instituti hamda "Science and Innovation" xalqaro ilmiy jurnali hamkorligida "Tibbiyot xodimlari kuni" doirasida "Globallashuv sharoitida tibbiyot turizmi - muammolar, istiqbollar va innovatsiyalar" mavzusidagi II xalqaro ilmiy-amaliy konferensiyasi bo‘lib o‘tdi.

Ushbu anjuman globallashuv sharoitida tibbiy turizmni rivojlantirishning asosiy muammolari va istiqbollarini muhokama qilish, tibbiy turizmda xizmatlar sifatini oshiradigan va tibbiy yordam olish imkoniyatlarini kengaytiruvchi innovatsion yondashuvlarni baholash, jumladan, xizmatlarni standartlashtirish va bemorlar xavfsizligini ta’minlash bo‘yicha xalqaro va ilg‘or tajriba almashish bo‘yicha tavsiyalar ishlab chiqish maqsadida tashkil etildi.

Anjumanda Turkiya, Qirg‘iz Respublikasi, Tojikiston, Ozarbayjon, Isroil va Ispaniya kabi mamalakatlardan soha mutaxassislari online va offline formatda sohada muammolar, olib borilayotgan tadqiqotlar va innovatsion yangiliklarni anjuman ishtirokchilariga tanishtirdilar va muhokama qildilar.

Konferensiya ikkinchi marotaba tashkil etilayotgan bo‘lib, asosiy maqsad mahalliy va xorijiy yetakchi tashkilotlar o‘rtasida tibbiy turizmni joriy etish va tajriba almashishdan iborat. Bu esa Toshkent viloyatining yetakchi sog‘lomlashtirish maskanlari va tibbiy turizm xizmatlarini ko‘rsatuvchi xorijiy kompaniyalar o‘rtasida ishbilarmonlik aloqalarini o‘rnatish uchun ajoyib platforma bo‘lib xizmat qiladi. Shu boisdan bugun, 12-noyabr kuni konferensiya mehmonlari uchun Bo‘stonliq tumaniga, hudud salohiyati bilan yaqindan tanishish maqsadida axborot-tur tashkil etildi.

BITIRUV MAROSIMI 2024

Toshkent shahridagi Singapur menejmentni rivojlantirish institutda "O‘zingizga ishoning! Shubhasiz, siz iqtidorlisiz!" shiori ostida “Bitiruv marosimi 2024” tadbiri o‘tkazildi.

2024-yil 14-noyabr kuni Alisher Navoiy nomidagi kino saroyida Toshkent shahridagi Singapur menejmentni rivojlantirish instituti talabalarining bitiruv marosimi bo‘lib o‘tdi. Ushbu tadbir institutning 15-bitiruv marosimi bo‘lib, unda Bangor, Sanderlend va Tissayd universitetlarining bakalavriat va magistratura dasturlari bo‘yicha tahsil olgan talabalarga diplomlar tantanali ravishda topshirildi.

Bakalavriat bitiruvchilari "Buxgalteriya ishi va moliya", "Biznes va moliya menejmenti", "Biznes va marketing menejmenti", "Biznes va menejment", "Moda mahsuloti va uning targ‘iboti", "Bank ishi va moliya", "Biznes va iqtisodiyot", "Moliya, sarmoya va risk menejmenti", "Sanoat menejmenti", "Biznesda kompyuter axborot tizimlari", "Xalqaro mehmondorchilik va turizm menejmenti", "Turizm mehmondorchilik boshqaruvida yetakchilik", "Kadrlar boshqaruvi", "Xalqaro biznes" hamda "Loyiha boshqaruvi" kabi ixtisosliklar bo‘yicha o‘z diplomlariga ega bo`ldilar.

Shuningdek, magistraturaning "Moliya", "Marketing" va "Kadrlar boshqaruvi" yo‘nalishlarida tahsil olgan 16 nafar talaba magistr darajasiga ega bo‘ldi.

Ushbu marosimda institutning 1155 nafar bitiruvchisi ishtirok etib, ulardan 54 nafari birinchi darajali (first class) diplomlarini qo‘lga kiritdi.

Toshkent shahridagi Singapur menejmentni rivojlantirish instituti 2007-yildan buyon 6500 dan ziyod bitiruvchilarni turizm, bank, moliya, buxgalteriya, biznes va sanoat boshqaruvi, shuningdek, ishlab chiqarish sohalarida yuqori malakali mutaxassislar sifatida tayyorlashga erishdi.

Statistik ma’lumotlarga ko‘ra, institut bitiruvchilarining 90 foizdan ortig‘i tijorat banklari, davlat va xususiy tashkilotlar, shuningdek, mahalliy va xorijiy tashkilotlarda faoliyat yuritmoqda.

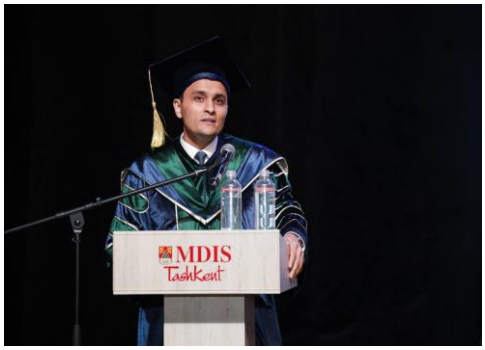

Alumni Gala Dinner

Joriy yilning 22-noyabr kuni Toshkentdagi Singapur menejmentni rivojlantirish institutining 17 yilligi munosabati bilan "Bitiruvchilar uyushmasi" ning tashkil topishi va rasmiy ochilishi sharafiga Alumni Gala Dinner tadbiri uyushtirildi.

Ushbu tadbir so‘nggi yillarda TSMRI ning barcha muvaffaqiyatli bitiruvchilarini birlashtirish, shuningdek, uyushmaning rasmiy ochilishini ma'lum qilish maqsadida tashkil etildi.

Tadbirda TSMRI rektori Doktor Ilhom Mamatkulov, O‘zbekiston Respublikasi Yoshlar ishlari agentligi direktori, senat a'zosi Alisher Sa'dullayev so‘zga chiqib, o‘zlarining muvaffaqiyat sirlari va tajribalari bilan bo‘lishdilar. Tadbir davomida Alisher Sa'dullayev "Davlat va siyosat sohasidagi eng yaxshi ko‘rsatkich", Doktor Ilhom Mamatkulov "Akademik sohasidagi eng yaxshi ko‘rsatkich" va Bekzod G‘ofurjonov "Biznes sohasida eng yaxshi ko‘rsatkich" nominatsiyalarida g‘olib deb topildi.

Shuningdek, Alisher Zafarovich bir ovozdan "Bitiruvchilar uyushmasi" ning raisi etib tayinlandi. Tadbirda taniqli estrada vakillarining ishtirok etishi esa marosimning yuqori saviyada va ko‘tarinki ruhda o‘tishini ta'minladi.

Joriy yilning 28-noyabr kuni Toshkentdagi Singapur menejmentni rivojlantirish institutida O‘zLiDeP tashkil topganining 21 yilligiga bag‘ishlanib, partiya faxriy a'zolari va yoshlar ishtirokida "Faxriylar tajribasi yoshlarga o‘rnak" mavzusida davra suhbati bo‘lib o‘tdi.

Tadbirda O‘zbekiston Respublikasi Oliy majlisi Qonunchilik palatasi deputatlari, Xalq deputatlari Toshkent shahar va tuman Kengashlari deputatlari, Faxriylar Kengashi a'zosi, partiya faollari, ijtimoiy soha vakillari, nuroniylar, jamoatchilik vakillari, yoshlar hamda OAV xodimlari ishtirok etdi.

Davlatimiz rahbarining tashabbusi bilan yosh avlodni tarbiyalashda "Ustoz-shogird" an'anasiga amal qilish, ustozlarni ulug‘lash, ularning orttirgan tajribalaridan unumli foydalanish masalasiga alohida e'tibor qaratilmoqda. Inson qadri ulug‘lanayotgan yurtda bunday uchrashuvlar talaba-yoshlarni tafakkur qilishga, yurt istiqboli uchun mas'uliyatli bo‘lishga undaydi.

Bunyodkorlik ishlariga tomoshabin emas, kamarbasta bo‘lish, yurtimiz taraqqiyotiga daxldorlik hissi bilan yashash esa biz yoshlarning burchimizdir.

ЎЗБЕКИСТОНДА МАКРОИҚТИСОДИЙ РИВОЖЛАНИШНИНГ УСТУВОР ЙЎНАЛИШЛАРИ

Маматкулов Илҳом Абдурашидович
Тошкент шаҳридаги Сингапур менежментни
ривожлантириш институти ректори, и.ф.д.

https://doi.org/10.5281/zenodo.14504438

Аннотация: *Мазкур мақолада дунё мамлакатларида макроиқтисодий барқарорликни таъминлашдаги муҳим вазифалар, турли геосиёсий жараёнлар таъсирида юзага келаётган глобал молиявий инқирозлар мамлакатлар аҳолисининг яшаш тарзига таъсири таҳлил қилинган. Шунингдек, Ўзбекистонда макроиқтисодий барқарорликка эришишда инфляцияни жиловлаш, самарали бюджет-солиқ сиёсати юритиш, солиқ юки ва бюджет харажатларини оптималлаштириш, банк тизими барқарорлигини мустаҳкамлаш каби йўналишларни такомиллаштириш бўйича таклифлар келтирилган.*

Калит сўзлар: *иқтисодиёт, иқтисодий сиёсат, макроиқтисодий барқарорлик, миграция, камбағаллик, инфлация, ЯИМ, бюджет-солиқ тизими, банк тизими.*

Бугунги кунда дунёнинг турли минтақаларида содир бўлаётган урушлар, ҳарбий тўқнашувлар, табиат ҳодисалари мамлакатларнинг иқтисодиётига, аҳолисининг яшаш тарзига ўз таъсирини кўрсатмасдан қолмайди. Ушбу ҳодисалар таъсирида бутун дунёда ижтимоий-иқтисодий қолоқлик ва мамлакатлар аҳолисининг қашшоқлик даражалари ортиши юзага келади.

Макроиқтисодий барқарорликни таъминлаш бугунги кунда дунёнинг турли нуқталарида нотинчлик сақланиб қолаётган бир даврда барча мамлакатлар ва миллатлар олдида турган энг муҳим ва долзарб вазифалардан биридир. Статистик маълумотларига кўра, 2024 йилда дунё аҳолисининг сони 8 миллиарддан ошди. Уларнинг 4,04 миллиард нафари эркак, 3,96 миллиард нафари аёллардир. Бу билан эркаклар ва аёллар сони ўртасидаги тафовут 1,018 ни ташкил этмоқда [3]. Дунё аҳолисининг бу даражада кескин ўсиши камбағаллик даражасига барҳам бериш, тўйиб овқатланмаслик, аҳоли соғлигини сақлаш, таълим тизимларини қамраб олиш ҳамда миграция тизимини тўғри ташкил қилиш каби долзарб муаммоларни юзага келтиради.

Эътиборли жиҳатлари шундаки, бутун дунёда кузатилаётган геосиёсий жараёнлар таъсирида юзага келаётган глобал молиявий инқирозлар мамлакатлар аҳолисининг яшаш тарзига ўз таъсирини кўрсатмасдан қолмаётганлиги ҳеч биримизга сир эмас. Мазкур глобал молиявий инқирознинг мамлакатимизга таъсирини юмшатиш бўйича кенг кўламли чора-тадбирлар амалга оширилмоқда. Ушбу саъй-ҳаракат халқларимиз фаровонлигини яхшилашга қаратилганлиги билан аҳамиятлидир.

Мамлакатларнинг макроиқтисодий ривожланишини яхлит бир жараён сифатида тадқиқ қилиш, дастлаб Ф.Кенэ томонидан олиб борилган. “Кенэ жадвали”ни тузишда илк бор Ф.Кенэ макроиқтисодий таҳлил элементларидан фойдаланган. XIX асрдан бошлаб макроиқтисодий таҳлилнинг элементлари Ж.Б.Сэй, Л.Вальрас, В.Парето ва бошқалар томонидан ўрганиб борилган.

Ҳар бир мамлакатнинг иқтисодий сиёсати макроиқтисодий барқарорликка эришишни кўзлаб ишлаб чиқилади. Инқирозга қарши кўрилаётган чора-тадбирлар ва

Ўзбекистон макроиқтисодиётининг ҳимоя воситалари салбий оқибатларни камайтиришда, айниқса, камбағал аҳолига ёрдам беришда муҳим ўрин эгаллайди. Макроиқтисодий барқарорлик иқтисодиётнинг барқарор ўсиши ҳамда аҳоли фаравонлиги ошишининг кафолатидир. Макроиқтисодий барқарорликни янада мустаҳкамлаш ва иқтисодий ўсишнинг юқори суръатларини сақлаб қолиш, жумладан, давлат бюджети мутаносиб, миллий валюта ва ички бозордаги нарх даражаси барқарор бўлишини таъминлаш энг муҳим вазифалардан биридир [1].

Умуман олганда, макроиқтисодий барқарорлик тушунчасига берилган турли хил таъриф ва ёндашувлардан, макроиқтисодий барқарорликнинг моҳиятини англаган ҳолда бугунги шароитда макроиқтисодий барқарорликка қуйидагича таъриф бериш мумкин. Макроиқтисодий барқарорлик – инфляция даражасини жиловлаш, самарали бюджет-солиқ сиёсатини олиб бориш, солиқ юкини камайтириш, давлат бюджети харажатларини оптималлаштириш, банк тизими барқарорлигини мустаҳкамлаш, банкларнинг кредит салоҳиятини ошириш, тадбиркорлик, ўз-ўзини иш билан таъминлаш фаолиятига ажратиладиган кредитларни олиш учун қулай шарт-шароит яратган ҳолда мамлакатни иқтисодий танглик ҳолатидан чиқариш заруратидир.

Мамлакатимиз Президенти Ш.М.Мирзиёев таъкидлаганларидек, “Мамлакатимизда, кейинги йилларда иқтисодий ўсиш рақамлари сезиларли равишда катталашмоқда. Биргина 2023йилни оладиган бўлсак, бу йилда иқтисодий ўсиш 6 фоизни ташкил қилди. Жумладан, саноат соҳаси 6 фоизга, хизмат кўрсатиш соҳаси 6,8 фоизга, қурилиш соҳаси 6,4 фоизга, қишлоқ хўжалиги соҳаси эса 4,1 фоизга ўсганлигини эътироф этишимиз мумкин. 2024 йилда ЯИМ ҳажмини камида 6 фоизга кўпайтириб, 100 миллиард долларга етказиш асосий мақсадларимиздан биридир” [2].

Хусусан, келгуси беш йилда аҳоли жон бошига ялпи ички маҳсулот ҳажми 1,6 баробар ошиши, 2030 йилга бориб аҳоли жон бошига тўғри келадиган даромад эса 4 минг долларга етиши кутилмоқда, бунинг натижасида Ўзбекистон қатор “ўртача даромад даражаси юқори бўлган давлатлар” қаторига кириши мумкинлиги кўрсатиб ўтилган. 2023-2025 йилларда ўртача йиллик ЯИМ ўсиш суръати 6,5%ни ташкил этади ва иқтисодиётни кредитлашнинг йиллик ўсиш суръати 16-18% даражасида режалаштиради.

Макроиқтисодий барқарорликни таъминлаш соҳасида йиллик инфляция даражасини 2022 йилдаги 9 фоиздан 2023 йилгача 5 фоизга босқичма-босқич пасайтириш, шунингдек, 2023 йилдан бошлаб ялпи ички маҳсулотга нисбатан 3 фоиздан ошмаслиги керак бўлган давлат бюджети тақчиллигини камайтириш кўзда тутилмоқда. Дастурий бюджетлаштириш тизимига ўтиш ҳам режалаштирилган. Фуқаролик бюджети қабул қилиниб, аҳоли таклифларидан келиб чиқиб, ҳар бир туман бюджетининг 5 фоизи долзарб масалаларни ҳал этишга йўналтирилади. Ички йўлларни таъмирлаш учун ажратилган маблағнинг 50 фоизи жамоатчилик фикридан келиб чиқиб тақсимланади. Йиллик ташқи қарзлар миқдори 4,5 млрд. доллардан ошмайди, давлат қарзлари эса ялпи ички маҳсулотнинг 60 фоизидан паст бўлади.

Эътиборли жиҳатлардан бири шундаки, мамлакатимизда макроиқтисодий барқарорликни ўрнатишда яширин иқтисодиёт ҳажмини кескин қисқартиришга эътибор қаратиш лозим. Яширин иқтисодиёт ёки соя иқтисодиёти бу соҳа ҳар бир фаолият туридан келиб тушаётган даромадларни кам кўрсатиш ёки умуман кўрсатмаслик оқибатида давлат солиқларини кам тўлаш ёки умуман тўламаслик ҳолатлари учрамоқда.

Кишилик жамияти ривожланиб борган сари яширин иқтисодиётнинг турли-туман фаолият турлари намоён бўлмоқда. Нечоғлиқ ривожланган мамлакатлар иқтисодиётига назар ташламайлиқ, бу давлатларда ҳам мумкин қадар яширин иқтисодиёт турларининг гувоҳи бўлишимиз мумкин. Мамлакатимизда рақамли иқтисодиётни ҳар бир соҳага жалб этиш зарур. Агар ҳар бир корхона ёки ташкилотларда рақамли фаолият олиб борилса, ўз-ўзидан ушбу корхонага ёки ташкилотга кирим-чиқим ойдинлашади, шу билан бирга, фаолият туридан келиб тушаётган тушумга аниқлик киритилади.

Янги Ўзбекистонни ривожлантиришга оид ислоҳотларнинг ҳозирги босқичида меҳнатга ҳақ тўлаш ва корхоналар даромадларини шакллантириш каби тушунчаларнинг моҳияти тубдан ўзгарди. Бунинг натижасида иқтисодий самарадорликка бўлган эътибор янада кучайди. Иқтисодий самарадорлик кўрсаткичларини икки гуруҳга – хусусий ва умумий кўрсаткичларга бўлиш мумкин. Макроиқтисодий барқарор-ликка эришишда иқтисодий самарадорликни тавсифловчи алоҳида кўрсаткичларга, яъни меҳнат ресурсларидан фойдаланиш ҳамда моддий ва молиявий ресурслардан самарали эътибор қаратиш лозим деб ҳисоблаймиз.

Хулоса қилиб айтадиган бўлсак, макроиқтисодий барқарорликка эришишда аҳолининг кам таъминланган қатламларини ҳисобга олиш ниҳоятда долзарб ҳисобланади ҳамда аҳолининг ҳаёт тарзига ниҳоятда катта таъсир кўрсатади. Макроиқтисодий барқарорликка эришишда инфляция даражасини жиловлаш, самарали бюджет-солиқ сиёсатини олиб бориш, солиқ юкини камайтириш, давлат бюджети харажатларини оптималлаштириш, банк тизими барқарорлигини мустаҳкамлаш, банкларнинг кредит салоҳиятини ошириш, тадбиркорлик, ўз-ўзини иш билан таъминлаш фаолиятига ажратиладиган кредитларни олиш учун қулай шарт-шароит яратиш меҳнатга лаёқатли аҳолини иш билан таъминлаш орқали макроиқтисодий барқарорликни сақлаб қолиш мумкин.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Мирзиёев Ш. Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик –ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қоидаси бўлиши керак. –Т.: Ўзбекистон, 2017 й. 24-бет.
2. Макроиқтисодий барқарорлик ва иқтисодий ривожланишни таъминлаш бўйича устувор вазифалар муҳокама қилинди *(president.uz);*
3. Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Статистика агентлиги маълумотлари *(stat.uz).*

ЎЗБЕКИСТОНДА УЙ-ЖОЙ КОММУНАЛ ХИЗМАТ КЎРСАТИШ ФАОЛИЯТИНИ РИВОЖЛАНИШНИНГ УСТУВОР ЙЎНАЛИШЛАРИ

Ҳасанов Тоҳир Абдурашидович
Тошкент шаҳридаги Сингапур менежментни ривожлантириш институти Илмий тадқиқотлар бўйича консультант, и.ф.д.

https://doi.org/10.5281/zenodo.14504448

Аннотация: *Мақолада муаллиф томонидан мамлакатимизда коммунал хизмат кўрсатиш бўйича замонавий бозорни шакллантириш йўлида амалга оширилган кенг кўламли ишлар, қабул қилинган меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар ва уларда белгиланган вазифалар таҳлил қилинган. Шунингдек, ушбу вазифаларнинг ҳал этилиши аҳолини уй-жой билан таъминлаш ва уларга сифатли уй-жой коммунал хизмат кўрсатишнинг аниқ чора-тадбирларини ишлаб чиқиш, статистик кўрсаткичлар тизимини такомиллаштириш ва истиқболларини прогнозлашни талаб этиши асосида бу каби йўналишларни такомиллаштириш бўйича таклифлар келтирилган.*

Калит сўзлар: *иқтисодиёт, ижтимоий хизматлар соҳаси, уй-жой билан таъминлаш, уй-жой коммунал хўжалиги соҳаси, коммунал хизмат кўрсатиш, сифат кўрсаткичлари, статистик таҳлил, ривожлантириш прогнозлари.*

Маълумки, мамлакат иқтисодиётида хизматлар соҳасини ривожлантириш муҳим йўналишлардан ҳисобланади. Жумладан, уй-жой коммунал хизмат кўрсатишнинг ҳам самарали фаолият юритиши муҳим аҳамият касб этади. Чунки, соҳага янги механизмларини жорий этиш аҳоли турмуш даражасини яхшилашга хизмат қилади.

Таъкидлаш жоизки, бугунги кунда мамлакатимизда коммунал хизмат кўрсатиш бўйича замонавий бозорни шакллантириш йўлида кенг кўламли ишлар амалга оширилмоқда. Ўтган даврда қабул қилинган бир қатор қонунлар соҳани тараққий топтиришнинг ҳуқуқий асоси бўлаяпти.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 1 июндаги “Аҳолига сифатли ижтимоий хизмат ва ёрдам кўрсатиш ҳамда унинг самарали назорат тизимини йўлга қўйиш бўйича комплекс чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПФ-82 сонли, 2023 йил 28 августдаги “Маъмурий ислоҳотлар доирасида қурилиш ва уй-жой коммунал хўжалиги соҳасида давлат бошқарувини самарали ташкил қилиш чора-тадбирлари тўғрисида” ПФ-151-сонли Фармонлари, Вазирлар Маҳкамасининг 2024 йил 17 апрелдаги “Ўзбекистон Республикаси Қурилиш ва уй-жой коммунал хўжалиги вазирлиги ҳамда унинг тизимидаги ташкилотлар тўғрисидаги низомларни тасдиқлаш ҳақида”ги 214-сонли қарорлари шулар жумласидандир.

Бироқ, шиддат билан ривожланаётган бу давр уй-жой коммунал соҳасини янада такомиллаштириш ва ривожлантириш вазифаси ўз устуворлигини сақлаб қолмоқда.

Коммунал хизмат кўрсатиш соҳасини изчил ривожлантириш масалалари “Ўзбекистон-2030” тараққиёт стратегиясида ҳам ўз ифодасини топган, яъни “ҳудудларда бир миллион хонадонли уй-жойлар қуриш, “Янги Ўзбекистон” массивлари сонини 100 тага етказиб, қўшимча 200 мингта оилага мўлжалланган уйларни барпо этиш, республикада камида 140 минг оилага мўлжалланган ижтимоий уйларни барпо этиш. Туман (шаҳар)ларнинг бош ва мастер режаларини 3 та тоифали (реновация, реконструкция ва

консервация) зоналарга ажратиб, соддалаштирилган тартибда ҳамда аҳоли ва тадбиркорлар таклифларини инобатга олган ҳолда ишлаб чиқиш амалиётини жорий этиш. Аҳолини жойлаштиришнинг бош схемасини ишлаб чиқиш. Ривожланган давлатларнинг бино-иншоотлар бўйича қурилиш хавфсизлиги меъёрлари асосида янги стандартларни жорий қилиш. Кўп квартирали уйлар ва бошқа кўчмас мулк объектларини улуш киритиш асосида қуришни тартибга солувчи қонуний асосларни шакллантириш. Барча аҳоли пунктларини тоза ичимлик сув ва оқова хизматлари билан кафолатли таъминлашнинг молиявий механизмларини жорий қилиш ва ҳакозо" каби муҳим вазифалар белгилаб берилган. Ушбу устувор вазифалар муваффақиятли ҳал этилиши уй-жой коммунал хўжалиги ва коммунал хизмат кўрсатишнинг иқтисодий самарадорлигини ошириш ҳисобига республикамиз аҳолисини уй-жой билан таъминлаш ва уларга сифатли коммунал хизмат кўрсатишнинг аниқ чора-тадбирларини ишлаб чиқиш, истиқболларини прогнозлашни талаб этади.

Ўзбекистонда барча соҳаларда амалга оширилаётган кенг кўламдаги ислоҳотлар доирасида ижтимоий соҳани ривожлантиришга, аҳолини уй-жой билан аҳоли таъминлашга алоҳида эътибор қаратилмоқда. Аҳоли уй-жой билан тўлиқ таъминланмаганлиги, сифатли коммунал хизматлар кўрсатилмаётганлиги истиқболда мазкур соҳани янада ривожлантириш заруратини келтириб чиқармоқда.

Бу борада 2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегиясида "Аҳолини жойлаштиришнинг бош схемасини ишлаб чиқиш. Реновация ва уй-жойлар дастурлари асосида шаҳарларда эскирган уйлар ўрнига 19 миллион квадрат метрдан ортиқ замонавий уй-жойларни барпо этиш, 275 мингдан зиёд оиланинг янги массивларга кўчиб ўтиши учун шароит яратиш" каби муҳим вазифалар белгилаб берилган. Ушбу устувор вазифалар муваффақиятли ҳал этилиши уй-жой коммунал хўжалиги иқтисодий самарадорлигини ошириш ҳисобига республикамиз аҳолисини уй-жой билан таъминлаш ва уларга сифатли коммунал хизмат кўрсатишнинг аниқ чора-тадбирларини ишлаб чиқишни, статистик кўрсаткичлар тизимини такомиллаштиришни ва истиқболларини прогнозлашни талаб этади.

Республикамизда уй-жой коммунал хўжалиги фаолиятини такомиллаштириш ва иқтисодий-статистик таҳлил қилиш, соҳа фаолиятига таъсир қилувчи омилларни комплекс баҳолаш ҳамда иқтисодий самарадорлигини оширишга қаратилган, илмий асосланган таклиф ва амалий тавсиялар ишлаб чиқиш долзарб масалаларидан ҳисобланади.

Уй-жой коммунал хўжалиги кичик тармоқлари ўзаро фарқ қилишига қарамай, улар бир қатор ўзига хос хусусиятлар билан тавсифланади:

- катта ҳудудий тақсимот ва тизимни шакллантирувчи элементларнинг катта сони;
- ҳудуд ва вақт бўйича узлуксиз ривожланиш;
- бошқариладиган ва бошқарувчи тизимларнинг кўп пағонали таркиби ва бошқарув контурида субъектнинг бевосита мавжудлиги;
- бошқарув жараёнларининг вақт бўйича узлуксизлиги;
- бошқарув жараёнлари марказлашувининг юқори даражаси;
- бир вақтнинг ўзида тезкор бошқаришни марказлаштиришдан чиқарган ҳолда бошқарув жараёнлари марказлашувининг юқори даражаси;
- бошқарув жараёнларининг сустлиги.

Уй-жой коммунал хўжалигини бошқариш унинг алоҳида кичик тармоқлари таркиби ва параметрларини ўзгартириш йўли билан амалга оширилади. Уй-жой коммунал хўжалиги хизматлари истеъмолчилари сони ва маҳсулотлари сифати, шунингдек, уларнинг параметрлари ўзгаришида намоён бўлувчи шаҳар ва унинг кичик тизимлари узлуксиз ривожланиши уларга нисбатан қўйиладиган талаблар, ўз навбатида, фаолият юритиш ва бошқариш режимлари узлуксиз ўзгаришига олиб келади.

Шундай қилиб, уй-жой коммунал хўжалигини бошқариш вазифаси уй-жой коммунал хўжалиги бошқарилувчи кичик тизимлари таркиби ва параметрларини ўзгартириш йўли билан уй-жой коммунал хўжалиги маҳсулот ва хизматлари истеъмолчилари таркиби ва параметрлари ўзгаришини қоплашдан иборат.

Хулоса қилиб айтганда, уй-жой коммунал хўжалигини ривожлантиришга доир мураккаб вазифаларни муваффақиятли ҳал этишда дастурий-мақсадли ёндашув усулларидан фойдаланилади. Дастурий-мақсадли ёндашув чоғида муаммолар алоҳида кичик тармоқлар, ташкилотлар ёки бошқарувнинг кўп пағонали бўғинлари жиҳатидан эмас, балки комплекс тарзда ҳал этилади. Бундай ёндашув муаммони тизимли таҳлил қилиш асосида ўрганишни назарда тутади. Мақсадли усулда алоҳида тармоқлар доирасида барпо этилувчи маҳсулот қисмлари эмас, балки миллий иқтисодиёт ёки умуман, жамиятнинг маълум эҳтиёжларини қондиришга қодир якуний маҳсулот бошланғич нуқта ҳисобланади. Шундай қилиб, дастурий-мақсадли тартибга солишнинг асосий вазифаси белгиланган якуний мақсадга эришишдан иборат.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 1 июндаги “Аҳолига сифатли ижтимоий хизмат ва ёрдам кўрсатиш ҳамда унинг самарали назорат тизимини йўлга қўйиш бўйича комплекс чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПФ-82 сонли фармони *(lex.uz)*;
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 28 августдаги “Маъмурий ислоҳотлар доирасида қурилиш ва уй-жой коммунал хўжалиги соҳасида давлат бошқарувини самарали ташкил қилиш чора-тадбирлари тўғрисида” ПФ-151-сонли Фармони *(lex.uz)*;
3. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2024 йил 17 апрелдаги “Ўзбекистон Республикаси Қурилиш ва уй-жой коммунал хўжалиги вазирлиги ҳамда унинг тизимидаги ташкилотлар тўғрисидаги низомларни тасдиқлаш ҳақида”ги 214-сонли қарори *(lex.uz)*.

ЎЗБЕКИСТОНДА ҲУДУДЛАРНИ ИҚТИСОДИЙ РИВОЖЛАНИШНИНГ УСТУВОР ЙЎНАЛИШЛАРИ

Маматкулов Илҳом Абдурашидович
Тошкент шаҳридаги Сингапур менежментни
ривожлантириш институти ректори, и.ф.д.
https://doi.org/10.5281/zenodo.14466321

Аннотация. *мазкур мақолада мамлакатимизда ҳудудлар иқтисодиёти ривожлантиришнинг назарий масалалари, замонавий муаммолар, уларни ҳал қилиш йўллари, ҳудудлар иқтисодиётини ривожлантиришнинг устувор йўналишлари ва давлат бошқарувини марказлаштириш амалиётидан воз кечиш зурурлиги, кўпгина ваколатларни марказий давлат органларидан ҳудудий органларига ўтказиш жараёнини давом эттириш кераклиги бошқа шу каби долзарб масалаларига эътибор қаратилган..*

Калит сўзлар: *ҳудуд, салоҳият, тараққиёт параметрлари, модернизация, диверсификация, стратегия, интеграция, ихтисослаштириш, иқтисодий сиёсат, макроиқтисодий барқарорлик, инфлация.*

Маълумки, Ўзбекистоннинг ҳар бир ҳудуди ўзига хос табиий ва инсон ресурслари салоҳияти, иқтисодиётининг таркибий тузилиши, иқтисодий ривожланиш даражаси ва ихтисослашуви билан ажралиб туради. Мамлакат ҳақидаги билим унинг барча ҳудудлари тўғрисидаги чуқур ва ҳар томонлама тўлиқ тасаввурни шаклланади. Бундай шароитда ҳудудлар иқтисодиёти ва ишлаб чиқарувчи кучларнинг жойлашуви ҳақидаги илмий билимлар катта аҳамиятга эга. Ҳудудлар иқтисодиётининг таркибий тузилмасини ўрганиш, оқилона, илмий асосланган минтақавий сиёсат ва унинг стратегиясини ишлаб чиқишда ёрдам беради.

Таъкидлаш жоизки, бугунги кунда Ўзбекистонда тадбиркорлик ривожланиб, иқтисодиётда ўсиш кузатилмоқда. Пировардида, аҳолининг ишчанлик кайфияти кўтарилиб, товар ишлаб чиқариш, иш бажариш ва хизматлар кўрсатиш сифати ошмоқда, уларнинг турлари кўпаймоқда.

Ҳудудларнинг ўрта ва узоқ муддатларга мўлжалланган ижтимоий-иқтисодий тараққиёт параметрлари аниқланиб, ривожланиш стратегиялари белгилаб олинмоқда. Бу жараён эса ислоҳотларни тизимли давом эттиришни тақозо этади. Амалга оширилаётган чора-тадбирлар самарасини ҳудудлар кесимида баҳолаб боришни кун тартибига қўяди. Ўз навбатида, ижтимоий-иқтисодий ривожланиш суръатини янада тезлаштириш учун мақсадли дастурларни ҳудудлар имкониятларини аниқ ташсихлаш асосида ўз вақтида қабул қилиш ва бажарилишини тизимли кузатиш механизми такомиллашмагани муайян муаммоларни юзага келтирмоқда.

Ислоҳот – бу янгиланиш ва ўзгариш, ишларнинг натижадорлиги учун масъулиятни янада теранроқ ҳис қилиш дегани. Ислоҳотлар ижобий натижаси бу – бошқарув тизими, раҳбарларимиз ва одамларимиз ўзгариши керак. Инсоннинг дунёқараши ўзгарса, жамият ўзгаради, янгиланади ва шу аснода Янги Ўзбекистон пойдевори мустаҳкамланди.

Бугун минтақаларнинг иқтисодий муаммоларини ўрганиш, ишга туширилмаган заҳираларини излаб топиш ва улардан самарали

фойдаланиш масалалари ҳар қачонгидан ҳам долзарб аҳамият касб этмоқда. 2022-2026 йилларда Янги Ўзбекистоннинг стратегиясида янада ривожлантиришнинг еттита устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси – Тараққиёт стратегияси тамойила асосида "...ҳудудлар иқтисодиётини модернизация ва диверсификация қилиш кўламини кенгайтириш, ривожланиш даражаси нисбатан паст бўлган туман ва шаҳарларни, энг аввало, саноат ва экспорт салоҳиятини ошириш йўли билан жадал ривожлантириш ҳисобига минтақалар ижтимоий-иқтисодий ривожланиш даражасидаги фарқларни камайтириш" масалаларига жиддий эътибор берилган.

Ҳудудларни ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришга хос долзарб масалалар, экологик-иқтисодий муаммолар, молия-кредит тизими ва уни минтақаларни инновацион ривожлантиришдаги роли, минтақалар иқтисодиёти ўзаро алоқаларининг самарали механизмлари ва иқтисодий ривожланишнинг минтақавий стратегияларни ишлаб чиқиш масалаларини ўрганиш билан шуғулланади.

Ҳудудларни иқтисодий ривожлантиришнинг энг муҳим омилларига иқтисодиётни диверсификациялаш ва ихтисослаштиришнинг оптимал комбинацияси ва устувор йўналишларда инновацияларни марказлаштириш киради.

Ҳудудларни ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришга хос доирасида қуйидаги муаммолар кўриб чиқилади:

- алоҳида минтақаларнинг иқтисодиёти;
- улар ўртасидаги иқтисодий алоқалар; минтақавий тизимлар (миллий иқтисодиёт-ўзаро таъсир қилувчи ҳудудлар тизими сифатида);
- ишлаб чиқариш кучларини жойлаштириш;
- иқтисодий ҳаётнинг минтақавий жиҳатлари;
- ҳудудий бошқарув тизимларини моделлаштириш;
- ҳудудларда иқтисодий фаолиятни бошқариш механизмлари ва усулларини такомиллаштириш ва бошқалар.

Давлат ҳудудларни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш сиёсатини олиб бориш орқали минтақаларнинг ўзига хослиги, улардаги ижтимоий-иқтисодий вазият, уларни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш, минтақалараро интеграция масалалари, муаммоли минтақаларни қўллаб-қувватлаш, ислоҳотларни айрим йўналишларини тўғридан-тўғри минтақаларга ўтказиш, турли минтақалар ва ҳудудларни ижтимоий-иқтисодий ривожланиши ўртасидаги жиддий фарқларни камайтириш ва тугатиш масалаларига алоҳида эътибор беради.

Янги Ўзбекистон стратегиясида давлат бошқарувини марказлаштириш амалиётидан воз кечиш зурурлиги, кўпгина ваколатларни марказий давлат органларидан ҳудудий органларига ўтказиш жараёнини давом эттириш кераклигини таъкидланади.

Ҳудудларни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш доирасида қуйидаги муаммолар ўрганилади:

- муайян минтақа иқтисодиёти;
- ҳудудлар ўртасидаги иқтисодий алоқалар;
- минтақавий тизимлар (миллий иқтисодиёт ўзаро таъсир қилувчи ҳудудлар тизими сифатида);
- ишлаб чиқарувчи кучларни жойлаштириш;
- иқтисодий ҳаётнинг минтақавий жиҳатлари;

- ҳудудий бошқарув тизимини моделлаштириш;
- минтақада хўжалик фаолиятини бошқариш ва тартибга солиш механизмлари ва усулларини такомиллаштириш.

Таъкидлаш жоизки, O.G.Смешко ўзининг Минтақавий иқтисодиёт: ривожланиш омиллари: монографиясида ҳудуднинг иқтисодий маконининг ривожланишини белгиловчи омилларни тадқиқ этган. Таҳлил асосида муаллиф томонидан ҳудудларнинг ижтимоий-иқтисодий ҳолатини баҳолаш тамойиллари ҳудуднинг иқтисодий ривожланиш назариясини шакллантириш асослаб берилган, самарали бошқарувни қабул қилиш воситаси сифатида ҳудудий бошқарув методологияси ечимлари таклиф этилган. Монографияда давлат органлари ходимларига мўлжалланган ҳокимият ва маҳаллий давлат ҳокимияти органлари, олимлар ва идоралар ходимлари, ҳудудларни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш масалалари бўйича таклифлар ишлаб чиқилган.

Ҳудудий ривожланиш ёки давлатнинг минтақавий сиёсати қуйидаги мақсадларни ўз ичига олиши керак:

- ✓ мамлакатнинг ҳудудий яхлитлиги ва бир бутунлигини таъминлаган ҳолда мамлакат минтақаларини мутаносиб равишда ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш;
- ✓ инсонларнинг турмуш даражаси ва сифатидаги ҳудудий номутаносибликларни камайтириш;
- ✓ мамлакат аҳолисини қайси ҳудудларда яшашидан қатъий назар уларга ўзларининг ижтимоий-иқтисодий ҳуқуқларини амалга оширишлари учун тенг имкониятлар яратиш ва хоказоларни назарда тутади.

Мамлакатимиз Президентининг 2020 йил 1 майдаги “Ҳудудларни ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришни рейтинг баҳолаш тизимини жорий этиш тўғрисида”ги ПҚ-4702-сон қарори бу жабҳадаги ишларни янги босқичда ривожлантириш, мавжуд муаммоларни ҳал этиш имконини беради.

Ҳудудларнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланишини рейтинг баҳолаш тизимини жорий этиш вазифаси белгилниб унда тизимни шакллантиришда статистик кўрсаткичларга ва сўровномаларга асосланилади. Бунда 8 асосий мезонга алоҳида эътибор қаратилиб ва ҳар бир йўналиш баҳолаб борилади.

Биринчиси, ҳудудларда барқарор ва мутаносиб иқтисодий тараққиётни таъминлаш ва иқтисодий ислоҳотлар самарадорлиги. Барча ҳудудларда ҳам иқтисодий ривожланиш мутаносиблигига етарли эътибор берилиб, бу йўналиш асосий мезонлар сифатида белгиланди.

Иккинчиси, ҳудудларда янги иш ўринлари яратиш, ишсизликни камайтириш ва меҳнат бозори самарадорлигини таъминлаш. Бу борада ҳудудларда мавжуд ички имкониятлардан етарли фойдаланилмаётган бўлиши мумкин. Ҳудудлар иқтисодиётининг ўзига хос хусусиятлари, яъни ихтисослашув йўналишлари жойларда меҳнат бозори таркибига ва бу бозор амал қилишининг самарадорлигига турлича таъсир кўрсатади. Шу нуқтаи назардан, бур жараён чуқур ва тизимли кузатишларни тақозо этади.

Учинчиси, ҳудудларда ижтимоий хизматлардан фойдаланиш имкониятларини ошириш ва аҳоли турмуш сифатини яхшилаш. Аҳоли турмуш сифати ислоҳотларнинг пировард натижасини ифодалайди, яъни ижтимоий фаровонликнинг бош мезони ҳисобланиб, бу борадаги ишларни чуқур таҳлил қилиш асосий талаблардан биридир.

Тўртинчиси, ҳудудларда аҳоли ва бизнес учун зарур шарт-шароитлар яратиш, ишлаб чиқариш инфратузилмасининг барқарорлиги ҳамда ишончлилигини таъминлаш. Ҳудудларда аҳолининг иқтисодий фаоллигини таъминлаш ва бизнес доираларнинг тадбиркорлик фаолияти учун зарур шарт-шароитлар яратиш кўпинча маҳаллий ҳокимият органлари ишчанлиги, ташаббускорлиги, омилкорлиги ва аҳоли билан яқиндан ишлаш кўникмаларига боғлиқ. Ишлаб чиқаришнинг барқарорлиги эса яхши инфратузилма мавжудлиги билан чамбарчасдир. Ўз навбатида, аҳоли ва бизнес учун зарур шарт-шароитларнинг яратилиши ҳудудларда мавжуд меҳнат, капитал, минерал хомашё ва бошқа ресурслардан оқилона фойланиш имкониятини кенгайтиради. Бу мезон ҳудудларда аҳолининг кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик фаолияти учун яратилаётган шароитларга ҳам баҳо бериш имкониятини беради.

Бешинчиси, ҳудудларнинг рақобатбардошлик даражасини ошириш, иқтисодиётни янада диверсификация қилиш. Ҳудудлар миллий бозорда қайсидир маънода, бошқа ҳудудлар билан ўзаро рақобатлашса, ўз навбатида, минтақавий ва халқаро бозорларда ушбу ҳудудлар ўз имконият ва салоҳиятини бирлаштиради, улар энди ягона иқтисодий кучга айланиб, халқаро даражада рақобатлашади. Шунингдек, рақобатбардошлик ҳудудларда мавжуд бўлган ишлаб чиқариш қувватларига, ҳудуднинг саноатлашганлик даражасига ҳам боғлиқ. Агар ҳудудлар бир ёқлама иқтисодиётга эга бўлса, у ҳолда рақобатбардошлик даражасига путур етади. Ҳудудлар иқтисодиётини диверсификациялаш бевосита рақобатбардошлик даражасини оширади ва мазкур мезонга алоҳида аҳамият берилган.

Олтинчиси, ҳудудларда ишбилармонлик муҳити сифатини яхшилаш, тадбиркорликни доимий қўллаб-қувватлаш ва жадал ривожлантириш. Ҳудудларда ишбилармон доиралар ва маҳаллий ҳокимият органлари ўртасида давлат-хусусий шериклик муносабатларини янада ривожлантириш имкониятлари кенг бўлиб, бироқ жойларда ишбилармонлик муҳитининг ташкилий, ҳуқуқий, институционал ва ижтимоий жиҳатларига етарли даражада эътибор қаратилмаслиги сабабли тадбиркорлик қатлами ўз салоҳиятидан самарали фойдалана олмайди. Бундан ташқари, тадбиркорлик ривожланишига йирик, ўрта ва кичик тадбиркорлик поғоналари бўйича, уларнинг интеграциялашуви нуқтаи назаридан ҳам ёндашиш мақсадга мувофиқ. Тадбиркорлик катта салоҳиятга эга бўлган, доимий ҳаракатчан ва динамик ижтимоий-иқтисодий кучга айланиши лозим. Шу сабабли мазкур мезонга таяниб ҳудудларнинг ишбилармонлик муҳитига етарли даражада тизимли баҳо бериш имконияти юзага келади.

Еттинчиси, ҳудудларнинг молиявий мустақиллигига эришиш ҳамда банк-молия соҳасини ривожлантириш. Бу борада сўнгги йилларда сезиларли ўзгаришларга эришилди. Шу билан бирга, ҳудудларнинг молиявий мустақилликка эришиши йўналишидаги ислоҳотларни янада давом эттириш зарурати мавжуд. Бу маҳаллий ҳокимиятларнинг ҳудудларда фаол ижтимоий-иқтисодий сиёсат юритиши учун муҳим омил ҳисобланади. Ўз навбатида, маҳаллий бюджетлар даромадлари шаклланиши ва унинг харажатлари тақсимланишида эркинлик ва шаффофлик масалаларини ҳал қилиш имкониятини ҳам кенгайтиради. Банк-молия соҳасини ривожлантириш орқали ҳудудлар иқтисодиёт комплексида горизонтал ва вертикал алоқаларни янада такомиллаштириш учун зарур шароит яратилиб, шу сабабли мазкур мезон бўйича ҳудудлардаги вазиятга баҳо бериш соҳадаги ислоҳотларни янада жадаллаштиришга туртки бўлади.

Саккизинчиси, ҳудудларда маҳаллий давлат ҳокимияти органларининг фуқаролар мурожаатлари билан ишлаш самарадорлиги ва маълумотларнинг очиқлигини ошириш. Мамлакатимизда туб ислоҳотлар дастлаб Маъмурий ислоҳотлар концепциясини қабул қилиш билан бошланган эди. Шундан кейин "Давлат идоралари халқ учун хизмат қилиш керак" тамойили йилдан-йилга чуқур ижтимоий-иқтисодий мазмун касб этиб келмоқда. Мазкур мезон ушбу тамойилнинг ҳудудларда қанчалик даражада ҳаётга янада чуқурроқ татбиқ этилаётганига баҳо бериш имкониятини беради.

Хулоса қилиб айтадиган бўлсак, ўрта ва узоқ муддатга мўлжалланган стратегияларини ишлаб чиқишда ҳудудга хос бўлган муаммоларни эътиборга олиш керак бўлади. Шу боисдан ҳам, Янги Ўзбекистон стратегиясида ҳудудларни мутаносиб ривожлантириш орқали ҳудудий иқтисодиётни 1,4-1,6 бараварга ошириш ҳамда 14 та ҳудуд бўйича туман ва шаҳарлар кесимида ишлаб чиқилган беш йиллик ҳудудий дастурларни амалга ошириш, ижтимоий-иқтисодий ривожланиш рейтинг кўрсаткичлари паст бўлган шаҳар ва туманлар бўйича амалий чора-тадбирлар дастурини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш устувор йўналишлардан этиб белгиланди.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 1 майдаги "Ҳудудларни ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришни рейтинг баҳолаш тизимини жорий этиш тўғрисида"ги ПҚ-4702-сон қарори *(lex.uz);*

2. O.G.Смешко. Минтақавий иқтисодиёт: ривожланиш омиллари. Монография. Санкт-Петербург: Санкт-Петербург менежмент ва иқтисодиёт университети нашриёти, 2014. -266 б.

2. Shavkat Mirziyoyev. Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi. To'ldirilgan ikkinchi nashri. –Toshkent: "O'zbekiston" nashriyoti, 2022. – 416 bet*;*

3. Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Статистика агентлиги маълумотлари *(stat.uz)*.

SPORT FEDERATSIYALARI VA ASSOTSIATSIYALARI BOSHQARUV FAOLIYATI OPTIMIZATSIYASI

Umed Farmonkulovich Radjabov
O‘zbekiston davlat jismoniy tarbiya
va sport universiteti Mustaqil tatqiqotchisi

Jadallik bilan rivojlanayotgan bugungi kunda muvaffakiyatga erishishning asosiy tamoyili va (yoki) sharti - bu prestijga (obrutalablikka) ega bo‘lishlik sanaladi. Aynan shu sifatni sport soxasi muammolarini barataraf etish orkali namoyon etish mumkinmi? Deyarli ko‘pchilik sport va karerani bir-biriga "nomuvofik" tushunchalar sifatida karashadi. Aynan ana shunday zamonaviy sport menejmenti uchun juda katta anglashilmovchilikdir. Zamonaviy sport menejmenti muammolari shunchalik murakkab va kizikarliki, muvaffakiyatli kareraga intiluvchan sportchi va (yoki) shaxs o‘zini tan olinishi, jumladan, yukori darajadagi mavqega va xattoki moddiy ragbatlanishlar uchun qator imkoniyatlarni taqdim eta oladi hamda bir vaqtda sevimli ishi bilan mashg‘ul ham bo‘ladi.

Psixologiya, menejment fani sohalarida olimlar tomonidan kareraning sport ta’limi tizimiga xos bir necha ko‘rinishlarini ajratilganligini guvohi bo‘lish mumkin.

1-darajali karera - boshqaruvchi (masalan, sport maktabi direktoridan vazirgacha);

2-darajali karera - tadqiqotchi (masalan, muayyan ilm-fan namoyondasidan tortib, sport faoliyati (faoliyat turlari) yondashuvi egasigacha);

3-darajali karera - trener-o‘qituvchi va (yoki) uslubiyatchi (masalan, turli bilim, ko‘nikma, malaka va kompetensiyali BO‘SM, IBO‘SM, OZIBO‘SM, OMSM, OSMM, ROSMM, XSHM, CHM xamda OZKlardagi o‘quvchi-sportchilarga tahsil bera oluvchi);

4-darajali karera - tadbirkor (masalan, sport ta’limi va (yoki) sport faoliyati xizmatlari, musobaqalar hamda ommaviy sport tadbirlarini tashkil etish buyicha talablarni yaratuvchi).

YUqorida keltirilgan testga javob berish orkali, har bir o‘quvchi sport sohasida o‘zi uchun qiziqarli bo‘lgan qaysi darajadagi karera sohib(a)si ekanligini aniqlash mumkin bo‘ladi.

Yuriknomaga muvofik, agar siz biror-bir qatorda 3 balldan ortiq ballni to‘play olmasangiz, sport sohasi siz uchun kizikarli bo‘lmagan soha sanaladi. Lekin, shunday bo‘lishiga qaramay, tanlangan sport turida muvaffakiyatga erishishni istagan har bir sportchi zamonaviy sport tizimi rivojlanishi an’analarini chuqur bilishi zarur. Fikrimizcha, ana shu nuqtai nazardan yondashganda mazkur maqolani tanlangan sport turi sohasida faoliyat ko‘rsatayotgan sportchi va (yoki) menejer oxirigacha o‘qishga xarakat kilishi kerak. Agar siz bir yoki bir necha karera turidan 4,5 ball to‘plagan bo‘lsangiz, demak sport sohasi sizni qiziqtiradi. Bunda siz qaysi karera turini tanlashingizni g‘ali aniklab olmagandirsiz. Quyidagi materialni o‘qib, qiziqishlaringizni aniqlashga yordam beruvchi vazifalarni bajarishga harakat qilib ko‘ring.

Agar siz biror-bir qatorda 6 ball to‘plagan bo‘lsangiz, demak siz jismoniy tarbiya va sport sohasi muammolari bilan faol ravishda qiziqasiz.

Dissertatsiyada nafakat turli kareralar muxokama kilingan, balki sport soxasidagi tanlangan sport faoliyatiga doir Internet materiallariga tayangan holda qo‘shimcha ma’lumotlar xam keltirilgan. SHu jihatdan siz sport sohasi muammolariga bo‘lgan qiziqishlaringiz qay darajada chuqurligini yana bir bor tekshirib ko‘ring.

Sport menejeri karerasi jamiyatda keng ko‘lamda rivojlanayotgan karera turlaridan biri sanaladi. O‘zbekiston Respublikasida ham oxirgi 4 yilda sport menejerlarini tayyorlash yo‘lga qo‘yildi. Bu borada xorij tajribasida maxsus markazlar allaqachon o‘z faoliyatini yo‘lga qo‘ygan. YAxshi boshqaruvchi (menejer) bo‘lish uchun harakatni eng "quyidan" (masalan, xox u sport maktabi yoki xox maktab terma jamoasi bo‘lsin) boshlash juda muximdir. Boshka soxalardagi boshkaruvdan farkli o‘larok (masalan, davlat fuqarolik xizmati, davlat xizmati, korxona va tashkilotlar boshqaruvi) sport menejmenti bir vaqtning o‘zida turli boshqaruv usullarini talab qilishi bilan ajralib turadi. Quyida keltirilayotgan vaziyatlarning eng makbul echimini topishga harakat qilib ko‘ring.

Sport tizimiga daxldor karera turini aniqlash (savollarga "ha" yoki "yo‘q" deb javob bering va ular bir qatordagi "ha" javoblar sonini sanab chiqing. Har bir "ha" javob uchun 1 ball). Mening tajribam bor (qo‘limdan keladi). Menga yokadi. Men o‘rganishni xohlayman Jami - jismoniy tarbiya - karorlar kabul - sport faoliyati va sport soxasi kilish, musobaka jarayoni (ukuv-bilan boglik nizomiga uzgarishlar mashguloti, ukuv-normativ-xukukiy kiritish, yigini, xujjatlarni isloxotlarda musobaka)ni = YG" urganish; ishtirok etish ; boshkarish va N 03 U - sport maktabi - tanlangan sport uning sifatini r (YA (BUSM, IBUSM, turiga doir kasbiy nazorat kilish; NN V ROSMM, OZK va muammolar yuzasidan - tanlangan sport o I boshkalar)dagi ommaviy sport karorlar kilishda kabul turi nazariyasi va uslubiyati asosida tadbirlari va (yoki) xamkasblarga yordam yangi sport musobakalarni berish ta’limi tashkil etish dasturlarini kunlarida ishtirok ishlab chikish etish (turnirlar, chempionatlarda) - sport faoliyati - musobaka oldi, - sport taxlilini (faoliyat turlari) musobaka, kuchaytirish uchun bilan boglik musobakadan keyingi turli (tibbiyot, muammolarni kiyin vaziyatlar fiziologiya, s L- urganish; mushoxadasi uchun psixologiya, O - tanlangan sport makbul usulni pedagogika) = turi nazariyasi va topish; soxa(si) (YA T uslubiyati bilan - sportchining yoshi, yutuklaridan boglik ukuv va jinsi va ogirligi foydalanish; (yoki) ilmiy yuzasidan turli xil - tanlangan sport manbalarni ukish nuktai nazar va (yoki) karashlarni urganish turi muammolari yuzasidan tadkikotlar olib borish Central Asian Research Journal For Interdisciplinary Studies (CARJIS) ISSN (online): - ukuvchi- - mening – sport- sportchilar bilan ishtirokimsiz maktablarida ishlashda va (yoki) sportchilarni ukuvchi-sportchilar ularni nafakat jismoniy tayyorgarligining H № s musobakalarga sifatlarni (kuch, barcha yosh i© texnik, taktik va tezkorlik, guruxlari i psixologik chakkonlik, boskichlarida 's PJ tayyorlashda yangi egiluvchanlik, ukitish usullari Ä usullarni uylab chidamlilik) va shakllarining (YA 03 topish; tarbiyalash, balki uzviyligini = - sport musobaka oldi, ta’minlash, 03 H maktablarida musobaka, tanlangan sport = ft ukuvchi-sportchilar musobakadan keyingi turi kesimida tayyorgarligining jarayonlarda akliy ukuvchi- CJ X ft H barcha yosh guruxlari (IQ) va emotsional sportchilarni boskichlarida ukuv- (EQ) intellekti jins va vazn mashgulotlarini darajasini kuzatish; xususiyatlariga olib borish - sportchi-ukuvchiga individual yondashuv usullarini izlash kura ukitishning samarali usullarini izlab topish - texnik direktor, - nima uchun - sport soxasiga seleksiyachi, sport odamlarning oid marketing agenti va bukmeker professional tadkikotlarini sifatida faoliyat sportdagi u yoki bu olib borish va yuritish; xizmatlarga xak ularning r O - sport biznesida tulashlarini natijalarini uz ы r i foyda aniklash; faoliyatida i 1© keltiradigan - karorlar kabul kullash; <YA T sifatli usullarni kilishda mutlok - uz biznesini uylab topish mustakillik va tashkil etish ularni amalga orkali daromad oshirishda egasi bulish va mas’uliyatni uz yukori sifatli zimmasiga olish bukmekerlik xizmatlarini taklif etish

1-keys. Sportchilardan biri muntazam ravishda sport maktabida ichki tartib-intizomni buzib, boshka sportchi-o‘quvchilarga nisbatan o‘zini agressiv munosabatini namoyish etib kelmokda. Sizga ma’lumki ushbu sportchi-o‘quvchining oilasida muammolar, shu jumladan, iqtisodiy muammolar mavjud. Boshqa sportchi-o‘quvchilar (ularning ota onalari ham) o‘quv-mashq mashg‘ulotlari va o‘quv-mashq yig‘inlari jarayoniga xalaqit berayotgan sportchi-o‘quvchining sport maktabidan haydalishini talab qilmokdalar. Siz qanday yo‘l tutasiz?

2-keys. Sportchi-ukuvchilar sizning yoningizga trener-ukituvchining axloksizligidan shikoyat kilib kelmokdalar. Trener-ukituvchi uz navbatida xolat yuzasidan sportchi-ukuvchilar uning talablarini bajarmayotganliklarini sabab kilib kursatmokda. Siz ushbu mutaxassis uz sport turini yaxshi bilishini, lekin talablar(sport yuklamasi)ni yukori kuyib, ularning bajarilishini talab kilishga moyilligini bilasiz. Vaziyatni tugrilash uchun siz kanday yul tutasiz?

Psixologik tadkikotlardan ma’lum bulishicha, boshkaruvga oid muammolar xal kilinayotganda, unda kim va kay darajada ishtirok etishini, ya’ni ishtirokchilarning roli tushunish juda muxim xisoblanadi.

Birinchi keys tizimli xal etilishi talab kilinadi - chunki unda bir necha muammo korishib ketgan: tarbiyasi ogir sportchi-ukuvchi bilan etarli ish olib borilmagani (sportchi-ukuvchi uzini boshkacha tutishi uchun sport maktabi nima kila oladi); sportchi-ukuvchilarning bir-birlariga sabrsiz va sport maktabiga istemolchilik munosabati; sport maktabi va ijtimoiy xizmatlarning birgalikdagi xarakati. Har kanday xolatda xam sport maktabi direktori sportchi-ukuvchilar xukuklarining poymol kilinishiga yul kuymasligi zarur.

Ikkinchi keys boshkaruvchining xususiy muammosini aks ettiradi -trener-ukituvchi va (yoki) sportchi-ukuvchilar uning karorlariga ta’sir utkazishlari (manipulyasiya) xakida. Bu erda, birinchi vaziyatdan farkli, kollegial karor kabul kilinishi maksadga muvofik - sport maktabi direktori sportchi-ukuvchilar va trener-ukituvchi urtasida ijtimoiy kontrakt tuzilishida vositachi bulishi lozim.

Muxtaram sinaluvchi, vazifalar bajarilgach, kuyidagi savollarga uzingiz uchun javob bering.

1) Boshkaruvga oid muammolarni xal kilish sizga yokdimi?

2) Nima kulingizdan keldi-yu, kaerda kiynaldingiz?

3) Boshkaruv muammolarini xal kilish turli odamlar kizikishlariga ta’sir kilishini doim yodingizda tutdingizmi?

1. Birinchi vaziyatda mas’uliyat sportchi-ukuvchilar buynida emas, balki sport maktabi trener-ukituvchilari va (yoki) mutaxasislarida bulib, ular professionallar komandasi bulib ikki yunalishda: muammolarni xal kilish va bunday vaziyatlarni oldini olish (profilaktika kilish) ustida tinimsiz ishlashlari zarur.

2. Ikkinchi vaziyatda ikkala taraf xam sport maktabi direktori xech kimning yonini olmay, ukuv-mashk mashgulotlari va (yoki) ukuv-mashk yiginlari jarayoniga zarar etkazmaslikni uylayotganini tushunishlari lozim.

Ommaviy sportni rivojlantirish, birinchi navbatda, ta’lim muassasalarida va potensial ishtirokchilarning yashash joylarida sanoatni modernizatsiya qilishning asosiy yo‘nalishlaridan biri sifatida tanlanishiga olib keldi. Fikrimizcha, ushbu yo‘nalish doirasida va qayd etilgan vazifalar qatorida jismoniy madaniyat va dam olish hamda sport-ko‘ngilochar tadbirlarni tashkil etish va o‘tkazish bo‘yicha ishlarni optimallashtirish qonuniydir. O‘z navbatida, belgilangan faoliyat mazmunini rejalashtirish quyidagilarga oid dolzarb ma’lumotlarga asoslanishi kerak.

Tadqiqotni o‘tkazish uchun so‘rovnoma ishlab chiqildi, uning savollariga javoblar umuman shaharda o‘tkaziladigan jismoniy tarbiya va sport tadbirlari, fuqarolarning jismoniy tarbiya va sport hayotiga jalb qilish darajasi to‘g‘risida jamoatchilik fikri, jismoniy dam olishning hayotlari uchun ahamiyati haqida. So‘rovda respondentlarning ikkita asosiy guruhi ishtirok etdi: talabalar (o‘rta maktab o‘quvchilari, kollej va universitet talabalari) va kattalar aholisi (ham ishlayotgan, ham nafaqaga chiqqan) jami 200 kishi. Tahlil qilganda olingan natijalar, agar kerak bo‘lsa, javoblar ham respondentlarning jinsiga qarab guruhlangan. So‘rov natijalarini qayta ishlash va tahlil qilish quyidagi xulosalarni chiqarishga imkon berdi. Respondentlarning yarmidan ko‘pi (85%) shaharning o‘ziga xos sport an’analari, shu jumladan jismoniy tarbiya va sport tadbirlari bilan bog‘liq an’analariga ega ekanligiga aminlar. Birinchidan, futbol, kurash va boshqalar bo‘yicha turli darajadagi musobaqalar. bunday an’analar orasida nomlangan. Bundan tashqari, shaharliklar 10-15 yil davomida sportchilarning namoyishlari shahar va respublika bayramlarining majburiy elementi bo‘lganligini esladilar. Ta’lim tashkilotlari talabalari orasidan kelgan respondentlar ta’lim muassasalarida (asosan kollej va oliy o‘quv yurtlarida) an’anaviy tarzda o‘tkaziladigan "Salomatlik kunlari" ni ham atashdi.

SHunday qilib, jismoniy tarbiya va sport bilan shug‘ullanadigan fuqarolarning **22%,** har oyda kamida bir marta, sport faoliyatiga jalb qilingan deb hisoblanishi mumkin. SHu bilan birga, muntazam ravishda jismoniy mashqlar bilan shug‘ullanadigan respondentlarning **8% haftasiga** kamida **2-3 marta** jismoniy mashqlar bilan shug‘ullanadi.

Bizning fikrimizcha, haftada kamida bir marta rejimda sport faoliyati bilan shug‘ullanadigan respondentlarning **14 foizi** jismoniy tarbiya va dam olish tadbirlarining doimiy faol ishtirokchilariga tegishli bo‘lishi kerak. Faol, epizodik bo‘lsa ham, jismoniy tarbiya va sport tadbirlarida ishtirok etish respondentlarning 40 foiziga xosdir. Ulardan 18% doimiy faol ishtirokchilardir. Ko‘rinib turibdiki, respondentlar orasida jismoniy tarbiya va sport tadbirlarining 70% ishtirokchilarini nafaqat televizorda tomosha qilish, balki muxlis sifatida qatnashadiganlarni ajratish mumkin. Haftada kamida bir marta jismoniy tarbiya va sport tadbirlarida qatnashadigan respondentlarning **18 foizi** ushbu turdagi faoliyatning doimiy passiv ishtirokchilari deb hisoblanishi mumkin, ammo ob’ektiv omillarni hisobga olgan holda (tashkil etilgan jismoniy tarbiya va sport tadbirlari soni va ularning chastotasi) biz tashriflarning chastotasini kamida bir marta ko‘rib chiqamiz. Passiv ishtirok etish ko‘rsatkichi sifatida: **bunday respondentlar-39%.** Qanday bo‘lmasin, ushbu natijalarni sport faoliyati bilan bog‘liq o‘xshash ma’lumotlarga qaraganda ancha yuqori deb hisoblash mumkin.

SHuni ta’kidlash kerakki, jismoniy tarbiya va sport tadbirlarining doimiy faol ishtirokchilari **(18%)** va doimiy passiv ishtirokchilari **(39%)** deb tasniflangan respondentlarning tarkibini tahlil qilib, biz ularning ikkalasiga ham tegishli bo‘lganlarni aniqladik. Bunday respondentlarning 25,7% bor edi. SHubhasiz, shahar aholisi asosan ommaviy axborot vositalarida jismoniy tarbiya va sport tadbirlari, jismoniy tarbiya va sportga qiziqish bildirmoqda. Va bu jihatdan eng mashhur ommaviy axborot vositalari televizor va internetdir: respondentlarning atigi 6 foizi "Sport-Ekspress" gazetasini muntazam ravishda o‘qiydi va respondentlarning **45 foizi** turli xil chastotali sport televizion dasturlarini tomosha qilishadi (ommaviy axborot vositalarini ular uchun muhim sport manbalari sifatida qayd etganlar orasidan). Respondentlarning atigi 4 foizi sport jamiyatlarining a’zolari-ularning barchasi professional sportchilar yoki murabbiylardir. Tashrif buyurganlar orasida jismoniy tarbiya va sport tadbirlarini mahalliy va mintaqaviy musobaqalar **(47%),** so‘ngra milliy **(31%)** va xalqaro **(17%)** olib boradi. Futbol **(33%),** kurash

(30%) va gandbol **(17%)** eng mashhur tomoshabin sport turlaridan biri edi. Respondentlarning **23,4 foizi** ommaviy axborot vositalarini jismoniy tarbiya va sport haqida asosiy ma'lumot manbai deb atashdi. Bu jihatdan respondentlarning aksariyati do'stlari, tanishlari, qarindoshlari **(38,5%),** keyin reklama va tashviqotning ochiq shakllari **(22,3%)** fikriga asoslanadi. Targ'ibotning mavjud og'zaki shakllari shu nuqtai nazardan eng kam samaradorlikka ega **(15,8%).**

Anketa savoliga javob "agar siz jismoniy madaniyat va faol dam olishni mashq qilsangiz, bunga nima undaydi?" bu bizga jismoniy madaniyat va faol dam olish fuqarolarning aksariyati uchun an'anaviy dam olish turlariga tegishli emasligini ta'kidlashga imkon beradi: respondentlarning 64,6 foizi bunday dam olish bilan shug'ullanmasliklarini ta'kidladilar. SHu bilan birga, ommaviy axborot vositalarida sport faoliyati va faol dam olishni targ'ib qilish, sog'lom turmush tarzi respondentlarning atigi **8,7 foiziga** ijobiy ta'sir ko'rsatadi, ya'ni ommaviy axborot vositalarini fuqarolar uchun jismoniy tarbiya va sport haqida asosiy ma'lumot manbalari deb atash mumkin emas. Fuqarolarning faol dam olish ko'rsatkichi bo'yicha jismoniy tarbiya va sport tashviqot (uning barcha shakllarini) umumiy samaradorligi respondentlarning sport faoliyati ba'zi o'z imtiyozlarni va an'analari **(12,3%),** ta'lim muassasalarida ta'lim ishlari **(7,5%)** va rag'batlantirdi, deb aslida tomonidan hukm qilinishi mumkin ishda **(4,3%)** (qolgan 2,6% respondentlar "boshqa" javobini tanladilar, ammo uni oshkor qilmadilar).

Respondentlarning jismoniy tarbiya va sport tadbirlariga qatnashmasligining sabablari orasida eng ko'p tarqalganlari: vaqt etishmasligi **(39%),** ma'lumot etishmasligi **(30%),** qiziqishning etishmasligi **(23%).** YAna **20%** chiptalarning yuqori narxiga ishora qildi.

Respondentlarning aksariyati (86%) muntazam jismoniy tarbiya va sportga bo'lgan ehtiyojni, shu jumladan hayot muvaffaqiyatini belgilaydigan farovonlik omili **(80%)** sifatida tan olishlari muhimdir. **Biroq, fuqarolarni jismoniy tarbiya va sport bilan shug'ullanishga amaliy jalb qilish, ayniqsa, katta yoshdagi aholi orasida ancha past.** SHunday qilib, maktablar va kasb-hunar ta'limi muassasalari o'quvchilari nafaqat majburiy darslarga, balki bo'limlarga, shuningdek turli klublarga **(25%)** qatnaydilar, kattalar esa ba'zan ertalabki mashqlarni eng yaxshi **(19%)** bajaradilar. Umuman olganda, fuqarolarning jismoniy faoliyati natijalari quyidagicha: **50%** ertalabki gimnastika bilan umuman shug'ullanmaydi yoki uni tartibsiz bajaradi; **17,5%** do'stlari bilan o'z-o'zidan sport bilan shug'ullanadi; 32,7% sog'lomlashtirish bo'limlariga (suzish havzasi , aerobika va hokazo), sport klublariga, shu jumladan o'qish, ish va / yoki yashash joyida; **14,6% -** piyoda sayohatlarga, tabiatga boring. SHunday qilib, so'rovnomada taklif qilingan yuqorida aytib o'tilgan sport faoliyatining har qanday shakllarini tanlagan respondentlarning 50% haqli ravishda jismoniy tarbiya va sport faoliyatining faol ishtirokchilariga tegishli bo'lishi mumkin. SHu bilan birga, tegishli variantlarda "muntazam ravishda" bandini tanlagan respondentlarning **32,4%** muntazam ishtirokchilarga tegishli - bu jismoniy tarbiya va sport bilan muntazam shug'ullanadigan odamlar, hatto hammasi bo'lmasa ham - uning uyushgan shakllarida mavjuddir. Jismoniy tarbiya va sportning eng ko'p uchraydigan sportlari quyidagilardir: "ko'rsatkichni yaxshilash" zarurati **(27,9%),** harakatga bo'lgan ehtiyoj **(27,5%),** mushaklar tonusining oshishi **(24,6%),** umuman jismoniy tayyorgarlikning oshishi **(22,5%),** jismoniy kuchning rivojlanishi **(19,2%,** asosan erkaklar), faol dam olish va do'stlar bilan muloqot **(14,2% va 11,7%,** o'z navbatida, asosan bolalar va yoshlar), kuch tiklash uchun **(12,9%,** asosan kattalar), yaxshi sport natijalarga erishish uchun (**7,1%,** sportchilar). Jismoniy tarbiya va sport bilan muntazam shug'ullanish uchun odatiy "to'siq" vaqt etishmasligi edi **(51,6%).** Ikkinchi o'rinda istakning etishmasligi **(16,1%),** so'ngra yashash joyi yaqinidagi sport anjomlari **(12,6%)** va sport

inshootlarining etishmasligi **(11,2%).** SHuningdek, respondentlarning **8,1%** jismoniy tarbiya va sportga ruxsat bermaydi; **7,6%** qanday boshlashni bilmaydi; **4,9%** darslarga qiziqmaydi; **3,1%** bunda hech qanday foyda ko‘rmaydi. SHahar sport muassasalari faoliyatini baholash natijalariga ko‘ra, eng ommabop sport inshootlari suzish havzalari bo‘lib, respondentlarning **60%** turli chastotalarda tashrif buyurishadi; tashrif buyuruvchilarning **43,3%** o‘z ishlaridan juda mamnun. Stadionlar va sport maydonchalari mashhurlik bo‘yicha ikkinchi o‘rinda turadi **(41%),** ammo ko‘pchilik iste’molchilar o‘z ishlaridan qoniqishmaydi. Respondentlarning uchdan bir qismi bo‘limlarda qatnashadi va jismoniy tarbiya va sog‘liqni saqlash klublari (shakllantirish, gimnastika, sport gimnastikasi va boshqalar) ishidan mamnun. So‘rovning eng muhim vazifasi qaysi ijtimoiy agentlar (shaxslar, davlat muassasalari) fuqarolarning sport va jismoniy madaniyatga, shu jumladan jismoniy tarbiya va sport tadbirlariga bo‘lgan munosabatining o‘zgarishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatishi mumkinligini aniqlash edi. Fuqarolar bu masalada ustunlikni do‘stlari va tanishlari **(60%),** qarindoshlari (55%) ga berishadi. Ammo ommaviy axborot vositalari, ta’lim muassasalari va jismoniy tarbiya va sportni boshqarish muassasalarining ushbu yo‘nalishdagi ishlarini joriy tashkil etish bilan ishi ta’sir agentlari sifatida kam tan olingan **(8%, 18%, 5%).**

SHaharda jismoniy tarbiya va sport ishlarini faollashtirish bo‘yicha ustuvor chora-tadbirlar qatorida respondentlarning yarmidan ko‘pi jismoniy tarbiya va sport muassasalari xizmatlari narxlarini pasaytirish zarurligini ta’kidlaydilar. Respondentlarning 49,4 foizi mavjud sport majmualarini zarur jihozlar bilan ta’minlash, ularning moddiy bazasini yaxshilashdan chiqish yo‘lini ko‘rmoqda va 40,6% fuqarolar sport va sport aloqalarini kengaytirishni, keng doiradagi fuqarolarning (nafaqat sportchilar, balki jismoniy tarbiya talabalari) yangi sport va jismoniy tarbiya bilan shug‘ullanishini soddalashtirishni taklif qilmoqdalar muassasalar, tashkiliy bo‘limlar. **59%** aholini xabardor qilish uchun yanada faol ish talab etiladi, deb hisoblaydi. SHuni ta’kidlash kerakki, jismoniy faollik, faol dam olish va sog‘lom turmush tarzi bilan bog‘liq ma’rifiy va targ‘ibot ishlari maqsadli va uyushgan holda, birinchi navbatda ommaviy axborot vositalari va ta’lim muassasalari orqali, davlat boshqaruvi organlari (shu jumladan, asosan, davlat boshqaruvi organlari rahbarligida) amalga oshirilishi mumkin (va kerak) jismoniy madaniyat va sport). Biroq, so‘rovnomaga berilgan javoblar shuni ko‘rsatadiki, fuqarolarning **31 foizi** ushbu sub’ektlarning ishini aholining jismoniy faollikka bo‘lgan motivatsiyasini oshirish omili sifatida tan olmaydilar; **67% -** ushbu tashkilotlarning ishini optimallashtirish zarurligini ko‘radi.

Jismoniy tarbiya va sportning mavjud targ‘iboti, faol dam olish, ommaviy axborot vositalarida, ta’lim muassasalarida, ishda va hokazolarda qanday amalga oshirilganligi to‘g‘risida aniq savolga javoblar, fuqarolarning jismoniy tarbiya, sport, faol dam olish va hokazolarga bo‘lgan munosabatiga ta’sir qiladi, ushbu ta’sirning ahamiyatsizligini ko‘rsating: "etarli darajada ta’sir qiladi" va "kuchli ta’sir" javob variantlari respondentlarning atigi **27,2%** tomonidan tanlangan. Javoblarni tanlagan respondentlarning aksariyati" ta’sir qilishdan ko‘ra ta’sir qilmaydi "va" ta’sir qilishdan ko‘ra ta’sir qilmaydi", bu ta’sirni neytral deb hisoblaydi **(25,9%).** Qolgan **46,9%** deyarli hech qanday ta’sir ko‘rsatmaydi. YUqoridagilar respondentlarning darajani baholash natijalari asosida olingan o‘rtacha ballar bilan ham tasdiqlanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

O‘zbekiston Respublikasi qonunlari

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi - T.: Adolat, 2018.

2. O‘zbekiston Respublikasining qonuni “Jismoniy tarbiya va sport to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi qonuniga o‘zgartishlar va qo‘shimchalar kiritish haqida (1992 yil 14 yanvarda qonun qabul qilingan, O‘zbekiston Respublikasi Oliy majlisining axborotnomasi, 2000 y., 5-6-son, 147-modda; O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to‘plami, 2005 y., 37-38-son, 277-modda, 2015 yil 5 sentyabr, 8-bob, 47 modda, 2017 yil 27 may, 4-modda, 8 modda).

Prezidentimizning farmonlari va qarorlari

3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 3 iyundagi PQ 3031-sonli “Jismoniy tarbiya va ommaviy sportni yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Qarori.
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 30 oktyabrdagi PF-6099-son Farmoni.
5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021 yil 6 apreldagi PF-6199-sonli “Turizm, sport va madaniy meros sohalarida davlat boshqaruvi tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” gi Farmoni.
6. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 3 noyabrdagi PQ-414 sonli “Jismoniy tarbiya va sport sohasida kadrlarni tayyorlash hamda ilmiy tadqiqotlar tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Qarori.

TRENDS IN MARKET VALUE CHANGES IN ENTERPRISES AND WAYS OF IMPROVEMENT

Musayeva Shoira Azimovna
Professor of Samarkand Institute of Economic and Service, Samarkand, Uzbekistan

Abstract. *This article considers the difference between the market value of assets and the book value, as well as the formation of the market price of the enterprise, the costs associated with the production of goods in assessing the value of the business in accordance with the concept.*

Keywords: *Market, business, price, brand, value, quality, price, competition.*

Introduction. An valuation of an enterprise means determining in monetary terms the value that could most likely be the expected selling price, and it should reflect both the characteristics of the enterprise as a commodity, i.e. its usefulness and the costs required for that utility. Since the perception of utility depends on the specific interests of the buyer, it is necessary to identify different types of value (restoration, termination, investment, etc.). It is important to note that the quality market price is not limited to the costs associated with the production of a single product, it certainly does not ignore the economic prestige - the company's market position, time factor, risks, level of competition.

Analysis of literature on the topic Based on foreign experiences, it should be noted that many economists have been engaged in the development of marketing principles and their practical application. Among them, we can include famous scientists such as F. Kotler, M. Porter, D. Evans, I. Ansoff, M. Berman, M. Golubkov, P. Samuelson, D. Marshall.

It is necessary to acknowledge the scientists who made a great contribution to the development of the theory of marketing in the economy, while the researches conducted in the field of marketing in our country for many years are based on national characteristics. These include M. Mukhammedov, M. Pardaev, R. Ibragimov. Y. Abdullaev, A. Saliev, M. Sharifkhojaev, B. Khodiev, D. Rakhimova, SH. Ergashkhodjaeva, SH. Musaeva and others can be included.

Research methodology. Systematic approach, abstract-logical thinking, grouping, comparison, factor analysis, selective observation methods were used in the research process.

Analysis and results. In determining the value of an enterprise, its economic concept must also be taken into account. This concept, in contrast to the accounting model, allows to determine the market value of the enterprise. It takes into account factors such as time, risk, invisible assets, external competitive environment and internal characteristics of the business being valued. At book value or book value, the assets of the enterprise are equal to liabilities and net equity:

$$A = P + O‘S$$

where: A - assets

P-liabilities

OS -own capital (own sources of funding).

If we find the assets of Stekloplastik LLC in the book value, as of January 1, 2018, the balance sheet of the above enterprise shows that the liabilities (liabilities) amounted to 844.678 million. soums, while the company's own capital, ie its own sources of funding amounted to

9611.342 mln. sum. Using the data, using the formula, the assets of the enterprise at book value are equal to:

A = 844, 678 + 9611, 342

Thus, the assets of Stekloplastik LLC amounted to 10,456.020 million soums. sum.

Another plus here in the market price is the invisible assets (KA), which include elements such as value, warranty, insurance, license, good customer relations and other unregistered assets, including the value of the company's good name (goodwill) appears. The real equity valuation equation in this case looks like this:

$$A^* + KA^* = P^* + O'S^*$$[1]

or after modification:

$$O'S = (A^* + KA^*) - P^* = (A^* - P^*) + KA^*$$

Using this equation, one can explain why enterprises with a negative balance of capital (insolvent deposit institutions, credit institutions on the verge of bankruptcy) are still perceived by the market as something of value. This is because the negative balance is offset by the value of its capital intangible assets.

If the book value of its capital does not match its real (market) value, then there is a hidden or off-balance sheet capital that has two sources:

- the difference between the market and balance sheet values of the assets (A-A *);
- non-accounting off-balance sheet items (KA *) are not included in the balance sheet in accordance with generally accepted accounting principles and rules.

The accounting model stems from the rule that "one risk applies to all". But every business faces different types of risk in making a profit and has its own level of profitability. Thus, the accounting model does not allow for a realistic assessment of the business. An assessment based on an economic concept allows you to have a realistic idea of how the company is doing now and how it can work in the future.

Following this concept, the valuation of a business should take into account the difference between the market value of the assets and the book value, as well as off-balance sheet additions that affect the market value of the enterprise.

The general principles and rules of asset accounting and the main factors influencing the valuation of certain types of assets imply the need to determine the purpose of the enterprise and the status of the use of assets.

In general, there are 3 main approaches used in estimating the market value of an enterprise (business). These are:

- in terms of comparing balance sheet data and market prices;
- in terms of costs;
- in terms of revenue.

A number of ambiguities can arise when evaluating an enterprise in terms of costs in determining its market value. In particular, we may encounter the following problems when evaluating in terms of costs:

– imperfection of cost items. That is, for example, it is not known in which specific item of expenditure the cost of a business trip is reflected in a specific period of time;

[1]* indicates the market price

– the costs are incurred at different times and the results are determined at different times;

– the combination of production costs and transaction costs;

– It is not expedient for the Cabinet of Ministers to apply the coefficients of indexation of enterprise values to all enterprises in the same way, as there may be large differences between enterprises in the same field.

Determining the market value of an enterprise in terms of comparing its balance sheet data and market value The uncertainty of the accuracy of the primary data and the ability to estimate the net value of the enterprise's assets at a given time allow the enterprise's market value to be determined over time.

Therefore, we assess the market value of Stekloplastik LLC in terms of comparing the balance sheet data and market prices. In doing so, we use the method of making adjustments to the balance sheet. Adjustments to the balance sheet are made by comparing the value of the items in the balance sheet with the calculated market value.

In this weUsing the accounting data of "Stekloplastik" LLC for January 1, 2021 and 2023, their market for each yearIf we calculate the value of the property and compare the results, we can identify trends in changes in the market value of the property of "Stekloplastik" LLC.

To do this, we make separate calculations for each section using balance data.

Fixed assets as of January 1, 2024value

Table 1

№	Name of indicators	Balance sheet value	Make corrections		Market value
			in%	summa	
1	Earth	186245	16%	29799,2	216044,2
2	Building	425482	-8%	-34038,6	391443,4
3	Facility	248761	15%	37314.2	286075.2
4	Machinery and equipment	1689385	28%	473027.8	2162412,8
5	Furniture and office equipment	94652	-11%	-10411.7	84240.3
6	Computer equipment and computing	102347	22%	22516.3	124863,3
7	Vehicles	135884	10%	13588.4	149472,4
8	Fixed assets leased	189725	18%	34150.5	223875,5
Total assets		3072481		565946,1	3638427,1

The reason for the 16% increase in the value of the land owned by Stekloplastik LLC is its market value of 216,044.2 thousand soums due to the proximity of the district to the city center, ie the implementation of urbanization. The decrease in the value of buildings by 8% was estimated at 391,443.4 thousand soums due to the fact that the reconstruction work was not completed by 2023 and their cost of operation remained almost unchanged compared to the previous year. The 15% increase in construction is due to the fact that new construction work has been carried out286,075.2 thousand soums. We estimated the depreciation value of machinery and equipment

at 2,162,412.8 thousand soums due to the fact that it is only the cost of obsolescence and the equipment operates at 2-3% capacity.Furniture and office equipment were estimated at 84240.3 thousand soums due to a decrease of 11% due to moral and technical obsolescence. As of January 1, 2023, we estimated the value of computer equipment and computers at 124863.3 thousand soums. The residual value of depreciation of vehicles is estimated at 149,472.4 thousand soums, taking into account the fact that it is lower than the current market value. The current market value of fixed assets on long-term lease is estimated at 223875.5 thousand soums, and the total market value of fixed assets as of January 1, 2019 is estimated at 3638427.1 thousand soums.

Long-term investments as of January 1, 2024value

Table 2

№	Name of indicators	Balance sheet value	Make corrections		Market value
			in%	summa	
1	Securities	98	12%	11.8	109.8
2	Other long-term investments	55246	-6%	-3314.8	51931.2
Total assets		**55344**		**-3303.0**	**52041.0**

The market value of the securities owned by the company is 109.8 thousand soums. Taking into account the increase in inflation, long-term investments decreased in value and the market value of these investments was estimated at 51931.2 thousand soums, and as of January 1, 2024 the total market value of long-term investments was estimated at 52041.0 thousand soums.

Inventories as of January 1, 2024value

Table 3

№	Name of indicators	Balance sheet value	Make corrections		Market value
			in%	summa	
1	Production stocks	2937708	8%	235016,6	3172724,6
2	Incomplete production	29877	-25%	-7469.3	22407.8
3	Finished product	1721925	-30%	-516577,5	1205347,5
4	Goods	272716	12%	32725.9	305441.9
Total assets		4962226		-256304,2	4705921.8

Production stocks are due to the increase in the market price of last year's residual stocks at that time3172724.6 thousand soums. The market value of work in progress decreased by 7469.3 thousand soums and amounted to 22407.8 thousand soums. The market value of finished products for the reporting period was estimated at 1205347.5 thousand soums. Due to the made innovative changes, we estimated the market value of goods at 305441.9 thousand soums, and as of January 1, 2024 we estimated the market value of total inventories at 4705921.8 thousand soums.

Accounts receivable as of January 1, 2023value

Table 4

№	Name of indicators	Balance sheet value	Make corrections		Market value
			in%	summa	
1	Debts of buyers and customers	1222684	-21%	-256763,6	965920,4
2	Paints issued to	382189	20%	76437.8	458626.8

	suppliers and contractors				
3	Payments to the budget on taxes and fees	3334	0%	0.0	3334.0
4	State target payments and insurance premiums	1622	0%	0.0	1622.0
5	Fees on other debtors	68176	6%	4090.6	72266.6
Total assets		**1678005**		**-176235,3**	**1501769,7**

Because it is unknown when the debts of buyers and customers will be repaid and the change in the inflation rateIt was estimated at 965,920.4 thousand soums. Paints supplied to suppliers and contractors increased by 20% and their market value amounted to 458,626.8 thousand soums. Their market value has not changed as the budget has a clear and variable value of tax and levy payments and state target payments and insurance premiums. Fees on other receivables increased by 6% and amounted to 72,266.6 thousand soums, and the market value of total receivables as of January 1, 2021 was estimated at 1,501,769.7 thousand soums.

Total assets as of January 1, 2024value

Table 5

№	Name of indicators	Balance sheet value	Market value
1	Basic tools	3 072 481	3 638 427
2	Long-term investments	55 344	52 041
3	Inventories	4 962 226	4 705 922
4	Accounts receivable	1 678 005	1 501 770
5	Cash	687 964	687 964
	Total assets	**10 456 020**	**10 586 124**

If we compile the adjusted balance sheet using the data obtained, we know that the total assets in the balance sheet should reflect the total liabilities. Hence, if we place the value of liabilities in the sections on liabilities, the liabilities known to us do not change, because these values are our real liabilities. Therefore, if we subtract the liabilities from the balance sheet (844678 thousand soums) from the calculated assets, we get the value of the liabilities own sources.

Sources of own funds = Total assets – Liabilities

Sources of own funds = 10 586 124 - 844 678 = 9 741 446 thousand soums

Adjusted balance sheet value as of January 1, 2024

Table 6

Assets	Corrected value	**Liabilities**	Corrected value
Long-term assets	3127825	Own sources of funding	9741446
Current assets	7328195	Liabilities	844678
Total assets	10456020	Total liabilities	10586124

So, Analyzing the results obtained by Stekloplastik LLC, as of January 1, 2024, the book value of assets amounted to 10,456.020 million. soums and own sources of funds 9611.342 mln. was

equal to UZS. As of January 1, 2024, the market value of assets amounted to 10,586.124 million. soums, and the sources of own funds amounted to 9741.446 mln. soums. As of January 1, 2024, the market value of Stekloplastik LLC exceeds the book value by 130.104 million soums. soums and increased by 1.24% in percentage terms.

Fixed assets as of January 1, 2024value

Table 7

№	Name of indicators	Balance sheet value	Make corrections		Market value
			in%	summa	
1	Earth	245687	11%	27025,6	272712,6
2	Building	607894	-16%	-97263.0	510631.0
3	Facility	502648	9%	45238.3	547886,3
4	Machinery and equipment	2264891	12%	271786,9	2,536,677.9
5	Furniture and office equipment	172456	-18%	-31042.1	141413.9
6	Computer equipment and computing	189346	8%	15147.7	204493,7
7	Vehicles	195153	10%	19515,3	214668,3
8	Fixed assets leased	183258	13%	23823.5	207081.5
Total :		**4361333**		**274232,2**	**4635565,2**

The reason for the increase in the value of land owned by "Stekloplastik" LLC by 11% is the proximity of the district to the city center, ie its market value due to urbanization.272712,6thousand soums.

CONCLUSIONS. In short, 16% of the value of the buildings is due to the fact that the reconstruction works will not be completed until 2022 and their use value has not changed much compared to last year. 510631 thousand soums. Structures 9% due to new construction works, the market value is 547886.3 thousand soums. We calculated the depreciation value of machinery and equipment at 2536677.9 thousand soums due to the fact that it is only the cost of obsolescence and the equipment operated at 2-3% capacity.Furniture and office equipment were estimated at 141413.9 thousand soums due to a decrease of 18% due to moral and technical obsolescence. As of January 1, 2024, we estimated computer equipment and computer technology at 204,493.7 thousand soums. Taking into account the fact that the residual value of depreciation of vehicles is lower than the current market value, it is estimated at 214668.3 thousand soums. The current market value of fixed assets on long-term lease is estimated at 207081.5 thousand soums, and the total value of fixed assets as of January 1, 2024 is estimated at 4635565.2 thousand soums.

REFERENCES

1. Constitution of the Republic of Uzbekistan. T .: Uzbekistan, 2009.
2. Resolution of the President of the Republic of Uzbekistan "On the program of development of the service sector in the Republic of Uzbekistan for 2012-2016". May 10, 2012, № PQ-1754.
3. Belyaev V.I. Marketing: basic theory and practice. Uchebnik.– M .: KNORUS, 2010. - 680 стр.
4. Danko T.P. Marketing Management: Textbook. - M .: INFRA-M, 2009. - 363 стр.
5. Gostinichnoe i restorannoe delo, turizm: Sbornik normativnyx dokumentov / Seriya «Zakon i obshchestvo». - Rostov n / D .: «Phoenix» 2003. - 384 p.
6. Zorin I.V., Kvartalnov V.A. Encyclopedia of Tourism: Spravochnik. - M .: Finance and Statistics, 2004. - 368p.
7. Kabushkin N.I. Management tourism. –Minsk. Novoe znanie, 2002. 409 p.
8. Pankruxin A.P. Marketing. Uchebnoe posobie. - M .: Omega-L, 2009, - 656 стр.
9. Bagiev G.L., Tarasevich V.M., Ann X. Marketing.Uchebnik. - SPb .: Peter, 2009, - 736 стр.
10. Golubkov E.P. Basics of marketing. - M .: Finpress, 2003.
11. Danchenov L.A. Marketing. - M .: 2004.
12. Dj.O.Shonessi. Competitive marketing: strategic approach. SPb .: Peter, 2002.
13. Soliev A. Marketing. Marketing. Study guide. - T .: ART-FLEX, 2008. - 384 pages.
14. Karpova S.V. International marketing for university students. Uchebnoe posobie. - Rostov n / D: Phoenix, 2010. - 184 стр.
15. Qosimova M.S., Ergashkhojaeva Sh.J. Marketing. T .: TDIU, 2004.
16. Musaeva Sh.A. Marketing. Textbook "STAR-SEL" LLC publishing and creative department. Samarkand-2023.
17. Musaeva Sh.A. Integrated marketing communication training manual "Mahorat" publishing house, Samarkand - 2022.
18. Musaeva Sh.A., Usmonova DI Innovative marketing "TURON EDITION" study guide for 2021.

ISTE'MOL MAHSULOTLARI ISHLAB CHIQARISH VA SOTISHNI RIVOJLANTIRISH QONUNIYATLARI

Usmanov Z.B.
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti "Real iqtisodiyot" kafedrasi katta oqituvchisi

Annotatsiya. *Mazkur maqolada iste'mol tovarlari bozorini tartibga solish va takomillashtirish orqali tovarlar bozorida sog'lom raqobat muhitini rivojlantirishga, tadbirkorlik subyektlari faoliyatining samaradorligini oshirishga, ishlab chiqarilayotgan mahsulotlarning raqobatbardoshligini ta'minlashga shart-sharoitlar yaratish, jismoniy jihatdan oziq-ovqat mahsulotlarini olish imkoniyati, iqtisodiy jihatdan oziq-ovqat mahsulotlarini olish imkoniyati, oziq-ovqat mahsulotlarini ishlab chiqarishda o'sish sur'atlarini ta'minlash ko'rib chiqilgan.*

Kalitli so'zlar: *Iste'mol tovarlari, bozor , takomillashtirish , subyekt , oziq-ovqat mahsulotlarini , imkoniyat .*

Аннотация. *В данной статье рассматривается путем регулирования и совершенствования рынка потребительских товаров обеспечивается развитие здоровой конкурентной среды на рынке товаров, повышение эффективности деятельности субъектов предпринимательства, создание условий для обеспечения конкурентоспособности промышленной продукции, рассмотрены возможности физического получения продуктов питания, возможности получения продуктов питания экономическим путем, обеспечение темпов роста производства продуктов питания.*

Ключевые слова: *Товары народного потребления, рынок, улучшение, предмет, продукты питания, возможность.*

Abstract. *In this article, by regulating and improving the market of consumer goods, the development of a healthy competitive environment in the market of goods, the improvement of the efficiency of the activities of business entities, the creation of conditions for ensuring the competitiveness of manufactured products, the possibility of physically obtaining food products, the possibility of obtaining food products economically, ensuring growth rates in the production of food products were considered.*

Key words: *Consumer goods, market, improvement, subject, food products, opportunity.*

Kirish. Yangi O'zbekistonda xalqimiz farovonligini oshirish, mamlakat iqtisodiyotini yuqori darajaga ko'tarish va mustahkamlash borasida davlat tomonidan joriy etib kelinayotgan islohotlar o'zining ijobiy natijalarini bermoqda. Ayniqsa, butunjahon global muammolaridan biri aholining oziq-ovqat mahsulotlariga bo'lgan talabini qondirish va bunda, yer, so'v hamda boshqa moddiy boyliklardan unumli foydalanish maqsadida uzoqni ko'zlab ishlab chiqilgan davlat dasturlarining amalga oshirilishi mamlakatimiz har bir fuqarosi xonadonining to'kin-sochin bo'lishini ta'minlamoqda.

Oziq-ovqat mahsulotlari ishlab chiqarish yo'nalishida yangi tashkil etilayotgan istiqbolli loyihalarni texnik-iqtisodiy asoslanishini tayyorlash hamda yangi loyihalarning infratuzilmasini yaratish, shuningdek, oziq-ovqat mahsulotlari yetishtirish va chuqur qayta ishlash sohasiga xorijiy ekspertlarni jalb qilish bilan bog'liq xarajatlarning bir qismini qoplab berishga subsidiyalar

mazkur loyihalar to‘liq ishga tushirilib, tegishli dalolatnomalar rasmiylashtirilgandan so‘ng ajratiladi.[2]

Shuni takidlash kerakiy, oziq-ovqat mahsulotlarining aksariyat qismi insonlar iste’moli uchun juda ham zarur bo‘lgan ne’matlaridandir. Shuning uchun ham narx-navoning o‘sishi halatida ham bu mahsulotlarga bo‘lgan talab kamaymaydi. Ayniqsa, mamlakatning o‘zida ishlab chiqarilayotgan mahsulotlar insonlar faoliyati bilan chambarchas bog‘langan bo‘li, faqat iqtisodiy samaradorlik bilan o‘lchanib qolmasdan, balki u yoki bu mahsulotning yo‘qligi hayot-mamotni hal qilishi mumkin. Oziq-ovqat mahsulotlarining ishlab chiqarilishi va taklifi faqat yuqori darajadagi ijtimoiy-iqtisodiy ahamiyati bilan o‘lchanmasdan, balki samaradorlik nuqtai nazaridan ham hisobga olinadi. Bu milliy xavfsizlikni ta’minlaydigan yo‘nalishlar orasida oziq-ovqat majmuasi rivojlanishini yuqori o‘rinlardan biri bo‘lib hisoblanadi.

Shuningdek, oziq-ovqat mahsulotlarini iste’mol qilishda fiziologik, tarixiy, milliy, xududiy, iqtilim, intellektual xususiyatlarigi asoslangan chegarsi mavjud bo‘lib, bozorning mahsulotlar bilan to‘ldirilishi natijasida aholining daromadlari o‘sishi ko‘zatiladi va mahsulotlarga talabning ortiqcha namayon bo‘lmasligini ko‘rsatadi.

Natijada oziq-ovqat iste’mol uchun sarflangan xarajatlar ulushi kamayadi, daromadlar yuo‘yicha salbiy egiluvchanlik namoyon bo‘ladi va boshqa tovarlarga e’tibor qaratilib, tovarlar va xizmatlarni ishlab chiqarish rag‘batlantiriladi.

Oziq-ovqat mahsulotlariga talab nisbatan sekin o‘zgaradi va ko‘plab omillar, ayrim hollarda umumiy yoki bir mahsulotga tegishli bo‘lgan omillar asosida belgilanadi. Masalan qishloq xo‘jaligiga bo‘lgan munosabat aholining, dehqon va fermer xo‘jaliklariga bo‘lgan munosabatlar asosida aniqlanadi. Aholi tomonidan har doim iste’mol qilinadigan oziq ovqat mahsulotlariga bo‘lgan talabning ham takror sodir bo‘lishi kuzatiladi. Bu esa tovar ishlab chiqaruvchilar o‘z tashabbuslari bilan har doim mahsulot ishlab chiqarish uchun harakat qilish bilan belgilanadi. Oziq ovqat mahsulotlariga talab kam egiluvchanlikka egadir, ya’ni narx-navoning keskin ko‘tarilishi, talab miqdorining keskin kamayishiga olib kelmaydi, shu sababli bir vaqtni o‘zida sotkvchilarining daromadlari ortib boradi.

Oziq-ovqat mahsulotlarining taklifi narx-navoning o‘zgarishiga ham bog‘liq bo‘lib, u harakatchanlik, ya’ni tovar hajmining ko‘payishi yoki kamayish xususiyatiga ega bo‘ladi. Ayniqsa bu narsa o‘simlik mahsulotlarida bu yaqqol seziladi, chorvachilik mahsulotlarida esa uzoq muddatli takror ishlab chiqarish bochqichlari mavjuddir. Ayniqsa dehqon xo‘jalik egalari o‘zlari yetishtirgan mahsulotlarining bozordagi kon’yunkturasini yaxshi bilganliklari tufayli, ulardan ayrimlarini ma’lum bir vaqtgacha, ya’ni narx-navoning ko‘tarilishi davrigacha ushlab turishi mumkin va natijada yaxshi daromad olishga harakat qiladilar.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot jarayonida tizimli yondashuv, abstrakt-mantiqiy fikrlash, guruhlash, taqqoslash, omilli tahlil, tanlanma kuzatish usullaridan foydalanilgan.

Tahlil va natijalar. Oziq-ovqat mahsulotlari uchun xos bo‘lgan xususiyatlardan yana biri ishlab chiqarishda tabiy-iqlim sharoitlari va yana boshqa sabablarga ko‘ra mo‘ljaldagi nisbatan kamroq hosil olish holatlarining sodir bo‘lishidir. Qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishi tabiiy ob-havo va boshqa sharoitlarga bog‘liq bo‘ladi. Zamonaviy texnika va texnologiyalardan foydalanadigan rivojlangan mamlakatlarda ham mahsulot ishlab chiqarish hajmi kutilmagan natijalarni berishi

[2] O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining Respublikada oziq-ovqat mahsulotlari ishlab chiqaruvchilarini yanada qo‘llab-quvvatlash to‘g‘risida 2022 yil 20 yanvardagi 37 sonli qarori

mumkin. Masalan qirg‘oqchilik, suv toshqinlar, zararkunandalar, mollar va o‘simliklarni kasallanishi, o‘rishlar, inqiloblar, va hokazolar bular agrar sohada saraflanadigan kapitalni oqlamasligi kuzatilgan. Oziq ovqat mahsulotlariga xos bo‘lgan yuqoridagi kabi xususiyatlarni yana ko‘plab atab o‘tish mumkin. Lekin, bizning fikrimizcha, qayd qilingan holatlarda oziq-ovqat mahsulotlarini iste’mol bozorida sotilishi, aholi ehtiyojlarin qondirishda juda katta ahamayatga esha bo‘lgan.

Keyingi paytlar oziq-ovqat majmuasida sodir bo‘ladigan bozor munosabatlarida oziq-ovqat mahsulotlari marketingi tushunchasi ham tez tez ishlatilmoqda. Bunga e’tibor berilishining asosiy sabablaridan biri bu aholining jami xarajatlari tarkibida oziq-ovqat xarajatlari salmoqli hissaga egadir. Shuning uchun oziq-ovqat mahsulotlarini iste’molchilariga yetkazish bilan bog‘liq bo‘lgan faoliyatda, marketing majmuasidan foydalanish zarurligi haqida nazariya va amaliyotda turli fikrlar bildirilmoqda. Iqtisodchi olimlardan biri J.Rodes oziq-ovqat mahsulotlari haqida to‘xtalib: marketing-bu oziq ovqat va texnika xomashiyolarini fermer xo‘jaligidan bevosita iste’molchigacha bo‘lgan faol ish yuritish yoki ish bilan bog‘liq bo‘lgan barcha jarayonlarni qoplab oladigan harakatlarning yig‘indisidir deb qarashi diqqatga sazovordir.[3]

...ijtimoiy ahamiyatga ega oziq-ovqat tovarlariga (yurtimizda ishlab chiqarilgan o‘simlik yog‘i va un, go‘sht, shakar), shuningdek, sheluxa va shrotga bo‘lgan narx-navoni sun’iy oshirishga, ularga bo‘lgan tanqislik va ajiotaj talabning vujudga kelishiga yo‘naltirilgan qonunga xilof harakatlarni aniqlash va chek qo‘yish;

- markazlashtirilgan resurslar hisobidan oziq-ovqat tovarlari, paxta shroti va sheluxasini xarid qilish, yetkazib berish va sotishda suiiste’mol qilinishlar va korrupsiyaga qarshi kurashish;
- ijtimoiy ahamiyatga ega oziq-ovqat tovarlariga, shuningdek, sheluxa va shrotni sotishda narx-navoni shakllantirishning belgilangan mexanizmlariga rioya etilishini tizimli o‘rganish, aniqlangan qonunchilik buzilishlari bo‘yicha materiallarni qonun hujjatlariga muvofiq chora ko‘rish uchun vakolatli organlarga yo‘naltirishi;
- nazorat qiluvchi organlar va bozorlar ma’muriyati xodimlari tomonidan yo‘l qo‘yilgan korrupsiya, ular tomonidan bozorlar faoliyatini tashkil etishning belgilangan tartiblari va qonun hujjatlari talablariga rioya etmaslik, shu jumladan, narxlarni asossiz ko‘tarish, ularning hududlarida o‘z faoliyatini norasmiy olib borayotgan shaxslarga nisbatan choralar ko‘rmaslik holatlarini aniqlash.[4]

O‘zbekiston o‘zining betakror tabiati, serhosil tuprog‘i, o‘ziga xos iqlim sharoiti sabab yilning to‘rt faslida ham qishloq xo‘jaligi sohasida ulkan natijalarga erishib kelmoqda. Bu kabi imkoniyatlar sabab O‘zbekiston o‘z aholisini oziq-ovqat mahsulotlariga bo‘lgan talabining katta qismini o‘z ichki resurslari orqali ta’minlab, katta hajmdagi mahsulotni eksport qilish imkoniyatiga ega davlatlar qatoridan joy egallagan.

O‘zbekiston Respublikasida 2024 yilning yanvar-may oylarida yirik korxonlar tomonidan 2212,4 ming tonna yugort ishlab chiqildi.

Mazkur ishlab chiqarish hajmi 2023 yilning tegishli davriga nisbatan solishtirilganda 22,3 foizga oshgan.[5]

[3] Rhodes J.The Agriculfural Marketing System. N.Y.1997. p.7.
[4] O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. M. Mirziyoyevning “Respublika aholisini ijtimoiy ahamiyatga ega oziq-ovqat tovarlarining asosiy turlari bilan ishonchli ta’minlashga oid kechiktirib bo‘lmaydigan chora-tadbirlari to‘g‘risida” gi PQ-3082 sonli qarori 23.06.2017 y.

[5] O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi statistika agentligi ma’lumotlari

Bunda o‘tgan besh yilda soha taraqqiyotini ta’minlovchi bir qator qonun hujjatlari va strategiyalarning ishlab chiqilganligi alohida ahamiyatga ega. Jumladan, Prezidentimizning “Qishloq xo‘jaligi sohasida davlat boshqaruvi tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi hamda “O‘zbekiston Respublikasi qishloq xo‘jaligini rivojlantirishning 2020-2030 yillarga mo‘ljallangan strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi Farmonlari, Qishloq xo‘jaligida yer va suv resurslaridan samarali foydalanish konsepsiyasi va boshqa tashkiliy-huquqiy chora-tadbirlar shular jumlasidandir.

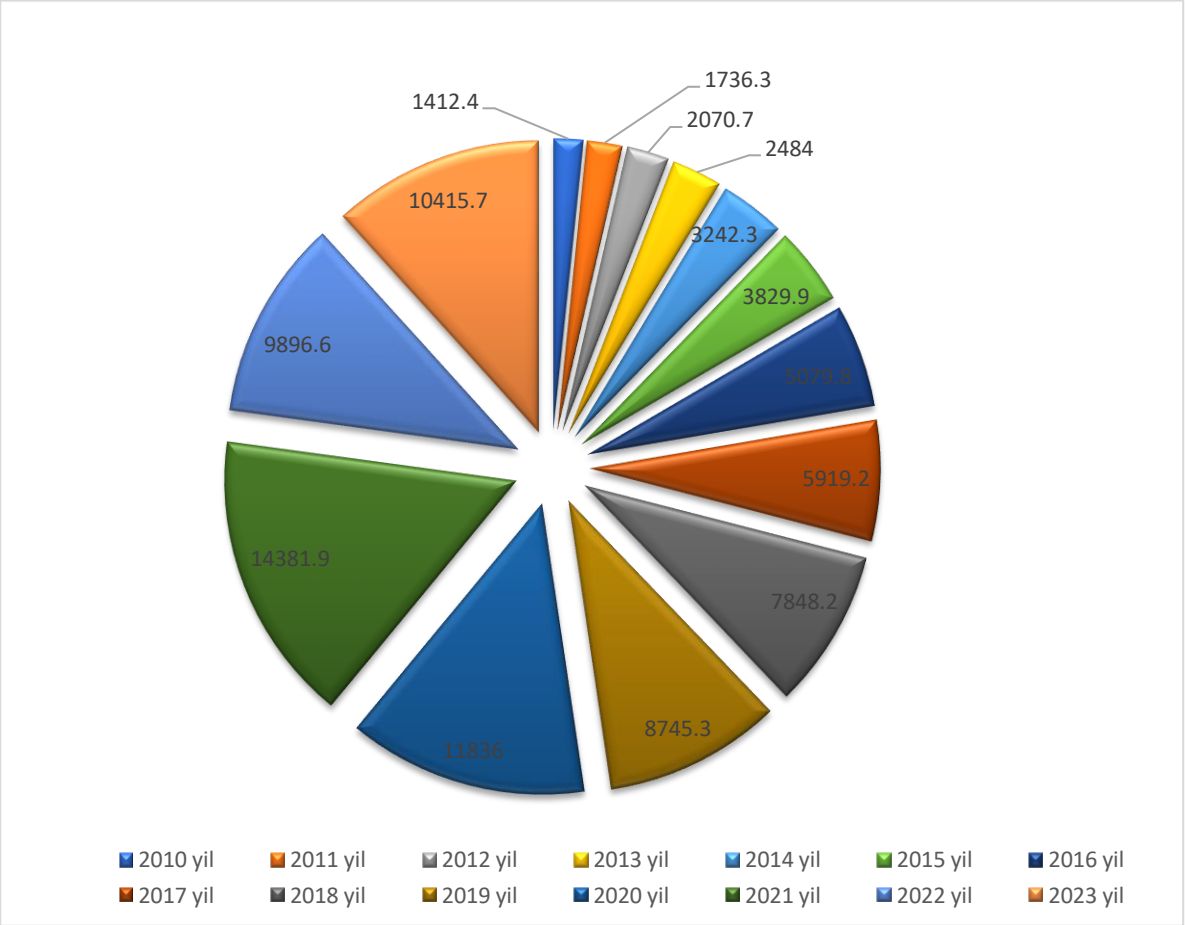

1-rasm Samarqand viloyatining iste'mol tovarlari mlrd so‘mda[6]

Ushbu rasm ma’lumotlaridan ko‘rinib turibdiki Samarqand viloyatida iste’mol tovarlar savdosining 2010 yildan 2023 yilgacha bo‘lgan ko‘rsatkichlari keltirilgan. Biz ushbu rasmdaga ko‘rsatkichlarni yillar kesimida tahlil qiladigan bo‘lsak 2010 yilda ushbu ko‘rsatkich 1412,4, 2011 yilda 1736,3, 2012 yilda 2070,7, 2013 yilda 2484,0, 2014 yilda 3242,3, 2015 yilda 3829,9, 2016 yilda 5079,8, 2017 yilda 5919,2, 2018 yilda 7848,2, 2019 yilda 8745,3, 2020 yilda 11836, 2021 yilda 14381,9, 2022 yilda 9896,6, 2023 yilda 10415,7 mlrd so‘mni tashkil etgan. Rasm ma’lumotlaridan ko‘rinib turibdiki 2010 yildan 2023 yilgacha iste’mol tovarlar savdosi o‘sib kelganligini ko‘rib turibmiz. Biz ushbu rasmdagi ma’lumotlarni 2010 yilga nisbatan tahlil qilib chiqadigan bo‘lsak. 2011 yilda 2010 yilga nisbatan 1,2 barobar oshgan, 2012 yilda 2010 yilga nisbatan 1,5 barobar oshgan, 2013 yilda 2010 yilga nisbatan 1,7 borabar oshgan, 2014 yilda 2010 yilga nisbatan 2,3 barobar oshgan, 2015 yilda 2010 yilga nisbatan 2,7 barobab oshgan, 2016 yilda

[6] Samarqand viloyati statistika boshqarmasi ma’lumotlari asosida muallif ishlanmasi

2010 yilga nisbatan 3,6 barobar oshgan, 2017 yilda 2010 yilga nisbatan 4,2 barobar oshgan, 2018 yilda 2010 yilga nisbatan 5,5 barobar oshgan, 2019 yilda 2010 yilga nisbatan 6,2 barobar oshgan, 2020 yilda 2010 yilga nisbatan 8,3 barobar oshgan, 2020 yilda 2010 yilga nisbatan 8,4 barobar oshgan, 2021 yilda 2010 yilga nisbatan 10,2 barobar oshgan, 2022 yilda 2010 yilga nisbatan 7,0 barobarga oshgan, 2023 yilda 2010 yilga nisbatan 7,4 barobarga oshganligini ko‘rib turibmiz. Endi biz eng yuqori ko‘rsatkichga ega bo‘lgan 3 ta yilnikini tahlil qiladigan bo‘lsak birinchi o‘rinda 2021 yil ya’ni 14381,9 mlrd so‘mni tashkil etgan 2010 yilga nisbat 10,2 barobarga oshgan, ikkinchi o‘rinda 2020 yil ya’ni 11836 mlrd so‘mni tashkil etgan, 2010 yilga nisbatan esa 8,4 barobarga oshgan, uchinchi o‘rinda esa 2023 yil ya’ni 10415,7 mlrd so‘mni tashkil etgan, 2010 yilga nisbatan 7,4 barobarga oshgan. Iste’mol tovarlar savdosini samarqand viloyatida oxirgi ikki yilda ya’ni 2022 yil va 2023 yillarda 2021 yilga nisbatan pasayganligini ko‘rishimiz mumkin nima uchun kamayganligini va kamayish sabablarini va kamayishiga ta’sir qiluvchi omillarni o‘rganib, yechimini ishimizni keyingi bosqichlarida taklifimizni beramiz.

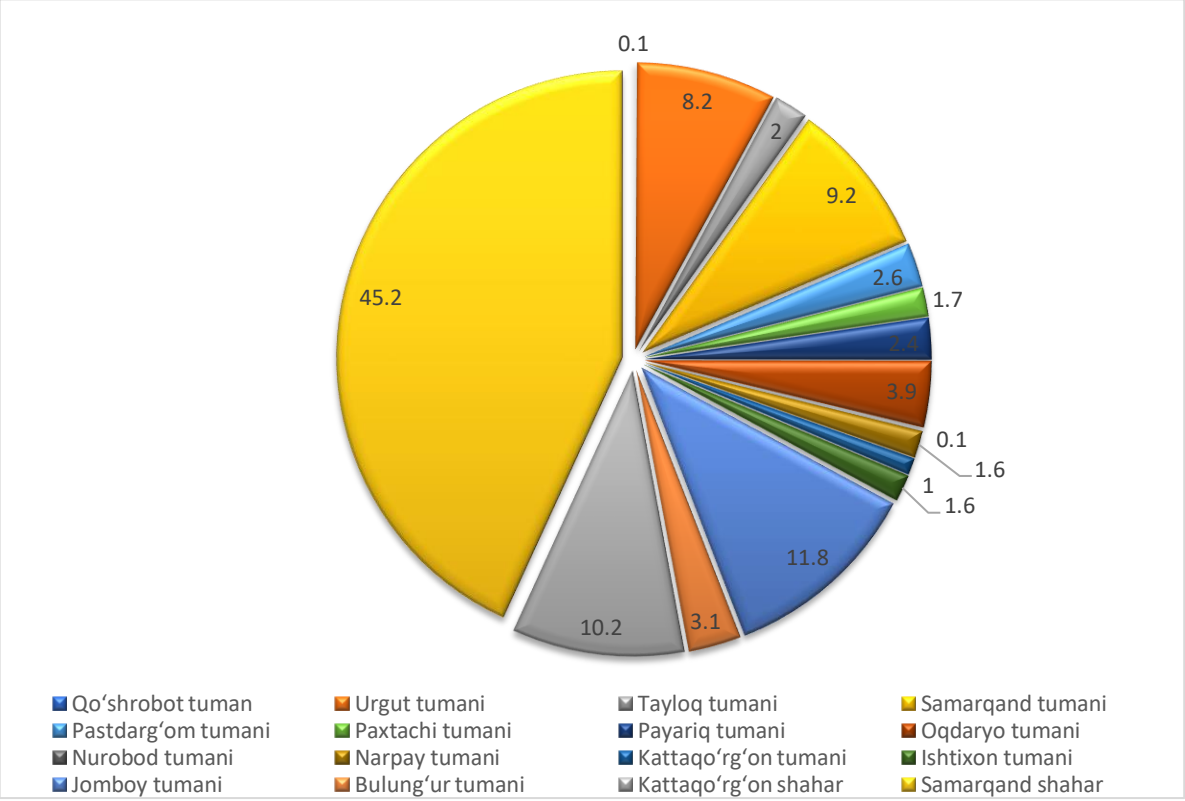

2-rasm Samarqand viloyatining hududlar kesimda 2023 yilda ekspori mln AQSH dollar[7]

Ushbu rasm ma’lumotlardan ko‘rinib turibdiki eng yuqori ko‘rsatkich Samarqand shahar 45,2 foizni, Jomboy tumani 11,2 foizni, Kattaqo‘rg‘on shahar 10,2 foizni egalagan. Eng quyi ko‘rsatkichni Kattaqo‘rg‘on tumani 1,0 foizni, Nurobod tumani 0,1 foizni, Qo‘shrobot tumani 0,1 foizni tashkil etgan.

Ammo so‘nggi yillarda dunyo mamlakatlari uchun sinov bo‘lib kelayotgan pandemiya, global darajadagi iqlim o‘zgarishlari, suv tanqisligi hamda giyosiyosiy vaziyatlar sohada amalga oshirilayotgan izlanishlarni yanada jadallashtirish, oziq-ovqat mahsulotlari narxining barqarorligini saqlab qolish uchun avvalambor sohaga resurs tejovchi texnologiyalarni kengroq qo‘llashni, shu bilan birga, bor kuch va imkoniyatni safarbar etishni taqoza etmoqda.

[7] Samarqand viloyati statistika boshqarmasi ma’lumotlari asosida muallif ishlanmasi

Tahlillarga ko‘ra, mart oyida dunyo bo‘yicha oziq-ovqat narxlari 2021 yilning mos davriga nisbatan 34 foizga oshgan. Ayniqsa, yil boshidan jahon bozorlarida bug‘doy narxi – 20 foizga, makkajo‘xori – 19 foizga, ozuqa donlari – 20 foizga va o‘simlik yog‘i esa – 23 foizga ko‘tarilgan. Shu bilan birga, Jahon bozorida mineral o‘g‘itlar va yoqilg‘i narxlari 2 baravarga oshgani sabab, hozirgi narx-navo yana ham oshishi mumkinligi prognoz qilinmoqda. Shu bois, kuni kecha davlatimiz rahbari raisligida oziq-ovqat mahsulotlari ishlab chiqarishni ko‘paytirish orqali bozorlarda narx-navo barqarorligini ta’minlash hamda biznesni qo‘llab-quvvatlash bo‘yicha qo‘shimcha sharoitlar yaratishga qaratilgan videoselektor yig‘ilishi o‘tkazildi.

Unda joriy yilda qishloq xo‘jaligida fodalanish mumkin bo‘lgan yutuqlar bilan birga, oldimizda turgan dolzarb masalalar tanqidiy-tahlil qilindi. Xususan, joriy yilda yurtimizda nisbatan yog‘ingarchilik yaxshi bo‘lganligi hisobiga, vodiy viloyatlari, Toshkent viloyati va Samarqand viloyatida suv zaxirasi 20 foizga ko‘paygani, ammo Qoraqalpog‘iston Respublikasi, Buxoro, Qashqadaryo, Surxondaryo va Xorazm viloyatlarida suv ta’minoti bo‘yicha qiyinchiliklar kuzatilishi mukinligi ta’kidlandi.

Ammo, har qanday sharoitda ham aholini sifatli va arzon oziq-ovqat mahsulotlari bilan ta’minlash uchun mavjud yer resurslaridan samarali foydalanib, 2022 yilda 7,7 mln. tonna bug‘doy, 23 mln. tonna meva-sabzavot yetishtirib, 1,5 mlrd. dollarlik eksportni ta’minlashga alohida ahamiyat qaratildi. Bunda oziq-ovqat mahsulotlarini ko‘paytirish uchun yangi qo‘shilayotgan 300 ming gektardan ziyod yer maydonlaridan hamda 80 ming gektar paxta va g‘alla maydonlari qisqartirilishi natijasida 254 ming nafar aholiga ochiq tanlov asosida bo‘lib berilgan yerlardan samarali foydalanish zarurligiga to‘xtalib o‘tildi.[8]

Sir emaski, yurtimizda eksport-import operasiyalarini tartibga solish, ehtiyoj katta bo‘lgan oziq-ovqat tovarlarini import qilishdagi to‘siqlar, nosog‘lom raqobat, ayrim xo‘jalik yurituvchi subyektlar tomonidan import mahsulotlarining monopollashtirilishi, narx-navoning sun’iy oshirilishi, taqchillikning yuzaga kelishi kabi bir qator muammolar hamon uchrab turibdi.

Ma’lumki, O‘zbekistonda qishloq xo‘jaligi iqtisodiyotning yetakchi tarmog‘i sanaladi. Unda 3,6 million kishi, ya’ni iqtisodiyotda band bo‘lganlarning 27 foizi ishlaydi. YaIMda tarmoq ulushi 32 foizga teng bo‘lsa, sohada foydalaniladigan yer maydonlari respublika hududining 45 foizini egallaydi. Hozirgi vaqtda 180 dan ortiq turdagi qishloq xo‘jaligi va oziq-ovqat mahsulotlari 80 dan ortiq mamlakatga eksport qilinayotgani diqqatga sazovor albatta. Yana bir e’tiborli jihati, qishloq xo‘jaligida ishlab chiqarishning klaster usuli yo‘lga qo‘yilib, u keng quloch yozyapti. Ular bilan qishloq xo‘jaligi yer maydonlarining 62 foizi paxta-to‘qimachilikda, 8 foizi chorvachilikda va 7,5 foizi meva-sabzavotchilikda qamrab olingani buning tasdig‘idir.

BMT ma’lumotlariga ko‘ra, hozirda jahon aholisining 815 million nafari och qolayotgan bo‘lsa, 2050 yilga borib bu soni 2 mlrd. kishiga yetadi. Ularning 12,9 foizi rivojlanayotgan mamlakatlarda yashaydi. Besh yoshgacha bo‘lgan bolalar o‘rtasidagi o‘limning 45 foizi aynan to‘yib ovqat yemaslik natijasida kelib chiqayotir. Hozirgi kunda har yili 3,1 nafar bola aynan shu sabab hayotdan ko‘z yummoqda.

[8] https://parliament.gov.uz/oz/articles/63

Oziq-ovqat xavfsizligi butun dunyo mamlakatlari oldida turgan eng dolzarb vazifalardan biridir. BMT ham bugun oziq-ovqat mahsulotlarini yetishtirish va ularni taqsimlash bo‘yicha yondashuvni mutlaqo o‘zgartirish vaqti kelganini ta’kidlayapti. Zero, ideal holatda qishloq, o‘rmon va baliqchilik xo‘jaliklari barchani oziq-ovqat bilan to‘liq ta’minlash va odamlar uchun risoladagidek daromad manbaini yaratib berishga qodir. Boz ustiga, bunday holatda inson manfaatlari yo‘lida ham qishloq xo‘jaligi rivojlanadi, ham atrof muhitni muhofaza qilish bo‘yicha chora-tadbirlar ijrosi ta’minlanadi.[9]

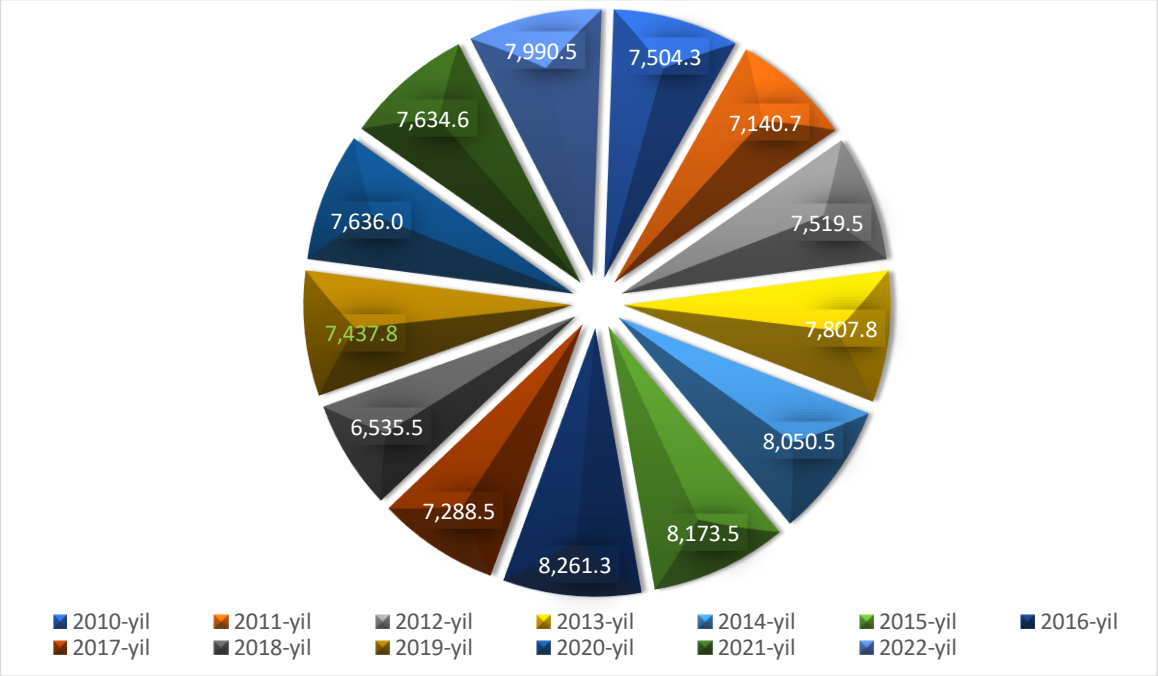

3-rasm Respublikada yetishtirilgan don va dukkakli don mahsulotlari ming tonna.[10]

Ushbu rasm ma’lumotlaridan ko‘rinib turibdiki Respublikada yetishtirilgan don va dukkakli don mahsulotlar 2010 yildan 2022 yilga bo‘lgan davrni tahlili qiladigan bo‘lsak 2010 yilga nisbatan 2022 yilda 1,0 barobarga oshganligini ko‘rishimiz mumkin.

“Aholining sog‘lom ovqatlanishini ta’minlash bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi Prezident qaroriga ko‘ra, oziq-ovqat mahsulotlarini tarkibida tuz, qand va yog‘ miqdori inson sog‘lig‘i uchun xavfsiz yoki zararli ekanligini ko‘rsatuvchi belgilar bilan tamg‘alanadi. 2021 yil 1 iyuldan oziq-ovqat mahsulotlarini tamg‘alash ixtiyoriy ravishda amalga oshiriladi; ta’lim, sport va tibbiyot muassasalarida xavfsizlik belgisi bilan tamg‘alanmagan oziq-ovqat mahsulotlarini sotishga yo‘l qo‘yilmaydi hamda bunday mahsulotlarni realizasiya qilish savdo qoidalarini buzish sifatida baholanadi.[11]

Bugungi kunda mamlakatimizda oziq-ovqat mahsulotlarini ishlab chiqarish, ularning sifati va ko‘lamini oshirish borasida O‘zbekiston oziq-ovqat sanoati korxonalari uyushmasi tizimida salmoqli ishlar olib borilmoqda. Ta’kidlash joizki, O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning “Aholining sog‘lom ovqatlanishini ta’minlash bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida” gi 11.11.2020 y. 07.20.4887/1496-sonli qarori Unga asosan “Yog‘-moy va oziq-ovqat sanoati” hamda “O‘zgo‘shtsanoat” uyushmalarining negizida yog‘-moy, go‘sht-sut,

[9] https://xs.uz/uzkr/post/oziq-ovqat-khavfsizligini-taminlash-davr-talabi
[10] O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi ma’lumotlari asosida mualliflar ishlanmasi
[11] O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning “Aholining sog‘lom ovqatlanishini ta’minlash bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida” gi 11.11.2020 y. 07/20/4887/1496-sonli qarori

qandolatchilik, pivo-alkogolsiz ichimliklar, konserva hamda sohaning boshqa korxonalarini ixtiyoriy ravishda birlashtirib turuvchi oziq-ovqat sanoati korxonalari uyushmasi tashkil topdi. Mazkur uyushma muassislari sifatida jami 122 ta, shu jumladan, 39 ta yog‘-moy, 46 ta go‘sht-sut korxonalari, 21 ta konserva, qandolat va boshqa oziq-ovqat mahsulotlar ishlab chiqaruvchi, 16 ta xizmat ko‘rsatuvchi korxonalar ro‘yxatga olindi. O‘tgan davr mobaynida uyushmaning tarkibiga kiruvchi korxonalar va tashkilotlar faoliyatini muvofiqlashtirish va ular o‘rtasida zamonaviy bozor munosabatlarini keng miqyosda o‘zlashtirish masalasida bir qator ijobiy ishlar amalga oshirildi.

Oziq-ovqat mahsulotlarining yangi ro‘yxatiga imtiyozlar joriy etilishi haqida prezident Shavkat Mirziyoyev 23 mart kuni oziq-ovqat mahsulotlarini ko‘paytirish, bahorgi ekin mavsumini samarali tashkil etish bo‘yicha asosiy vazifalarga bag‘ishlangan videoselektor yig‘ilishida ma’lum qildi.

Eksport-importda logistika, o‘g‘it va yoqilg‘i xarajatlari oshib ketgani ham oziq-ovqat narxlariga o‘z ta’sirini ko‘rsatayapti. Tahlillarga ko‘ra, bu holat 2023 yilda ham, kelgusi yillarda ham saqlanib qoladi.

Prezident Sh.M.Mirziyoyev 2024 yilgacha 34 turdagi oziq-ovqat va tovarlar pishloq, tvorog, shokolad, qandolat mahsulotlari, olma, nok, behi, yogurt, kefir, sut mahsulotlari, makaron, cho‘chqa gushti importiga 2024 yilgacha nol stavka joriy etilishini tasdiqladi. Piyoz, salat bargi iportiga ham imtiyozlar joriy etilmoqda.[12]

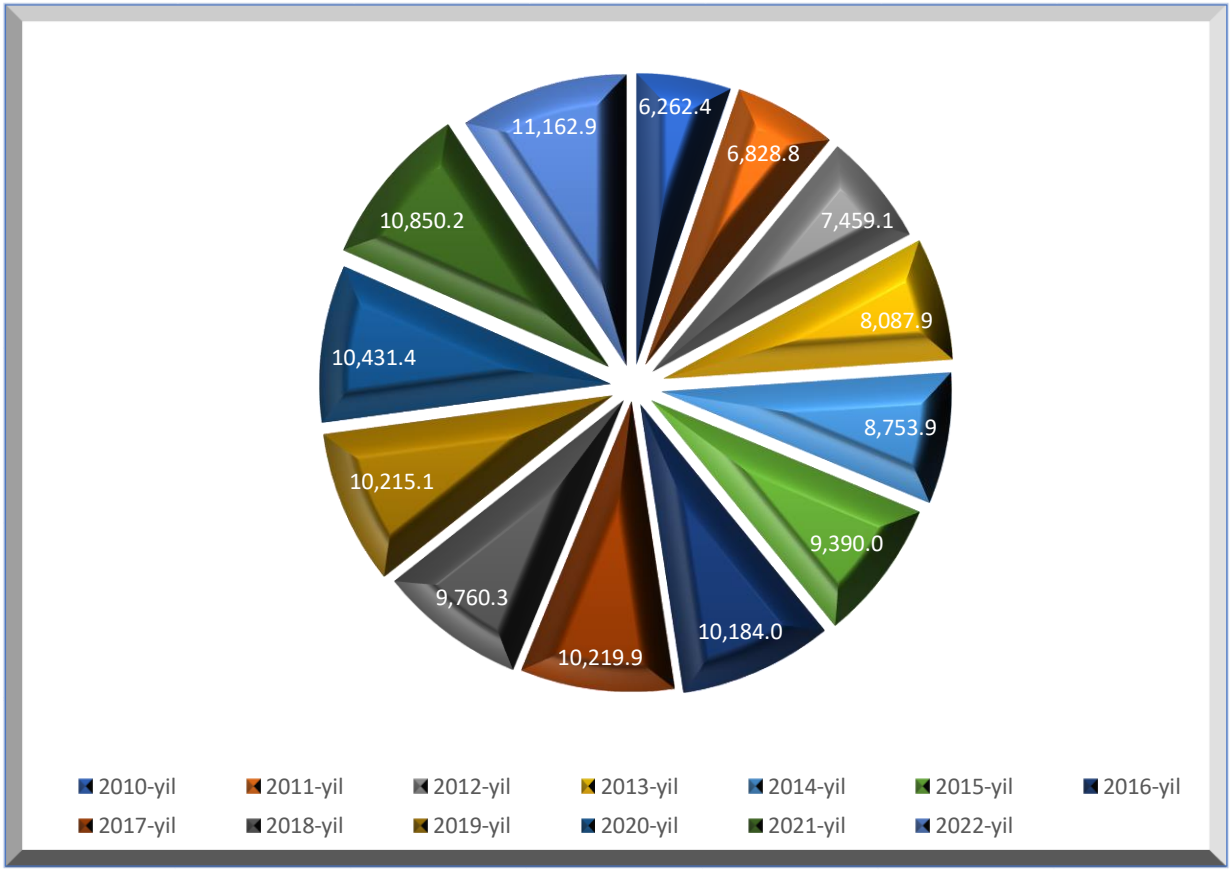

[12] https://www.gazeta.uz/uz/2023/03/23/zero-duty-rate/

Aytib o‘tish joizki, respublikamizda barcha oziq-ovqat sanoati korxonalari tomonidan ishlab chiqarilayotgan umumiy mahsulot hajmida uyushma korxonalarida ishlab chiqarilayotgan mahsulot ulushi 27,9 foizni tashkil etishi alohida e’tirofga loyiqdir.

4-rasm Respublikada yetishtirilgan sabzavotlar ming tonna.[13]

Ushbu rasm ma’lumotlaridan ko‘rinib turibdiki Respublikamizda 2010 yildan 2022 yilgacha yetishtirilgan sabzavotlar ming tonna hisobida ko‘rsatkichlar keltirilgan 2010 yilga nisbatan 2022 yilda 1,8 barobarga oshganligini ko‘rishimiz mumkin. Bu esa Respublikada yetishtirilgan sabzavotlar har yili oshib borganligidan dalolat beradi.

Ma’lumki, oziq-ovqat xavfsizligini ta’minlash zamon talabidir. BMT ning “Oziq-ovqat va qishloq xo‘jaligi tashkiloti tomonidan ta’kidlanishicha, oziq-ovqat xavfsizligiga erishish, bu barcha insonlarning xohlagan vaqtda jismoniy, ijtimoiy va iqtisodiy jihatdan yetarli miqdorda xavfsiz oziqaviy mahsulotlar bilan ta’minlanishni anglatadi. Ushbu mahsulotlar shaxsni fiziologik me’yorlar bo‘yicha qoniqtirilishi, uning xohish-istagiga mos kelishi va faol sog‘lom turmush tarzini shakllantirishi shart”. Ammo yetarli darajada oziq-ovqat mahsulotlarini ishlab chiqarish, oziq-ovqat xavfsizligi ta’minlanishini anglatmaydi. Chunki har bir inson ehtiyojiga yarasha mahsulot sotib olish imkoniyatiga ega bo‘lishi ham oziq-ovqat xavfsizligini ta’minlovchi faktorlardan biridir. Jumladan, oziq-ovqat xavfsizligi va uni ta’minlash omillari quyidagilardan iborat:

- jismoniy jihatdan oziq-ovqat mahsulotlarini olish imkoniyati;
- iqtisodiy jihatdan oziq-ovqat mahsulotlarini olish imkoniyati;
- tashqi omillarga bog‘liq bo‘lmagan holda mamlakatning oziq-ovqat mustaqilligiga erishish;
- mavsumiy va iqlimiy omillariga chidamlilik;
- oziq-ovqat mahsulotlarini ishlab chiqarishda o‘sish sur’atlarini ta’minlash.

Bir so‘z bilan aytganda, mamlakatda yetarli miqdorda yuqori sifatli, xavfsiz oziq-ovqat mahsulotlarining mavjudligi va aholining to‘liq rasiondagi mahsulotlarni sotib olish imkoniyatiga egaligi bu oziq-ovqat xavfsizligining ta’minlanganligini ko‘rsatadi. Hozirgi kunda sifatli, ekologik toza qishloq xo‘jalik mahsulotlarini yetishtirish meva-sabzavot va uzumni sifatli qayta ishlash masalalariga alohida e’tibor qaratilmoqda. Yaqingacha, mahsulotlarimiz asosan MDH mamlakatlarida sotilgan bo‘lsa, endi yurtimizda ishlab chiqarilgan oziq-ovqat mahsulotlari Yevropa, Osiyo, Amerika qit’asining rivojlangan davlatlariga, xususan, Germaniya, Pol’sha, AQSh, Gollandiya, singari mamlakat bozorlariga yetkazib berilmoqda.

Bu esa ichki bozor ehtiyojini to‘laroq qondirish, eksport mahsulot miqdorini oshirish imkonini beradi.

Umuman olganda iste’mol tovarlari bozorini tartibga solish va takomillashtirish orqali tovarlar bozorida sog‘lom raqobat muhitini rivojlantirishga, tadbirkorlik subyektlari faoliyatining samaradorligini oshirishga, ishlab chiqarilayotgan mahsulotlarning raqobatbardoshligini ta’minlashga shart-sharoitlar yaratadi.

Bizning fikirimizcha jamiyatda yashovchi har bir kishi oziq-ovqat tovarlarga bo‘lgan extiyojlari to‘liq qondirilsa, insonning normal rivojlanishi va faoliyat yuritishi, uning organizmida to‘g‘ri modda almashinuvi, salomatlikni mustahkamlash, kasalliklarning oldini olish, keksayish

[13] O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi ma’lumotlari asosida mualliflar ishlanmasi

jarayonini sekinlashtirish aqliy va jismoniy jihatdan kamchiliklarsiz rivojlanishiga olib keladi. Bu esa har bir kishilarni o‘z faoliyatlarini samaradorligi yuqori darajada bo‘lishiga olib keladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – T.: “O‘zbekiston”, 2023 yil. 30 aprel.
2. O‘zbekiston Respublikasining “Elektron tijorat to‘g‘risida”gi Qonuni. 2004 yil 29 aprelda qabul qilingan. 2015 yilda yangi tahriri qabul qilingan.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023 yil 4 apreldagi “Aholini sifatli iste’mol tovarlari bilan ta’minlashga qaratilgan qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida PQ-110-sonli qarori.
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024 yil 16 fevraldagi “Respublikada oziq-ovqat xavfsizligini ta’minlashning qo‘shimcha chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-36-son farmoni.
5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. M. Mirziyoyevning “Respublika aholisini ijtimoiy ahamiyatga ega oziq-ovqat tovarlarining asosiy turlari bilan ishonchli ta’minlashga oid kechiktirib bo‘lmaydigan chora-tadbirlari to‘g‘risida” gi PQ-3082 sonli qarori 23.06.2017 y.
6. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning “Iste’mol bozorlarida narxlar barqarorligini ta’minlashga va monopoliyaga qarshi choralarning ta’sirchanligini oshirishga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida” gi 2022 yil 31 maydagi PF-145 sonli farmoni.
7. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning “Aholini sifatli iste’mol tovarlari bilan ta’minlashga qaratilgan qo‘shimcha chora-tadbirlari to‘g‘risidagi 2023 yil 4 apreldagi PQ-110 sonli qarori.
8. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning “Aholining sog‘lom ovqatlanishini ta’minlash bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida” gi 11.11.2020 y. 07/20/4887/1496-sonli qarori.
9. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning “O‘zgalar parvarishiga muhtoj keksalar va nogironligi bo‘lgan shaxslarga ijtimoiy xizmat va yordam ko‘rsatish tizimini takomillashtirish chora-tadbirlar to‘g‘risida” 2023 yil 27 dekabrdagi PQ-410-sonli qarori
10. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning “Respublikada oziq-ovqat xavfsizligini ta’minlashning qo‘shimcha chora-tadbirlari to‘g‘risida” gi 2024 yil 16 fevraldagi PF-36-sonli farmoni
11. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning 2017 yil 8 avgustdagi hududlarning jadal ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini ta’minlashga doir ustuvor chora-tadbirlari to‘g‘risidagi PQ-3182-sonli qarori.
12. Abdukarimov B.A. Ichki savdo iqtisodiyoti. Darslik.-T.: «Iqtisodiyot va moliya», 2010.
13. Abdukarimov B., Abdukarimov F.B. Savdo iqtisodiyoti. O‘quv qo‘llanma. –T.: “O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi” Davlat ilmiy nashriyoti. I-qism, 2013-250-255 betlar.
14. Yo‘ldoshev N.Q. Savdo korxonasi iqtisodiyoti. O‘quv qo‘llanma – T.: TDIU. 2005. – 5 b.
15. Самуэльсон П.”Экономика”1 том .М.:НПО “Алган” ВНИСЧИ 1992 г – 335 стр.
16. Раицкий К.А.Экономика предприятия. Учебник. -М.:ИВЦ «Маркетинг».2003.с.683
17. Емельянова Т.В. Экономика обўественного питания ғМинск .Высшая школа.2003
18. Ефимова О.П.Экономика общественного питания. Минск. Новое знание, 2008.с.348
19. Чкалова О.В. Торговое дело. – М.: Эксмо, 2008.
20. Джон Ферни и др. Принципы розничной торговли. Пер. с англ. Сапциной У.– М.: ЗАО «Олимп – Бизнес», 2008.

WAYS TO IMPROVE DISTRIBUTION CHANNELS OF GOODS IN PRODUCTION ENTERPRISES

Usmanova Dilfuza Ilkhomovna
Associate professor of Samarkand Institute of Economic and Service, Samarkand, Uzbekistan

Abstract. *In this article, the development of distribution channels in the furniture market, the problems of furniture production and its promotion in the market are considered on the example of a specific enterprise.*

Keywords: *Furniture market, product range, distribution channel.*

Annotatsiya. *Ushbu maqolada mebel bozorida tovar tarqatish kanallarining rivojlanishi , muayyan korxona misolida mebel ishlab chiqarish va uni bozorda ilgari surish muammolari ko‘rib chiqilgan.*

Kalit so‘zlar: *Mebel bozori, mahsulot assortimenti, tarqatish kanali.*

Аннотация. *В данной статье рассматриваются развитие каналов сбыта на мебельном рынке, проблемы производства мебели и ее продвижения на рынке рассматриваются на примере конкретного предприятия.*

Ключевые слова: *Мебельный рынок, ассортимент продукции, канал сбыта.*

Introduction. In the third priority of the Development Strategy of the Republic of Uzbekistan for 2022-2026, rapid development of the national economy and ensuring high growth rates, "... creation of conditions for the organization of entrepreneurial activity and formation of permanent sources of income, the share of the private sector in the gross domestic product to 80 percent and increasing its share in exports to 60 percent. Priority tasks such as "supporting entrepreneurship in the regions, improving the activities of existing structures for reducing unemployment and poverty" are also one of the guarantees for the development of small business and private entrepreneurship.

Analysis of literature on the topic. In the economic literature, there are many different views on the essence and concept of efficiency, as well as its various criteria and indicators are classified. Many authors emphasize that efficiency is a relative indicator and recommend that it be determined by the ratio of costs to the obtained (achieved) result.

It is necessary to acknowledge the scientists who made a great contribution to the development of the theory of marketing in the economy, while the researches conducted in the field of marketing in our country for many years stemmed from national characteristics. These include M. Mukhammedov, M. Pardaev, R. Ibragimov. Y. Abdullaev, A. Saliev, M. Sharifkho‘jaev, B. Khodiev, K.Mirzayev, SH. Ergashkhodjaeva, SH. Musaeva and others can be included.

Research methodology. Systematic approach, abstract-logical thinking, grouping, comparison, factor analysis, selective observation methods were used in the research process.

Analysis and results. Is to determine the ways of scientifically and methodologically justifying the introduction of the concept of product distribution and marketing service development in furniture production enterprises. For this purpose, the following tasks were defined and performed:

Researching the essence and modern forms of the marketing concept;

Researching the content of marketing services, the policy of distribution of goods and the theory of their organization, their place and features in the economy;

Analysis of the current state of the furniture production industry in Samarkand region and the activity of the marketing service;

To propose new approaches of distribution policy and marketing service in the field of furniture production;

If we study the marketing activity in the furniture industry in depth, we can see that the distribution of the finished product is considered the main link in it. Among the internal reasons for this, we can include modern furniture as a commodity to meet the specific needs of consumers, the nature of consumption, and the complexity of sales services. In order for the company to sell its product, it is necessary to convince the consumer that he needs this furniture and to be able to show that his choice will be the most effective.

As for the external reasons, it is necessary to emphasize the fierce competition in the furniture market. In this, we can observe the influence of all competitive forces that M. Porter distinguished in time.

We can clearly see the influence of competitors in the location of furniture stores. Commercial factors and relations in this market are such that the customer rarely visits a separate store located on the outskirts, as a result, all the stores are located in a joint manner, that is, most of the furniture stores are located in close proximity to each other. In addition, many furniture manufacturing enterprises offer almost the same range of products in the process of adaptation to new fashion.

The impact of the introduction of new products is manifested by rapid changes in woodworking technologies, the use of new materials in furniture. Almost every year, new furniture production equipment and effective technologies enter our country. This causes many products to enter the market. At the same time, the peculiarity of the furniture market is that even in a small workshop with simple equipment, an individual entrepreneur can enter this market and make the competition more intense.

The behavior of buyers in the furniture market is also one of the competitive forces, their segmentation, demand differentiation, demand change rate and price elasticity form the competitive environment.

Another aspect of the furniture manufacturing industry is its dependence on raw materials. According to some data, it is possible to grow a total of 31 million cubic meters of timber per year in our country, but most of them cannot be used as raw material for the furniture industry. Therefore, industry enterprises are forced to use imported sara wood. This requires considering suppliers as a separate competitive force.

The influence of the above factors requires that furniture manufacturing enterprises pay a lot of attention to the development of product assortment and methods of selling goods.

We have analyzed the policy of distribution of goods on the example of "Gulobod Mebel" Limited Liability Company in Samarkand. "Gulobod Mebel" LLC started from a small family business in the early years of independence and turned into an industrial enterprise by 2003. Today, its organizational status has risen to a modern large group of companies and presents a variety of furniture to the market under the MONDELUX trademark. The following table shows the range of products produced by "Gulobod Mebel" LLC in recent years.

1- table

Composition of the assortment of products of Gulobod Mebel LLC in 2020-2023,%

No	Type of furniture	2020	2021	2022	2023
1	Kitchen furniture	0.61	1.71	5.80	9.82
2	Soft furniture	24,23	23.97	26.09	25.15
3	Office furniture	32,32	30.82	31.88	29.45
4	Bedroom furniture	28,31	23.97	17.39	12.27
5	Wooden table and chairs	8,10	13.70	14.49	19.63
6	Magazine tables	3.60	3.42	2.90	2.45
7	Mattress	2.80	2.41	1.45	1.23
	Total	**100**	**100**	**100**	**100**

From the data in the table, we can see thatIn 2018, three types of products - upholstered furniture (24.23%), office furniture (32.32%) and bed furniture (28.31%) made up the main part of the assortment. The smallest place is occupied by kitchen furniture (0.61%). In 2018, we will see big changes in the composition of the assortment. Office furniture (29.45%) and soft furniture (25.15%) are in the leading positions. The share of furniture for the bed decreased sharply and made 12.27%. The contribution of kitchen furniture production increased from 0.61% to 9.82%. Similarly, the production of wooden tables and chairs increased from 8.10% to 19.63%. The share of magazine tables and mattresses, which occupy a small place in the assortment of manufactured products, has further decreased and by 2023 will be 2.45% and 1.23%, respectively..

The most important and indispensable component of marketing in the furniture market is product sales and distribution. In this process, the most complex task from an organizational point of view is solved - delivering the produced product to the consumer.

A sales network can be defined as a structure formed by partners participating in a competitive exchange process in order to provide goods or services to individual consumers or industrial users. These partners are manufacturers, middlemen and end users-buyers. Any sales channel performs a certain set of functions necessary for conversion.

Due to the uniqueness of the products produced at Gulobod Mebel LLC, sales through trading houses were organized (Table 2).

Table 2

Activities of distribution channels at Gulobod Mebel LLC in 2020-2023

No	Company stores and centers	Sales volume by years				Annual change, %		
		2020	2021	2022	2023	2021	2022	2023
1	"Mondelux office" Furniture house	1555	2081	2321	2598	133.8	111.5	111.9
2	"Gulobod Mebel" Trade Center	6044	6920	7264	7964	114.5	104.9	109.6
3	"Mondelux Kitchen" Trading House	-	102	1460	2936		1431.4	201.1
4	"ENTER Engineering PTE.LTD"	8906	9527	10454	11832	106.9	109.7	113.2

5	"Atlas" Shopping Complex, Tashkent	-	365	1066	1751		292.0	164.2
6	"Mondelux" Trading House	1336	1788	2073	2532	133.8	115.9	122.1
7	"Mondelux" Opposite Trading House	226	533	474	132	235.8	88.9	27.8
	Total	**18067**	**21316**	**25112**	**29745**	**117.9**	**117.8**	**118.4**

As can be seen from this table, the most active trading houses are Nurabad trading house and Gulobod Mebel trading center..During the observed period, the main part of the volume of product sales corresponds to these. "Mondelux Kitchen" Trading House and "Atlas" Trading Complex in Tashkent are leading in terms of growth rate. The lowest place is occupied by the Karshi Trade Representative Office, and its activity is decreasing. At the same time, we can observe changes in the activities of trading houses and representative offices over the years. The company's sales policy does not allow the use of intermediaries. We believe that the first reason for this is that the production is tied to the customer, and the second reason is that the company does not want to share transaction costs with others.

It can be concluded that in the past three years there have been major changes in the furniture market and"Gulobod Mebel" LLC's position in the market is also changing. This, in turn, requires the development of the enterprise's marketing activities.

It is necessary to reflect in the marketing program the approaches of "Gulobod Mebel" LLC to the promotion of goods based on its strategic goals in the market. One of the main aspects of this is to come to a single stop on how to organize communications with customers and how to measure their effectiveness.

One of the ways to develop electronic trade in Uzbekistan is to create trading sites. With this, entrepreneurs will have the opportunity to advertise their products or services. We believe that the development of placing orders on social networks, the formation of an electronic trading system, and the establishment of interactive advertising are very important directions.

The inclusion of these proposals in the marketing program of "Gulobod Mebel" LLC provides an opportunity to ensure its viability and effectiveness.

References:

1. 1.Decree No. PF-60 of the President of the Republic of Uzbekistan dated January 28, 2022 "On the Development Strategy of New Uzbekistan for 2022-2026".
2. 2.Basovsky LE Marketing: Course lecture. - M.: INFRA-M, 2010. - 219 p.
3. 3.Bronnikova TS Marketing: theory, practice: uchebnoe posobie / TS Bronnikova – 2nd ed., pererab. i dop. - M.: KNORUS, 2010. - 208 p.
4. 4.Gerasimov BI, Mozgov NN Marketingovye issledovaniya rynka: uchebnoe posobie / BI Gerasimov, NN Mozgov. - M.: FORUM, 2009. - 336 p.: il.
5. 5.Paramonova TN Marketing: uchebnoe posobie / TN Paramonova, IN
6. 6.Ibragimov RG Marketing. Darslik, T.: "East", 2002
7. 7.Krasyuk; pod ed. TN Paramonovoy. - M.: KNORUS, 2010. - 190 p.
8. 8.Karpova SV International marketing for students of the university / SV Karpova. - Rostov n/d: Phoenix, 2010. - 184 p.

9. 9.Karpova SV Praktikum po mejdunarodnomu marketing: uchebnoe posobie / SV Karpova. - M.: KNORUS, 2010. - 200 p.
10. 10.Azimovna M. S., Ilkhomovna U. D. Problems of Marketing in the System of Higher Education //Academic Journal of Digital Economics and Stability. – 2022. – T. 13. – C. 71-75.
11. 11.Azimovna M. S., Shokhrukhovich U. F. Development Prospects of Business Subjects in the Republic of Uzbekistan //Web of Scholars: Multidimensional Research Journal. – 2022. – T. 1. – №. 4. – C. 13-19.
12. 12.Azimovna M. S., Ilkhomovna U. D., Shokhrukhovich U. F. The Concept of Marketing Policy in Trade and Service Enterprises //Central Asian Journal Of Innovations On Tourism Management And Finance. – 2022. – T. 3. – №. 8. – C. 1-5.
13. 13.Azimovna M. S., Ilkhomovna U. D., Shokhrukhovich U. F. Innovative Strategies Of Tourism Development In Uzbekistan //European Journal Of Innovation In Nonformal Education. – 2022. – T. 2. – №. 1. – C. 1-4.
14. 14.Musayeva S. A., Usmonova D. I., Usmanov F. S. Problems with Marketing Research in the Furniture Market //Eurasian Journal of Academic Research. – 2021.
15. 15.Azimovna M. S., Shokhrukhovich U. F. Ways to expand network marketing and e-commerce in the wholesale of medicines //INTERNATIONAL JOURNAL OF RESEARCH IN COMMERCE, IT, ENGINEERING AND SOCIAL SCIENCES ISSN: 2349-7793 Impact Factor: 6.876. – 2022. – T. 16. – №. 06. – C. 113-116.
16. 16.Azimovna M. S. et al. Analysis of the main economic and marketing indicators of FE" DAKA-TEX" LLC //ASIA PACIFIC JOURNAL OF MARKETING & MANAGEMENT REVIEW ISSN: 2319-2836 Impact Factor: 7.603. – 2022. – T. 11. – №. 06. – C. 4-7.
17. 17.Azimovna M. S., Abdurozikovich M. Z. Features of the pharmaceutical market of the Republic of Uzbekistan //INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE & INTERDISCIPLINARY RESEARCH ISSN: 2277-3630 Impact factor: 7.429. – 2022. – T. 11. – №. 06. – C. 201-206.
18. 18.Azimovna M. S. THE MAIN DIRECTIONS OF THE MARKETING COMPLEX TO INCREASE THE EXPORT POTENTIAL OF PRODUCTS //FORMATION OF PSYCHOLOGY AND PEDAGOGY AS INTERDISCIPLINARY SCIENCES. – 2022. – T. 1. – №. 9. – C. 20-23.
19. 19.Azimovna M. S., Shohrukhovich U. S. THE ROLE OF AGRICULTURAL PRODUCTS IN THE FOREIGN TRADE TURNOVER OF THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN //Barqarorlik Va Yetakchi Tadqiqotlar Onlayn Ilmiy Jurnali. – 2022. – T. 2. – №. 6. – C. 110-112.
20. 20.Azimovna M. S., Ilkhomovna U. D. Optimal principles of assessing the quality of graduates in higher education //Eurasian Scientific Herald. – 2022. – T. 8. – C. 233-238.
21. 21.Azimovna M. S., Ilkhomovna U. D., Shokhrukhovich U. F. WAYS TO USE MARKETING INFORMATION IN THE PROCESS OF EVALUATING THE ENTERPRISE //World Economics and Finance Bulletin. – 2022. – T. 10. – C. 9-12.

QISHLOQ XO‘JALIGINI INNOVATSION BOSHQARISHNING NAZARIY-USLUBIY VA O‘ZIGA XOS JIHATLARI

Salieva Aziza Dauletbay qizi
Qoraqolpoq davlat universiteti, «Qishloq xo‘jaligi iqtisodiyoti» mutaxasisligi, tayanch doktoranti

Annotatsiya. *Bugungi kunda turmushimizning barcha jabhalari texnologik jihatdan shiddat bilan rivojlanib bormoqda, qaysi sohani olib qaramaylik innovatsiya atamasi hayotimizning bir bo‘lagiga aylanmoqda. Shu o‘rinda bu rivojlanishdan qishloq xo‘jaligi ham mustasno emas. Mazkur maqola bugungi kunda qishloq xo‘jaligini innovatsion boshqarishni nazariy jihatdan ochib berishga qaratilgan.*

Kalit so‘zlar. *Innovatsion boshqarish, aniq qishloq xo‘jaligi, vertikal qishloq xo‘jaligi, biotexnologiya, robototexnika va avtomatlashtirish, bioxavfsizlik.*

Аннотация. *Сегодня все аспекты нашей жизни стремительно развиваются технологически, и термин «инновация» становится частью нашей жизни, независимо от области. Сельское хозяйство не является исключением из этого развития. Целью данной статьи является теоретическое раскрытие инновационного управления сельским хозяйством сегодня.*

Ключевые слова. *Инновационный менеджмент, точное земледелие, вертикальное земледелие, биотехнологии, робототехника и автоматизация, биобезопасность.*

Abstract. *Today, all aspects of our life are rapidly developing technologically, and the term "innovation" is becoming a part of our life, regardless of the field. Agriculture is no exception to this development. The purpose of this article is to theoretically disclose innovative management of agriculture today.*

Keywords. *Innovative management, precision farming, vertical farming, biotechnology, robotics and automation, biosafety.*

Kirish. Bugungi kunda oziq - ovqat xavfsizligining asosiy tayanchi bu qishloq xo‘jaligi mahsulotlarining samaradorligini oshirish hisoblanadi. Xo‘sh, qishloq xo‘jaligini innovatsion boshqarish o‘zi nima? va uning samaradorligini oshirish uchun nimalar qilinishi kerak? kelajakda oziq - ovqat xavfsizligini qanday ta’minlashimiz mumkin? bu kabi hozirda hayotimizda uchrayotgan dolzarb muammolarga ushbu maqola orqali qisman javob berishga harakat qildik.

Qishloq xo‘jaligini innovatsion boshqarish-bu qishloq xo‘jaligi sohasini zamonaviy texnologiyalar va usullar yordamida rivojlantirish va samaradorligini oshirishga qaratilgan muhim jarayon hisoblanadi. Asosan shiddat bilan rivojlanayotgan texnika asrida, iqlim o‘zgarishlarini inobatga olgan holda oziq-ovqat xavfsizligini ta’minlash, uzoq yillardan buyon xizmat qilayotgan va bugunga kelib samaradorligini yo‘qotgan yerlarning unumdorligini tiklash, inson mehnatini yengillashtirish, tabiiy resurs hisoblanadigan suvni tejash maqsadida qishloq xo‘jaligini avtomatlashtirish bugungi qilinishi kerka bo‘lgan eng asosiy vazifalardan biri hisoblanadi. Bu jarayon quyidagi yo‘nalishlarni o‘z ichiga oladi:

1)Zamonaviy texnologiyalarni qo‘llash: Qishloq xo‘jaligida dronlar, sun’iy yo‘ldosh texnologiyalari, sensorlar, avtomatlashtirilgan tizimlar va boshqa texnologiyalarni qo‘llash

hosildorlikni oshirish, resurslarni tejovchi texnologiyalarni qo‘llash va ishlab chiqarish jarayonlarini optimallashtirishga yordam beradi.

2)Ma’lumotlar tahlili: Qishloq xo‘jaligi sohasida to‘plangan ma’lumotlarni tahlil qilish orqali o‘simliklarning o‘sishi, tuproq holati, ob-havo sharoiti va boshqa omillarni kuzatib borish va ularga moslashgan qarorlar qabul qilish mumkin.

3)Iqlim o‘zgarishiga moslashish: Qishloq xo‘jaligini iqlim o‘zgarishiga moslashtirish uchun yangi o‘simlik turlarini yetishtirish, suv resurslarini samarali boshqarish, ekologik toza o‘g‘itlarni qo‘llash va boshqa usullarni qo‘llash kerak.

4)Qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini qayta ishlash: Qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini qayta ishlash orqali ularning qiymatini oshirish, yangi mahsulotlar yaratish va yangi bozorlarga chiqish mumkin.

Qishloq xo‘jaligini innovatsion boshqarish bo‘yicha nazariy bilimlar bazasi juda keng va turli xil sohalarni o‘z ichiga oladi. Ushbu sohalarni quyidagi kategoriyalarga ajratish mumkin:

1. Qishloq xo‘jaligi texnologiyalari:

- precision Agriculture (aniq qishloq xo‘jaligi): Bu soha sensorlar, dronlar, sun’iy yo‘ldosh texnologiyalari va ma’lumotlar tahlili yordamida o‘simliklarning o‘sishi, tuproq holati, ob-havo sharoiti va boshqa omillarni kuzatib borish va ularga moslashgan qarorlar qabul qilishni o‘z ichiga oladi.

- vertikal qishloq xo‘jaligi (Vertical Farming): Bu soha o‘simliklarni qavatma-qavat, vertikal ravishda yetishtirishni nazarda tutadi. Bu usul kamroq maydon talab qiladi va suv, energiya va o‘g‘itlarni samarali ishlatishga imkon beradi.

- biotexnologiya: Bu soha gen muhandisligi, biopestitsidlar, bioo‘g‘itlar va boshqa biotexnologik usullarni qo‘llash orqali o‘simliklarning hosildorligini oshirish, zararkunandalar va kasalliklarga chidamliligini kuchaytirish va o‘simliklarning ozuqaviy qiymatini yaxshilashga qaratilgan.

- robototexnikaika va avtomatlashtirish: Bu soha qishloq xo‘jaligida robotlar va avtomatlashtirilgan tizimlarni qo‘llash orqali mehnat xarajatlarini kamaytirish, hosildorlikni oshirish va xavfsizlikni yaxshilashga qaratilgan[5].

2. Qishloq xo‘jaligini boshqarish:

- qishloq xo‘jaligi biznesini boshqarish: Bu soha qishloq xo‘jaligi korxonalarini samarali boshqarish, moliyaviy rejalashtirish, marketing va xaridorlar bilan munosabatlarni o‘rnatishni o‘z ichiga oladi.

- qishloq xo‘jaligi iqtisodiyoti: Bu soha qishloq xo‘jaligining iqtisodiy jihatlarini o‘rganish, qishloq xo‘jaligi mahsulotlarining narxlarini tahlil qilish, qishloq xo‘jaligi siyosatini shakllantirish va boshqa iqtisodiy masalalarni o‘z ichiga oladi.

- qishloq xo‘jaligi marketingi: Bu soha qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini samarali marketing qilish, xaridorlarga yo‘naltirilgan strategiyalarni ishlab chiqish, brendlash va boshqa marketing usullarini qo‘llashni o‘z ichiga oladi.

3. Qishloq xo‘jaligi va atrof-muhit:

- ekologik qishloq xo‘jaligi: Bu soha tabiiy resurslarni samarali ishlatish, tuproqni saqlash, suvni tejovchi texnologiyalarni qo‘llash va ekologik toza o‘g‘itlarni qo‘llashga qaratilgan.

- iqlim o‘zgarishiga moslashish: Bu soha qishloq xo‘jaligini iqlim o‘zgarishiga moslashtirish uchun yangi o‘simlik turlarini yetishtirish, suv resurslarini samarali boshqarish, ekologik toza o‘g‘itlarni qo‘llash va boshqa usullarni qo‘llashni o‘z ichiga oladi.

- bioxavfsizlik: Bu soha qishloq xo‘jaligini zararkunandalar, kasalliklar va genetik jihatdan o‘zgartirilgan organizmlarning salbiy ta’siridan himoya qilishga qaratilgan.

4. Qishloq xo‘jaligi va jamiyat:

- qishloq xo‘jaligi ta’limi va kengash berish: Bu soha qishloq xo‘jaligi sohasida ishlaydigan fermerlar va boshqa mutaxassislarga zamonaviy texnologiyalar va usullar haqida bilim va ko‘nikmalarni berishga qaratilgan.

- qishloq xo‘jaligi siyosati: Bu soha qishloq xo‘jaligini rivojlantirishga qaratilgan davlat siyosati, qonunlar va dasturlarni shakllantirishni o‘z ichiga oladi.

- qishloq xo‘jaligi va jamiyatning o‘zaro bog‘liqligi: Bu soha qishloq xo‘jaligining jamiyatga ta’siri, qishloq xo‘jaligi mahsulotlarining iste’molchilarga taqsimlanishi va qishloq xo‘jaligi sohasida ishlaydigan odamlarning hayot darajasi kabi masalalarni o‘rganadi.

Ushbu sohalar qishloq xo‘jaligini innovatsion boshqarishning nazariy bilimlar bazasini tashkil qiladi. Bu bilimlar qishloq xo‘jaligini yanada samarali, barqaror va iqtisodiy jihatdan foydali qilishga yordam beradi.

Adabiyotlar sharhi. Qishloq xo‘jaligini innovatsion boshqarishning nazariy bilimlari haqida adabiyotlar sharhi juda keng va turli fanlarning bilimlari va uslublarini birlashtiradi. Quyida bir necha asosiy nazariy yo‘nalishlarni va ularga oid adabiyotlarni ko‘rib chiqamiz:

1. Innovatsion tarqalish nazariyasi:

- asosiy g‘oya: Ushbu nazariya innovatsiyalarni qabul qilish va tarqatish jarayonini o‘rganadi. U innovatsiyalarni qabul qilishga ta’sir etuvchi omillarni, masalan, ijtimoiy tarmoqlar, shaxsning xususiyatlari, innovatsiyaning xususiyatlari va tashqi muhitni tahlil qiladi. Rogers, E. M. (2003). Diffusion of innovations (5th ed.). Free Press[1].

- Qo‘llanilishi: Qishloq xo‘jaligida yangi texnologiyalarni qabul qilishni rag‘batlantirish, fermerlarni o‘qitish dasturlarini ishlab chiqish, innovatsiyalarni tarqatish strategiyasini shakllantirish[4].

2. Tarmoq nazariyasi:

- Asosiy g‘oya: Ushbu nazariya qishloq xo‘jaligi tizimining turli qismlari o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqliklarni o‘rganadi. U innovatsiyalarni tarqatishda tarmoqlarning rolini, tarmoqlarning tuzilishini va tarmoqlar ichidagi o‘zaro ta’sirlarni tahlil qiladi. Granovetter, M. S. (1973). The strength of weak ties. American Journal of Sociology, 78(6), 1360-1380.[2]

- Qo‘llanilishi: Qishloq xo‘jaligi korxonalari o‘rtasidagi hamkorlikni rivojlantirish, innovatsiyalarni tarqatish uchun tarmoqlarni yaratish, qishloq xo‘jaligi tizimining barqarorligini oshirish.

3. Resurslarni boshqarish nazariyasi:

- asosiy g‘oya: Ushbu nazariya tashkilotlarning resurslarini samarali boshqarish jarayonini o‘rganadi. U resurslarni aniqlash, resurslarga talabni baholash, resurslarni taqsimlash va resurslarni samarali ishlatish usullarini tahlil qiladi. Mintzberg, H. (1979). The structuring of organizations. Prentice-Hall[3].

- qo‘llanilishi: Qishloq xo‘jaligi korxonalarining resurslarini samarali boshqarish, innovatsiyalarni moliyalashtirish manbalarini topish, resurslarni tejash va qishloq xo‘jaligining samaradorligini oshirish.

Ushbu nazariy yo‘nalishlar qishloq xo‘jaligini innovatsion boshqarishni chuqur tushunishga va amaliy tadqiqotlar o‘tkazishga imkon beradi. Bu tadqiqotlar qishloq xo‘jaligini yanada samarali, barqaror va iqtisodiy jihatdan foydali qilishga yordam beradi[4].

Tadqiqot metodologiyasi. Maqolani tayyorlashda qishloq xo‘jaligini innovatsion boshqarish nazariyasini ilmiy o‘rganish uslublari juda xilma-xil bo‘lib, turli fanlarning bilimlari va uslublarini birlashtiradi. Quyida bir necha asosiy uslublarni ko‘rib chiqamiz:

Nazariy va empirik tadqiqotlar:

- nazariy tadqiqotlar: Bu uslubda mavjud nazariyalarni tahlil qilish, ularni qayta ko‘rib chiqish va yangi nazariyalarni ishlab chiqishga qaratilgan. Masalan, qishloq xo‘jaligini innovatsion boshqarish nazariyasini rivojlantirish uchun "innovatsion tarqalish nazariyasi", "tarmoq nazariyasi" va "o‘zgarishni boshqarish nazariyasi" kabi nazariyalarni tahlil qilish mumkin.

- empirik tadqiqotlar: Bu uslubda ma’lumotlar to‘plash va tahlil qilish orqali haqiqatni o‘rganishga qaratilgan. Masalan, qishloq xo‘jaligini innovatsion boshqarishning samaradorligini o‘rganish uchun fermerlar bilan suhbatlar o‘tkazish, ma’lumotlar bazalarini tahlil qilish yoki maydon sinovlari o‘tkazish mumkin.

Ushbu uslublar qishloq xo‘jaligini innovatsion boshqarish nazariyasini chuqur o‘rganishga va amaliy tadqiqotlar o‘tkazishga imkon beradi. Bu tadqiqotlar qishloq xo‘jaligini yanada samarali, barqaror va iqtisodiy jihatdan foydali qilishga yordam beradi.

Tahlil va natijalar muhokamasi. Qishloq xo‘jaligini innovatsion boshqarish - bu zamonaviy dunyoda oziq-ovqat xavfsizligini ta’minlash, iqtisodiy o‘sishni rag‘batlantirish va atrof-muhitni muhofaza qilish uchun juda muhimdir. Bu jarayon qishloq xo‘jaligiga yangi texnologiyalar, usullar va g‘oyalarni joriy etishni o‘z ichiga oladi.

Qishloq xo‘jaligini innovatsion boshqarishning tahlili va muhokamasi quyidagi jihatlarni o‘z ichiga oladi:

1. Tahlil:

- texnologiyalar: Qishloq xo‘jaligida yangi texnologiyalar, masalan, genetik jihatdan o‘zgartirilgan ekinlar, nozik sug‘orish tizimlari, dronlar va boshqalarni qo‘llashning afzalliklari va kamchiliklari.

- usullar: Qishloq xo‘jaligida yangi usullar, masalan, nozik dehqonchilik, organik dehqonchilik, agroekologik dehqonchilik va boshqalarni qo‘llashning samaradorligi va barqarorligi.

- g‘oyalar: Qishloq xo‘jaligida yangi g‘oyalar, masalan, qishloq xo‘jaligini diversifikatsiya qilish, qishloq xo‘jaligini shaharlashtirish, agroturizm va boshqalarni joriy etishning imkoniyatlari.

2. Muhokama:

- muammolar: Qishloq xo‘jaligini innovatsion boshqarishning qiyinchiliklari, masalan, moliyaviy resurslarning etishmasligi, texnologiyalarni qabul qilishga bo‘lgan qarshilik, fermerlarning bilim darajasi va boshqalar.

- yechimlar: Qishloq xo‘jaligini innovatsion boshqarishning qiyinchiliklarini yechish uchun mumkin bo‘lgan yechimlar, masalan, davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash, fermerlarni o‘qitish, texnologiyalarni arzonlashtirish va boshqalar.

- kelajak: Qishloq xo‘jaligini innovatsion boshqarishning kelajagi, masalan, yangi texnologiyalarning rivojlanishi, qishloq xo‘jaligining barqarorligi va oziq-ovqat xavfsizligini ta’minlash.

Qishloq xo‘jaligini innovatsion boshqarish - bu murakkab jarayon bo‘lib, u ko‘plab omillarni hisobga olishni talab qiladi. Ushbu jarayonni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun

davlatning qo‘llab-quvvatlashi, fermerlarning ishtiroki va barqarorlikka e’tibor qaratish juda muhimdir.

Qishloq xo‘jaligini innovatsion boshqarishning xulosa va takliflarimiz quyidagilar:

Xulosa. Qishloq xo‘jaligini innovatsion boshqarish qishloq xo‘jaligini samaraliroq, barqarorroq va iqtisodiy jihatdan foydaliroq qilishga yordam beradi. Innovatsiyalar qishloq xo‘jaligini o‘zgartirishi va oziq-ovqat ishlab chiqarishni oshirishga yordam berishi mumkin. Innovatsiyalar qishloq xo‘jaligini atrof-muhitga zararsizroq qilishga yordam berishi mumkin. Innovatsiyalar qishloq xo‘jaligida ish o‘rinlari yaratishga va qishloq joylarini rivojlantirishga yordam berishi mumkin.

Takliflar:

— davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash: Davlat qishloq xo‘jaligini innovatsion boshqarishni qo‘llab-quvvatlash uchun siyosatni shakllantirishi va moliyaviy resurslarni ajratishi kerak.

— fermerlarni o‘qitish: Fermerlarni yangi texnologiyalar, usullar va g‘oyalar bilan tanishtirish uchun o‘qitish dasturlarini ishlab chiqish kerak.

— texnologiyalarni arzonlashtirish: Yangi texnologiyalarni fermerlar uchun arzonroq qilish uchun choralar ko‘rish kerak.

— innovatsiyalarni tarqatish: Innovatsiyalarni fermerlarga tarqatish uchun tizimlarni yaratish kerak.

— fermerlarning ishtiroki: Qishloq xo‘jaligini innovatsion boshqarishda fermerlarning ishtiroki juda muhimdir. Fermerlarning ehtiyojlari va fikrlari hisobga olinishi kerak.

— barqarorlik: Qishloq xo‘jaligini innovatsion boshqarish atrof-muhitni muhofaza qilish, suv resurslarini tejash va tuproqning unumdorligini oshirishga qaratilishi kerak.

— adolat: Qishloq xo‘jaligini innovatsion boshqarish barcha fermerlar uchun adolatli bo‘lishi kerak. Kichik fermerlar va qashshoqlikka duchor bo‘lgan fermerlarga qo‘llab-quvvatlash kerak.

Qishloq xo‘jaligini innovatsion boshqarish - bu murakkab jarayon bo‘lib, u ko‘plab omillarni hisobga olishni talab qiladi. Ushbu jarayonni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun davlatning qo‘llab-quvvatlashi, fermerlarning ishtiroki va barqarorlikka e’tibor qaratish juda muhimdir.

REFERENCES

1. Rogers, E. M. (2003). “Diffusion of Innovations Theory” Diffusion of innovations (5th ed.). Free Press.
2. Granovetter, M. S. (1973). “Network Theory” The strength of weak ties. American Journal of Sociology, 78(6), 1360-1380.
3. Mintzberg, H. (1979). “Resource Management Theory” The structuring of organizations. Prentice-Hall.
4. Kalmuratov B.S., G.M. Allamuratova. Basics of improvement of leasing activities on the basis of public-private partnership in agriculture//«Science and Education» Scientific Journal/Impact Factor 3.848 March 2023 / Volume 4 Issue 3 www.openscience.// P.818- 822

THE ROLE OF INTERNATIONAL FINANCIAL INSTITUTIONS IN TRANSFORMING UZBEKISTAN'S AUTOMOTIVE INDUSTRY. THE CASE OF UZAUTO MOTORS

Azizbek Usmonovich Abrakhmatov
Treasury Director, UzAuto Motors JSC, Lecturer at Management Development Institute of Singapore in Tashkent

Abstract. *Over the last three decades, Uzbekistan being one of the largest car manufacturing countries, has witnessed a transformation in its automotive sector, stimulated by increased demand for vehicles, stronger purchasing power of customers and increased competition in the market. Continuous progress in today's business environment requires innovation and modern solutions to improve day-to-day operations.*

Active participation of international financial institutions has played significant role in shifting local companies and banks into new levels, introducing new sources of finance, entering international capital markets, transformation of corporate governance, discovering environmental, social and governance standards, as well as international financial and rating standards.

Keywords: *automotive industry, car manufacturing, international financial institutions, transformation, corporate governance, financing, international capital markets.*

Over the years Uzbekistan has become significant player in the automotive industry in the region. Since first assembly of cars in Uzbekistan in 1996, automobile production industry has passed through various development and reorganization milestones. The first vehicle production company in Uzbekistan "UzDaewooAuto" CJSC was established in 1993 in Andijan region as a joint-venture with Korean Daewoo Motors. In 2008, following the purchase of 25 of shares by General Motors the company was renamed to "GM Uzbekistan" CJSC, and started producing light vehicles under Chevrolet brand. In 2014 production plant was opened in Pitnak, Khorezm region. In 2019, after acquisition of all shares by Uzavtosanoat JSC, the company changed its name to "UzAuto Motors" JSC.

In 2020 a new light vehicles production company ADM Jizzakh started its operations in Jizzakh region. Currently the company has established SKD (semi-knock down) and limited CKD (complete-knock down) production of Kia and Chery branded vehicles. In 2023, "BYD Uzbekistan Factory" LLC, a joint venture between "Uzavtosanoat" JSC and BYD (China), was established and started production of hybrid and fully electric vehicles in Jizzakh region. Also, various original equipment manufacturers (OEM) are manufacturing special equipment vehicles, buses, and trucks in different regions of Uzbekistan.

UzAuto Motors JSC, being the leader of the automotive industry in Central Asia, has diligently implemented global standards in corporate and financial management strategies throughout the preceding decade. This commitment stems from the evolving commercial landscape, the imperative to diversify funding streams, and bolster the company's appeal to investors. Recognizing the paramount significance of transparency and trust in international

commerce, the company initiated its transformation journey by adopting international financial reporting standards in 2017.

Overall financial transformation process at state-owned enterprises in Uzbekistan, particularly at UzAuto Motors JSC, is being carried out at following stages:

- financial reporting in accordance with IFRS;
- setting reliable enterprise resource planning system;
- identification of sources of financing for investment projects and initiating direct relationships with international financial institutions;
- attraction of syndicate loans or export-credit agencies backed loans based on financing needs;
- acquisition of credit rating from recognized international rating agencies;
- issuance of Eurobonds in international stock exchanges;
- environmental, social and governance reporting and rating;
- initial public offering (IPO) in local and international stock exchanges.

Emphasizing the critical role of international cooperation, the company began engaging with international financial institutions in 2019 by announcing a new investment project to manufacture new passenger car models based on General Motors' Global Emerging Markets (GEM) platform. The project was financed through a combination of the company's own funds and international loans. After negotiating with various international banks, Credit Suisse AG expressed interest in financing the project, along with support from international export-credit agencies. The company successfully secured its first international syndicate loan of EUR 150 million from Credit Suisse AG's London branch, Kazakhstan's Halyk Bank, and others in 2020. This initial direct collaboration with an international bank prompted a reassessment of the company's corporate governance, financial management, modeling, and adherence to covenants. The attraction of first syndicate loan was followed by attraction of export-credit agency backed loan in 2022 and another syndicate loan in 2023.

The long-term investment project necessitated additional funding with extended maturity and fixed costs. In a historic move, Uzbekistan issued two tranches of Eurobonds totaling USD 1 billion in 2019. This was followed by local banks issuing their own Eurobonds in international capital markets. Building on this precedent, UzAuto Motors JSC became the first corporate entity in Uzbekistan to successfully issue debut Eurobonds worth USD 300 million on the London Stock Exchange in 2021.

During the preparation for the Eurobonds issuance, with significant involvement from the global coordinator Citigroup plc and joint bookrunners Raiffeisen Bank International, Natixis, and MUFG, the company underwent a pivotal transformation in its financial management. First, the company obtained credit ratings from leading international agencies, including Fitch Ratings (B+, stable outlook) and S&P Global (B+, stable outlook). The time required to prepare financial reports in accordance with IFRS was significantly reduced to 180 days. Additionally, the company began issuing half-year financial reports with audit reviews. Furthermore, arrangements were made with international banks for future collaboration in new areas, such as trade finance. Good preparation for the transaction allowed the company to be the first non-sovereign issuer in the history of Uzbekistan to issue bonds in 144A and RegS formats. As per issuance results allocation of bonds among investor types and regions was as follows:

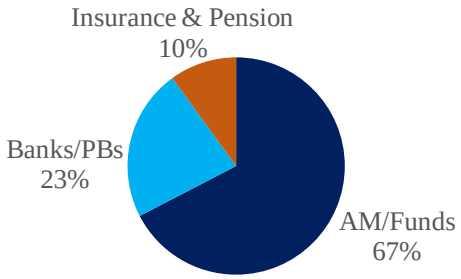

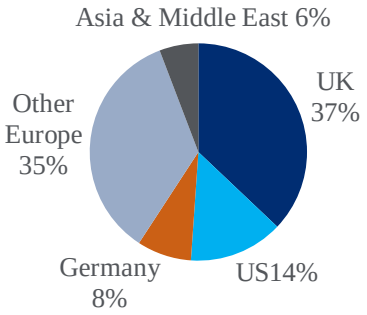

Figure 1.

Allocation of UzAuto Motors JSC USD 300m Eurobonds in 2021 by investor types and geography.

Key transaction achievements were defined by Citigroup as follows:

- Inaugural international public transaction for UzAuto and first ever Uzbek Corporate Eurobond issuance;
- First non-sovereign bond issued in 144A/RegS format out of Uzbekistan;
- Impressive tightening of 52.5bps from IPT to landing on the back of strong investor response;
- Near 5x oversubscription at peak and the largest orderbook by an Uzbek SOE ever;
- Lowest coupon for non-IG EM Auto producer since 2014.

The company is continuing dialogue with international investors by holding videoconference calls, non-deal roadshows and updating on company's financial performance and maintaining investors' interest in industry and peer issuers from Uzbekistan.

Another important step for transformation of local SOEs is setting effective corporate social responsibility standards within organization. Corporate social responsibility is the concept that companies are accountable for generating beneficial effects on society and the environment. CSR enables companies to implement sustainable practices that positively affect the environment. This involves lowering carbon emissions, enhancing energy efficiency, sourcing materials sustainably, and managing supply chains responsibly. Placing effective CSR standards at the company allows the attraction of affordable financing from international investors, e.g. by issuing green bonds. UzAuto Motors JSC is actively working in cooperation with international consultants on developing its ESG strategy. The company has published its first ESG self-report in 2023 and externally prepared ESG report together with audit and rating being drafted.

One of the final stages of financial transformation of a state-owned automotive company is initial public offering at local and international stock markets. In addition to raising capital for investment projects, IPO allows the company to increase its corporate governance standards, transparency and social responsibility. The public offering of shares in international capital markets is planned to be conducted with the support and advice of international financial institutions. This will serve as a crucial element in the final stages of transforming a local company into an international entity.

REFERENCES

1. Stiglitz, J.E. (2002). Globalization and Its Discontents. W.W. Norton & Company.
2. Marshall, K. (2008). The World Bank: From Reconstruction to Development to Equity. Routledge.
3. Vreeland, J.R. (2003). The IMF and Economic Development. Cambridge University Press.

4. Sundaram, J.K. and Ocampo, J.A., eds. (2008). Reforming the International Financial System for Development. Columbia University Press.

5. O'Brien, M.F.G. and Jorgensen, P.D., eds. (2016). The Role of International Financial Institutions in Global Financial Crises. Edward Elgar Publishing.

6. Mosley, P. (1995). Debt and Development: The Role of Foreign Aid and International Financial Institutions in Economic Development. Routledge.

7. Paloni, A. and Zanardi, M., eds. (2006). The IMF, World Bank and Policy Reform. Routledge.

8. Boughton, J.M. (2012). Tearing Down Walls: The International Monetary Fund 1990-1999. International Monetary Fund.

9. Woods, N. (2006). The Globalizers: The IMF, the World Bank, and Their Borrowers. Cornell University Press.

10. Killick, T. (1998). Aid and the Political Economy of Policy Change. Routledge.

11. Grabel, I. (2018). When Things Don't Fall Apart: Global Financial Governance and Developmental Finance in an Age of Productive Incoherence. MIT Press.

12. Helleiner, E. (2014). The Status Quo Crisis: Global Financial Governance After the 2008 Meltdown. Oxford University Press.

13. Easterly, W. (2006). The White Man's Burden: Why the West's Efforts to Aid the Rest Have Done So Much Ill and So Little Good. Penguin Press.

14. Stiglitz, J.E. and Greenwald, B. (2014). Creating a Learning Society: A New Approach to Growth, Development, and Social Progress. Columbia University Press.

15. Palley, T.I. (2015). Financialization: The Economics of Finance Capital Domination. Palgrave Macmillan.

IMPORTANT FACTORS FOR DETERMINING AND PROMOTING NEW ECONOMIC RELATIONS IN THE AGRICULTURAL FIELD

Burkhanov Alisher Hadjimuradovich
candidate of economic sciences, associate professor, Gulistan State University
ORSID.org 0000-0002-2794-0823

Abstract. *In this article, state regulation of agriculture, state support, state agrarian policy, opinions of economists are presented in this regard, the share of agriculture in gross added value, labor productivity is analyzed. . The main directions of the state support of agriculture in Uzbekistan, its measures are given, and the author proposed a structural scheme of the state regulation of the development of agriculture in the country.*

Keywords*: agriculture, new economic relations, state regulation, state support, state agrarian policy, labor productivity, privilege, lending and subsidizing, financial market, project.*

Introduction. State regulation of agriculture, as well as improvement of food supply to the population, maintenance of economic balance and convergence of income levels between the agricultural sector and other economic sectors, local agricultural development It is also characterized by the fact that it aims to protect the interests of producers.

Business activity in agriculture is highly risky and the income of business entities operating in the field depends on natural and climatic conditions, which shows that the income of agricultural enterprises has an unstable nature.

In addition, it should be noted that the rate of wear and tear of fixed assets in agricultural production is somewhat higher than in other sectors and industries, as they operate in unfavorable conditions.

Studying the factors that affect the effective functioning of the agricultural sector in a holistic way allows to study not only which factors have the greatest influence, but also to study the elements of the process separately from each other. This, in turn, makes it possible to clarify the essence of the problem, which seems insignificant from the outside, but is of great importance in the solution of the problem.

Today, the situation in the agricultural sector in Uzbekistan requires the active intervention of the state along the entire production chain. As mentioned above, it is necessary to study the factors affecting the process not statically, but dynamically. The nature of the factors affecting the agrarian sector is also characterized by its changeable nature, and the factors that have a positive impact on the sector may have a negative impact after a certain period of time.

Literature review. State regulation of agriculture and state agencies of various economic entities (financial and credit system institutions, agricultural machinery and equipment, fertilizer, veterinary equipment manufacturers, breeding farms) refers to achieving the efficiency of agricultural production by establishing coordinated actions (Touzard and Labarthe 2018).

As for the concept of "state support", this concept largely refers to financial calculations, that is, it reflects the quantitative expression of state regulation and public policy (Erokhin, Ivolga and Heijman 2014). It should be noted that the result of the regulatory policy of the state is reflected

in the increase in the amount of support in the form of gross transfers to agriculture from the budget, including from tax payers and consumers of agricultural products. ladi

As for "state agrarian policy", this concept is characterized by having a more political-legal description (Binswanger, Deininger, 1997). The policy of the state in the agrarian sector envisages regulation of the sector through regulatory and legal documents. In particular, the Decree of the President of the Republic of Uzbekistan dated 23.10.2019 No. PF-5853 "On approval of the strategy for the development of agriculture of the Republic of Uzbekistan for 2020-2030" states that the main goal of the agrarian policy implemented by the state is to develop diversification of production, improvement of land and water relations, creation of a favorable agribusiness environment and high added value chain, support for the development of cooperative relations, wide introduction of market mechanisms, information and communication technologies in the field, as well as effective scientific achievements it is emphasized that the use and increase of personnel potential (Decree 2019).

State regulation is a more complex process than politics, because it includes the principles of policy development, justification of its rules, selection of means and methods of its implementation (Alekseeva 2022).

In addition, it is necessary to abandon the wrong approach that state policy is one of the elements of state regulation. First, the concept of "state regulation" is often used to describe some measures that reflect the range of political powers and usually play an important role in clarifying the directions, scope and classification of the relevant state policy.

Secondly, "state agrarian policy" used in relation to the agricultural sector may have a somewhat broader description than "state regulation" of the sector, for example, state policy is based on the principles of non-interference of the government in the economic life of society, increasing the effectiveness of state regulation. is more evident in the development of conceptual proposals. At the same time, we should note that the general aspect of state policy measures is that they serve to support agriculture by the state.

The factors identified during the analysis are characterized by a changing description in time and space. This is consistent with our views on the adaptability of the system of state regulation of agriculture to the changing environment.

Yu.V. According to Tkachev and a number of other researchers, agricultural enterprises are characterized by a high susceptibility to agrarian crises compared to other branches and sectors of the economy, and due to the reduction of the scope of government support measures in crisis situations, the activity in the agricultural sector is reduced. Demonstrating enterprises face problems that are difficult to solve (Tkachev et al. 2019).

Analysis and discussion of results. Summarizing the views of economists and industry experts on the specific characteristics and necessity of the state's influence on the economy of the agricultural sector, systematizing the identified factors for its development, justifying the state's measures to support the industry and state allows to develop promising directions for improvement of the regulation system.

In particular, A. V. Agibalov singles out the following main problems faced by the state in the agro-industrial complex, in particular in the field of agricultural support:

- increase in the volume of production of agricultural products aimed at replacing imports and reducing the number of foreign suppliers;

- creation of opportunities to sell products by developing storage, transportation and sales infrastructure;

- increasing capitalization and investment attractiveness, increasing the share of products with high added value aimed at the growth of the processing segment (Musyal and Agibalov 2021).

The above-mentioned problems show that the village is not an isolated sector, it operates in a complex economic system. The efficiency of agriculture largely determines the efficiency of the entire country's economy.

The state can use various forms and methods of influence on certain areas of economic relations in order to solve the assigned tasks.

Turning to the existing experience of developed countries, it allows us to conclude that the modern market does not completely reject state regulation, on the contrary, it exists in various forms and forms. Abandoning the practice of state regulation of agriculture causes a number of problems, such as technological backwardness, the growth of unemployment in rural areas, the growth of food imports, and the increase of threats to food security.

In recent years, there have been certain changes in the priorities for the implementation of reforms in the agrarian sector. Earlier, the state focused on the development of agribusiness, now priority is given to social programs, and it is hoped that this priority will stimulate the development of rural entrepreneurship in the future. The current system of state regulation of agricultural development usually corresponds to the main criteria of economic theory.

Based on the strategy of establishing new economic relations in agriculture and digitalization, the "Agrosubsidy" information system was introduced in order to improve the system of allocating subsidies to agricultural producers in order to financially support the country's agricultural producers. , according to which 22 types of subsidies are planned to be allocated through the electronic platform.

Recognizing that the use of the project-process approach in the system of state regulation of agricultural development is an effective tool, it is recommended to modernize it and adapt it to today's conditions, based on the changing socio-economic conditions. This, in turn, based on the current socio-economic situation, taking into account the issues of ensuring the country's food security, fully solving the problems accumulated in the sector, improving the system of state regulation of the sector, within the country and also , serves to improve the measures aimed at ensuring the competitiveness of agriculture in world markets and to find optimal solutions.

Taking into account the results of a number of researches and proposals for its modernization, the structural scheme of the state regulation of agricultural development in the country is reflected in the diagram below (Fig. 5).

In the course of assessing the current state and gradual progress of the development of the system of state regulation of agricultural development, it can be noted that in the process of market reforms, the mechanism of state regulation changed from the form of direct state financing of the sector to agriculture. gave way to a system that combines crediting and subsidizing economic entities. At the same time, it is more promising to develop a mechanism of state regulation based on the support of lending with the simultaneous development of other financial market institutions with the active use of indirect means of state support and priority development of rural areas. it seems

Despite the development and continuous improvement of the system of state regulation of agricultural development, currently it does not fully correspond to the current situation in

agriculture, does not allow to fully solve the set of problems that have accumulated in the sector. I can conclude that. In addition, the complex geopolitical and geoeconomic processes taking place in the world today have a negative impact on the steady development of agriculture.

It should be noted that the integrated system of agricultural regulation based on market and state principles began to take shape in Uzbekistan in the early 1990s. In addition, it should be taken into account that in most developed countries, agrarian policy has been formed for several decades based on the principles of the socially oriented market, and that developed countries have rich experience in this regard. On the other hand, to study the experience of the formation of systems of regulation of the sector by the state in countries with highly developed agricultural economy, to consider their positive and negative experiences and the prospects of their use in the conditions of Uzbekistan, the development of agriculture in Uzbekistan is a necessary condition for the formation of an effective system of regulation by the state.

In this direction, it is appropriate to use a flexible approach. Direct copying of the foreign experience of state regulation of agricultural development will not give the expected result in local conditions. Due to the specific conditions of agricultural development in Uzbekistan, different aspects of legal regulation, we suggest to apply the rich experience accumulated in the world in the field of agricultural regulation, adapting it to local conditions.

Today, in the agrarian policy in practice in most developed countries, various subsidies, grants and incentives are widely used to support agriculture. In some countries, the amount of state support for agriculture is 1.5-2 times higher than the market value of the industry's products. State support for the development of agriculture and the food industry is now of decisive importance in the rapid growth of food production in the countries that are its main exporters, in particular, the USA, Canada and the European Union. earns (Komar 2019).

In addition, the study of the experience of the countries of the world regarding the regulation of agriculture from the perspective of history and today allows to determine the advantages and disadvantages of different models of state regulation of agriculture. Evaluation, analysis and understanding of this experience will allow to choose the most effective practices, reduce the probability of ineffective solutions, and create a national model of state regulation of agriculture that is somewhat free of errors and shortcomings.

Conclusions and suggestions. The following conclusions were formed within the framework of state regulation of economic relations in the conditions of new economic relations:

1. State regulation of agriculture in order to ensure the stable operation of the agricultural network in the conditions of the dynamic multidirectional influence of the macro, meso and micro environment in the agricultural network represents a complex system of mutually coordinated actions carried out by the state authorities, which affect economic processes, in cooperation with the subjects of the agricultural network.

2. The concepts of "state agrarian policy", "state regulation of agriculture" and "state support" applied to agriculture in practical activities and scientific research related to the field are synonymous in most situations. Intersleeping is used as a concept. This, in turn, is explained by a certain level of similarity of the used tool, mechanism and final goals. Within the framework of this dissertation research, these concepts are addressed in various ways. In our opinion, although these concepts are interrelated, it is appropriate to clarify the differences between them.

3. Classification and clarification of the scope of state support for agriculture is an important element of forming an effective system of state regulation.

4. Possibilities of state support for agriculture collide with the problem of limited budget funds directed to finance the development of the sector. This economic problem implies the identification and selection of the most important directions of state support that will provide the solution to the existing problems in the sector and will give the greatest effect within the framework of the lowest budget costs.

REFERENCES

1. Touzard J. M., Labarthe P. Regulation theory and transformation of agriculture: a literature review //Ecology, capitalism and the new agricultural economy. – 2018. – С. 49-70.
2. Erokhin V., Ivolga A., Heijman W. Trade liberalization and state support of agriculture: effects for developing countries //Agricultural Economics/Zemědělská Ekonomika. – 2014. – Т. 60. – №. 11.
3. Alekseeva N. A. et al. State agrarian policy and the efficiency of its implementation at the regional level //IOP Conference Series: Earth and Environmental Science. – IOP Publishing, 2022. – Т. 949. – №. 1. – С. 012076.
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 23.10.2019 yildagi PF-5853-sonli O‘zbekiston Respublikasi qishloq xo‘jaligini rivojlantirishning 2020 — 2030 yillarga mo‘ljallangan strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida” Farmoni, https://lex.uz/docs/4567334.
5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 17.04.2019 yildagi PF-5708-son “Qishloq xo‘jaligi sohasida davlat boshqaruvi tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” Farmoni.
6. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 06.10.2022 yildagi PQ-387-son “Qishloq xo‘jaligi mahsulotlari etishtirishni moliyaviy qo‘llab-quvvatlashning qo‘shimcha chora-tadbirlari to‘g‘risida” Qarori.
7. Ткачев С. И. и др. Развитие сельского хозяйства Саратовской области за счет совершенствования инвестиционной политики //Вестник Алтайской академии экономики и права. – 2019. – №. 12. – С. 155-161.
8. Мусьял А. В., Агибалов А. В. Организационно-экономические условия воспроизводства инвестиционной деятельности в сельском хозяйстве Курской области //International Agricultural Journal. – 2021. – №. 1.
9. Комар А. А., Цапенко И. А. Сельское хозяйство и продовольствие в экономике развитых стран мира //Скиф. Вопросы студенческой науки. – 2019. – №. 11 (39). – С. 504-512.

DRIVERS OF TOTAL FACTOR PRODUCTIVITY: EVIDENCE FROM THE GREAT SILK ROAD REGION

Ataev Farrukh
Lecturer and PhD candidate at School of Business and Economics,
Westminster International University in Tashkent, Uzbekistan
https://doi.org/10.5281/zenodo.14191628

Abstract. *The study examines how health, human capital, exports, imports, and energy influence total factor productivity (TFP) using panel data from 86 countries in the historical Great Silk Road region, covering the years 1991 to 2019. The analysis is conducted in two phases: first, TFP is estimated through a regression of the Cobb-Douglas function; second, the factors affecting TFP are analyzed, emphasizing health and human capital. The results indicate that health, human capital and exports significantly enhance TFP, while imports and energy consumption have a significant negative impact on TFP.*

Keywords: *TFP, growth theory, growth accounting, Pooled OLS, Fixed Effects, Random Effects*

Introduction

The theory of economic growth has always been crucial to comprehending and characterizing economic processes. Economic historian Angus Maddison (2001) asserts that for the past 50 years, the global economy has done better than at any other time. With an average annual growth rate of 3.9%, the global GDP increased sixfold between 1950 and 1998. This was in contrast to 1.6% between 1820 and 1950 and only 0.3% between 1500 and 1820. Furthermore, the world GDP doubled between 1998 and 2019, averaging a growth rate of 4.5% per year, according to data from the Penn World Table 10.0.

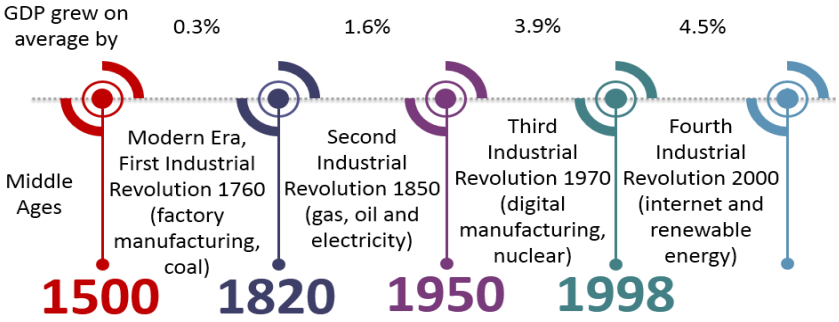

It is noteworthy that Maddison purposefully chose the years 1500, 1820, and 1950: 1500 denotes the end of the Middle Ages and the start of the Modern Era, 1820 the end of the First Industrial Revolution (factory manufacturing), and 1950 the beginning of the Third Industrial Revolution (digital manufacturing). In addition, Maddison noted that since 1820, the world's development has become much more dynamic, resulting in a population rise of more than five times and an increase in per capita income of more than eight times. This growth hasn't been consistent, though, throughout time and space. Australia, Japan, North America, and Western Europe all had noticeably larger rises in income. In 1820, the income ratio between this group of nations and the rest of the globe was 2:1; by 1998, it was 7:1, and the gap is still widening.

According to Prescott (1998), differences in the timing and rate of TFP expansion are the cause of the notable income gaps between nations and regions. Because continuous development in total factor productivity started in the West around 1800, more than a century before it did in China, people in Western Europe were, on average, 12 times wealthier than people in China by 1950.

The ratio of total output (like GDP) to total inputs is known as TFP. This connection is often represented using the Cobb-Douglas production function: $Y = A \cdot K^{\alpha} \cdot L^{\beta}$, where Y is output, A is TFP, K is capital, L is labor, and α and β are the proportions of contribution for labor and capital, respectively. The amount of output growth that cannot be ascribed to increases in labor and capital is known as TFP growth. The latter has a larger TFP, showing better technological improvement, if, for example, one country uses 20 workers and 50 units of capital to manufacture 100 units, while another produces 200 units with the same resources. In a similar vein, a nation's TFP increases by 3% if its output grows by 6% and its labor and capital increase by 1% and 2%, respectively. This demonstrates that productivity involves more than just working harder; it also involves working smarter.

The Silk Road, a significant historical trade route, thrived from the second century B.C. until the fourteenth century A.D., linking the East and West, including regions such as China, India, Persia, Arabia, Greece, and Italy. Coined by German geologist Baron Ferdinand von Richthofen, the term "Silk Road" reflects the primary trade item of silk from China. However, the route facilitated the exchange of numerous vital goods, including gunpowder, paper, tea, medicine, porcelain, spices, dyes, perfumes, rice, textiles, and more.

In 2013, China launched the Belt and Road Initiative, aiming to revive this ancient trade network by investing in over 150 nations and global institutions. By 2019, the 86 countries within the Great Silk Road (GSR) region accounted for over 76% of the global population and more than 68% of the world's real GDP, with 36 of the top 50 economies situated in this region. The countries involved range from Albania to Yemen, encompassing diverse cultures and economies:

Albania, Algeria, Armenia, Austria, Azerbaijan, Bangladesh, Bahrain, Belarus, Belgium, Bhutan, Bosnia and Herzegovina, Brunei Darussalam, Bulgaria, Cambodia, China, Croatia, Czech Republic, Denmark, Djibouti, Egypt, Estonia, Ethiopia, France, Georgia, Germany, Greece, Hungary, India, Indonesia, Iran, Iraq, Israel, Italy, Japan, Jordan, Kazakhstan, Kenya, Kuwait, Kyrgyzstan, Lao People's Democratic Republic, Latvia, Lebanon, Lithuania, Luxembourg, Madagascar, Malaysia, Mongolia, Montenegro, Morocco, Mozambique, Myanmar, Nepal, Netherlands, North Macedonia, Oman, Pakistan, Philippines, Poland, Portugal, Qatar, Republic of Korea, Republic of Moldova, Romania, Russian Federation, Saudi Arabia, Serbia, Singapore, Slovakia, Slovenia, Spain, Sri Lanka, Sudan, Switzerland, Syrian Arab Republic, Tajikistan, Thailand, Tunisia, Turkey, Turkmenistan, Ukraine, United Republic of Tanzania (Mainland), United Arab Emirates, United Kingdom, Uzbekistan, Viet Nam, and Yemen.

Given this rich historical and economic context, the objective of this research is to estimate TFP and its determinants for these countries. To understand the complexities of TFP in the GSR region, it is essential to examine existing literature on productivity measurements, the influence of economic factors, and the role of technological advancements in shaping these economies.

Literature review

TFP estimation. Hulten (2000) offers a thorough overview of the evolution of the total factor productivity (TFP) concept, highlighting that Robert Solow (1957) was the first to link the

aggregate production function to productivity. Solow's growth model examines the total differential of the production function, represented as:

$$\frac{\Delta Y}{Y} = \frac{\Delta A}{A} + \alpha \cdot \frac{\Delta K}{K} + \beta \cdot \frac{\Delta L}{L}$$

This model employs growth accounting (or index) methods to measure TFP growth based on observed values of other variables. Specifically, Solow analyzed the aggregate output function of the U.S. from 1909 to 1949, concluding that one-eighth of the total increase in output was due to increased capital per man-hour, while the remaining seven-eighths could be attributed to technical change.

Hulten also notes that Denny, Fuss, and Waverman (1981) were pioneers in applying growth regression to estimate the parameters α and β through regression analysis. Since then, a substantial body of literature has emerged focusing on TFP estimation. For instance, Felipe (1997) reviewed empirical studies on total factor productivity and growth sources in East Asian countries. Yormirzoev (2022) examined the long-term economic performance of Central Asian nations, while Kutlar, Kabasakal, and Gulmez (2017) discussed efficiency, productivity, and the convergence phenomenon in 34 OECD countries from 2000 to 2012.

TFP determinants. Isaksson (2007) offers an in-depth analysis of the factors affecting TFP, highlighting influences such as human capital (represented by education and health), infrastructure, institutional frameworks, openness to trade, research and development, foreign direct investment, financial development, and geographical factors.

Alvi and Ahmed (2014) examined the impact of health and education on TFP by utilizing panel data from 37 developed and developing countries over the period from 1990 to 2010. Their two-stage model demonstrated that both health and education have a positive effect on TFP.

Komare (2018) analyzed the factors driving TFP growth in eight European countries, emphasizing trade openness, R&D, FDI, education, and institutional frameworks. The study revealed that trade openness and education made significant contributions to TFP growth, whereas the effects of FDI and R&D were not statistically significant.

Peng, Chen, Xu, and Lee (2020) investigated the trends and determinants of green total factor productivity (GTFP) in 65 countries along the Silk Roads from 2008 to 2018. Their main findings included:

1) a general increase in GTFP levels among Belt and Road (B&R) countries

2) regional disparities in GTFP, with Western Asia and Central and Eastern Europe showing higher efficiency compared to Southeast and Central Asia

3) most countries improved GTFP efficiency, with few declines

4) significant factors influencing GTFP growth in B&R countries, such as imports, exports, industrial structure, and urbanization.

Malik, Masood, and Sheikh (2021) examined the determinants of TFP in India from 1980 to 2016 by employing a two-stage approach. They estimated TFP using growth accounting and analyzed its determinants with an Autoregressive Distributed Lag (ARDL) model. Their results showed that inflation and financial development positively influence TFP, while FDI, imports, and capital formation had positive but insignificant effects. In contrast, exports, government size, and natural disasters were found to negatively influence TFP.

Although current studies have concentrated on particular regions or countries, there is a notable absence of comprehensive longitudinal research that investigates TFP determinants across

a wider spectrum of both developing and developed nations at the same time. The literature review points out the different methodologies employed in TFP estimation; however, there is no clear agreement on the most effective methods. Our research seeks to fill these gaps in the existing literature.

Data and Methodology

We will follow the two-stage model suggested by Alvi and Ahmed (2014) and Malik, Masood and Sheikh (2021) and consider the Cobb-Douglas production function:

$$Y_{it} = A_{it}K_{it}^{\alpha}L_{it}^{\beta} \qquad (1)$$

where Y is aggregate output (real GDP), K is capital input (capital stock), L is labor input (number of employed people) and A is technological progress (or total factor productivity), i is a country index, t is a time index, α is the output elasticity of capital, β is the output elasticity of labor.

Stage 1. We take natural logarithm of (1):

$$\ln Y_{it} = \ln A_{it} + \alpha \ln K_{it} + \beta \ln L_{it} \qquad (2)$$

where $Y, K,$ and L are observable and A is unobservable (for the regression model, we consider $\ln A_{it} = u_i + \epsilon_{it}$). The parameters α and β are estimated, and TFP is calculated using the formula:

$$TFP_{it} = A_{it} = Y_{it}/(K_{it}^{\alpha}L_{it}^{\beta}) \qquad (3)$$

Stage 2. We will consider the model:

$$TFP_{it} = \eta_i + \delta_t + \beta_1 H_{it} + \beta_2 HC_{it} + \beta_3 Ex_{it} + \beta_4 Im_{it} + \beta_5 En_{it} + \epsilon_{it} \quad (4)$$

where H represents health (with life expectancy used as a proxy), HC is the human capital index (based on years of schooling and returns to education), Ex denotes exports (as a percentage of GDP), Im denotes imports (as a percentage of GDP), En represents fossil fuel (coal, oil, gas, etc.) energy consumption (as a percentage of total consumption).

The data for real GDP (rgdpna), capital stock (rnna), labor force (emp) and human capital index (hc) are obtained from the Penn World Table 10.0 (Feenstra et. al., 2015), while data on exports, imports and energy are sourced from the World Bank (WDI).

Results and Discussions

Stage 1. The estimates of the econometric model (2) are presented below:

Dependent: GDP	**Pooled OLS**	**Random Effects**	**Fixed Effects**
$Capital\ (\alpha)$	0.7130^{***} (0.0062)	0.7536^{***} (0.0118)	0.7621^{***} (0.0131)
$Labor\ (\beta)$	0.2759^{***} (0.0070)	0.2367^{***} (0.0194)	0.2223^{***} (0.0239)
R^2	0.94	0.94	0.94
p-value (F-test)	0.000	0.000	0.000
n	2494	2494	2494
Note: $*\ p < 10\%,\ **\ p < 5\%,\ ***\ p < 1\%$. Standard errors in parentheses.			

The econometric analysis indicates conflicting preferences between model types. The Breusch and Pagan test, with a significant p-value of 0.000, suggests that either the Fixed Effects or Random Effects model is more appropriate than Pooled OLS, as both can account for unobserved individual effects. However, the Hausman test, which yields a p-value of 0.2973, indicates no significant preference for the RE model over the FE model. This suggests that while both the FE and RE models are suitable options, the data may align more closely with the assumptions of the RE model, making it the preferred choice for this analysis.

Thus, the TFP values are calculated using the formula: $P_{it} = \frac{Y_{it}}{K_{it}^{0.7536} L_{it}^{0.2367}}$.

The figure below displays the mean values of TFP and output (real GDP) for the 86 countries over the time span of 1991 to 2019.

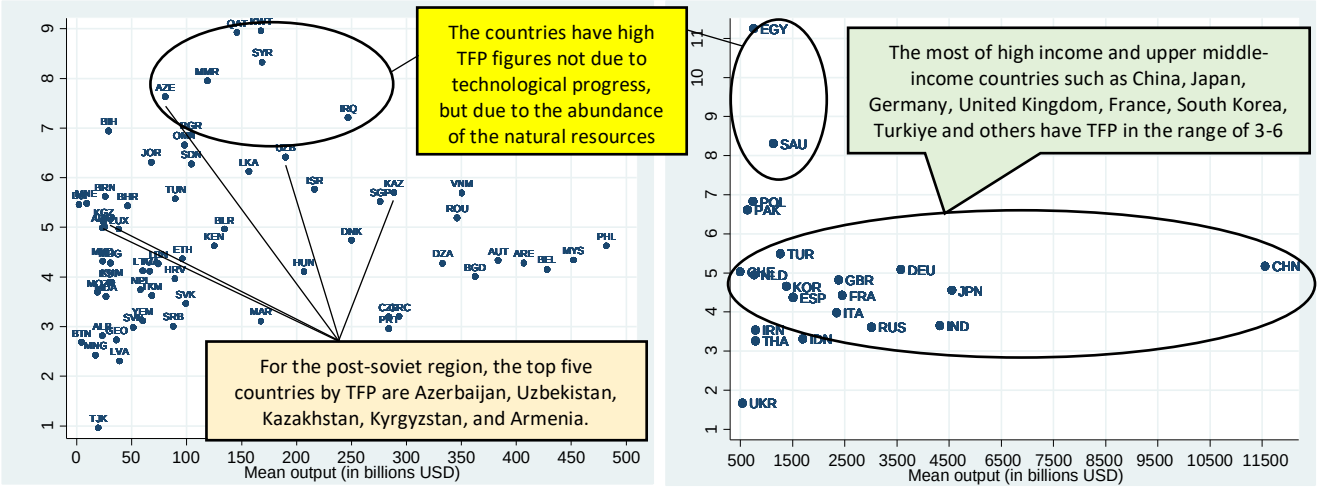

Countries like Qatar, Kuwait, Iraq, Saudi Arabia, Azerbaijan, and Oman exhibit high TFP values primarily due to their rich natural resources rather than technological advancements. Most high-income and upper middle-income nations, such as China, Japan, Germany, the United Kingdom, France, South Korea, and Turkey, have TFP values ranging from 3 to 6, while many lower middle and low-income countries display TFP values within a broader range of 3 to 7. This discrepancy can be attributed to the catch-up effect, where countries adopt technologies from more developed economies and experience accelerated growth. In the post-Soviet region, the top five countries by TFP are Azerbaijan, Uzbekistan, Kazakhstan, Kyrgyzstan, and Armenia.

Stage 2. The correlation matrix of the variables in model (3) is presented below:

	TFP	**Human capital**	**Health**	**Export**	**Import**	**Energy**	**VIF**
TFP	1						
Human capital	-0.11	1					2.00
Health (life exp.)	0.09	0.73	1				2.54
Export	0.06	0.34	0.34	1			5.96
Import	-0.09	0.31	0.21	0.86	1		5.60
Energy	0.19	0.37	0.54	0.24	0.10	1	1.49
Note: VIF: < 5 low correlation, 5-10 moderate correlation, >10 high correlation.							

Note that the explanatory variables are not highly correlated, indicating no issues with multicollinearity. Additionally, while there are moderate correlations between export/import and health/human capital, as indicated by the variance inflation factor (VIF), it is important to recognize that correlation values and estimated parameters may differ. For instance, although TFP is negatively correlated with human capital, the estimate will be positive, as shown below. The estimates of the econometric model (3) are presented below.

Dependent: TFP	**Pooled OLS**	**Random Effects**	**Fixed Effects**
Health (life expectancy)	0.045^{***} (0.009)	0.064^{***} (0.01)	0.058^{***} (0.01)
Human capital	-0.966^{***} (0.094)	0.189^{***} (0.139)	0.379^{***} (0.147)
Export	0.029^{***} (0.004)	0.017^{***} (0.002)	0.016^{***} (0.002)
Import	-0.034^{***} (0.004)	-0.013^{***} (0.002)	-0.012^{***} (0.002)

Energy (fossil fuel consumption)	0.014^{***} (0.002)	-0.006^{***} (0.003)	-0.008^{***} (0.04)
Constant	3.224^{***} (0.534)	-0.007 (0.581)	0.0006 (0.571)
R^2	0.18	0.14	0.14
p-value (F-test)	0.000	0.000	0.000
n	1581	1581	1581
Note: $* p < 10\%$, $** p < 5\%$, $*** p < 1\%$. Standard errors in parentheses.			

The results of the econometric analysis indicate that the Breusch and Pagan test, with a p-value of 0.000, significantly rejects the null hypothesis (H0: Pooled OLS is better). This suggests that the Fixed Effects or Random Effects models are more appropriate for the dataset, as they account for unobserved individual effects that could bias the results. Furthermore, the Hausman test reinforces this finding with a p-value of 0.0048, leading to the rejection of the null hypothesis (H0: RE is better). This indicates a preference for the FE model, which suggests that the individual-specific effects are correlated with the explanatory variables.

Thus, the estimated model is

$$TFP_{it} = 0.0006 + 0.058H_{it} + 0.379HC_{it} + 0.016Ex_{it} - 0.012Im_{it} - 0.008En_{it}$$

Ceteris paribus, a 1-unit increase in health, human capital and exports results in increases of 0.058, 0.379 and 0.016 units in TFP, respectively. Ceteris paribus, a 1-unit increase in imports and energy consumption leads to a decrease of 0.012 and 0.008 units in TFP, respectively.

Conclusion

The TFP and its determinants for 86 countries along the Great Silk Road region are analyzed using a two-stage econometric model. In the first stage, the TFP values are estimated using three models: Pooled OLS, Random Effects, and Fixed Effects. The results of the tests suggest that the Random Effects model is the most appropriate for this stage. In the second stage, the determinants of TFP are also estimated using the same three models, and the tests indicate the Fixed Effects model is the best fit for this analysis. The preference for the Random Effects model in the first stage suggests that the unobserved individual effects are uncorrelated with the explanatory variables, which is appropriate for estimating TFP. Conversely, the choice of the Fixed Effects model in the second stage indicates that the unobserved factors influencing TFP are correlated with the determinants being analyzed, making Fixed Effects the better option for controlling these influences and providing more reliable estimates.

The findings from the analysis underscore the critical importance of strategic investments and policy reforms to enhance TFP in the Great Silk Road region. To foster sustainable economic growth and development, the following policy recommendations are proposed:

Investing in Public Health: Improving public health systems not only enhances the overall well-being of the population but also increases productivity. Healthy individuals are more capable of contributing effectively to the workforce, leading to better economic outcomes. Investments in healthcare infrastructure, preventative care, and health education can reduce disease burdens and associated healthcare costs, thus boosting productivity in the long term.

Enhancing Human Capital: Focusing on education and training is essential for developing a skilled workforce. Policies should aim to improve access to quality education, vocational training, and lifelong learning opportunities. By equipping individuals with relevant skills and knowledge, countries can foster innovation and adaptability, which are vital for

competing in a rapidly changing global economy. Additionally, promoting R&D initiatives can stimulate technological advancements that further enhance productivity.

Increasing Exports: Strengthening export capacities is crucial for economic growth. Governments should implement strategies to diversify export markets and enhance the competitiveness of local products. This can be achieved through trade agreements, improving infrastructure, and supporting local industries in meeting international standards. By boosting exports, countries can increase their foreign exchange earnings and stimulate domestic economic activity.

Reducing dependence on Imports: Policymakers should develop strategies to decrease reliance on imports, particularly for essential goods and services. This could involve promoting local production through incentives for domestic industries, investing in local supply chains, and encouraging entrepreneurship. By reducing dependency on imports, countries can enhance their economic resilience and create jobs, contributing to a more self-sufficient economy.

Managing Energy Consumption: Given the negative correlation between energy consumption and TFP, it is vital to transition towards more sustainable energy sources. Implementing energy efficiency programs and investing in renewable energy technologies can help reduce fossil fuel consumption while ensuring a stable energy supply. This shift not only mitigates environmental impacts but also decreases vulnerability to energy price fluctuations, enhancing long-term economic stability.

The disparities in TFP values between developed and developing countries underscore the differing levels of technological advancement and innovation capabilities. These differences not only reflect the existing gaps in economic performance but also highlight the importance of fostering environments that encourage technological growth and development in lower-income nations. To bridge these gaps, it is essential for countries to strengthen their economic, political, and social relationships. This can be achieved through various initiatives, such as forming strategic partnerships, engaging in trade agreements, and participating in international forums focused on technology transfer and innovation. By doing so, developing countries can gain access to advanced technologies, best practices, and expertise that have been successfully implemented in more developed economies. Moreover, enhancing collaboration in R&D can lead to joint ventures and projects that benefit all parties involved. Investing in training and education programs that promote skill development in emerging technologies is also crucial. Such efforts will not only improve local capabilities but will also foster a culture of innovation and entrepreneurship.

REFERENCES

1. Ahmad H.Kh., Ilyas M., Mahmood T. and Afzal M. (2010). Exploring the effect of total factor productivity growth on future output growth: Evidence from a Panel of East Asian Countries. *Pakistan Economic and Social Review*, 48(1), 105–122. DOI:10.2307/41762416.
2. Alvi Sh. and Ahmed A.M. (2014) Analyzing the Impact of Health and Education on Total Factor Productivity: A Panel Data Approach, *Indian Economic Review*, Vol. 49, No. 1, pp. 109-123.
3. Bosworth B.P., Collins S.M. (2003) The Empirics of Growth: An Update. *Brookings Papers on Economic Activity*, Vol. 34, Issue 2, 113-206.
4. Denny M., Fuss M. and Waverman L. (1981). The measurement and interpretation of total factor productivity in regulated industries with an application to Canadian

telecommunications. In T. G. Cowing, & R. E. Stevenson (Eds.), *Productivity measurement in regulated industries (pp. 179−218)*. New York: Academic Press.

5. Feenstra R.C., Inklaar R. and Timmer M.P. (2015), "The Next Generation of the Penn World Table" *American Economic Review*, 105(10), 3150-3182, available for download at www.ggdc.net/pwt.
6. Felipe J. (1997) Total factor productivity growth in East Asia: a critical survey, *Economics and Development Resource Center Report series*, no. 65.
7. Hulten Ch.R. (2000) Total factor productivity: a short biography. *National Bureau of Economic Research Working Paper 7471*, 1050 Massachusetts avenue.
8. Isaksson A. (2007) Determinants of total factor productivity: a literature review. *Research and Statistics Branch United Nations Industrial Development Organization Staff Working Paper 02*.
9. Islam N. (2005) Determinants of Productivity: A Two-Stage Analysis. *International Centre for the Study of East Asian Development Working Paper Series*, Vol. 13.
10. Komare L. (2018) Determinants of Total Factor Productivity in eight European countries, *Journal of Economics and Management Research*, Vol. 7, 2018.
11. Kutlar A., Kabasakal A., Gülmez A. (2017) Total Factor Productivity and Efficiency in OECD Countries: Possibility of Convergence in 2000-2012 Period, *Business and Economics Research Journal*, Volume 8 Number 1 2017, pp. 1-18.
12. Maddison A. (2001), The World Economy: A Millennial Perspective. Paris: OECD, 2001. 384 pp.
13. Malik M. A., Masood T. and Sheikh M.A. (2021) Econometric Analysis of Total Factor Productivity in India, *The Indian Economic Journal*, 69(1) 88–104.
14. Mankiw N.G., Romer D. and Weil D.N. (1992) A Contribution to the Empirics of Economic Growth. *Quarterly Journal of Economics*, 107, 407-437.
15. Peng Y., Chen Zh., Xu J., Lee J. (2020) Analysis of green total factor productivity trend and its determinants for the countries along silk roads, Wiley Periodicals LLC, *Growth and Change*, 00:1-16.
16. Prescott E.C. (1998) Lawrence R. Klein Lecture 1997: Needed: A theory of total factor productivity. *International Economic Review*, Volume 39, Issue 3, pp. 525-551.
17. Solow R. M. (1957) Technical Change and the Aggregate Production Function, *Review of Economics and Statistics*, 39(3), 312-20.

BIZNES FAOLIYATINING FUNKSIYALARI

Ermatov Musojalil Komilovich
Alfraganus universiteti “Moliya” kafedrasi dosenti v.b., iqtisod fanlari nomzodi
ORCID: 0000-0001-6093-6546

Annatosiya. *Ushbu tadqiqotda biznes faoliyatining mamlakatimiz taraqqiyotida va xalqaro maydondagi funksiyalaru tutgan o‘rni tahlil etilgan. Unda davlat jamoatchilik biznesida mehnati resurslari jarayonidagi mavjud muammolari va o‘ziga xos xususiyatlari va turli jarayonlarida tadqiqotlar olib borilgan. Biznes faoliyatidagi dolzarb muammolarining echimlari izlangan. Biznes mehnat rusurslari makonida – xalqaro tavorlar, turli xizmatlar, tabiiy resurslari o‘rtasida uzviy bog‘liqliklar o‘rganilgan. Shuning barobarida, moliyaviy, iqtisodiy va ijtimoiy omillar, iqtisodiy ko‘lamda global-texnologik, moliyaviy axborotlar, madaniy tizim o‘choqlari kengayib borishi natijasidagi biznes funksiyalari ko‘lamiga aniqlik kiritilgan.*

Kalit so‘zlar: *Biznes, funksiya, talab, taklif, taraqqiyot, strategiya, mohiyat, miqdor, sifat, munosabat, qoida, holat, harakat.*

Abstract*: This research analyzes the role of entrepreneurship in the development of our country and its functions in the international arena. In it, researches were conducted on the existing problems and specific characteristics and various processes in the process of entrepreneurial labor resources of the states. Solutions to current problems in business activity were sought. In the space of entrepreneurial labor resources - international goods, various services, and natural resources - the organic connections are studied. At the same time, financial, economic and social factors, global-technological, financial information, cultural system foci on the economic scale have been clarified.*

Keywords: *Entrepreneurship, function, demand, supply, development, strategy, essence, quantity, quality, attitude, rule, condition, action.*

Kirish

Jahon hamjamiyatida bines ijtimoiy-iqtisodiy yonalishlari munosabatlarida mujassamlashgan, tez va o‘ziga xos rivojlanib borayotgan soha. Erkin bozor munosabatlarining shakllanishi va jamiyat taraqqiyotida uning o‘rni kengayib borayotgan tarmoq yunalishi hisoblanadi.

O‘zbekistonda biznes jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishida o‘zining yaratuvchanlik xususiyatlari bilan ajralib chiqmoqda. Shu bois, jahon bozorini o‘ziga jalb etmoqda. Davlatning ijtimoiy-iqtisodiy tizimidan butunlay boshqasiga o‘tish oson kechmaydi, ko‘pgina qarama-qarshiliklar kabi masalalari o‘z yechimi topilishi lozim.

Bunday e’tiborni prezidentimiz Sh. Mirziyoyev 2023 yilda mamlakatimiz tadbirkorlari bilan ochiq muloqot shaklida o‘tkazilgan uchrashuvdagi nutqida quyidagicha ta’riflagan.

Iqtisodiyoti jadal rivojlanayotgan ko‘plab davlatlarda ish o‘rinlarining 70-80 foizi shu soha vakillari tomonidan yaratilmoqda. Barcha nufuzli kompaniyalar tarixi ham aynan kichik va o‘rta biznesdan boshlangan[14].

[14] Shavkat Mirziyoyev “Tadbirkorlik rivojini yanada yuksak bosqichga ko‘tarish – ustuvor vazifamizdir”. 18.08.2023 yildagi mamlakatimiz tadbirkorlari bilan ochiq muloqot shaklida o‘tkazilgan uchrashuvdagi nutqi. https://president.uz/oz/lists/view/6561

Albatda, biznes serqirrali, ko‘p tarmoqli, bemisl-jabhali murakkab tizimdir. Bunday murakkab sohada va uning muammolarini ilmiy tahlil qilishda, yechimlarini topishda, uzluksiz tadqiqatlar olib borishni talab etadi.

Biznes faoliyati o‘zining iqtisodiy-ijtimoiy xarakati va tarkibiy elementlarida, shuningdek, bajarayotgan ish amallarida ma’lum funksiyalarni bajaradi. Mazkur funksiyalarini bajarish davomida jamiyatga va davlatning milliy daromadiga o‘zining katta xissasini qo‘shadi. Funksiya atamasi lotin so‘zidan olingan bo‘lib, lotincha functio birikmasi, o‘zbek so‘z ma’nosida bajarish va amalga oshirish kabi tushunchalarini anglatadi[15]. Bajarish (amalga oshirish) takrorlanuvchi yoki muntazam ma’lum ishlarini amalga oshirilib borivchi vazifasini belgilaydi. Ushbu birikma barcha fanlarda ko‘chma ma’noda ishlatiladi. Ulardan farqi turli fanlardagi funksiya so‘zi muntasaz ma’lum ish harakatlarini bajarib (amalga oshirib) turuvchi xususiyatiga ega. Biz quyida biznes faoliyatida funksianal ish amallarini bajarilab turuvchi tushuchalar to‘g‘risida tadqiqot olib boramiz.

Asosiy qism

O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi tomonidan biznesning yalpi ichki mahsulotdagi ulushi haqida ma’lumotlarida yalpi ichki mahsulotdagi ulushi 52,8 foizni tashkil etgan. Taqqoslash natijalari joriy yilda biznes xizmatlari sohasi yalpi ichki mahsulotdagi ulushi o‘tgan yilning mos davriga nisbatan 1,3 foizga o‘sgan[16]. Mazkur natija mamlakatimizda biznes faoliyati rivojlanib taraqqiy etayotganidan dalolat beradi. U o‘z faoliyati davomida bir qancha funktsianal majburiyatlarini bajaradi.

Biznes funksiyasi - biznes faoliyat taraqqiyotining asosiy yo‘nalishidir. Ular quyidagilardan iborat:

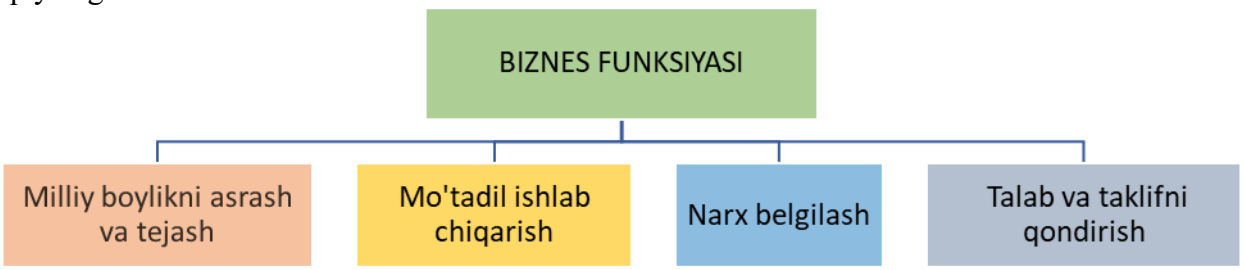

Milliy boylikni asrash va tejash funksiyasi. Milliy boylik har bir mamlakatning rivojlanishi taraqqiyoti davomida avlod-ajdodlari tomonidan yaratilgan moddiy, nomoddiy, tabiiy va jamg‘arilgan intellektual boyliklardan iborat.

Biznes faoliyatida har bir shaxs (tadbirkor) o‘z boyligini o‘sib borishini ta’minlovchi quyidagi omillarga tayanadi, Ular:

– mehnat unumdorligining orttirib borishi bilan;

– ishlab chiqarish samaradorligining yahshilashi bilan;

– shaxsiy daromadini jamg‘arishi bilan tavsiflanadi.

Demak bisnes o‘zinig finksiasini bajarishi davomida milliy boylikni asrashi bilan uni ko‘paytirish va uni asrab keyingi avlodga etkazishda asosiy o‘rinni egallaydi.

[15] O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi. T.: O‘zbekiston 2005 y. 286 –b. https://uz.wikipedia.org/wiki/Funksiya

[16] https://kun.uz › 2023/01/06

Mo‘tadil ishlab chiqarish funksiyasi – Ishlab chiqarish vositalarining o‘rni qoplanishi yalpi mahsulotning faqat bir qismi moddiy buyumlashgan boylik sifatida jamg‘arilib boriladi. Muntazam daromadni saqlab qolishi uchun mo‘tadil ishlab chiqarishni ta’minlaydi.

Demak, qoplash fondi va moddiy buyumlashgan boylikning o‘sishi mo‘tadil ishlab chiqarishni ta’minlab milliy boylikni yaratadi.

Narx belgilash funksiyasi – erkin bozorda narx darajasi va diapazonini, tovarning sifati va mavqeyiga mosligini, iste’molchilar xarid qobiliyatiga to‘g‘ri kelishini, egiluvchanligini, narx ustamalari chegirmalari va boshqa vazifalarni bajaradi. Shu bilan tovarni yetkazib berish va sotish usullari tartibga solinadi.

Demak, ko‘rinmas qo‘llar orqali tadbikor narxlarning mo‘tadilligini ta’minlaydi. Bu iqtisodoytning asosiy qonuniyati hisoblanadi.

Talab va taklifni qondirish funksiyasi – Bozor iqtisodiyoti sharoitida talab va taklif qonuni markaziy o‘ringa ega. U ko‘zga ko‘rinmas katta qudratga ega.

Talab – kishilik jamiyatining umumiy ehtiyoj emas, balki to‘lovga qodir bo‘lgan, yani pul bilan ta’minlangan ehtiyojdir. Ehtiyoj bu inson hayoti davomida kerakli (keraksiz) vositalarga zaruriyatidir. Bu bilan kishilik taraqqiyotning barcha farmatsiyasi uchun umumlashgan va doimiylikni ifoda etuvchi ilmiy kategoriya sanaladi. Ehtiyojning bozor iqtisodiyotida ifodalanishi «talab» deya nomlanadi. Talab, ehtiyojdan keskin farq qiladi, u mustaqil kategoriya sifatida ehtiyojning faqat pul bilan ta’minlangan qismini talab deb tan olinadi. Demak, talab – bu pul bilan ta’minlangan ehtiyojlar yig‘indisidir.

Taklif – tadbirkorlar tomonidan ishlab chiqarilgan va muayyan vaqtda bozorga etkazilgan yoki keltirish kutilayotgan jami tovarlar yigindisidir. Taklif tadbirkorni ma’lum vaqt ichida ishlab chiqarishga qodir bo‘lgan narxning har bir darajasida bozorga sotishga chiqaradigan mahsulotlar miqdorini belgilaydi. Narx o‘zgarishi bilan (pasayishi) sotishga chiqariladigan mahsulot miqdori ham o‘zgarishi (pasayishi) sababli talab va taklifning ham o‘zgarishiga olib keladi.

Biznesda yangi iste’molchilar jalb qilish, mavjud iste’molchilar doirasini kengaytirish, raqiblar iste’molchilarini o‘ziga ag‘darib olish, o‘zi uchun muhimroq bo‘lgan iste’molchilami uzoq saqlab qolish maqsadlarida narxlarini pasaytirib yoki narxlariga chegirmalar qo‘llab, raqobatda ma’lum ustunlikka erishadi. Bu esa o‘z navbatida mamlakat bozoridagi talab va taklif muvozanatiga ta’sirini o‘tkazadi.

Demak, biznes faoliyatida jamiyat a’zolarining talabi va taklifini qondirilishida o‘zining funksiyanal vazifasini bajaradi.

Biznes funksiyalarida iste’molchilar talabini shakllantirish biznes tizimida etakchi o‘rin egallaydi. Talabni shakllantirish bir qator jarayonlarda bir necha ko‘rinishlarda amalga oshirilishi mumkin. Masalan, yangi tovar va mahsulotlarga talabni paydo qilish, yani yashirin talabni yuzaga chiqarish hisoblanadi. Shu bilan birga talabni kuchaytirish, talabni elastik o‘zgartirish, talabni taklifga moslashtirish kabi jarayonlar hisoblanadi. Talabni shakllantirishning asosiy maqsadi iste’molchilarni tovarga jalb qilish, talab-istaklarini kengaytirish, taklif etilayotgan aynan shu tovarni sotib olishga ko‘ndirish va oqibatda tovarni ko‘proq va tezroq sotishdan iborat. Bu iste’molchilarga biznes vositalari va usullari yordamida ta’sir etish orqali amalga oshiriladi. Iste’molchilar talabini shakllantirishga reklama, taqdimot marosimlari, ko‘rgazmalar, ko‘rgazma-savdolar, yarmarkalar, uchrashuvlar, suhbatlar, ommaviy axborot vositalarida targ‘ibot, xaridorlarni rag‘batlantirish, ular bilan aloqani saqlab qolish, mahsulotni shaxsiy sotish va boshqa biznes vositalari va usullari xizmat qiladi.

Xulosa

Biznes faoliyati uning bajarayotgan funksiyasi bilan kishilik jamiyatida o‘zining asl mavqe’ini baland tutadi. U erkin iqtisodiyot sharoitida iste’molchilar talabini qondirish orqali daromdini ortirib boradi. Daromadi yuksalishi milliy daromadni o‘sishiga hissa qo‘shadi. Davlatning milliy daromadi jamiyat tarraqqiyoti rivojlanishiga olib keladi. Prezidentimiz xulosasiga ko‘ra, Iqtisodiyoti rivojlanayotgan davlatlarning ish o‘rinlarining 70-80 foizi tadbikor vakillari tomonidan yaratilmoqda. Bu esa mamlakatning ishsizli darajasining mo‘tadil me’yyirиш belgilaydi. Ishsizlik darajasi ortib kitishi jamiyatda qanday iqtisodiy inqirozlarga olib kelishi kuzatilgan. Masalan:

Iqtisodiy tahlillar shundan dalolat beradiki, XX asrning 1990-yillarda jahon iqtisodiyotida usish avj olgan paytda AQShda ishizlik darajasi 4 foizdan ortib ketgan, moliyaviy inqiroz vaqtida esa ishsizlik 10 foizdan oshib ketgandi. Ko‘rib turibmizki, inqirozdan keyingi bir necha yillik tiklanishdan so‘ng ishsizlik yana taxminan 4 foizlik kursatkichga qaytdi. Kimki ishizlik muammosidan xavotirda bo‘lsa, iqtisodiy o‘sish borasida g‘am qaygurishi kerak. Amerikaliklarning "Ouken qonuni"ga ko‘ra, umumiy qoida shunday: yalpi ichki maxsulotning yiliga 3 foizga o‘sishi ishsizlik darajasiga xech qanday tasir kursatmaydi. Ammo undan ko‘proq yoki kamroq iqtisodiy o‘sish ishsizlik darajasini kamaytiradi yoki oshiradi, bunda milliy daromad ko‘rsatkichi uzgarishining har bir foizi ishsizlik darajasini yarim foizga o‘zgartiradi. Shunday qilib, yalpi ichki maxsulotning 4 foizga oshishi ishsizlikning yarim foizga kamayishiga, yalpi ichki maxsulotning atigi 2 foizga usishi esa ishsizlikning yarim foizga usishiga olib keladi.

Demak, biznes faoliyatiga sharoit yaratilashi jamiyatning rivojlanish nuqtasini boshlanishiga tengdir. Biznes funksialarining bajarilshi jamiyyat taraqiyoti sezilarli darajada ravnaqiga xissa qo‘shadi deb hisoblaymiz.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Shavkat Mirziyoyev “Biznes rivojini yanada yuksak bosqichga ko‘tarish – ustuvor vazifamizdir”. 18.08.2023 yildagi mamlakatimiz tadbirkorlari bilan ochiq muloqot shaklida o‘tkazilgan uchrashuvdagi nutqi. https://president.uz/oz/lists/view/6561
2. Hamroyev Halim Rajabovich. Biznes asoslari: kasb ta’limi (iqtisodiyot) yo‘nalishi talabalari uchun o‘quv qo‘llanma. - T.: Yangi nashr, 2010. - 360 b.
3. O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi. –T.: O‘zbekiston 2005 y. 286 –b.
4. Charlz Uilan: Yalang‘och iqtisodiyot. Murakkab sohaning sodda qiyofasi. –T.: O‘zbekiston 2023 y. 586 –b.
5. kun.uz › 2023/01/06 Davlat Statistika ma’lumotlari.

ECONOMIC AND FINANCIAL REFORMS IN UZBEKISTAN: KEY DEVELOPMENTS AND COMPARISONS

Sardor Saidrasulov Saidaminovich, Kamolakhon Saidrasulova Saidaminovna

Introduction

Uzbekistan's comprehensive reform program, initiated under H.E. President Mr. Shavkat Mirziyoyev, is designed to modernize the country's economy and attract foreign investment. These reforms focus on capital market development, privatization of state-owned enterprises, and legal changes to ensure the protection of foreign investors. This article examines the progress and challenges of these reforms, offering a comparison with other emerging markets to highlight Uzbekistan's position and growth trajectory in the global economy.

Capital Market Development: A Critical Priority

Uzbekistan's capital markets have traditionally been underdeveloped, contributing only 0.3% of the GDP in 2020, a stark contrast to more developed financial sectors globally. By comparison, the United Kingdom's financial services industry contributed 6.9% to the national GDP in 2020, generating £132 billion in output . Japan, with one of the largest financial markets globally, manages a significantly higher level of debt relative to its GDP due to robust domestic investment mechanisms. Meanwhile, neighboring Kazakhstan, with its Astana International Financial Centre (AIFC), has positioned itself as a regional hub for capital markets, contributing nearly 5% to its GDP.

To catch up with regional peers like Kazakhstan, Uzbekistan has initiated reforms through the Capital Market Development Agency (CMDA), established in 2019. The agency aims to drive liquidity into the domestic market, expand financial instruments, and encourage both foreign and domestic participation in capital markets. Uzbekistan's strategy involves privatizing state-owned enterprises (SOEs), introducing new financial instruments such as Sukuk bonds and exchange-traded funds (ETFs), and ensuring compliance with international regulatory standards such as those of the International Organization of Securities Commissions (IOSCO).

According to the European Bank for Reconstruction and Development (EBRD), Uzbekistan's efforts in modernizing its capital market infrastructure have led to a modest increase in market activity. In 2021, the total nominal value of local state securities reached 1,950 billion UZS, equivalent to about USD 241 million. While this growth is promising, it remains significantly smaller than regional benchmarks. Kazakhstan, for example, has over USD 10 billion in annual bond issuances, while Russia's corporate bond market exceeds USD 40 billion annually.

Legal Framework for Foreign Investment

Uzbekistan has made substantial progress in improving its legal framework to attract foreign direct investment (FDI). In 2019, Presidential Decree PP-4300 introduced sweeping reforms aimed at reducing government control over key sectors and ensuring legal protection for foreign investors. The decree led to the privatization of 64 state-owned enterprises, many of which were opened to foreign investors through public-private partnerships (PPPs).

One of the most critical legal guarantees is the Law on Guarantees and Protective Measures for the Rights of Foreign Investors, which shields foreign investments from nationalization or expropriation without fair compensation. This law aligns with international practices seen in

countries like China, where the 1986 Law on Wholly Foreign-Owned Enterprises also ensures protection from expropriation, albeit with slightly more restrictive terms. By contrast, Kazakhstan's legal protections for foreign investors are considered even more investor-friendly, thanks to its legal system's adoption of English common law in its AIFC.

Uzbekistan has also modernized its arbitration process, offering foreign investors the ability to settle disputes through international arbitration under the rules of the International Centre for Settlement of Investment Disputes (ICSID). This aligns Uzbekistan with many emerging economies that rely on international arbitration to boost investor confidence. For example, India has signed numerous bilateral investment treaties (BITs) that allow international arbitration for disputes, significantly enhancing its appeal to global investors.

Privatization of State-Owned Enterprises

Privatization is one of the core pillars of Uzbekistan's economic reform program, aiming to reduce state dominance and encourage private sector growth. Some of the largest state-owned enterprises (SOEs) slated for privatization include the National Bank for Foreign Economic Activities of Uzbekistan, Navoi Mining and Metallurgical Plant, and Almalyk Mining and Metallurgical Plant. The government's goal is to reduce its ownership in these entities, which would stimulate foreign direct investment (FDI) and increase market liquidity.

In terms of comparison, Uzbekistan's privatization strategy mirrors that of Russia in the 1990s, where large SOEs were sold to private investors to reduce state control. However, while Russia experienced rapid privatization, Uzbekistan has adopted a more gradual approach. The state aims to retain partial ownership in critical sectors such as mining and metallurgy to ensure economic stability. This strategy is also evident in other emerging markets like India, where the government maintains strategic stakes in major public enterprises while allowing private investment to drive growth.

In Kazakhstan, the privatization of state-owned enterprises has led to a more dynamic private sector, particularly in industries like oil and gas. Since 2015, Kazakhstan has privatized over 300 state-owned enterprises, contributing significantly to FDI inflows, which reached USD 24 billion in 2020, compared to Uzbekistan's USD 1.7 billion the same year.

Banking Sector Challenges

The banking sector in Uzbekistan faces several challenges that hinder its integration into the global financial system. A significant issue is the high level of dollarization, with over 41% of deposits held in foreign currencies in 2019. This level of dollarization is one of the highest in Central Asia, far above Kazakhstan's 17% and Russia's 22%. High dollarization creates exchange rate risks for both investors and the domestic financial system, which remains vulnerable to external shocks.

State-owned banks dominate Uzbekistan's banking sector, with over 80% of banking assets controlled by state-owned institutions. This limits competition and innovation, creating inefficiencies within the financial system. The government's plan to privatize several large banks and introduce fintech regulations aims to enhance competition, but these changes will take time to materialize.

Comparatively, Kazakhstan's banking sector underwent significant reform following the 2008 financial crisis, leading to the privatization of several banks and the establishment of a more resilient regulatory framework. Kazakhstan's banking system now enjoys greater participation from foreign banks, which account for approximately 20% of the total market. Russia, despite

ongoing challenges, has also seen significant foreign bank participation, with over 30 international banks operating within its borders.

Pension Reform and Sovereign Wealth Fund

Pension reform is essential for Uzbekistan's long-term fiscal sustainability. The current system operates on a pay-as-you-go basis, with more than 800,000 early retirees, accounting for over 27% of the total retired population. This structure is unsustainable in the long term, especially as the population ages. In comparison, Kazakhstan's pension system, which includes a mandatory defined-contribution scheme, covers over 9.7 million contributors and has assets exceeding USD 11 billion. Uzbekistan's government is currently working on modernizing its pension system, which faces challenges due to demographic changes and the prevalence of informal employment. A key part of this reform is a proposed gradual increase in the retirement age, as recommended by the World Bank, which would begin in 2025 and incrementally rise to 65. This aims to address the undercoverage of the pension system, which currently reaches only 38% of the population, and ensure sustainability given the country's high pension contribution rates but average benefits. The reforms are being guided by international experts and local institutions, with public engagement also being prioritized through surveys and discussions

Uzbekistan is moving towards the creation of a Sovereign Wealth Fund (SWF) to manage the revenues from natural resources and invest in bonds and equities. Kazakhstan's SWF, Samruk-Kazyna, which manages over USD 65 billion in assets, serves as a model for Uzbekistan. However, Kazakhstan's fund has faced challenges in terms of transparency and effective management, issues Uzbekistan must address as it develops its own SWF. Uzbekistan's sovereign wealth fund, known as the Fund for Reconstruction and Development, plays a critical role in managing the country's natural resource revenues and excess reserves. Established to support economic growth, especially post-pandemic, the fund channels investments into infrastructure and key sectors like energy and technology. Additionally, the Uzbekistan Direct Investment Fund (UzDIF), created in 2021, serves as a vehicle for attracting foreign investment and managing large-scale projects. This fund has been involved in various initiatives, including the issuance of green and social bonds to support sustainable and socially impactful projects.

Uzbekistan's Fund for Reconstruction and Development (UFRD) plays a central role in supporting the country's economic modernization and growth. Established in 2006, the UFRD is designed to fund large-scale projects that modernize critical industries and foster sustainable socio-economic development. It functions as Uzbekistan's sovereign wealth fund (SWF), focusing on infrastructure, energy, and industrial projects.

As of 2023, the UFRD manages significant assets, with estimates placing its assets under management (AuM) at over $23 billion. About 34% of these assets are categorized as "alternative assets," signifying investments in sectors beyond traditional stocks and bonds, such as infrastructure and real estate projects. This diversification is intended to stabilize returns and support long-term economic resilience.

In recent years, the UFRD has been involved in various initiatives to boost Uzbekistan's industrial capacities. For example, the creation of a $1 billion Industrial Development Fund (IDF) under the UFRD will focus on expanding the production of high-tech products and supporting industrial enterprises through loans, equity participation, and financial support for marketing and certification activities. This move aligns with Uzbekistan's broader strategy to strengthen its industrial base and promote innovation.

The UFRD has also contributed to Uzbekistan's national budget, supporting infrastructure investments and regional development. In 2024, it is set to receive 2 trillion soums annually from the state budget for infrastructure projects, enhancing its role as a critical engine for Uzbekistan's economic growth.

Although governance and transparency have been improving, the UFRD still faces challenges in global rankings. Its Governance, Sustainability, and Resilience (GSR) score for 2023 was 24%, reflecting progress but also areas where further reforms could enhance efficiency and accountability.

Comparative Analysis with Other Emerging Markets

Uzbekistan's financial reform trajectory can be compared with countries like Vietnam and Egypt, which have also undertaken significant economic liberalization. Vietnam, for example, has experienced rapid growth in its stock market since liberalizing its economy in the 1990s. By 2020, Vietnam's stock market capitalization had reached over 80% of its GDP, compared to Uzbekistan's 0.3%. Similarly, Egypt's reforms, which include privatizing SOEs and developing financial markets, have resulted in FDI inflows of USD 9.9 billion in 2020, significantly higher than Uzbekistan's inflows.

Vietnam's success highlights the importance of fostering a strong domestic investor base, while Egypt demonstrates the need for a robust regulatory framework to attract foreign investors. Uzbekistan's reforms, though promising, will need sustained momentum and clear policy implementation to achieve similar success.

Conclusion

Uzbekistan's ambitious economic reforms are designed to position the country as an emerging market with substantial growth potential. The government's focus on capital market development, privatization of state-owned enterprises, and legal protections for foreign investors is gradually transforming the business environment. However, challenges in the banking sector, high dollarization, and an underdeveloped financial market require further attention.

Comparatively, Uzbekistan's reform efforts are similar to those undertaken by other emerging markets such as Vietnam, Egypt, and Kazakhstan. While progress has been made, Uzbekistan's ability to fully integrate into the global financial system will depend on its capacity to attract long-term foreign investment, ensure transparency in privatization, and strengthen its legal and financial institutions.

REFERENCES

1. Akbiyikli, R. [2011], Financing road projects by private finance initiative: Current practice in the UK with a case study. Transport, 26(2), pp. 210
2. Bezen, Y., and Aslan, B., [2010], Project finance in Turkey's energy sector: a Turkish delight for financiers. Law & Financial Markets Review, 4(3), pp. 273
3. Cronin D, 'How effective are sovereign bond-backed securities as a spillover prevention device V. 96, (2019)', p. 49-66.
4. EBRD, 'Uzbekistan Stock Market Report' (2021), accessed 02 September 2022.
5. Enid Marschall, Gill: The Law of Arbitration (4th, Sweet & Maxwell, London 2001) p. 60 Ferran E, Goodhart A, Regulating FInancial Services and Markets in the 21st Century (1st, Hart Publishing, Oxford 2001) 255

6. IMF Country Report Singapore, Policy Framework to Ensure A Resilent Financial System (1st, International Monetary Fund, Washington, DC 2019) 35
7. Investment Promotion Agency under the Ministry of Investment and Foreign Trade of the Republic of Uzbekistan, 'The President of the Republic of Uzbekistan Shavkat Mirziyoyev, during his message to the Oliy Majlis, said that next year the task was set to master investments in the amount of 23 billion dollars.' (News and events 2021), accessed 15 March 2024.
8. TheCityUk, 'UK-Uzbekistan IFC Working Group Report' (2020), accessed 18 September 2024.
9. TIAC, 'TIAC Court of Arbitration' (TIAC Rules of Arbitration 2020), accessed 09 September 2024.
10. Vizcaino B., 'Uzbekistan to develop Islamic finance in bid to tap foreign markets' (2018), accessed 17 September 2024.
11. World Bank, 'Kazakhstan Pension System Overview' (2021), accessed 09 September 2024.

IMPORTANCE OF TOURISM INFRASTRUCTURE DEVELOPMENT FOR REGIONS AND DESTINATIONS. TOURISM INFRASTRUCTURE DEVELOPMENT PLAN IN UZBEKISTAN

Asghar Mehmood Sufyan

Abstract. *Research analysis and studies shows that infrastructure is a very important area for the development of Tourism and MICE industry in any given country. Tourism Infrastructure plays a distinctive role for the promotion & development of the country particularly for the tourism industry. Study also shows that tourism development in Uzbekistan very much dependent on the range, variety and type of infrastructure available to reach destinations in Uzbekistan.*

Those world destinations & countries who want to develop tourism in their regions now understand the importance of Infrastructure in relation to tourism & MICE industry. Uzbekistan government have coordinated their activities with the tourism industry by providing tourism specific infrastructural facilities.

Our research finding shows that Infrastructure is the key to develop a successful MICE & tourism destination and attract tourists.

Our research also shows the immense need for infrastructure development in Uzbekistan, although infrastructure issues are different for different destination sites and levels of economic benefits & development as well. Failure to address infrastructure development issue can affect competitiveness which can damage the travel and tourism industry badly.

Infrastructure, including roads conditions, air service, ground facilities like gas & petrol stations, restaurants in the cities and on highways, rest rooms, mosques, and tourism services like hotels, convention centers, exhibition centers, different transport services, skilled human resource labor plays a vital role in travel and tourism competitiveness. The structuring and delivery of modern infrastructure facilities is extremely complex but important.

In few areas some actions need to be implemented on urgency basis which can improve tourist and related infrastructure in Uzbekistan: 1) Easy accessibility to and within the destination, 2) Upgradation of communal infrastructure, 3) develop hotel and relevant accommodation capacities in all cities of Uzbekistan, 4) Improve the service quality of all tourist related services, 5) establish the necessary infrastructure, 6) improve the current accommodation capacities, and 7) Continuous care & look after of destinations as well their safety and cleanliness.

Keywords: *importance of infrastructure in Uzbekistan, Infrastructure development areas in Uzbekistan.*

References: Ministry of Tourism Uzbekistan, Grzini and Saftic (2012)

International Journal of Academic Research in Economics and Management Sciences:

Timothy A. Falade Obalade, PhD

Associate Professor, College of Business Administration University of Modern Sciences, Dubai, UAE

Suchi Dubey, PhD

Assistant Professor, College of Business Administration University of Modern Sciences, Dubai, UAE

Web site, IGI Global publisher

Introduction

If you build it, they will come: Why infrastructure is crucial to tourism growth and competitiveness (UNWTO)

Tourism infrastructure:

Tourism Infrastructure Development **mainly** focus on creating tourism facilities, services and sites.

Tourism infrastructure development significantly affects local economies in different ways like job generation, income generation, and developments of SMEs. Up gradation of infrastructure increase number of inbound tourists, develop business activities and creating demand for goods and services. The multiplier effect of tourism expenditure further benefits sectors like agriculture, handicrafts, and transportation.(Nurul Fadhilah, Universities Sriwijaya)

Infrastructure is one of the most important supports for a tourist attraction to have high attractiveness, so its existence needs to be well prepared because it is the main need for developing the tourism industr

Infrastructure is one of the most important supports for a tourist attraction to have high attractiveness, so its existence needs to be well prepared because it is the main need for developing the tourism industr
Infrastructure is one of the most important supports for a tourist attraction to have high attractiveness, so its existence needs to be well prepared because it is the main need for developing the tourism industr
Infrastructure is one of the most important supports for a tourist attraction to have high attractiveness, so its existence needs to be well prepared because it is the main need for developing the tourism industr
Infrastructure is one of the most important supports for a tourist attraction to have high attractiveness, so its existence needs to be well prepared because it is the main need for developing the tourism industr
Infrastructure is one of the most important supports for a tourist attraction to have high attractiveness, so its existence needs to be well prepared because it is the main need for developing the tourism industry, where the more adequate the availability, the higher the interest of tourists in coming. According to Suwantoro in Fit

The hidden key to vigorous economic development is by rebuilding infrastructure, creating a skilled labor force, stimulating local business entrepreneurship and expansion, developing strong public/private partnerships, identifying and attracting "place compatible" companies and industries, creating distinctive local attractions, building a service-friendly culture, and promoting these advantages effectively. (Kotler, Harder, and Rein) Marketing places Free Press, 1993)

Presidential Decree "On additional measures to improve tourism infrastructure and further increase the flow of foreign tourists to the Republic of Uzbekistan" (Decree No. 102 of 18.07.2024) (APTA)

The main provisions of the Decree include:

- **Development of transportation infrastructure:**
  - By December 1, 2024, a unified online platform will be launched to obtain information and purchase tickets for air, rail and bus routes.

- Introduction of a system for selling tickets at differentiated prices and launching additional flights during holidays.

- In last UNWTO conference, which was held in Samarkand October 2023 about US$ 2 billion and 300 million MoUs were signed and most of the MoUs were for the development of tourism infrastructure in different regions of Uzbekistan
- Uz Daily)
- **Roadmap and next steps:**
  - The compositions of the Republican and local public councils for tourism development have been approved, as well as the Roadmap for increasing the flow of foreign and domestic tourists.
  - Measures have been taken to improve engineering and communication networks and to create a favorable environment for the development of business tourism.
  - This decree represents a significant step forward in the development of Uzbekistan's tourism industry, aimed at improving infrastructure, attracting investment and promoting the national tourism brand at the international level. (APTA)

About 285 million tourists travelled internationally in January, February and March in 2024, roughly about 20% more than the same months of 2023. This trend shows the strong demand of tourism activities, the opening of Asian market for tourists, visa free or easy online visa polices, more operations of airlines companies for better connectivity are the results of increased number of tourists for destinations.

Direct tourism GDP recovered in 2023 tremendously after the pandemic damaged. Tourism contributed almost 3% of the global GDP, it's about USD 3.3 trillion. (UNWTO)

Uzbekistan sets tasks for improving tourism infrastructure:

On 3 June 2024, President of Uzbekistan Shavkat Mirziyoyev chaired a meeting on measures to improve tourism infrastructure in the regions and increase the flow of foreign tourists (**Tashkent, Uzbekistan (UzDaily.com)**

The core points of this presidential meeting are:

1- To increase inbound tourism in Uzbekistan

2- To develop skilled and professional people for the hospitality market

3- To generate more direct jobs which ultimately will have significant impact on the creation of indirect jobs (one hospitality related job have multiplies effect to generate two more indirect jobs)

4- Tourist police operations for the safety of tourist

5- Uzbekistan took 1st place in the ranking of the safest countries in the world

The "Safety Perception Index" critically analyze the fowling five factors of the countries to place them in safety ranking

I. Food and Water

II. Violent Crime
III. Adverse Weather conditions
IV. Mental health
V. Moreover, Safety in work settings.

These factors serve as a basis for the security rating of countries.

The fact that Uzbekistan is in first place in this ranking creates the basis for the unhindered arrival and departure of foreign tourists (Safety Perception Index 2023, Uzbek tourism).

6- Tourism cluster will be created in the city of Shakhrisabz district. About 33 km long Khisorak-Gelon and Khisorak-Sarchashma roads will be expanded and repaired. The Chirakchi-Shurkuduk highway are going to be widened and reconstruct. It will reduce the distance and travel time from Samarkand to Shakhrisabz.

7- Another tourism infrastructure development master plan are being prepared with the consultancy of foreign experts for 20 districts with high tourism potential, for instance Akhangaran, Urgut, Nurata, Yangikurgan, Pap, Chartak, Baysun, Sariasiya, Bakhmal, Fergana etc.

The ministry of tourism forecasted to attract about11 million international tourists in 2025 and increase tourism exports to US$2.5 billion. (Uz daily.com)

State of Conservation Reports

State of conservation of World Heritage properties since 1979 and the threats they have faced in the past, or are currently facing.

More about State of Conservation

- Historic Centre of Shakhrisyabz 2024
- Itchan Kala 1990
- Western Tien-Shan 2023
- Historic Centre of Bukhara 2023
- Samarkand – Crossroad of Cultures 2023
- Cold winter dessert of Turan 2023
- Silk Roads: Zarafshan-Karakum Corridor 2023

Why Is Tourism Infrastructure Important and its benefits.

1 Destination
2 Development
3 Brand Image
4 Economic benefits
5 Social Benefits
6 Cultural Interaction
7 Image of the country

Well-developed infrastructure facilities attract tourists and make their access easy and comfortable to visit different places and enjoyable stay.

A well- established infrastructure is a paramount for thriving tourism. This will help to promote destination or region's USP to target market. (Westford University College)

Improved Quality of Life

Tourism and well-developed tourism infrastructure improved the quality of life for native people. For instance, good road conditions and public transport systems will also provide benefit to the locals for their daily commute to school, office, hospital or other places.

Moreover, tourism will promote development of fun recreational facilities like parks, beaches, etc. This will allow locals to enhance their overall quality of life and wellness. (Westford University College)

Taking into account the development of tourism infrastructure in Uzbekistan, the focus should be on the major tourists regions of Uzbekistan.

Although, there are many touristic regions and destination in Uzbekistan, but few regions are more popular and famous due to their historical background. For example, Samarkand, Bukhara, Khiva, Shehrasabz, Fergana valley and Tashkent.

Quite a few tourist places of these regions include archeological excavations, monuments, four beautiful weather seasons of the country, folk crafts and arts of each region, industrial and agricultural zones attract tourists towards these places.

Tairova Dilnoza (European Scholar Journal (ESJ) Available Online at: https://www.scholarzest.com Vol. 2 No.12, December 2021 ISSN: 2660-5562

Results and Discussion

Infrastructure challenges could be different for different regions; their levels of economic development are also differ from each other.

If these challenges are not being addressed and development are not taking place with the passage of time, it will affect the competitiveness of the destination and hurt the travel and tourism industry.

A catalyst for change

Tourism Infrastructure plays a very important role to become a competitive in the market. Airlines, railways, ground, port, and tourism services like hotel accommodations, transport and car rental services are the core of any tourism and travel industry, which must be upgrade continuously as per the market requirements and demand.

As we know, tourist preferences, interests and their habits change, regions & destinations should also need to change in response with innovation and creativity to attract and entertain them.

Travelers want to explore more rather just visiting a place and sitting in the hotel, enjoy the amenities offered by the hotel.

They want to know, what the particular destination offer them for the lasting of their memories.

Today, a destination should not only be a place where people want to visit, but also one in which people aspire to live in order to create an appealing vibrant ambience.

Results and Discussion

Regional tourism infrastructure if improved, it help the region to become more developed and fulfill the requirements of the customer and market. Tourism is one of the crucial and core business units, which create economic benefits and bring foreign exchange in the region as well the country (Hikmawati 2019)

All stakeholders should develop synergism to develop the region and attract visitors. Due to regional development, not only the per capita income of the region will increase but the economy of the country will also flourish.

The tourism sector provide foreign exchange to the country, more income for local governments in shape taxes and heritage fees.

Job opportunities increased which could have multiplier effect on other economic sectors, like culinary, cultural arts performances, guide and interpreter services, and verities of transport services, souvenirs and many others.

Tourism now become an industry, lot of jobs, and income of the families are attached with this industry.

1. Economic Growth and Employment:

• Increased Employment Opportunities: Case studies demonstrate that tourism infrastructure development significantly boosts local employment. For example, in Bali, the expansion of hotels, restaurants, and transportation services has created numerous jobs in both the formal and informal sectors. • Income Generation: Tourism infrastructure projects have led to higher income levels for local communities. In Costa Rica, improved tourism infrastructure has enhanced local business revenues, particularly in eco-tourism ventures, benefiting a wide range of service providers and artisans.

2. Support for Local Enterprises

Growth of SMEs: The development of tourism infrastructure has stimulated the growth of small and medium-sized enterprises (SMEs). Local businesses, such as handicraft shops, tour operators, and food vendors, have thrived due to increased tourist spending. In Bhutan, the promotion of community-based tourism has empowered local entrepreneurs and facilitated the growth of SMEs.

3. Environmental Sustainability

- Eco-friendly Practices: The adoption of sustainable tourism infrastructure practices, such as the use of renewable energy, waste management systems, and eco-friendly construction materials, has been observed. Bhutan's "high value, low impact" tourism model emphasizes environmental conservation, ensuring minimal ecological footprint from tourism activities.

- Conservation Efforts: Infrastructure projects have often been coupled with conservation initiatives. In Costa Rica, infrastructure development in protected areas has been aligned with strict environmental regulations to preserve biodiversity and natural landscapes.

4. Social Well-being and Cultural Preservation

- Community Engagement: Successful tourism infrastructure projects have involved active community participation. In Bali, local communities have been engaged in the planning and management of tourism facilities, fostering a sense of ownership and responsibility.

- Cultural Heritage Protection: Efforts to integrate cultural heritage into tourism infrastructure development have been notable. For instance, Bhutan's tourism policies prioritize the preservation of cultural sites and traditional practices, ensuring that tourism does not erode cultural identity.

Today, a destination should be a place where people not only want to visit, but also one in which people aspire to live.

Developing an amenity provision that looks beyond the built product is where a destination can flourish. These amenities should include:

- **Construct and develop attractions**

These products are often created to help ignite interest of tourists and encourage people to visit the destination, for instance spas, golf courses, country clubs, theme & amusement parks and entertainment plan;

- **Natural Resources**

These are resources, which are God gifted and come 'free' with every site. They are Woodland, iconic structures, rivers, forest, sea, sand, sun, landmarks, or other features.

Look after them well and develop their potential can help to create a unique and memorable sense of place.

- **Soft programming**

To organize different musical, food and cultural events or functions. These evens attract the interest of tourist repeatedly particularly for psycho-centric tourists.

By 2037, the number of air passengers could be double to 8.2 billion
(International Air Transport Association)

Conclusions and suggestions

❖ **Conclusions**

1. Tourism industry has great impact in generating regional income, creating more job opportunities.

2. It also develop tourism infrastructure around tourist areas, which is important for smooth tourism operations. Tourism sector also help to generate economical activities for all community segments for example, hotels, transports companies, museums, guides, souvenir shops and restaurants.

3. Many factors influence tourism demands and attract tourist for that particular area. Infrastructure is one of the important factor to attract tourists for the region.

4. Tourism makes a big contribution for economy of the country; government should be dedicated to provide attention and support for tourism sector, solid and permanent action in building necessary infrastructure so that it can contribute more optimally.

5. Necessary & appropriate tourism facilities and infrastructure with among others includes:

A. Appropriate planning of the required space

B. Required equipment & supplies

C. Lighting and color scheme that make vision comfortable

D. Water, gas supply & smooth electricity

E. Comfortable communications services, roads, easy access to destinations either by road, railways or by air.

F. High quality airports in all-important regions of the country, terminals and ports, which must be linked with public transport, trains or metro. These facilities & services can help tremendously to increase the arrival of both domestic and international tourists.

❖ **Suggestion**

1. To develop the region for tourism purpose and to generate income for the region, to create positive impact on employment, all stakeholders should have to work together with harmony and should establish strong synergy to support each other.

2. Ready to support each other, day & night to implement their plans and ideas, provide the best so that the tourism sector industry continues to develop. The existence of good infrastructure will be appreciate and known in domestic and in international level.

3. Government and concern authorities should take serious steps to monitor the progress of tourism sectors.

4. Government should pay proper attention and provide assistance in supporting the development and progress of the tourism sector. In this case, the economical contribution can be more than the expectation; one of them is by establishing tourism infrastructure to meet the needs of the tourism sector.

5. Government or regional authorities should hire professional academician for consultancy and guidance. With concern authorities these academician can implement a more effective strategy in prioritizing which plan or idea should be prioritized in developing and advancing the existing tourism sector.

6. Professional and experienced consultant can be more effective in preparing marketing plan, brand establishment, promotional mix strategy and to carry out social media marketing in both product promotion and target marketing.

7. Government, private sector and local community should strongly cooperate with each other to present the tourism sector distinctiveness, attractiveness and competitiveness in order to attract domestic and international tourists.

REFERENCES

1. Ministry of Tourism Uzbekistan, Grzini and Saftic (2012)
2. International Journal of Academic Research in Economics and Management Sciences:
3. Timothy A. Falade Obalade, PhD
4. Associate Professor, College of Business Administration University of Modern Sciences, Dubai, UAE
5. Suchi Dubey, PhD
6. Assistant Professor, College of Business Administration University of Modern Sciences, Dubai, UAE
7. Web site, IGI Global publisher
8. International Journal of Research In Vocational Studies (IJRVOCAS)
9. Masayu Endang Apriyanti , Sumaryoto & Meirinaldi1
10. University Borobudur, University Indraprasta PGRI
11. VOL. 3, NO. 4, 2024: IJRVOCAS – Special Issues – INCOSTIG – PP. 113~122 Print ISSN 2777-0168 | Online ISSN 2777-0141 | DOI prefix: 10.53893
12. AlGhazani, Abdul Harits. 2022. Strategi Brilian Rasulullah SAW memenangkan persaingan bisnis. 1 ed. ed. Ahmad Muttaqin Ali. Banyuwangi: Ranah Buku.
13. UNWTO website
14. Nurul Fadhilah, Universities Sriwijaya
15. Kelesbayev, B. Dandayeva, R. Ermankulova
16. Place of tourism in the economy of Kazakhstan Republic
17. Procedia Econ. Finance, 39 (2016), pp. 3-6, 10.1016/s2212-5671(16)30232-5 2016/01/01

18. Abukari and Mwalyosi, 2020
19. Abukari, R.B. Mwalyosi
20. Local communities' perceptions about the impact of protected areas on livelihoods and community development
21. Global Ecol. Conserv., 22 (2020), Article e00909, 10.1016/j.gecco.2020.e00909
22. 2020/06/01
23. Almeida-García et al., 2016
24. Almeida-García, M.Á. Peláez-Fernández, A. Balbuena-Vázquez, R. Cortés-Macias
25. Residents' perceptions of tourism development in Benalmádena (Spain)
26. Tourism Manag. 54 (2016), pp. 259-274, 10.1016/j.tourman.2015.11.007
27. 2016/06/01
28. Kotler, Harder, and Rein) Marketing places Free Press, 1993
29. **UzDaily.com(01-10-2024)**
30. **APTA Uzbekistan**
31. Tairova Dilnoza (European Scholar Journal (ESJ) Available Online at: https://www.scholarzest.com Vol. 2 No.12, December 2021 SEP ISSN: 2660-5562
32. Tourism Research and Marketing. (2021). Impact of Tourism Infrastructure on Economic Growth: A Global Perspective. Retrieved from https://www.tourism-researchmarketing.com/impact-of-tourism-infrastructure-on-economic-growth
33. United Nations World Tourism Organization (UNWTO). (2020). Global Guidelines to Restart Tourism. Retrieved from https://www.unwto.org/global-guidelines-to-restart-tourism
34. Journal of Sustainable Tourism. (2023). Special Issue: Tourism Infrastructure and Sustainable Development. Retrieved from https://www.tandfonline.com/journal/jsut20
35. Westford University, Importance of Tourism Infrastructure Development-06/04/2016
36. https://www.mywestford.com/

QURILISH MATERIALLARI SANOATI KORXONLARIDA BARQAROR INNOVATSION FAOLLIK VA EKOLOGIK TOZA MATERIALLAR ISHLAB CHIQARISH

Yo‘ldasheva Nasiba, Raxmatullayeva N.B.
TMC institute iqtisodiyot Kafedrasi o‘qituvchisi
https://doi.org/10.5281/zenodo.14191717

Annotatsiya. *Bugungi kunda mamlakatimizda qurilish materiallari sanoati — xalqaro miqyosda iqtisodiy o‘sish, infratuzilma rivojlanishi va urbanizatsiya jarayonlarida muhim o‘rin tutadigan soha hisoblanib kelmoqda. Mazkur maqolada qurilish materiallari sanoati korxonalarida barqaror innovatsion faollik va ekologik toza materiallar ishlab chiqarish masalalari yoritiladi. Qurilish materiallari sanoati — iqtisodiyotni rivojlantirishda muhim o‘rin tutadigan sohalardan biri bo‘lib, uning barqaror rivojlanishi va innovatsion faolligi ekologik muvozanatni ta'minlash va resurslarni samarali ishlatish bilan chambarchas bog‘liq. Shu bilan birga, ushbu jarayonning iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik jihatlari o‘rganilib, qurilish materiallari sanoatining barqaror rivojlanishiga hissa qo‘shish uchun tavsiyalar beriladi.*

Kalit so‘zlar: *Innovatsion faollik, sanoat ekologiyasi, sanoat, qurilish sanoati, qurilishmateriallari, innovatsiya, tejamkor qurilish, YAIM, ishlab chiqarish.*

Bugungi kunda qurilish sanoatining mamlakat iqtisodiyotidagi o‘rni va ahamiyati kundan kunga ortib bormoqda. Xususan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023 yil 11 sentyabrdagi ““O‘zbekiston — 2030” strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-158-son Farmonining “Sanoatning “drayver” sohalarini rivojlantirish va hududlarning sanoat salohiyatini to‘liq ishga solish” nomli 2 bo‘limi 4 bandida “Qurilish materiallarini ishlab chiqarish hajmini 2 baravarga ko‘paytirish va yangi turdagi energiya tejamkor materiallarini ishlab chiqishni kengaytirish” masalasiga alohida urg‘u berilganligi mazkur sohaning nechog‘liq ahamiyatli ekanligidan dalolat beradi.[1]

Adabiyotlar sharhi. Qurilish satoatining mamlakat iqtisodiyotidagi o‘rni va ahamiyatini tadqiq qilgan xorijlik olimlarning ilmiy tadqiqot natijalarini o‘rganar ekanmiz, Shvetsiyalik Yan Brochner, Finlyandiyalik Lauri Koskela va Buyuk Britaniyalik Christine Pasquire kabi olimlarning ilmiy tadqiqotlarini va nazariy qarashlarini alohida ajratib ko‘rsatish mumkin. Jumladan, Ya. Brochner qurilish sanoati samaradorligini o‘lchash va yaxshilash bo‘yicha tadqiqotlar olib borgan. Uning asosiy nazariy qarashi tejamkor qurilish konsepsiyasiga asoslanib, isrofgarchilikni bartaraf etish va doimiy takomillashtirishga urg‘u beradi. [2]

Kirish Qurilish materiallari sanoati jahon iqtisodiyotida muhim o‘rin tutadi. Bu sanoat turli xil xom ashyolarni ishlab chiqarish va qayta ishlashni o‘z ichiga oladi, shu bilan birga, atrof-muhitga ta'siri yuqori bo‘lgan sohalardan biridir. Qurilish materiallari ishlab chiqarish jarayonlari ko‘plab tabiiy resurslarni sarflaydi va katta miqdorda chiqindilarni yuzaga keltiradi. Shuning uchun, bugungi kunda qurilish materiallari sanoatida **barqaror innovatsiyalar** va **ekologik toza materiallar** ishlab chiqarishga o‘tish, sanoatning kelajakdagi rivojlanishi uchun muhim ahamiyatga ega. Ushbu maqola qurilish materiallari sanoatidagi ekologik va iqtisodiy muammolarni, innovatsion yondashuvlarni va barqaror ishlab chiqarish jarayonlarini tahlil qiladi.

Qurilish materiallari sanoatining ekologik ta'siri

Qurilish materiallari ishlab chiqarish, asosan, energiya iste'moli, tabiiy resurslar va ekologik resurslar bilan bog‘liq. Har yili bu sohada ishlab chiqarilgan materiallar global miqyosda yirik ekologik muammolarga olib keladi. Misol uchun, sement ishlab chiqarish jarayoni, global karbon dioksid (CO2) emissiyasining katta qismini tashkil etadi, chunki sement ishlab chiqarishda yuqori harorat talab etiladi. Beton, metall va boshqa qurilish materiallari ham ishlab chiqarishda katta energiya sarfi va chiqindilarni yuzaga keltiradi.

Bundan tashqari, qurilish materiallarining ishlab chiqarilishi va tashish jarayonlari, nafaqat tabiiy resurslar, balki inson salomatligi va ekologiyaga ta'sir etuvchi kimyoviy moddalar va ifloslantiruvchi moddalarni ham ishlab chiqaradi. Shuning uchun, qurilish materiallari sanoatining barqaror rivojlanishi va ekologik toza materiallar ishlab chiqarish jarayonlarini rivojlantirish zarurati kun tartibida turgan masaladir.

2010 yilda 2023 yilga qadar qurilish sektorida elektr energiya ta’minoti hajmi bo‘yicha

[17]

Barqaror innovatsion faollik va uning iqtisodiy jihatlari

Barqaror innovatsion faollik — bu yangi texnologiyalar va ishlab chiqarish usullarini joriy etish orqali ekologik va iqtisodiy samaradorlikni oshirishga qaratilgan faoliyatdir. Qurilish materiallari sanoatida innovatsiyalarni amalga oshirish, asosan, quyidagi sohalarda amalga oshiriladi:

Yangi materiallarni ishlab chiqish: Ekologik toza va barqaror materiallarni ishlab chiqarish orqali sanoatning energiya samaradorligini oshirish mumkin. Masalan, qayta ishlangan materiallardan foydalanish, tabiiy resurslarni tejash va chiqindilarni kamaytirish.

Texnologik jarayonlarni optimallashtirish: Qurilish materiallarini ishlab chiqarishda yangi texnologiyalarni, avtomatizatsiyani va raqamli vositalarni qo‘llash ishlab chiqarish samaradorligini oshirish va xarajatlarni kamaytirish imkonini beradi.

Barqaror ishlab chiqarish tizimlari: Qurilish materiallari ishlab chiqarish jarayonlarida **"yashil" texnologiyalar** va energiya samaradorligini oshiruvchi tizimlar, masalan, quyosh energiyasidan foydalanish, qayta ishlangan suvni qo‘llash va chiqindilarni kamaytirish kabi usullarni amalga oshirish. Barqaror innovatsion faollikni rivojlantirish, qurilish materiallari sanoatining raqobatbardoshligini oshiradi. Yangi texnologiyalarni qo‘llash orqali korxonalar

[17] O’z stat

ekologik talablarni qondirish bilan birga, ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirish va barqaror foyda olish imkoniyatiga ega bo‘ladi. Innovatsion yondashuvlar, shuningdek, ishlab chiqarish samaradorligini oshirishi va atrof-muhitga bo‘lgan salbiy ta'sirni kamaytirishga yordam beradi.

Ekologik toza materiallar ishlab chiqarishning ahamiyati

Qurilish materiallari sanoatida ekologik toza materiallar ishlab chiqarishning ahamiyati kundan-kunga ortib bormoqda. Ekologik toza materiallar — bu atrof-muhitga zarar keltirmaydigan yoki kam zarar keltiradigan, qayta ishlangan yoki tabiiy xom ashyolardan tayyorlangan materiallardir. Bunday materiallar ishlab chiqarish, nafaqat atrof-muhitni himoya qilish, balki sanoatning barqaror rivojlanishini ta'minlash uchun ham zarur.

Qayta ishlangan materiallar

Qayta ishlangan materiallar qurilish sanoatida tobora keng tarqalmoqda. Masalan, **qayta ishlangan plastmassa** va **qayta ishlangan beton** kabi materiallar, tabiiy resurslardan foydalanishni kamaytiradi va chiqindilarni qayta ishlash orqali yangi materiallar yaratish imkonini beradi. Shuningdek, **qayta ishlangan po‘lat** va **aluminiy** kabi materiallar ham qurilishda keng qo‘llanilmoqda.

Tabiiy materiallar

Tabiiy materiallar, masalan, **yog‘och**, **bambuk** va **juta** kabi mahsulotlar ekologik toza va barqaror rivojlanishga hissa qo‘shadi. Bu materiallar, tabiiy ravishda qayta tiklanadigan resurslar bo‘lib, atrof-muhitga salbiy ta'sir ko‘rsatmaydi.

Eko-dizayn va yashil qurilish

Ekologik toza qurilish materiallari, shuningdek, **eko-dizayn** va **yashil qurilish** tamoyillariga asoslanadi. Eko-dizayn, materiallar ishlab chiqarish va qurilish jarayonlarini atrof-muhitni himoya qilish maqsadida optimallashtiradi. Yashil qurilish esa energiya samaradorligi yuqori, ekologik toza materiallar asosida qurilish ob'ektlarini yaratishga qaratilgan.

Barqaror innovatsiyalarni qo‘llab-quvvatlash uchun iqtisodiy mexanizmlar

Barqaror innovatsiyalarni amalga oshirish uchun zarur bo‘lgan iqtisodiy mexanizmlar quyidagilardan iborat:

Soliq imtiyozlari va **subsidiya dasturlari**: Davlatlar, ekologik toza texnologiyalarni ishlab chiqayotgan kompaniyalarga imtiyozlar va subsidiya berish orqali sanoatning barqaror rivojlanishini qo‘llab-quvvatlaydilar.

Moliyaviy rag‘batlantirishlar: Innovatsion texnologiyalarni ishlab chiqish va joriy etishga sarmoya kiritish uchun moliyaviy rag‘batlantirishlar, masalan, grantlar va kreditlar mavjud.

Sertifikatlash va standartlashtirish: Qurilish materiallari uchun ekologik sertifikatlar va standartlar, barqaror ishlab chiqarishni rag‘batlantirish va sifatni oshirish uchun muhim mexanizmdir.

Qurilish materiallari ishlab chiqarish sanoati korxonalari innovatsion salohiyatining tarkibiy qismi bo‘lgan ishlab chiqarish salohiyatini aniqlashda fond qaytimi koeffitsiyenti, asosiy vositalarning yaroqlilik koeffitsiyenti, fond sig‘imi koeffitsiyenti ehtimoliy ishlab chiqarish salohiyati koeffitsiyentlari orqali aniqlash iqtisodchi olim A.Nemchinov tomonidan taklif etilgan (1.6-jadval). Bundan tashqari qurilish materiallari ishlab chiqarish sanoati korxonalari innovatsion salohiyati atamasiga burilgan nazariy ta’rifdan kelib chiqqan holda korxona erishishi mumkin

Ishlab chiqarish salohiyati

№	Ko‘rsatkichlar nomi	Hisoblash usuli	Shartli belgilar mazmuni
	Fond qaytimi koeffitsiyenti	**Fk=Mih/Vo‘q**	**Mih -** mahsulot ishlab chiqarish hajmi; **Vo‘q -** asosiy vositalarning o‘rtacha yillik qiymati
	Asosiy vositalarning yaroqlilik koeffitsiyenti	**Yak=Qq/Bq**	**Qq**-asosiy vositalarning qoldiq qiymati; **Bq**- asosiy vositalarning boshlang‘ich qiymati.
	Fond sig‘imi koeffitsiyenti	**Fs=1/Fq= Vo‘q/Mih**	**Mih -** mahsulot ishlab chiqarish hajmi; **Vo‘q -** asosiy vositalarning o‘rtacha yillik qiymati
	Asosiy fondlarning yangilanish koeffitsiyenti	**Aya=Ak/Ao**	**Aya**-asosiy fondlarning yangilanish koeffitsiyenti; **Ak**-asosiy fondlarning kiritilish qiymati; **Ao**-asosiy fondlarning davr oxiridagi qiymati.
	Ehtimoliy ishlab chiqarish salohiyati koeffitsiyenti	**IMich =(M1.2/M1.1+ M2.2/M2.1 ...+ Mn.2/Mn.1)/n**	**IM_{ich}**- ehtimoliy ishlab chiqarish salohiyati koeffitsiyenti; **Mn.1-** manfaat miqdori; n- manfaatlar soni.

Global tendentsiyalar va davlat siyosati

Bugungi kunda ko‘plab davlatlar va xalqaro tashkilotlar, jumladan, **BMT** va **Yevropa Ittifoqi**, qurilish materiallari sanoatida barqaror rivojlanishni ta'minlashga qaratilgan siyosatlarni ishlab chiqmoqdalar. Ushbu siyosatlar, nafaqat ekologik talablarni, balki iqtisodiy va ijtimoiy talablarni ham hisobga oladi. Misol uchun, Yevropa Ittifoqi **yashil kelishuv** doirasida, barcha sanoat tarmoqlarida, shu jumladan qurilish materiallari sanoatida ham barqaror rivojlanishni qo‘llab-quvvatlashni maqsad qilgan.

Xulosa va takliflar

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, so‘nggi yillarda sanoatni isloh qilish, korxonalar samaradorligi va salohiyatini oshirish bo‘yicha salmoqli ishlar amalga oshirildi. Tarmoq korxonalarini sinchiklab o‘rganish energiya tejamkor va innovatsion qurilish materiallarini ishlab chiqarish orqali mahsulot sifatini yaxshilash va tannarxni kamaytirishga qaratilgan tashabbuslarga sabab bo‘ldi. Raqamli texnologiyalarning joriy etilishi va xavfli jarayonlarda avtomatlashtirishning kuchayishi sezilarli yutuqlarga erishdi. Qurilish sohasidagi jahon tendensiyalari bilan uyg‘unlashgan holda, yangi qurilish materiallarini o‘zlashtirish va xorijiy investorlarni jalb qilish asosiy e’tibor yo‘nalishi bo‘ldi. Natijada mamlakatimizda qurilish materiallari sanoati zamonaviy, texnologik jihatdan ilg‘or, energiya tejovchi, iqtisodiybarqaror, raqobatbardosh tarmoqqa aylandi. Xorijlik mutaxassislar tomonidan erishilgan salmoqli yutuqlar e’tirof etilayotgani bu taraqqiyotning mustahkam dalilidir. Yuqoridagi tahliliy ma’lumotlarga va yaqin kelajakda qurilish materiallari sanoati iqtisodiyotimizning yetakchi sohasi bo‘lishini inobatga olgan holda quyidagi takliflarni ilgari suramiz:

- innovatsiyalarni rivojlantirish va yangi turdagi barqaror qurilish materiallarini ishlab chiqish uchun tadqiqot ishlanmalariga investitsiyalarni ko‘paytirish;

- texnologik yutuqlarni qo‘llab-quvvatlash uchun sanoat mutaxassislari,akademik doiralar va tadqiqot institutlari o‘rtasidagi hamkorlikni rag‘batlantirish;

- ekologik toza va energiya tejaydigan materiallardan foydalanishni rag‘batlantiradigan qo‘llab-quvvatlovchi me’yoriy-huquqiy bazani yaratish;

- barqaror qurilish amaliyotlarini qabul qilishni rag‘batlantiradigan qurilish me’yorlari va standartlarini amalga oshirish;

- qurilish materiallari sanoatida ishchi kuchining malakasini oshirish uchun kasbiy ta’lim dasturlari va ta’lim tashabbuslariga e’tibor qaratish;

- ixtisoslashtirilgan o‘quv markazlarini rivojlantirishni va zarur ekspertiza bilan ta’minlash uchun ta’lim muassasalari bilan hamkorlikni rag‘batlantirish;

- sanoatda ta’minot zanjiri samarali boshqaruvini ta’minlash uchun logistika tarmoqlari, transport tizimlari va saqlash quvvatlari kabi infratuzilma obyektlarini rivojlantirishga e’tibor qaratish lozim. Bu xarajatlarni kamaytirishga va etkazib berish muddatlarini yaxshilashga yordam beradi..

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 11.09.2023 yildagi ““O‘zbekiston — 2030” strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-158-son Farmoni. URL:https://lex.uz/ru/docs/-6600413

2. Bröchner, J. (2005). Performance measurement in construction processes.Construction Management and Economics, 23(2), 171-183).

3. Koskela, L. (1992). Application of the new production philosophy to construction. Stanford University, Center for Integrated Facility Engineyering, Report No. 72 4. Pasquire, C., & Swaffiyeld, L. (2010). Greening project management: a construction lifecycle approach. Building Research & Information, 38(5), 542-557).

5. O‘zbekiston Respubliksi Prezidenti huzuridagi statistika agentligi ma’lumotlari

6. https://review.uz/Qurilish materiallari sanoati qanday o‘zgarmoqda?

INVESTITSION LOYIHALARNI MOLIYALASHTIRISH MEXANIZMI SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA ILG‘OR XORIJIY TAJRIBALARDAN O‘ZBEKISTON SHAROITIDA FOYDALANISH MASALALARI

Karimov Jamshid Abduqayum o‘g‘li
TDIU doktoranti

Kalit so‘zlar: *Investitsiya loyihalari, Moliyalashtirish mexanizmlari, O‘zbekiston, Xalqaro tajribalar, Jamoat-xususiy hamkorlik (JXH), To‘g‘ridan-to‘g‘ri investitsiyalar, Bank kreditlari, Obligatsiyalar, Davlat-xususiy hamkorlik (ÖPP), Moliyaviy sektor, Iqtisodiy o‘sish, Raqobatbardoshlik, Kapital kiritish, Samaradorlik, Huquqiy sharoitlar.*

Kirish: O‘zbekiston dinamik rivojlanish bosqichida bo‘lib, iqtisodiy islohotlar va global iqtisodiyotga integratsiya bilan tavsiflanadi. Investitsiya loyihalari iqtisodiy o‘sishni rag‘batlantirib, infratuzilmani zamonaviylashtirishda muhim rol o‘ynaydi. Ularning samarali moliyalashtirilishi iqtisodiy rivojlanishni to‘liq amalga oshirish va raqobatbardoshlikni oshirish uchun zarur. Ushbu maqolaning maqsadi O‘zbekistondagi investitsiya loyihalarini moliyalashtirish mexanizmlarini tahlil qilish va xalqaro eng yaxshi amaliyotlarni qo‘llash orqali samaradorlikni oshirishdir. Asosiy savol: qaysi xalqaro investitsiya mexanizmlari samarali va ularni O‘zbekiston shartlariga qanday moslashtirish mumkin?

Yil	To‘g‘ridan-to‘g‘ri Investitsiyalar (milliard dollar)
2021	2.0
2022	2.5
2023	3.2
2024	4.0 (rejalashtirilgan)

1-jadval. To‘g‘ridan-to‘g‘ri investitsiyalar.

Investitsiya loyihalari uzoq muddatli aktivlarga, masalan, infratuzilma va texnologiyaga kapital kiritishni anglatadi. Ularni moliyalashtirish o‘z kapitali, qarz kapitali yoki aralash shakllar orqali amalga oshiriladi. Bank kreditlari tezkor kapitalga kirish imkonini beradi, ammo O‘zbekistondagi yuqori foiz stavkalari (2022 yilda o‘rtacha 18%) jozibadorlikni kamaytirishi mumkin. Obligatsiyalar katta mablag‘larni jalb qilish imkoniyatini taqdim etadi, ammo bozori hali rivojlanmagan, 2022 yilda AQShda 30% bo‘lgan ulush O‘zbekistonda 5% dan past. To‘g‘ridan-to‘g‘ri investitsiyalar uzoq muddatli kapital manbai sifatida muhim, ammo nazoratni yo‘qotish xavfi mavjud. 2021 yilda ular 20% ga oshdi, bu chet el investorlar uchun jozibadorlikni ko‘rsatadi. Davlat-xususiy hamkorliklar (ÖPP) infratuzilma loyihalarini moliyalashtirishda ahamiyatli, ammo murakkab shartnoma tuzish va manfaatlar to‘qnashuvi kabi kamchiliklari bor. ÖPPlar Germaniya va Buyuk Britaniyada 10-15% ni tashkil etsa, O‘zbekistonda bu mexanizm hali rivojlanish bosqichida.

Asosiy qism: Investitsiya moliyalashtirishdagi samaradorlikni oshirish loyihalarning iqtisodiy samaradorligini yaxshilash va investorlar uchun jozibadorlikni oshirishda muhim ahamiyatga ega. Samarali moliyalashtirish mexanizmi foiz stavkalarini pasaytirish va kredit shartlarini yaxshilash, obligatsiyalar bozorini rivojlantirish, to‘g‘ridan-to‘g‘ri investitsiyalarni rag‘batlantirish va ÖPPlarni optimallashtirish orqali erishilishi mumkin. Foiz stavkalarini pasaytirish davlat aralashuvi yoki bozorni liberallashtirish orqali kredit xarajatlarini kamaytiradi, bu investorlar uchun moliyaviy yukni yengillashtiradi va yangi loyihalarni amalga oshirishga imkon beradi. Obligatsiyalar bozorini rivojlantirish kompaniyalarni obligatsiyalar chiqarishga rag‘batlantirish uchun tartibga soluvchi chora-tadbirlar va rag‘batlar orqali amalga oshiriladi. To‘g‘ridan-to‘g‘ri investitsiyalarni rag‘batlantirish investitsiya himoyasi bitimlari va soliq imtiyozlari orqali chet el investorlari uchun jozibadorlikni oshiradi. ÖPPlarni optimallashtirish aniq qonuniy asoslar va shaffof tender jarayonlari orqali davlat-xususiy hamkorliklarni kuchaytiradi va infratuzilma loyihalarini muvaffaqiyatli amalga oshirishga yordam beradi. Ushbu chora-tadbirlar samaradorlikni oshirishga yordam berishi va investitsiya muhitini yaxshilashi mumkin, natijada bu mamlakatning iqtisodiy o‘sishini rag‘batlantirib, global raqobatbardoshligini oshiradi.

Yil	Budjet Hajmi (trillion so‘m)	Defitsit (%)
2023	50,0	3
2024	52,5	4

2-jadval. O´zbekistonda budjet hajmi.

O‘zbekiston so‘nggi yillarda iqtisodiy rivojlanish va investitsiya muhitida sezilarli yutuqlarga erishdi. Hukumat iqtisodiyotni liberallashtirish, huquqiy sharoitlarni yaxshilash va to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalarni (FDI) rag‘batlantirish uchun bir qator islohotlarni amalga oshirdi. Asosiy islohotlar iqtisodiy liberallashtirish, moliyaviy sektor islohoti va FDI ni rag‘batlantirishni o‘z ichiga oladi. Iqtisodiy liberallashtirish narx nazoratlari va savdo to‘siqlarini kamaytirishni, bozor mexanizmlarini rivojlantirishni o‘z ichiga oladi. Moliyaviy sektor islohoti bank nazoratini kuchaytirish va moliyalashtirishga kirishni yaxshilash uchun yangi bank siyosatlarini joriy etishni o‘z ichiga oladi. FDI ni rag‘batlantirish chet el investorlariga soliq imtiyozlari va soddalashtirilgan ruxsat berish jarayonlarini, shuningdek, investitsiya shartnomalarini himoya qilish va investitsiya muhofazasini ta'minlashni o‘z ichiga oladi.

Ko‘rsatkich	2022-yil	2023-yil	2024-yil (rejada)
Iqtisodiy o‘sish (GDP) (%)	5.5	5.8	6.0
To‘g‘ridan-to‘g‘ri investitsiyalar (milliard dollar)	3.2	3.5	4.0
O‘rtacha foiz stavkalari (%)	18-20	18	15-17

3-jadval. Hozirgi iqtisodiy ko‘rsatkichlar.

Jahon bankining "Doing Business" hisobotiga ko‘ra, O‘zbekiston so‘nggi yillarda turli ko‘rsatkichlarda yutuqlarga erishgan bo‘lsa-da, xalqaro taqqoslashda ko‘plab boshqa mamlakatlardan orqada qolmoqda. 2023-yil hisobotida O‘zbekiston 190 mamlakat ichida 69-o‘rinda joylashgan. O‘zbekistonda investitsiya loyihalarini moliyalashtirish borasida bir qator muammolar mavjud bo‘lib, ular iqtisodiy rivojlanishga to‘sqinlik qilmoqda. Ushbu muammolarni aniqlash va hal qilish, mamlakatda barqaror iqtisodiy o‘sishni ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Birinchidan, uzoq muddatli moliyalashuvga kirish imkoniyatlari cheklangan. Ayniqsa, kichik va o‘rta biznes (KOB) vakillari uzoq muddatli qarzlarni olishda katta qiyinchiliklarga duch kelmoqdalar. Bu holat ko‘pincha istiqbolli loyihalarning amalga oshirilishiga to‘sqinlik qiladi. O‘zbekiston tadbirkorlar uyushmasining so‘roviga ko‘ra, KOBlarning 60% uzoq muddatli moliyalashuvga kirishni ularning eng katta muammolaridan biri sifatida ko‘rsatmoqda.

Ikkinchidan, yuqori foiz stavkalari ham muhim muammo hisoblanadi. O‘zbekistonda kreditlar uchun foiz stavkalari ko‘plab boshqa mamlakatlarga nisbatan yuqori bo‘lib, bu tashqi moliyalashuv xarajatlarini oshiradi va investitsiya loyihalarining rentabelligiga tahdid solishi mumkin. 2022 yilda korporativ kreditlar uchun o‘rtacha foiz stavkasi taxminan 18% ni tashkil etdi, bu esa Yevropada mavjud bo‘lgan 3-5% lik foiz stavkalari bilan solishtirganda sezilarli darajada yuqoridir.

Uchinchidan, moliya sektori yetarli darajada rivojlanmaganligi ham muhim muammo bo‘lib, bu turli moliyalashuv manbalariga kirishni cheklaydi. O‘zbekistondagi moliya sektori hali ham rivojlanish bosqichida bo‘lib, uzoq muddatli loyihalarga investitsiya qilishga tayyor institutsional investorlar yetishmaydi. Xalqaro Valyuta Fondining ma'lumotlariga ko‘ra, O‘zbekistondagi institutsional investorlar umumiy moliyalashuv bozorining 10% dan kamini tashkil etadi, rivojlangan bozorlar uchun esa bu ko‘rsatkich 50% dan yuqori bo‘lishi mumkin.

Investitsiya loyihalarini moliyalashtirishda muvaffaqiyatli xalqaro misollarni ta'riflaymiz:

— Germaniya: Jamoat-xususiy hamkorliklar (JXH) modelidan muvaffaqiyatli foydalanmoqda. Bu model xususiy sektorning tajribasini va kapitalini jamoat loyihalarining ehtiyojlari bilan birlashtiradi. Natijalar: Avtotransport yo‘llari, maktablar va boshqa infratuzilma loyihalari JXHlar orqali yuqori samaradorlik va yaxshiroq resurslardan foydalanishni ta'minlaydi. Masalan, "A1" loyihasida xususiy investorlar qurilish va texnik xizmat ko‘rsatish uchun mas'ul bo‘lib, davlat jamoat nazoratini saqlab qoladi.

— Xitoy: Strategik investitsiyalarni rag‘batlantirish uchun Xitoy Rivojlanish Banki (CDB) kabi rivojlanish banklaridan foydalanadi. Ushbu banklar katta infratuzilma loyihalari uchun qulay kreditlar va texnik yordam taklif qiladi. Natijalar: "Belt and Road Initiative" (BRI) kabi loyihalar rivojlanish banklarining maqsadli moliyalashuvi va qo‘llab-quvvatlashi orqali xalqaro miqyosda katta infratuzilma loyihalarini amalga oshirish mumkinligini ko‘rsatadi. Bu loyiha milliy va xalqaro o‘sishni rag‘batlantiradi.

— Singapur: O‘zining mustahkam kapital bozorini yaratib, kompaniyalarga obligatsiyalar va aksiyalar chiqarish orqali kapital jalb qilish imkonini beradi. Yaxshi tartibga solingan bozor investorlar uchun xavfsizlikni ta'minlaydi va moliya sektorining barqarorligiga hissa qo‘shadi. Natijalar: Singapur birjasi (SGX) mahalliy va xalqaro kompaniyalarni jalb qiladigan muvaffaqiyatli kapital bozorining misolidir. Bu moliyalashuv manbalarining diversifikatsiyasiga va iqtisodiy barqarorlikning kuchayishiga olib keldi.

Ushbu xalqaro tajribalar O‘zbekistonga investitsiya loyihalarini moliyalashtirishda muvaffaqiyatli yondashuvlarni o‘rganish va tatbiq etish imkonini beradi. Jamoat-xususiy hamkorliklar, rivojlanish banklari va mustahkam kapital bozorlarini yaratish orqali O‘zbekiston moliyalashtirish muhitini yaxshilash va iqtisodiy o‘sishni rag‘batlantirish imkoniyatiga ega. Bu tajribalar mamlakat iqtisodiyotining barqarorligini oshirish va investorlar uchun qulay sharoitlar yaratishda muhim rol o‘ynaydi.

O‘zbekiston investitsiya muhitini yaxshilash va iqtisodiy o‘sishni ta'minlash uchun bir qator strategik qadamlar qo‘yishi mumkin. Jamoat-xususiy hamkorlik (JXH) modellari joriy

etilishi, xususiy sektorni jamoat infratuzilma loyihalariga jalb qilish orqali davlat va xususiy sektor o‘rtasidagi hamkorlikni kuchaytiradi. Bu, masalan, transport infratuzilmasi, yo‘llar va ko‘priklar qurilishi kabi loyihalarda xarajatlarni kamaytirish va sifatni oshirishga yordam beradi.

— Maxsus moliyaviy muassasalar, rivojlanish banklari yoki boshqa tashkilotlar orqali uzoq muddatli moliyalashuvni qulay shartlarda taqdim etish ham muhimdir. Bu muassasalar investorlar va kompaniyalar ehtiyojlariga mos xizmat ko‘rsatishi kerak. Masalan, barqaror energiya yoki qishloq xo‘jaligi sohalarida innovatsion loyihalarni moliyalashtirish uchun subsidiyalar taqdim etilishi mumkin.

— Boshqaruv jarayonlarining shaffofligini va samaradorligini yaxshilash uchun byurokratik to‘siqlarni kamaytirish va raqamli jarayonlarni joriy etish zarur. E-hukumat yechimlari ruxsat berish jarayonlarini tezlashtiradi va investorlar uchun qulaylik yaratadi. Raqamli ruxsat berish tizimi orqali investorlar zaruriy ruxsatnomalarni onlayn tarzda olishlari va arizalarining holatini real vaqtda kuzatishlari mumkin.

— Huquqiy ramka shartlarini moslashtirish ham muhimdir. O‘zbekistonda huquqiy islohotlar davom etmoqda, lekin xalqaro standartlarga moslashish jarayoni hali tugallanmagan. Investitsiya nizolarini hal qilishda arbitraj jarayonlarining joriy etilishi xorijiy investorlar uchun muhimdir, bu esa xorijiy investitsiyalarni himoya qilish bo‘yicha xalqaro arbitraj markazlari bilan hamkorlik qilishni o‘z ichiga oladi.

— Investitsiyalarni rag‘batlantirish bo‘yicha milliy reja ishlab chiqish ham zarur. O‘zbekiston qishloq xo‘jaligi va matbaa sohalarida katta salohiyatga ega. Ushbu sohalarga investitsiyalarni jalb qilish uchun soliq imtiyozlari taqdim etilishi mumkin, bu esa rivojlanayotgan mamlakatlarda investitsiya oqimini sezilarli darajada oshirishi mumkin.

— Infratuzilma va moliyaviy soha xizmatlarini kengaytirish ham muhimdir, chunki moliyaviy xizmatlarning rivojlanishi kapitalga kirishni osonlashtiradi va iqtisodiy o‘sishni rag‘batlantiradi. O‘zbekistonda kichik va o‘rta bizneslar uchun moliyaviy xizmatlar cheklangan, shuning uchun “crowdfunding” platformalarini rivojlantirish orqali startaplar va kichik bizneslar uchun kapitalga kirishni osonlashtirish mumkin.

Ushbu chora-tadbirlar O‘zbekistonda investitsiya muhitini yaxshilash, investorlar uchun qulay sharoitlar yaratish va iqtisodiy o‘sishni rag‘batlantirishda muhim ahamiyatga ega, bu orqali mamlakatda barqaror iqtisodiy rivojlanishga erishish mumkin.

Xulosa: Ekonometrik tahlil shuni ko‘rsatadiki, jamoat-xususiy hamkorliklar (JXH) va to‘g‘ridan-to‘g‘ri investitsiyalar investitsiya loyihalarining samaradorligi bilan sezilarli darajada ijobiy bog‘langan. Bank kreditlari esa kam samaradorlikni ko‘rsatmoqda, bu esa O‘zbekistondagi yuqori foiz stavkalari va cheklovchi kredit shartlari bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin. Obligatsiyalar esa rivojlanmagan kapital bozoridan kelib chiqib, kam ahamiyatga ega. Shuningdek, JXH va to‘g‘ridan-to‘g‘ri investitsiyalarni rag‘batlantirish O‘zbekistondagi investitsiya loyihalarining samaradorligini oshirish uchun umidli strategiya hisoblanadi. Bank kreditlarining kam samaradorligi moliya sektorini yanada isloh qilish zarurligini ko‘rsatadi, bu esa kredit shartlarini yaxshilash va kapitalga kirishni osonlashtirishga yordam beradi. Shuningdek, funksional obligatsiya bozorini rivojlantirish moliyalashtirish manbalarini diversifikatsiya qilishga yordam beradi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. World Investment Report 2023 (https://unctad.org/publication/world-investment-report-2023).
2. Uzbekistan Financial Sector Reform Project, World Bank (2022).
3. Scaling Up Private Climate Finance in Emerging Markets.
4. Investment Climate Assessment: Uzbekistan. World Bank (2022).
5. Public-Private Partnerships in Uzbekistan: Opportunities and Challenges. Asian Development Bank. (2020).
6. Financing Infrastructure Development in Uzbekistan. Asian Development Bank (2020).
7. The Role of Foreign Direct Investment in Uzbekistan's Economic Development. ResearchGate (2019).

ASOSIY VOSITALARNI AMORTIZATSIYASINI HISOBLASH DASTURI ORQALI RISKLARNI KAMAYTIRISH

Zaxidov Dilshodbek G‘ulomjon o‘g‘li
Andijon davlar universiteti tayanch doktoranti
ORCID: 0009-0007-2632-7238

Annotatsiya. *Ushbu maqolada asosiy vositalar amortizatsiyasini hisoblash jarayonini avtomatlashtirish orqali auditorlik xavfini kamaytirish masalasi ko‘rib chiqiladi. Dastur yordamida amortizatsiya qiymatlarini avtomatik tahlil qilish va xatoliklarni rangli belgilash orqali auditorlik jarayoni sifatli, samarali va xavfsiz amalga oshiriladi. Bu yondashuv auditorlarga vaqtni tejash va ma’lumotlar aniqligini ta'minlashda yordam beradi.*

Kalit so‘zlar: Audit, amortizatsiya, asosiy vositalar, avtomatlashtirish, xavfni kamaytirish, rangli hisobot, samaradorlik

Аннотация. *В данной статье рассматривается вопрос снижения аудиторского риска посредством автоматизации расчета амортизации основных средств. Программа позволяет автоматически анализировать амортизационные данные и отмечать ошибки цветом, что обеспечивает качество, эффективность и безопасность аудита. Такой подход помогает аудиторам экономить время и поддерживать точность данных.*

Ключевые слова: Аудит, амортизация, основные средства, автоматизация, снижение рисков, цветной отчёт, эффективность

Abstract. *This article addresses the issue of reducing audit risk through automation in calculating the amortization of fixed assets. The program enables automatic analysis of amortization data and highlights discrepancies in color, enhancing the quality, efficiency, and security of the audit process. This approach assists auditors in saving time and ensuring data accuracy.*

Keywords: Audit, amortization, fixed assets, automation, risk reduction, color-coded reporting, efficiency

Kirish

Asosiy vositalarning amortizatsiyasini hisoblash korxonaning moliyaviy ahvolini to‘g‘ri aks ettirish va moliyaviy hisobotlarda aniq ma'lumotlarni taqdim etish uchun zaruriy jarayonlardan biridir. Amortizatsiya asosiy vositalarning qiymatini ularning foydalanish muddatiga qarab taqsimlash imkonini beradi, bu esa aktivning iqtisodiy qiymatini o‘z vaqtida e'tiborga olishni ta'minlaydi. Ammo, qo‘lda amalga oshiriladigan amortizatsiya hisob-kitoblari xatolarga yo‘l qo‘yilish ehtimolini oshiradi va audit jarayonida auditorlar uchun ortiqcha yuk yaratadi. Shu sababli, auditorlik jarayonida raqamli va avtomatlashtirilgan yechimlardan foydalanish muhim ahamiyatga ega bo‘lib bormoqda.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan qabul qilingan raqamlashtirish strategiyalari barcha sohalarda, xususan, moliyaviy hisob va auditda zamonaviy texnologiyalarni joriy etishni qo‘llab-quvvatlaydi. Bu orqali ma'lumotlarni qayta ishlash va tahlil qilish jarayonida inson omilidan kelib chiqadigan xatolarni minimallashtirish va audit sifatini oshirish ko‘zda tutilgan. Prezidentning 2020-yil 5-oktabrdagi PF-6079-son Farmoni asosida davlat boshqaruvi va

iqtisodiy sohalarda raqamlashtirishning ahamiyati yana bir bor ta'kidlanib, barcha sohalarda texnologik rivojlanish zarurligi koʻrsatib oʻtilgan .

Bundan tashqari, Oʻzbekiston Respublikasining 2022-yil 14-martdagi 139-sonli qarorida raqamli texnologiyalarni auditorlik va buxgalteriya jarayonlarida keng qoʻllash orqali jarayonlarning shaffofligini oshirish va nazoratni kuchaytirish maqsad qilib qoʻyilgan . Bu qarorda raqamlashtirish yordamida audit jarayonida amalga oshiriladigan hisob-kitoblar ishonchliligini ta'minlashga alohida urgʻu berilgan. Shu kabi, Oʻzbekiston Respublikasining "Buxgalteriya hisobi toʻgʻrisida"gi qonuni raqamlashtirish orqali hisob-kitoblarni avtomatlashtirish va audit jarayonini yangi bosqichga olib chiqish maqsadlarini qoʻllab-quvvatlaydi .

Mazkur maqola asosiy vositalarni avtomatlashtirilgan amortizatsiya hisoblash dasturi yordamida auditorlik xavfini kamaytirish yoʻllarini oʻrganishga qaratilgan. Dastur avtomatik ravishda amortizatsiya qiymatlarini tahlil qiladi, ob'ektlar orasidagi tafovutlarni aniqlaydi va e'tibor talab qilinadigan ma'lumotlarni rangli belgilash orqali auditorlarga koʻrinadigan qilib taqdim etadi. Bu auditorlarga hisobotlar mazmunini chuqurroq tahlil qilish va xatolarga tezda e'tibor qaratish imkonini beradi.

Amortizatsiya hisob-kitoblari va audit jarayonida raqamlashtirish texnologiyalarini joriy etish tobora dolzarb masalaga aylanmoqda. Soʻnggi yillarda avtomatlashtirish va raqamli yechimlardan foydalanish orqali audit jarayonini samarali tashkil qilish va xavfni kamaytirish boʻyicha koʻplab tadqiqotlar amalga oshirildi. Mazkur adabiyotlar tahlili orqali ushbu yoʻnalishdagi eng muhim ilmiy ishlanmalar va ularning auditorlik jarayonini rivojlantirishdagi oʻrni koʻrib chiqiladi.

Auditorlik jarayonida asosiy vositalarning amortizatsiya hisob-kitoblari oʻz vaqtida va aniq bajarilishi moliyaviy hisobotlarning ishonchliligini ta'minlaydi. D'yakonov (2000) oʻz tadqiqotida kompyuter texnologiyalarining auditorlik xavfini kamaytirishdagi oʻrnini tahlil qilib, auditorlik jarayonini avtomatlashtirish auditorlar uchun tavakkalchilikni kamaytirishga va hisobotlarni tezkor tayyorlashga yordam berishini ta'kidlaydi [1].

Burykin (2001) oʻz ishida analitik protseduralar yordamida avtomatlashtirilgan tahlil usullarini qoʻllash orqali auditorlik jarayonidagi ma'lumotlarni tezda qayta ishlashning afzalliklarini koʻrsatgan. Uning ta'kidlashicha, avtomatlashtirilgan amortizatsiya hisob-kitoblari auditorlarga katta hajmdagi ma'lumotlarni osonlik bilan boshqarish va moliyaviy hisobotlarni aniq shakllantirish imkonini beradi [2].

Kompyuter texnologiyalarining auditorlik jarayoniga qoʻshilishi xavfni kamaytirishda muhim ahamiyatga ega ekanini koʻrsatadigan yana bir muhim tadqiqot bu – Baranova (2002) tomonidan amalga oshirilgan ishdir. U oʻz ishida auditorlik jarayonida avtomatlashtirishni joriy etish orqali xatolar va inson omilidan kelib chiqadigan xatolarni kamaytirish imkoniyatlarini oʻrganadi. Baranova shuningdek, auditorlik jarayonlarida rangli hisobotlarni qoʻllash orqali auditorlarga e'tibor qaratish kerak boʻlgan asosiy farqlarni tezda aniqlash imkoniyatini beradi [3].

Shlifer esa (2003) auditorlik testlash tizimlarida avtomatlashtirishni qoʻllash auditorlar uchun samarali nazorat vositasi sifatida xizmat qilishini ta'kidlaydi. Uning fikriga koʻra, rangli tahlil vositalari auditorlarga har bir ob'ekt boʻyicha amalga oshiriladigan hisob-kitoblarni kuzatishda yordam beradi va bu orqali auditorlik jarayonining sifatini oshiradi [4].

Sugʻurta kompaniyalari va boshqa moliyaviy muassasalarda auditorlik jarayonlari koʻpincha murakkab hisob-kitoblar va koʻp miqdordagi ma'lumotlar bilan bogʻliq boʻladi. Tanoskin (2004) raqamli texnologiyalarni sugʻurta kompaniyalari moliyaviy auditida qoʻllash

orqali auditorlik xavfini kamaytirish va natijalarni aniqroq tahlil qilish imkoniyatlarini o‘rgangan. U amortizatsiya hisobotlarida sun'iy intellekt va algoritmik yondashuvlardan foydalanish orqali auditorlik jarayonining tezligini va sifatini oshirish imkoniyatlarini taqdim etadi [5].

Sirotenko (2005) o‘z tadqiqotida axborot modellashtirish usullari yordamida auditorlik jarayonlarini samarali tashkil etish masalasini o‘rganadi. Uning fikricha, kompyuter modellashtirish auditorlarga murakkab hisob-kitoblarni avtomatik ravishda amalga oshirish, xatolarni minimallashtirish va auditorlik xavfini kamaytirishda yordam beradi. Axborot tizimlarining auditorlik jarayonlaridagi roli, ayniqsa, audit jarayonini boshqarish va tahlil qilishda muhim ahamiyatga ega ekanini ko‘rsatadi [6].

Mazkur adabiyotlarni tahlil qilish orqali raqamlashtirish va avtomatlashtirish auditorlik jarayonlarining samaradorligini oshirish va xavfni kamaytirishda muhim ahamiyat kasb etishi aniqlandi. D’yakonov va Baranova kabi tadqiqotchilar auditorlik jarayonida raqamli yondashuvlardan foydalanish orqali xatolarni kamaytirish va auditorlik sifatini oshirish muhimligini ta’kidlaydilar. Tanoskin va Sirotenko esa, avtomatlashtirilgan amortizatsiya hisob-kitoblari yordamida auditorlik faoliyatining ishonchliligini oshirish va ma'lumotlarning aniq tahlilini ta’minlashga qaratilgan usullarni tavsiya etadilar.

Tahlil va natijalar

Mazkur tadqiqotda asosiy vositalar amortizatsiyasini avtomatik tarzda hisoblaydigan va natijalarni rangli tahlil orqali ajratib ko‘rsatadigan dasturiy yechim ishlab chiqildi. Ushbu dastur auditorlarga amortizatsiya qiymatlari orasidagi tafovutlarni tezkorlik bilan aniqlash, xatolarni kamaytirish va auditorlik xavfini kamaytirishda yordam beradi. Dasturning asosiy afzalliklari – ma'lumotlarni avtomatik tahlil qilish, farqlarni rangli ko‘rinishda ajratish va auditorlarga aniq, kuzatiladigan hisobotlarni taqdim etishdir.

Dastur quyidagi asosiy funksiyalarga ega:

1. Ma'lumotlarni Yuklash va Tozalash: Dastur auditorlik jarayoniga tayyor bo‘lgan fayllarni yuklaydi va kerakli ustunlarni tanlab, ma'lumotlarni bir xil formatga keltiradi.

2. Amortizatsiya Qiymatlarini Solishtirish: Ikkita fayldan olingan amortizatsiya qiymatlarini o‘zaro solishtirib, har bir asosiy vosita uchun tafovutlarni aniqlaydi.

3. Rangli Belgilash: Farqi 1 dan katta bo‘lgan qatorlarni qizil rangda ajratib ko‘rsatadi, bu esa auditorlarga asosiy e’tibor berilishi kerak bo‘lgan nuqtalarni tezda aniqlash imkonini beradi.

4. Hisobotni Yaratish va Saqlash: Rangli belgilangan hisobotni auditorlar uchun elektron shaklda saqlaydi va taqdim etadi, bu esa audit jarayonida kuzatilishi kerak bo‘lgan tafovutlarni ko‘rinadigan qilib taqdim etadi.

Dastur yordamida erishilishi mumkin bo‘lgan natijalar quyidagilardan iborat:

1. Aniqlik darajasi oshishi. Dastur auditorlarga qo‘lda hisoblashda yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan xatolarni minimallashtirish imkoniyatini beradi. Ma'lumotlarni avtomatik tahlil qilish orqali har bir amortizatsiya qiymati aniq hisoblanadi va auditorlar inson omili sabab yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan xatolardan xalos bo‘ladi. Aniqlik darajasi 95% ga yetadi, bu esa ma'lumotlar ishonchliligini oshiradi.

2. Tezkorlik. Dastur yordamida qo‘lda bajariladigan hisob-kitoblar o‘rniga avtomatik tahlil ishlatiladi, bu esa jarayonni 70-80% ga tezlashtiradi. Auditorlar endi ma'lumotlarni qayta ishlashga emas, balki natijalarni tahlil qilishga ko‘proq vaqt ajratishi mumkin. Ushbu yondashuv auditorlik jarayonida sezilarli vaqt tejash imkonini yaratadi.

3. Xavfni kamaytirish. Rangli belgilash funksiyasi auditorlarga diqqatni talab qiladigan nuqtalarni tezda aniqlashga yordam beradi. Amortizatsiya qiymatlaridagi farqlar qizil rangda ajratilganligi tufayli, auditorlar asosiy vositalardagi katta tafovutlarga e'tibor qaratishi mumkin. Bu esa audit jarayonidagi xavfni 90% gacha kamaytirishga yordam beradi, chunki auditorlar katta xatolar va farqlarni o‘z vaqtida aniqlab, to‘g‘ri qaror qabul qilish imkoniyatiga ega bo‘ladi.

4. Shaffoflik va kuzatuvchanlik. Dastur yordamida yaratilgan rangli hisobot auditorlar uchun tushunarli va oson kuzatiladigan ko‘rinishda bo‘ladi. Rangli belgilangan natijalar orqali auditorlar qaysi qatorlarda tafovutlar mavjudligini darhol aniqlashadi va hisobotni boshqarish osonlashadi. Ushbu yondashuv auditorlik jarayonining shaffofligini oshiradi, chunki rangli hisobotlar auditorlar uchun shaffof va kuzatiladigan ko‘rinishda bo‘ladi.

5. Samaradorlikni oshirish. Dastur tomonidan taqdim etilgan avtomatlashtirilgan yondashuv natijasida auditorlik jarayonining samaradorligi sezilarli darajada oshadi. Auditorlar ma'lumotlarni aniq va to‘liq qayta ishlash bilan bir qatorda, hisobotlarni osonlik bilan ko‘rib chiqish imkoniga ega bo‘ladilar. Samaradorlikning oshishi orqali auditorlik hisobotlari aniqroq va ishonchliroq bo‘lib, auditorlik sifatini yangi darajaga olib chiqadi.

Xulosa

Mazkur tadqiqot auditorlik jarayonlarini raqamlashtirish va avtomatlashtirish orqali samaradorlikni oshirish imkoniyatlarini ko‘rsatdi. Amortizatsiya hisob-kitoblarini avtomatik tahlil qilish va rangli belgilash auditorlarga vaqtni tejash, xatolarni kamaytirish va audit xavfini samarali boshqarish imkonini beradi. Dastur yordamida qo‘lda bajariladigan murakkab hisob-kitoblar o‘rniga avtomatlashtirilgan jarayonlardan foydalanish hisob-kitoblarni tezlashtiradi va aniq natijalarni ta'minlaydi. Ushbu yondashuv auditorlik sifatini yangi bosqichga olib chiqadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Дьяконов Р.В. Анализ аудиторских рисков в условиях применения компьютерных технологий. Diss. Саратовский гос. социально-экон. ун-т, 2000.

2. Бурыкин А.И. "Аналитические процедуры в аудите издержек обращения на предприятиях розничной торговли." (2003).

3. Баранова О.В. "Аудит информационных систем в условиях компьютерной обработки данных." (2009).

4. Шлифер Е.В, and Екатерина Николаевна Мережко. "Аудиторское тестирование системы внутреннего контроля основных средств в сельскохозяйственных предприятиях." актуальные вопросы права, экономики и управления. 2020.

5. Таношкин С.В. Информационно-математический инструментарий аудита страховых компаний на основе оценки рисков. Diss. Московский государственный университет экономики, статистики и информатики (МЭСИ), 2004.

6. Сиротенко, Э. А. "Информационное моделирование аудиторской деятельности Текст.: Диссертация на соискание степени к. э. н., 08.00. 13.-М.: 1999. 177 с." (1999).

QISHLOQ XO‘JALIGI RIVOJLANISHINI BYELGILOVCHI OMILLARNING DAVLAT IQTISODIY XAVFSIZLIGINI MUSTAHKAMLASHGA TA’SIRI

Bekmirzayev Mirzoxid Adashaliyevich
Namangan muhandislik-texnologiya instituti dotsenti

Annotatsiya. *Mazkur maqolada mamlakatimizda qishloq xo‘jaligining dolzarb masalalari, uni barqaror rivojlantirish omillari, agrar tarmoqni rivojlanishini belgilovchi omillarning davlat iqtisodiy xavfsizligini mustahkamlashga ta’siri, ta’sir darajasini baholash hamda istiqbolda qishloq xo‘jaligini rivojlantirishning asosiy ustuvor yo‘nalishlari haqida so‘z yuritilgan.*

Kalit so‘zlar: *davlat, agrar sektor, qishloq xo‘jaligi, barqaror, iqtisodiy xavfsizlik, omillar, resurs, soliq, foyda.*

Davlatning iqtisodiy xavfsizligi ko‘p jihatdan makroiqtisodiy xavfsizlik parametrlarini belgilovchi iqtisodiyot tarmoqlari faoliyati uchun to‘sqinliksiz sharoitlar mavjudligiga bog‘liq. Qishloq xo‘jaligi sohasining faoliyat yuritishi va rivojlanishi makroiqtisodiy xavfsizlikka sezilarli ta’sir ko‘rsatmoqda, bu birinchi navbatda davlatning iqtisodiy o‘sishini ta’minlash, iqtisodiyotning eng muhim tarmoqlari raqobatbardoshligini mustahkamlashda namoyon bo‘lmoqda. Bundan tashqari, mahalliy qishloq xo‘jaligi tarmog‘i milliy iqtisodiyotning eng muhim tarkibiy qismlari toifasiga kiradi. Keyingi yillarda yalpi ichki mahsulot, yalpi qo‘shilgan qiymat, iqtisodiyotning barcha tarmoqlarining kapital qo‘yilmalari kabi makroiqtisodiy ko‘rsatkichlarni shakllantirishda agrar sektorning hissasi katta bo‘ldi.

Qishloq xo‘jaligi tarmog‘i yalpi qo‘shilgan qiymatining uning umumiy hajmlarida solishtirma salmog‘i ko‘rsatkichi sezilarli o‘sishi bilan tavsiflanadi. Iqtisodiyotning agrar sektorining 2000 yillarda YaIM umumiy hajmidagi ulushi 34,4 %ga teng bo‘lgan bo‘lsa, 2023 yilga kelib bu ko‘rsatkich 24,3 %ni tashkil etgan. Ko‘rsatkichlarning bunday o‘zgarishi O‘zbekiston Respublikasi iqtisodiyotida qishloq xo‘jaligi ixtisoslashuvida sanoatlashgan iqtisodiyotga o‘tganligidan dalolat beradi. Xususan, YaIMda sanoat ishlab chiqarish ulushi (qurilishni qo‘shgan holda) 2000 yilda 23,1 %ga teng bo‘lgan va 2023 yilda esa bu ko‘rsatkich 32,3 %ni tashkil etganligini ko‘rish mumkin.

Vaholanki, 2000-2001 va 2010-2015 yillarda iqtisodiyot tarmoqlarining YaIM umumiy hajmidagi qishloq xo‘jaligining (bu davrlarda o‘rtacha 32,0 %) yuqori ulushi katta ish haqi fondi bilan bog‘liq edi. Boshqa tomondan, qishloq xo‘jaligi korxonalarida ishchilar soni besh barobarga, xususan, chorvachilikda qariyb o‘n barobarga kamaydi. Ta’kidlash joizki, so‘nggi yillarda YaIMda qishloq xo‘jaligi sohasining yuqori ulushi ish haqi fondi bilan emas, balki soliq imtiyozlari hisobiga olinadigan katta miqdordagi foyda bilan belgilanadi.

Bu davrda budjet imkoniyatlari cheklanganligi va budjetni qo‘llab-quvvatlash mexanizmlarining nomukammalligi tufayli qishloq xo‘jaligini davlat tomonidan moliyaviy qo‘llab-quvvatlash asosan to‘g‘ridan-to‘g‘ri budjetdan moliyalashtirish emas, balki tadbirkorlik sub’ektlari uchun soliq imtiyozlari hisobidan amalga oshirildi. Qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini ishlab chiqarish hajmi, dehqonchilik va chorvachilikning rentabellik darajasi davlatning ishlab chiqarish xavfsizligiga sezilarli ta’sir ko‘rsatdi.

Iqtisodiyotning agrar sektori ijtimoiy ishlab chiqarish rivojlanishining asosiy multiplikatorlaridan biridir. Amerikalik olimlar tomonidan olib borilgan hisob-kitoblarga ko‘ra, qishloq xo‘jaligida ishlab chiqarilgan qo‘shimcha mahsulotning bir foizi sanoat infratuzilmasi tarmoqlarida ishlab chiqarish o‘sishining 2,5 foizini, qayta ishlash sanoatida 1,4 foizini, transport xizmatlari ko‘rsatish sohasida 0,33 foizini adekvat savdoda 2,7 %ni ta’minlaydi [1].

Bundan tashqari, o‘simlikchilik qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishining asosiy yo‘nalishi bo‘lib, uning qishloq xo‘jaligi mahsulotlari tarkibidagi ulushi 2000 yilda 67,2 foizni tashkil etib, qishloq xo‘jaligi ekinlarini yetishtirishda eng katta solishtirma og‘irlik qishloq xo‘jaligi korxonalariga to‘g‘ri keladi. 2023 yilda qishloq xo‘jaligi dehqonchilik mahsulotlari tarkibida g‘alla va dukkakli ekinlar (57,4%), sabzavot (19,4%), texnik ekinlar (12,1%) ustunlik qildi. Ta’kidlash joizki, iqtisodiyotning ichki agrar sektorining bugungi holati qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishining barcha tarmoqlarini, xususan, naslli chorvachilik va parrandachilik (sut (11,5%) va tuxum (3,6%)) bo‘lgan chorvachilikni rivojlantirishni belgilab beradi [2].

Bu sanoat rivojlanishini aniqlovchi oziq-ovqat, ijtimoiy-iqtisodiy, resurs va ekologik ob’ektiv omillari hisoblanadi. Chorvachilik mahsulotlari ishlab chiqarish unchalik katta bo‘lmagan hajmi bilan ajralib turadi, chunki u qishloq xo‘jaligi mahsulotlari umumiy hajmining 32,8% ni egallaydi. Hamma narsaga qaramay, chorvachilik tarmog‘i davlatning oziq-ovqat xavfsizligini shakllantirishda aholining eng muhim oziq-ovqat mahsulotlariga bo‘lgan ehtiyojini qondirishda muhim ahamiyatga ega. Bundan tashqari, inson organizmining oqsilga bo‘lgan ehtiyojining deyarli 60 foizini ta’minlaydigan mahsulotlarni iste’mol qilish darajasi insonning muvozanatli ovqatlanishining asosidir. Ma’lumki, bunday mahsulotlar birinchi navbatda go‘sht va uni qayta ishlash mahsulotlari hisoblanadi.

Ishlab chiqarish xavfsizligini ta’minlash maqsadida resurslarni tejaydigan ishlab chiqarishga va iqtisodiyotning agrar sektorining organik (ekologik toza) mahsulotlarini ishlab chiqarishga o‘tish maqsadga muvofiqdir. Hozirgi sharoitda resurslarni tejash samarali mahalliy qishloq xo‘jaligining strategik yo‘nalishi sifatida namoyon bo‘ladi, bu qishloq xo‘jaligi korxonalari iqtisodiy faoliyati strategiyasi va taktikasi hamda davlat agrar siyosatining asosiga aylanishi kerak. Shunga ko‘ra, bu qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini iste’mol qilish va undan foydalanishga bo‘lgan o‘sib borayotgan talablarni qondirish, qishloq xo‘jaligi sohasini texnik va texnologik qayta jihozlashni amalga oshirish, davlatning mavjud tabiiy salohiyatini saqlab qolish va uning iqtisodiyotini tiklash imkoniyatlarini yaratadi.

Qishloq xo‘jaligining samaradorligini ta’minlashda davlatning ishlab chiqarish xavfsizligiga ta’sir ko‘rsatuvchi resursga bog‘liqlikni kamaytirish, mahsulot tannarxini pasaytirish, yalpi hosilni ko‘paytirish, shu bilan birga tuproq va atrof-muhit salohiyatini saqlab qolish hamda takror ishlab chiqarish katta ahamiyatga ega. Bu chora-tadbirlarning barchasi resurslarni tejaydigan qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini yetishtirish uchun qulay sharoit yaratadi. Qishloq xo‘jaligida moliyaviy munosabatlarni rivojlantirish, shuningdek, qishloq xo‘jaligidagi inqirozli hodisalarni bartaraf etish tajribasini hisobga olgan holda moliyaviy resurslar alohida o‘rin tutadi.

Binobarin, iqtisodiyotning agrar sektorining rivojlanishi va faoliyati oziq-ovqat mahsulotlarining mavjudligini ta’minlash, mahsulotlar sifatini oshirish, ishlab chiqarishga xalqaro standartlarni joriy etish, ichki bozorni mahalliy ishlab chiqarishning raqobatbardosh mahsulotlari bilan to‘ldirish orqali oziq-ovqat xavfsizligiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Iqtisodiyotning agrar sektorining rivojlanish darajasi va faoliyati samaradorligi oziq-ovqat mahsulotlarining sifati

hamda xavfsizligiga, shuningdek, ularning aholi uchun jismoniy ta’minlanishi darajasiga ta’sir qiladi. Oziq-ovqat mahsulotlarining iqtisodiy va ijtimoiy mavjudligiga kelsak, ularni ta’minlash aholi daromadlari darajasining o‘sishi bilan bevosita bog‘liq bo‘lib, bu o‘z navbatida iqtisodiyotning barcha tarmoqlarini rivojlantirishga hamda davlatning iqtisodiy salohiyatidan samarali foydalanishga bog‘liq.

Qishloq xo‘jaligining iqtisodiy xavfsizlikka ta’sirini belgilovchi omillarning nazariy tahlili natijalarini umumlashtirgan holda, ularni iqtisodiy xavfsizlikning tarkibiy qismlarini mustahkamlashga sezilarli ta’sirini ta’kidlash joizki, bu yanada yorqin xarakterga ega bo‘ladi. Belgilangan tarkibiy va funksional jihatlar iqtisodiy xavfsizlikni mustahkamlash omillarining o‘zaro bog‘liqligini hamda iqtisodiyotning rivojlanishiga ta’sirini aniqlashga yondashuv asosida mamlakat iqtisodiyotini rivojlantirish mexanizmini shakllantirish uchun zarur iqtisodiy faoliyatning ushbu yo‘nalishining ijtimoiy, iqtisodiy, institutsional va tashkiliy mazmunini asoslash bilan agrar sektor shart-sharoitlarini ta’minlashga imkon beradi (1-rasm).

So‘nggi yillarda qishloq xo‘jaligining barcha asosiy yo‘nalishlari bo‘yicha moliyaviy resurslar aylanmasi, xususan: qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini sotishdan daromad olish, tadbirkorlik sub’ektlari tomonidan tijorat asosida kredit va investitsiya resurslarini jalb qilish, qulayliklar yaratish, sug‘urta dasturlari, davlat moliyaviy yordamini olish va boshqalar bo‘yicha buzilish holatlari kuzatilmoqda. Shuning uchun ham moliyaviy resurslar zamonaviy sharoitda iqtisodiyotning agrar sektorini moliyaviy qo‘llab-quvvatlashning samarali tizimini yaratishi kerak. Kredit mablag‘larining kichik hajmlari, qisqa muddatli va qimmatligi tufayli kredit berishning amaldagi tizimi qishloq xo‘jaligi korxonalarini zarur kredit resurslari bilan o‘z vaqtida va to‘liq ta’minlash imkoniyatini bermayapti.

Qishloq xo‘jaligi ishlab chiqaruvchilari joriy ishlab chiqarish siklining uzluksizligini ta’minlash uchun moddiy-texnika resurslarining katta zaxiralarini to‘plashlari uchun ularga kredit shaklida qo‘shimcha mablag‘lar zarur. Iqtisodiyotning ushbu sektoridagi oldindan aytib bo‘lmaydigan omillar tufayli banklar O‘zbekiston Respublikasi qishloq xo‘jaligiga sarmoya kiritishni xohlamaydilar. Vaholanki, qishloq xo‘jaligi milliy iqtisodiyotning eng ko‘p kredit talab qiladigan tarmoqlaridan biridir. Qishloq xo‘jaligida kredit resurslarining muhim roli, birinchi navbatda, investitsiyalar va mablag‘lar oqimi o‘rtasidagi mavsumiy tafovut, takror ishlab chiqarish jarayonlarining uzluksizligi va aylanma mablag‘larga katta ehtiyoj bilan bog‘liq. Qishloq xo‘jaligi uchun kredit resurslarining yuqori narxi bir qator sabablarga asoslanadi:

- birinchidan, aksariyat korxonalarda barqaror uzoq muddatli majburiyatlarning yo‘qligi;
- ikkinchidan, sezilarli miqdordagi likvidli garov ishlab chiqaruvchilarning yo‘qligi, shu bilan birga, mahalliy bank muassasalari kreditning o‘zi miqdoridan bir necha baravar ko‘p bo‘lgan garovni talab qilinishi;
- uchinchidan, qishloq xo‘jaligi ishlab chiqaruvchilarining tabiiy-iqlim sharoitlariga yuqori darajada bog‘liqligi va narxlar kon’yunkturasining davriy keskin o‘zgarishi;
- to‘rtinchidan, qishloq xo‘jaligini bank kreditlashda ularning moliyaviy natijalarini prognozlashning qiyinligi, buning natijasida qishloq xo‘jaligi mahsulotlari yetishtirish xavfi ortadi;
- beshinchidan, sohaning o‘ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda qarz oluvchining kreditga layoqatliligini baholash mezonlari va usullari ishlab chiqilmaganligi.

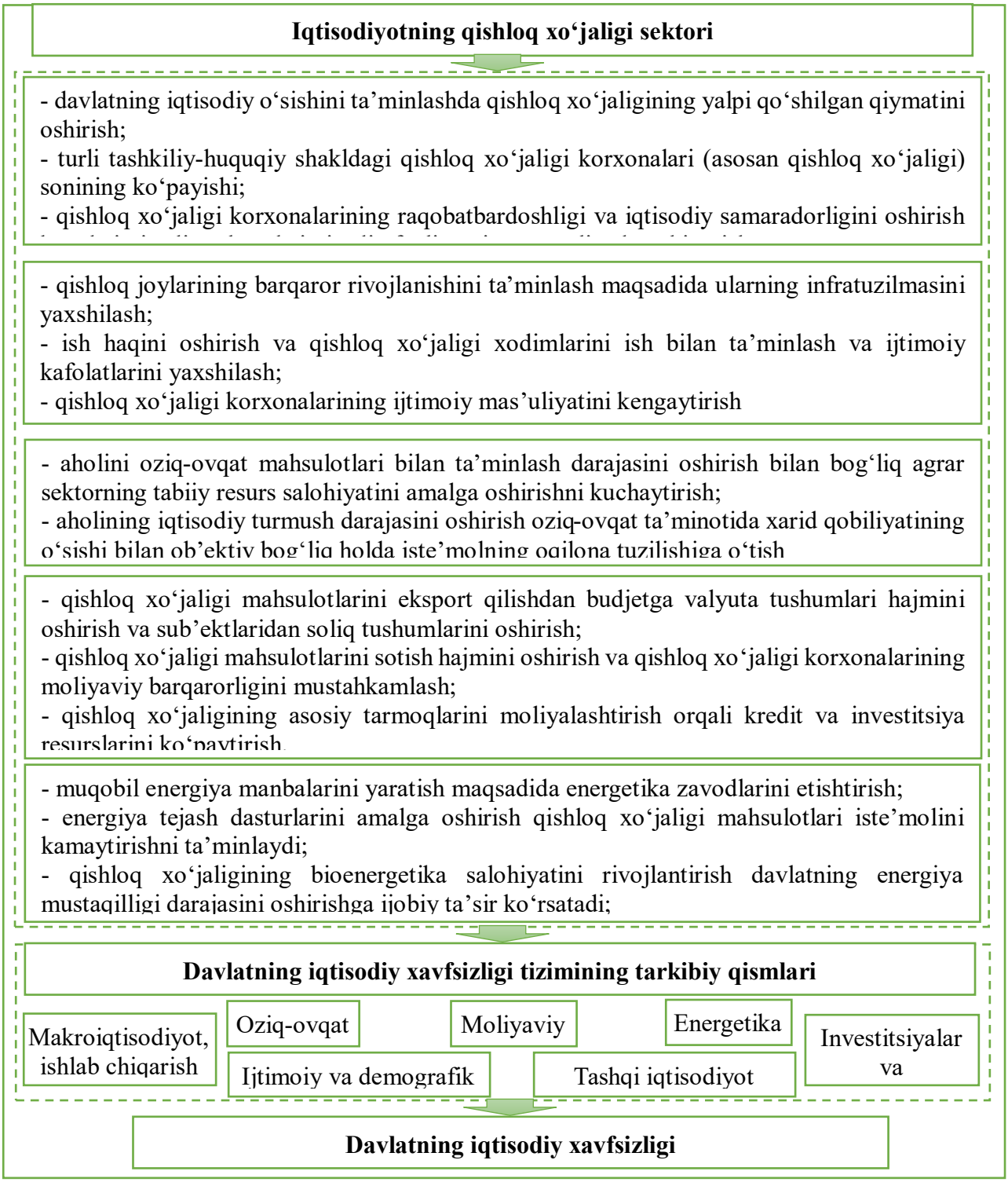

1-rasm. Qishloq xo‘jaligi rivojlanishini belgilovchi omillarning davlatning iqtisodiy xavfsizligini mustahkamlashga ta’siri

Davlatning tashqi iqtisodiy xavfsizligining holati iqtisodiyotning agrar sektorining eksport imkoniyatlaridan oqilona foydalanishga bog‘liq. O‘zbekiston Respublikasi agrar sektorini rivojlantirishni har tomonlama qo‘llab-quvvatlash, istiqbolli jahon qishloq xo‘jaligi bozorlarida O‘zbekiston Respublikasining pozitsiyalarini mustahkamlash va mamlakatning oziq-ovqat xavfsizligini ta’minlash bo‘yicha talablar bajarilgan taqdirda yangi bozorlarga chiqish maqsadida, qishloq xo‘jaligi eksportini rivojlantirish strategiyasini ishlab chiqish lozim. Ishlab chiqilgan

strategiya eksport mahsuloti assortimentini, sotish bozorlarini va eksport sub'ektlarini diversifikatsiya qilish maqsadlarni amalga oshirishga qaratilgan bo'lishi kerak.

Tashqi savdo sohasining iqtisodiy xavfsizligini ta'minlashda davlatning ustuvor vazifasi milliy iqtisodiyotning agrar sektorining raqobatbardoshligini oshirish va qishloq xo'jaligini samarali rivojlantirish uchun shart-sharoitlarni yaratish bo'yicha davlat hokimiyati organlari va qishloq xo'jaligi ishlab chiqaruvchilarining sa'y-harakatlarini, xususan, xalqaro standartlar bilan uyg'unlashtirishdan iborat. Bu borada iqtisodiyotning agrar sektorini isloh qilishning strategik ustuvor yo'nalishlari, xususan, agrar korxonalarda xalqaro texnik qoidalari, normalari va standartlarini joriy etish maqsadga muvofiqdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Оверчук Л. Продовольственная система США // Международный сельскохозяйственный журнал. 2001. № 5. С. 8–15.
2. www.stat.uz

POST-IPO: LIKVIDLIK VA BOZOR KO‘RSATKICHLARINING TAHLILI

Saydullayev Shaxzod
Ph.D., Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti,
International School of Finance Technologies and Science

Annotatsiya. *Mazkur maqola institutsional egalik va likvidlikning IPOdan keyingi bozor faoliyatiga ta’sirini korrelyatsiya va regressiya tahlillaridan foydalangan holda ikkita gipotezani sinab ko‘rishga qaratilgan: 1) yuqori institutsional egalik IPOdan keyingi likvidlikning oshishiga va ishlashning yaxshilanishiga olib keladi va 2) yuqori likvidlik IPOdan keyingi bozor ko‘rsatkichlariga ijobiy ta’sir qiladi. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, likvidlik ikkinchi gipotezani qo‘llab-quvvatlab, IPOdan keyingi ko‘rsatkichlarga sezilarli ta’sir qiladi. Biroq, institutsional egalik IPOdan keyingi ko‘rsatkichlar bilan zaif va statistik jihatdan ahamiyatsiz munosabatga ega ekanligi aniqlandi, bu likvidlik muvaffaqiyatning muhimroq omili ekanligini ko‘rsatadi. Ushbu natijalar IPOdan keyingi likvidlikni boshqarishning qimmatli qog‘ozlar narxlarining barqarorligiga erishish va uzoq muddatli daromadlarni oshirishda muhimligi ta’kidlangan.*

Kalit so‘zlar: *Post-IPO, likvidlik, institutsional egalik, bozor faoliyati, savdo hajmi, investorlarning xatti-harakati*

Kirish

Birlamchi ommaviy taklif (IPO) davlat mulkidan xususiy mulkga o‘tayotgan kompaniyalar uchun muhim bosqichdir. IPO paytida kompaniya o‘z aksiyalarini birinchi marta jamoatchilikka taklif qiladi, bu esa dastlabki investorlarga likvidlikni ta’minlash bilan birga kapitalni jalb qilish imkonini beradi. Moliyaviy bozorlar kontekstida likvidlik, aktivni, masalan, aksiyani, uning narxiga sezilarli ta’sir qilmasdan sotib olish yoki sotish qulayligini va tezligini anglatadi. IPO ning hayot sikli IPOdan oldingi va keyingi davrlarga bo‘linib (1-rasm), IPO dan keyingi davr Post-IPO deb yuritiladi.

1-rasm. IPOning hayot fazalari (sikli)

IPOdan keyingi bozor samaradorligi odatda aksiya bahosi harakati, savdo hajmlari va kompaniyaning vaqt o‘tishi bilan bozor kapitallashuvini saqlab qolish yoki oshirish qobiliyati kabi ko‘rsatkichlar orqali baholanadi. IPOdan so‘ng, kompaniyalar ko‘pincha narxlarning o‘zgaruvchanligini boshdan kechiradilar, chunki investorlar o‘z taxminlarini o‘zgartiradilar va kompaniyaning uzoq muddatli istiqbollarini baholaydilar. Shundan, likvidlik bozor faoliyatiga, ayniqsa qisqa muddatda qanday ta’sir qilishini tushunish - kompaniyaning insayderlari va investorlar uchun juda muhimdir. IPOdan keyingi likvidligi yuqori bo‘lgan kompaniyalar odatda savdo faolligini va tranzaksiya xarajatlarini kamaytiradi, bu ularni institutsional va chakana investorlar uchun yanada jozibador qiladi.

Ushbu maqolaning maqsadi post-IPOda likvidlik va bozor ko‘rsatkichlari o‘rtasidagi bog‘liqlikni, xususan, kompaniya birjaga chiqqandan keyin uning aksiyalari likvidligiga ta’sir qiluvchi omillarni va bu omillar aksiya bahosi barqarorligiga, investor ishonchiga va uzoq

muddatli qiymat yaratishga qanday ta’sir qilishini o‘rganishdir. IPOdan keyingi likvidlik dinamikasini tushunish kompaniyalar qanday qilib uzoq muddatli o‘sishni ta’minlash uchun zarur bo‘lgan keng investor bazasini jalb qilishi va saqlab qolishi kerakligi haqidagi tushunchalarni paydo qiladi.

Adabiyotlar tahlili

IPOdan keyingi likvidlik nazariyalari

IPOdan keyingi likvidlik bozor samaradorligi va investorlarning xulq-atvoriga sezilarli ta’sir ko‘rsatishi sababli moliyaviy adabiyotlarda keng o‘rganiladigan sohadir. IPOdan so‘ng likvidlik ko‘pincha chiqarilgan aksiyalar soni, aktsiyadorlar bazasining hajmi va xilma-xilligi, institutsional investorlarning savdo faoliyati kabi omillarning ta’sir qilishi natijasida o‘zgarib turadi. Amihud va Mendelson (1986) ga ko‘ra, likvidlik muhim ahamiyatga ega, chunki u investorlar uchun tranzaksiya xarajatlarini kamaytiradi va aksiyalarni yanada jozibador qiladi. Qimmatli qog‘ozlarni sotib olish va sotish qanchalik oson bo‘lsa (ya’ni, u qanchalik likvidli bo‘lsa), narxni manipulyatsiya qilish shunchalik past bo‘ladi.

Bir qator tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, post-IPOda aksiyalar likvidligini yuqorilab ketishi institutsional investorlarning faolligiga bog‘liq bo‘ladi. Ellul va Pagano (2006) ta’kidlashicha, IPOdan keyingi likvidlik asosan institutsional investorlarning talabi bilan belgilanadi. Ushbu investorlar faol savdo va yirik pozitsiyalarni egallash orqali yanada barqaror likvidlikni ta’minlashga moyildirlar.

Bundan tashqari, Kaylning (1985) salbiy tanlov nazariyasi xaridorlar va sotuvchilar o‘rtasida assimetrik ma’lumotlar mavjud bo‘lganda likvidlik pasayishini ta’kidlaydi. Dastlabki investorlar yoki insayderlar kompaniyaning salohiyati haqida ko‘proq ma’lumotga ega bo‘lishi IPO sharoitida yetarlicha muammo bo‘lib, bu IPOdan keyingi likvidlikka salbiy ta’sir ko‘rsatadigan axborot assimetriyasiga olib keladi.

Bozor samaradorligi bo‘yicha oldingi tadqiqotlar

IPOdan keyingi bozor faoliyati an’anaviy ravishda ikki bosqichda o‘rganiladi: qisqa muddatli va uzoq muddatli. Qisqa muddatli ko‘rsatkichlar ko‘pincha past narxlarni o‘z ichiga oladi, bu yerda dastlabki IPO narxi bozor qiymatidan pastroq o‘rnatiladi, bu esa savdoning birinchi kunida aksiyalar narxining keskin ko‘tarilishiga olib keladi. Loughran va Ritter (2002) bu hodisani tadqiq qilib, aksiyaning past bahosi birinchi kunning yuqori daromadlariga olib kelishini, lekin ko‘pincha keyingi kunlarda yuqori volatillikka olib kelishini aniqlashgan.

Ritter (1991) kabi tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, uzoq muddatli istiqbolda, IPOlar odatda uch yildan besh yilgacha bo‘lgan davrda bozorda past natijalarga erishadi. Kompaniyaning IPOdan keyingi faoliyati uning investorlarning kutganlarini qondirish qobiliyati, umumiy bozor sharoiti va likvidlikni qanchalik yaxshi boshqara olishi bilan bog‘liq. Fama va French (2004) uzoq muddatli samaradorlikka kompaniyaning kapital tuzilishi, boshqaruv tizimi va bozor kayfiyati kabi omillar ta’sir ko‘rsatishi mumkinligini ta’kidlagan.

IPOdan keyingi likvidlikka ta’sir etuvchi omillar

Aksiyalarning post-IPOdagi likvidligini bir necha omillar orqali aniqlash mumkin. Ellul va Pagano (2006) katta savdo hajmlari orqali barqaror likvidlikni ta’minlay oladigan institutsional investorlarning rolini, Aggarval (2000) aksiyadorlar bazasining hajmi va xilma-xilligi ham likvidlikka sezilarli ta’sir ko‘rsatishini tadqiq qilishgan. “Kitlar” (yirik aksiyadorlar) va xilma-xil aksiyadorlar bazasi odatda savdolarni tez-tez takrorlanishiga va buning natijasida yuqori likvidlikka olib keladi.

Bloklash davri, ya'ni insayderlar va dastlabki investorlar o'z aksiyalarini sotishlari cheklangan vaqt ham IPO jarayonida muhim rol o'ynaydi. Brav va Gompers (2003) tomonidan olib borilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, bloklash muddatlarining tugashi likvidlikning vaqtinchalik o'sishiga olib kelishi mumkin, chunki insayderlar o'z aksiyalarini sotishni boshlaydilar, ammo bu ko'pincha taklifning ortishi tufayli aksiyalar narxining pasayishiga sabab bo'ladi.

Market-meykerlar va anderrayterlar ham savdoning dastlabki kunlarida likvidlikka ta'sir qiladi. Ritter va Welch (2002) ma'lumotlariga ko'ra, anderrayterlar aksiyalarning narxini qo'llab-quvvatlash va likvidlikni oshiradigan savdoni ta'minlash uchun aksiyalarni sotib olish kabi barqarorlashtirish faoliyati bilan shug'ullanishadi.

Normativ-huquqiy baza va birja qoidalari ham IPOdan keyingi likvidlikka ta'sir qilishi mumkin. Macey va O'Hara (2005) oshkoralik va hisobot talablari investorlar o'rtasidagi axborot assimetriyasini kamaytirish orqali likvidlikni yaxshilashga qanday yordam berishi mumkinligini o'rgangan.

Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, IPOdan keyingi likvidlik hamda qisqa va uzoq muddatli bozor ko'rsatkichlari o'rtasidagi aniq bog'liqlikni ko'rsatadi. Qisqa muddatli likvidlik investorning ishonchini oshiradi va tranzaksiya xarajatlarini kamaytiradi, uzoq muddatli likvidlik esa barqaror aksiya bahosini va kapitalga yaxshiroq kirishni ta'minlaydi va kompaniyaning bozor muvaffaqiyatiga hissa qo'shadi.

Tadqiqot metodologiyasi

Tadqiqotda institutsional egalik, likvidlik va IPOdan keyingi natijalar o'rtasidagi munosabatlarni o'rganish uchun statistik tahlil usullaridan, jumladan korrelyatsiya va regressiya tahlilidan foydalangan holda miqdoriy yondashuv qo'llanildi. Ma'lumotlar Stata dasturi yordamida tahlil qilindi.

Ma'lumotlar ommaviy moliyaviy manbalardan, xususan StockAnalysis.com veb-saytidan to'plangan. O'rganish sub'ekti sifatida 2020 va 2023 yillar oralig'ida IPO ga chiqqan 30 ta tasodifiy xorijiy kompaniyalar tanlab olingan. Post-IPO ko'rsatkichlarini tahlil qilish uchun biz quyidagi o'zgaruvchilarni ajratib oldik:

- Post-IPO samaradorligi (%)
- Institutsional egalik ulushi (%)
- Likvidlik o'lchovi (savdo hajmi)

Shunda bog'liq o'zgaruvchi sifatida - IPOdan keyingi samaradorlik (%) (IPOdan keyin ma'lum bir davr mobaynida aksiya bahosining foiz o'zgarishi) hamda mustaqil o'zgaruvchilar sifatida institutsional egalik (%) (IPO vaqtida institutsional investorlarga tegishli bo'lgan aksiyalarning ulushi) va likvidlik (savdo hajmi) (IPOdan keyingi davrda sotilgan aksiyalarning umumiy soni) tanlab olingan.

Tahlil va natijalar

Har bir IPO uchun post-IPO ko'rsatkichlari savdoning birinchi kuni oxiridagi yopilish narxidan IPOdan keyingi belgilangan davrgacha bo'lgan aksiyalar narxining foiz o'zgarishi sifatida hisoblab chiqildi. Institutsional egalik to'g'risidagi ma'lumotlar muomaladagi jami aksiyalarning ulushi sifatida ifodalangan bo'lsa, likvidlik IPOdan keyingi davrdagi savdo hajmi bo'yicha hisoblangan.

Shunda regressiya tenglamasi quyidagicha modellashtirildi:

$Y=\beta_0+\beta_1(Institutional\ Ownership)+\beta 2(Liquidity)+\epsilon$

Bu yerda:

Y – post-IPO samaradorligini,

β_0 – (beta nol) regressiya tenglamasida *X* o‘zgaruvchisi 0 bo‘lganda *Y* qiymati qanchaligini ko‘rsatadigan qiymatni,

β_1 va β_2 mos ravishda institutsional egalik va likvidlik koeffitsientlarini,

ϵ - standart xatolikni ifodalaydi.

Tadqiqot oldiga qo‘yilgan gipotezalar regressiya natijalari asosida tekshirildi:

H1: Yuqori institutsional egalik post-IPOda likvidlikning oshishiga va samaradorlikning yaxshilanishiga olib keladi.

H2: post-IPOda yuqori likvidlik bozor faoliyatiga ijobiy ta’sir qiladi.

Post-IPO samaradorligi institutsional egalik va likvidlik o‘rtasidagi korrelyatsiya tahlili quyidagi munosabatlarni aniqladi:

	Post-IPO samaradorligi (%)	**Institutsional egalik (%)**	**Likvidlik (Savdo hajmi)**
Post-IPO samaradorligi (%)	**1.000**	0.184	0.427
Institutsional egalik (%)	0.184	**1.000**	0.260
Likvidlik (Savdo hajmi)	0.427	0.260	**1.000**

Institutsional egalik va post-IPO samaradorligi: yuqori institutsional egalik va post-IPO samaradorligi o‘rtasidagi zaif ijobiy korrelyatsiyasi mavjudligini ko‘rsatadi.

Likvidlik va post-IPO samaradorligi: 0,43 koeffitsientga teng bo‘lgan o‘rtacha ijobiy korrelyatsiya mavjudligini hamda likvidlik post-IPO samaradorligi bilan bog‘liqligini ko‘rsatadi.

Institutsional egalik va likvidlik: bu ma’lumotlar to‘plamida institutsional egalik likvidlik bilan kuchli bog‘liq emasligini (0,26) ko‘rsatadi.

Korrelyatsion tahlil natijalari regression tahlil asosida qayta tahlil qilinib, quyidagicha natijalarga erishildi:

Coef.	**Estimate**	**St. Err.**	**t-value**	**p-value**	**[95% Conf.**	**Interval]**
Constant	-11.57183	12.39	-0.934	0.359	-37.000	13.856
X1	0.0844	0.194	0.435	0.667	-0.314	0.483
X2	0.00003164	0.000014	0.000265	2.32*	0.0000297	0.0000603
R-squared	0.188	Prob>F (F-statistic)			0.06013	
Adjusted R-squared	0.128	The number of obs.			0	
F-test	3.126	Bayesian crit. (BIC)			237.3	
Akaike crit. (AIC)	233.1					

R-kvadrat qiymati: 0,188, ya'ni IPOdan keyingi natijalardagi o'zgarishlarning 18,8% institutsional egalik va likvidlik bilan izohlanishi mumkin.

Institutsional egalik: institutsional egalik koeffitsienti 0,0844 teng bo'lib, p-qiymati 0,667 da uning ta'siri ushbu tahlilda statistik ahamiyatga ega emasligini ko'rsatadi.

Likvidlik: likvidlik koeffitsienti 3,16e-05, p-qiymati 0,032, bu natija statistik ahamiyatga ega bo'lib, yuqori savdo hajmi (likvidlik) post-IPO samaradorligiga ijobiy ta'sir qilishini anglatadi.

Natijalar 2-gipotezani qo'llab-quvvatlab, IPOdan keyingi yuqori likvidlik bozor faoliyatiga ijobiy ta'sir qilishini ko'rsatdi. Shu bilan birga, 1-gipoteza (institutsional mulkchilikning post-IPO samaradorligiga ta'siri) ma'lumotlar bilan kuchli qo'llab-quvvatlanmadi hamda institutsional mulkchilik va post-IPO samaradorligi o'rtasidagi munosabatlar zaif va statistik jihatdan ahamiyatsiz ekanligi aniqlandi.

Xulosa

Ushbu tadqiqotda 2020 va 2023 yillar oralig'ida 30 ta tasodifiy tanlangan IPO ma'lumotlaridan foydalangan holda IPOdan keyingi samaradorlik, institutsional egalik va likvidlik o'rtasidagi bog'liqlikni o'rganib chiqdik. Natijalar IPOdan keyingi bozorda ushbu omillarning o'zaro ta'siri haqida asosiy tushunchalarni taqdim etdi.

Tadqiqot doirasida o'tkazilgan tahlil natijalari 2-gipotezani qo'llab-quvvatlab, post-IPOda yuqori likvidlik bozorning yaxshilanishiga sezilarli hissa qo'shishini ko'rsatdi. Bu esa savdo hajmi faolroq bo'lgan kompaniyalar birjaga chiqqandan keyin kuchliroq narx barqarorligi va ijobiy daromadga ega bo'lishini anglatadi. Likvidlik narxlarning samarali ochilishini ta'minlash, o'zgaruvchanlikni kamaytirish va investorlarning qiziqishini jalb qilishda hal qiluvchi rol o'ynaydi hamda pirovardida qimmatli qog'ozlar bozoridagi kompaniya ko'rsatkichlarini oshiradi. Shu bilan birga tahlil natijalari 1-gipotezani qo'llab-quvvatlamadi. Tahlil institutsional egalik va post-IPO ko'rsatkichlari o'rtasida zaif va statistik jihatdan ahamiyatsiz munosabatni aniqladi. Garchi institutsional investorlar bozorning muhim ishtirokchilari bo'lsalar-da, ularning egaligi qisqa muddatda likvidlikning oshishiga yoki bozor ko'rsatkichlarining yaxshilanishiga olib kelishi shart emas. Bu IPOdan keyingi natijalarni shakllantirishda bozor sharoitlari, investorlarning kayfiyati va anderrayterni qo'llab-quvvatlash sifati kabi boshqa omillar ham muhim rol o'ynashini anglatadi.

Umuman olganda, ushbu tadqiqot IPOdan keyingi muvaffaqiyatning asosiy omili sifatida likvidlik muhimligini ta'kidlaydi hamda IPOga tayyorlanayotgan kompaniyalar o'zlarining IPOdan keyingi bozor faoliyatini optimallashtirish uchun likvidlikni oshirish strategiyalarini ko'rib chiqishlari kerakligini taklif qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Amihud, Y., & Mendelson, H. (1986). Asset pricing and the bid-ask spread. Journal of Financial Economics, 17(2), 223-249.
2. Aggarwal, R. (2000). Stabilization activities by underwriters after initial public offerings. The Journal of Finance, 55(3), 1075-1103.
3. Aggarwal, R., Krigman, L., & Womack, K. L. (2002). Strategic IPO underpricing, information momentum, and lockup expiration selling. Journal of Financial Economics, 66(1), 105-137.
4. Brav, A., & Gompers, P. A. (2003). The role of lockups in initial public offerings. The Review of Financial Studies, 16(1), 1-29.

5. Brockman, P., & Chung, D. Y. (2003). Investor protection and firm liquidity. The Journal of Finance, 58(2), 921-937.
6. Butler, A. W., Grullon, G., & Weston, J. P. (2005). Stock market liquidity and the cost of issuing equity. Journal of Financial and Quantitative Analysis, 40(2), 331-348.
7. Ellul, A., & Pagano, M. (2006). IPO underpricing and aftermarket liquidity. The Review of Financial Studies, 19(2), 381-421.
8. Fama, E. F., & French, K. R. (2004). New lists: Fundamentals and survival rates. Journal of Financial Economics, 73(2), 229-269.
9. Kyle, A. S. (1985). Continuous auctions and insider trading. Econometrica: Journal of the Econometric Society, 53(6), 1315-1335.
10. Loughran, T., & Ritter, J. R. (2002). Why don't issuers get upset about leaving money on the table in IPOs? The Review of Financial Studies, 15(2), 413-444.
11. Macey, J. R., & O'Hara, M. (2005). The law and economics of best execution. Journal of Financial Intermediation, 14(2), 188-210.
12. Michaely, R., & Shaw, W. H. (1994). The pricing of initial public offerings: Tests of adverse-selection and signaling theories. The Review of Financial Studies, 7(2), 279-319.
13. Pástor, Ľ., Taylor, L. A., & Veronesi, P. (2009). Entrepreneurial learning, the IPO decision, and the post-IPO drop in firm profitability. The Review of Financial Studies, 22(8), 3005-3046.
14. Ritter, J. R. (1991). The long-run performance of initial public offerings. The Journal of Finance, 46(1), 3-27.
15. Ritter, J. R., & Welch, I. (2002). A review of IPO activity, pricing, and allocations. The Journal of Finance, 57(4), 1795-1828.

INSON KAPITALIGA OID EVOLYUTSION NAZARIYALAR TAHLILI

Ruzikulova Dilnoza Xoliqovna
Toshkent kimyo texnologiya instituti Shaxrisabz filiali
Ijtimoiy-iqtisodiy fanlar kafedrasi katta o‘qituvchisi

Annotatsiya. *Maqolada inson kapitali konsepsiyasininig rivojlanish tarixi, nazariyalari evolyutsion tarzda o‘rganganilgan. Inson kapitali tushunchasi, mohiyati, o‘ziga xos xususiyatlari, uning o‘zaro bog‘liq elementlari tadqiq etilgan.*

Kalit so‘zlar: *inson kapitali, konsepsiya, inson kapitali nazariyasi, baholash, mehnat sifati, rivojlanish*

Аннотация. *В статье в эволюционном ключе изучаются история и теории развития понятия человеческого капитала. Изучено понятие человеческого капитала, его сущность, характеристики и взаимосвязанные элементы.*

Ключевые слова: *человеческий капитал, концепция, теория человеческого капитала, оценка, качество труда, развитие.*

Abstract. *The history and theories of the development of the concept of human capital are studied in an evolutionary way in the article. The concept of human capital, its essence, characteristics, and its interrelated elements are studied.*

Key words: *human capital, concept, theory of human capital, evaluation, labor quality, development*

Kirish

Zamonaviy ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlarda inson kapitaliga, uning qobiliyatlari va sifat xususiyatlariga ko‘proq e’tibor qaratib kelinmoqda, chunki ular yordamida jamiyat rivojlanib, dunyo hamjamiyati o‘zgaradi. Iqtisodiyotni modernizatsiyalash sharoitida har qanday davlatda iqtisodiy rivojlanishning eng muhim tarkibiy qismi sifatida inson kapitalining rolini oshirishga e’tibor qaratish talab etiladi.

Zamonaviy biznes subyektlarida korxonaning strategik rivojlanishini xodimlarning intellektual va jismoniy imkoniyatlaridan birgalikda foydalanish orqali ta’minlash mumkin. Bu borada xodimlar bilan o‘zaro munosabatlarda qo‘llaniladigan usullarini tanlash boshqaruv tizimi tomonidan amalga oshiriladi. Katta ko‘lamdagi axborotni qabul qilish, tahlil qilish va qayta ishlash orqali menejer inson resurslarini boshqarishning samarali usullarini tanlab oladi [3].

Zamonaviy sharoitda menejment eng zaruriy ishlab chiqarish resurslari va xodimlarning kasbiy mahoratini yuqori texnologiyali ishlab chiqarishni qo‘llash bilan birlashtirgan mustaqil faoliyat turi sifatida faoliyat yuritadi [10]. Bunday sharoitda ishlab chiqarish jarayoni natijalari va yakuniy iqtisodiy ko‘rsatkichlar ko‘p jihatdan boshqaruv darajasiga bog‘liq. Bu esa, o‘z navbatida, yuqori malakali mutaxassislar tayyorlash zaruriyatini belgilaydi.

Tadqiqot metodologiyasi

Tadqiqot ishida tizimli va statistik tahlil, ilmiy mushohada, tahlil va sintez, grafik talqin, taqqoslash, ekspert baholash kabi usullardan foydalanilgan. Inson kapitali nazariyasini tadqiq etish muhim ahamiyatga ega. Mehnat nazariyasi va inson resurslarini boshqarishning shakllanishi turli

fanlar ta’siri ostida, shuningdek empirik tarzda vujudga kelib, bu tegishli me’yoriy hujjatlarda o‘z aksini topgan.

Mavzuga oid adabiyotlar sharhi

“Inson kapitali” tushunchasi bo‘yicha ilmiy munozaralar ko‘p yillar mobaynida davom etib bordi. L.Turou inson kapitalini mahsulot va xizmatlar ishlab chiqarish qobiliyati sifatida tavsiflagan va barcha investitsiyalar samaradorligiga ta’sir qiluvchi iqtisodiy salohiyatni ajratib ko‘rsatgan. E.Dolan va J.Lindsey inson kapitalini ta’lim jarayonida yoki amaliyotda egallangan aqliy qobiliyatlarning mavjudligi deb ta’riflagan [6]. V.S.Yefimov inson kapitalini mahsulot uchun qo‘shimcha qiymatni ta’minlaydigan ishlab chiqarish jarayonining mustaqil elementi sifatida ta’riflagan [17].

A.I.Dobrinin, S.A.Dyatlov, E.D.Sirenova kabi rus olimlarining fikriga ko‘ra, inson kapitali - bu shaxs tomonidan to‘plangan, ijtimoiy ishlab chiqarishda foydalaniladigan, mehnat unumdorligini oshirishga va daromadlarni oshirishga yordam beradigan bilimlar, qobiliyatlar, ko‘nikmalar, motivatsiyalar zaxirasidir [9].

S.G.Mixeyeva inson kapitalini innovatsiyaning funksional elementi sifatida ko‘rsatib o‘tgan bo‘lib, u ko‘nikma, amaliy tajriba, yangi bilimlarni ishlab chiqarish uchun intellektual qobiliyatni va raqobatda boshqa afzalliklarni ta’minlaydi [11].

Mamlakatimiz iqtisodchi olimlaridan Ubaydullaeva [16], Sh.G.Akramovalarning [2] tadqiqotlarida milliy iqtisodiyotning barqaror rivojlanishiga inson kapitalining ta’siri masalalari atroflicha tadqiq etilgan.

Tahlil va natijalar

Inson kapitali konsepsiyasining dastlabki bosqichi 1962 yil oktyabr oyida chop etilgan “Siyosiy iqtisod” jurnali bilan boshlangan. Uning “Insonlarga investitsiya” nomli ilovasida inson kapitali nazariyasi bilan bog‘liq asosiy muammolarga bag‘ishlangan qator maqolalar nashr etilgan. Bu nazariya zamonaviy iqtisodiyot nazariyasida mehnat sifatini shakllantirish muammolarini tahlil qiladi.

Dastlabki davrda mazkur nazariyalarni evolyutsion tarzda o‘rganganlar qatoriga amerikalik olimlar S. Beyker, R. Uesbrodt, F. Dennisonlar kiradi. Ular o‘z tadqiqotlarida tadqiqot predmeti sifatida inson kapitali ishlab chiqarish malakalari va bilimlariga asoslangan mehnat resurslari orqali amalga oshirilishini, kelajakda iqtisodiy aktivlar sifatida ma’lum qiymatga ega bo‘lishini taklif etganlar.

Shuningdek, inson kapitali konsepsiyasida asosiy o‘rinni U.Petti, A.Smit kabi mashhur iqtisodchilarning izlanishlari tashkil etadi. Xususan, 17-asr klassik burjua siyosiy iqtisodining asoschisi U.Petti mehnat va yerni qiymat manbalari deb hisoblagan edi. V.Pettining fikri merkantilizmga moyil edi, shuning uchun u birinchilardan bo‘lib “insonning ishlab chiqarish kuchlariga” pul qiymatini berishga harakat qildi [14].

Shu tarzda, V.Petti “inson kapitali nazariyasi”ning shakllanishiga asos soldi Ingliz klassik maktabining yana bir vakili A.Smit asosiy kapitalga mashinalar va boshqa asbob-uskunalar, binolar, yer va “barcha aholi va jamiyat a’zolarining orttirilgan va foydali qobiliyatlari” kiradi, deb yozgan edi. Uning ta’kidlashicha, "inson kapitaliga kiritilgan qo‘yilmalar foyda bilan qaytariladi”. “Inson kapitali kontseptsiyasi”ning rivojlanish davri XX asrning 60-yillariga to‘g‘ri kelib, dunyoning rivojlangan davlatlaridan biri bo‘lgan AQSHda boshlangan. Bu nazariyalar ilmiy-texnika taraqqiyotining yuqori sur’atlari sharoitida insonning potensial qobiliyatlarini ro‘yobga chiqarish bo‘yicha to‘plangan tajribani umumlashtirishga tayangan edi [12].

Nazariyalarni ishlab chiqish va amaliyotga tatbiq etish yetakchi va rivojlanayotgan mamlakatlarning iqtisodiy rivojlanish darajalaridagi tafovut bilan, shuningdek, milliy va xalqaro darajadagi yirik korporatsiyalar o‘rtasidagi raqobatning kuchayishi bilan bog‘liq ravishda yuzaga keldi.

1-jadval

Inson kapitali konsepsiyasining tarixiy rivojlanish bosqichlari[18]

Bosqich	**Yondashuv namoyondalari**	**Asosiy natijalar**
Inson kapitali tushunchalarining vujudga kelish davri 18-asrning 70-yillari	(Petti (1676) va Adam Smit (1776) asarlari	Inson kapitali asosiy kapitalning to‘rt turidan biri sifatida "har qanday jamiyatning barcha yashovchilarining orttirilgan va foydali qobiliyatlari" deb ta’riflangan.
Inson kapitali tushunchalarining shakllanishi davri 20-asrning ikkinchi yarmi	(Irving Fisher (1906), Teodor Shults (1960, 1961, 1963), Gari Bekker (1962-1964), Jeykob Minser (1970, 1974) va boshqalar asarlari)	Nazariyalarning paydo bo‘lishi va inson kapitali konsepsiyasining asosiy tamoyillari belgilab berildi. Konsepsiya yo‘nalishlari belgilandi.
Inson kapitali konsepsiyasining rivojlanishi Hozirgi davr	Asosiy e’tibor Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti doirasida inson kapitali konseptsiyasi (1994).	Moliyaviy natijalar va biznes qiymatiga inson kapitalining tabiati va ta’sir darajasini aniqlashga harakatlar

“Inson kapitali ijtimoiy yo‘naltirilgan bozor tipidagi iqtisodiyotga ega jamiyat taraqqiyotining postindustrial bosqichida inson ishlab chiqaruvchi kuchlarini ifodalash shaklidir. T.Stounyerning fikricha, inson kapitali postindustrial jamiyatning eng muhim resursidir” [5].

Jamiyat farovonligini yaratuvchi innovatsion texnologiya yuqori texnik bilim va tashkiliy takomillashtirish orqali samarali ishlaydi. Shunga ko‘ra, faqat innovatsion kadrlar yuqori texnologiyali jarayonlar va uskunalarni boshqarishga qodir.

Iqtisodchilarning fikricha, milliy iqtisodiyotning o‘sishi inson kapitalidan foydalanish hisobiga 60%, jismoniy kapital hisobiga esa atigi 20% bo‘lishi mumkin [7].

Jamiyat uchun inson kapitalidan foydalanishning asosiy jihati ishlab chiqarishning qo‘shimcha o‘sishidir. Ushbu nazariyaga hissa qo‘shgan amerikalik iqtisodchi G.Bekker o‘zining "Inson kapitali" asarida "maxsus inson kapitali" tushunchasini kiritdi va "har qanday korxona, har qanday faoliyat turi uchun manfaatli bo‘lgan ko‘nikmalar tushuniladi".[4]

“Inson kapitali nazariyasining rivojlanishi “milliy boylik” tushunchasining kengaytirilgan talqini bilan ham bog‘liq. Bu nazariyaning mohiyati shundan iboratki, “boylikning asosiy shakllaridan biri insonda moddiylashgan umumiy va maxsus bilim, uning samarali mehnat qilish qobiliyatidir. J.Kendrik ham ko‘plab amerikalik iqtisodchilar singari yangi texnologiyada to‘plangan ilmiy bilimlarni boylikning nomoddiy shakllari deb hisoblagan. Milliy boylikning

[18] Muallif ishlanmasi

kengaytirilgan konsepsiyasi inson salomatligini saqlashga kiritilgan investitsiyalarni ham o‘z ichiga oladi” [8].

Intellektual kapital nazariyasiga oid boshqa xorijiy olimlar ham izlanishlar olib bogan, xususan, R. Krouford, T. Styuart, J. Tobin va L. Edvinssonlar shular jumlasidandir.

Inson kapitali va uning iqtisodiy o‘sishga ta’sirini baholash asosan kapital shakllanishining samaradorligi nuqtai nazaridan amalga oshiriladi.

Nobel mukofoti sovrindori J.Tobin intellektual kapitaldan foydalanish koeffitsiyentini aktivlarning bozor qiymatining uni almashtirish qiymatiga nisbati sifatida hisoblashni taklif etgan.

Daromadlarni taqsimlashga funksional yondashuv doirasida inson kapitali daromad keltiruvchi omil sifatida an’anaviy ishlab chiqarish omillari tarkibiga kiradi.

Iqtisodiy mazmuniga ko‘ra, ta’lim sohasiga qo‘yilgan investitsiyalar natijasida shakllanadigan inson kapitali moddiy kapitaldan tubdan farq qilmaydi, chunki u foydani ham ta’minlaydi. Ammo ikkala omil - mehnat va inson kapitalidan foydalanishdan olingan daromad ish haqi tarkibida sintezlanadi, uning tarkibida ikkita omil elementi ajralib turadi: inson kapitali uchun to‘lov (murakkab mehnat natijasi) va ishchining mehnatidan foydalanganlik uchun to‘lov (oddiy mehnat natijasi).

Inson kapitali iqtisodiy qadriyat bo‘lib, odamlarning ko‘nikmalarini, jumladan, bilim, ko‘nikma, qobiliyat, munosabat va tajribani o‘lchash vositasidir. Keyinchalik nemis iqtisodchisi R.Shults (1981) “inson kapitali” tushunchasiga “odamlar tomonidan qo‘lga kiritilgan qimmatli va tegishli investitsiyalar bilan to‘ldirilishi mumkin bo‘lgan obyektlar” ta’rifini taklif qildi [18]. Inson kapitaliga urg‘u berish (masalan, "jismoniy va moliyaviy kapital" boshqa shakllarga nisbatan) inson hayotining bir qismidir. Chunki u inson va kapital, shuningdek, o‘zaro manfaat, daromad yoki har ikkala manba bilan ham tahlil qilinadi.

Mahalliy iqtisodchi olim O.Aripov “inson kapitali – bu iqtisodiy rivojlanish, jamiyat va oila taraqqiyotining intensiv ishlab chiqaruvchi omili, shu jumladan ishchi kuchining o‘qimishli qismi, bilimlar, intellektual va boshqaruv ishlari vositalari, yashash joylari va ish faoliyati bo‘lib, samarali va oqilona ishlashini ta’minlaydi. Inson kapitali tabiiy resurslar yoki to‘plangan boylikdan ko‘ra muhimroq bo‘lgan eng qimmatli resursdir” [1] deya ta’kidlagan.

Yigirmanchi asrning 90-yillaridan keyingi davrni inson kapitali nazariyasi rivojlanishining yangi bosqichi deb atash mumkin, uni tashqi sharoitlarning murakkablashishi va jahon bozorlarida raqobatning kuchayishi bilan bog‘lash mumkin. Ishlab chiqarish samaradorligini oshirishning mavjud zaxiralari va yo‘llarini izlash zaruriyati paydo bo‘lgan edi. Barcha mumkin bo‘lgan resurslardan "inson resurslari" yoki "inson salohiyati" tashkilot ishlab chiqarish samaradorligini oshirish uchun eng yuqori imkoniyatlarni ta’minlaydigan manbaga aylandi. Mamlakat, mintaqa yoki korxonaning "mehnat salohiyati" mehnatga layoqatli aholi soni, uning kasbiy va ta’lim darajasi va boshqa sifat xususiyatlari bilan tavsiflanadigan hozirgi va yaqin kelajakdagi mehnat imkoniyatlari sifatida qarala boshlandi. O‘z navbatida, «mehnat resurslari» deganda faqat iqtisodiy faol, mehnatga layoqatli aholi, mehnat faoliyatida ishtirok etish uchun jismoniy va ma’naviy qobiliyatlarga ega bo‘lgan aholi qismi tushuniladi. "Inson omili" investitsiyalarning ishlab chiqarish vositalari va buyumlari, texnologiyalari va boshqalardan kam bo‘lmagan muhim turi hisoblana boshladi. Gap shundaki, inson kapitaliga sarmoya kiritish juda foydali.

Zamonaviy sharoitda inson mehnati iqtisodiy ahamiyatga ega bo‘lgan bilim va ko‘nikmalarning boyitishi tufayli kapitalga aylanadi. “Tarixiy jihatdan inson kapitali nazariyasi jismoniy va inson kapitalini shakllantirish jarayonlari o‘rtasidagi o‘xshashlik tamoyiliga

asoslanadi: nafaqat moddiy boyliklar, balki odamlarning qobiliyatlari ham to‘planib, zahiraga aylanishi mumkin. Odamlarning bilim va ko‘nikmalari, ularning tajribasi va mahorati o‘z egasiga daromad keltiradigan uzoq muddatli kapital aktiviga aylanishi mumkin. Demak, “inson kapitali - bu shaxsda mujassamlangan qobiliyatlar, bilimlar, malakalar va motivatsiyalar zaxirasi, ya’ni insonning daromad olish qobiliyatining o‘lchovidir” [13]. Inson kapitali ham xuddi jismoniy kapital kabi nafaqat ko‘payish, balki o‘z qiymatini yo‘qotish, ya’ni ma’naviy va moddiy jihatdan eskirish qobiliyatiga ham ega. “Insonning ko‘nikma, malaka va bilimlari kapitalga aylanadi, ular investitsiya jarayonida to‘plash xususiyatiga ega bo‘ladi” [13] uning egasiga (xodimiga) ish haqi shaklida ham, ish beruvchiga ham daromad ko‘rinishida beradi.

Xulosa va takliflar

Zamonaviy sharoitda "inson kapitali" nafaqat inson ega bo‘lgan bilim va qobiliyatlarning yig‘indisi, balki ulardan daromad olish va kapitalning boshqa turlarini ko‘paytirish uchun foydalanish imkoniyatidir. Xulosa qilishimiz mumkinki, inson kapitali tushunchasi uning o‘zaro bog‘liq elementlari orqali ochiladi:

1) inson kapitali - bu bilim, ko‘nikma va ko‘nikmalarning orttirilgan zaxirasi;

2) «ijtimoiy faoliyat sohasida ushbu kapitaldan maqsadga muvofiq foydalanish mehnat unumdorligi va ishlab chiqarishning o‘sishiga yordam beradi;

3) ushbu zahiradan foydalanish joriy iste’molning bir qismini rad etish orqali kelajakda ushbu xodimning daromadi oshishiga olib keladi;

4) daromadning oshishi xodimlarning qiziqishini oshirishga yordam beradi va bu inson kapitaliga qo‘shimcha investitsiyalar kiritilishiga olib keladi;

5) insonning qobiliyatlari, iste’dodlari, bilimlari har bir insonning ajralmas qismidir;

6) motivatsiya inson kapitalini takror ishlab chiqarish (shakllantirish, to‘plash, foydalanish) jarayoni to‘liq yakunlanishi uchun zaruriy elementdir”.

Zamonaviy sharoitda inson kapitali iqtisodiy o‘sish uchun zarur bo‘lgan asosiy resurslardan, ilmiy-texnika taraqqiyoti orqali iqtisodiy o‘sishning poydevori sanaladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Aripov O. A. Inson kapitalini rivojlanishiga doir mulohazalar. “Interpretation and researches” International scientific journal volume 1 issue 3.2023.
2. Акрамова Ш.Г. (2019) Ўзбекистонда инновацион иқтисодиёт шаклланиши шароитида инсон капиталини ривожлантириш. Иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси автореферати. – Тошкент.
3. Бездудная А.Г. Методы формирования человеческого капитала / Анна Бездудная. – М.: LAP Lambert Academic Publishing, 2018. – 100 с.
4. Беккер, Г. Человеческий капитал (главы из книги). Воздействие на заработки инвестиций в человеческий капитал. Электронный ресурс] / Г. Беккер // США: экономика, политика, идеология. – 1993 г. – Режим доступа: http://methodology.chat.ru/becker1.htm
5. Боргардт, И.Ф. Проблемы рационального использования человеческого капитала / И.Ф. Боргард // Формирование конкурентоспособной экономики АПК региона: теоретический и практический аспекты. - Материалы XIII Международной научно-практической конференции. Барнаул, 23-24 177 сентября 2014 г. / Алтайский отдел

ФГБНУ СибНИИЭСХ; под науч. ред. Г.М. Гриценко. – Барнаул: Алтайский дом печати, 2014. – 555 с.

6. Долан, Э. Рынок: микроэкономическая модель / Э.Долан, Дж. Линдсей - СПб.: Питер, 1992.- 477 с.
7. Дятлов, С.А. Инвестиции в человеческий капитал: критерии эффективности / С.А. Дятлов // Известия СПбУЭФ, 1996. – №4. – С. 32-51.
8. Кендрик, Дж. Совокупный капитал США и его формирование / Дж. Кендкрик. – М.: Прогресс, 1978 – 263 с.
9. Корчагин, Ю.А. Человеческий капитал и процессы развития на макро и микроуровнях. - Воронеж: ЦИРЭ, 2004. – 186 с.
10. Леонтьев Б.Б. Цена интеллекта. Интеллектуальный капитал в российском бизнесе. – М.: Издательский центр «Акционер». – 2002.
11. Михнева, С.Г. Интеллектуализация экономики: инновационное производство и человеческий капитал /С.Г. Михнева // Инновации. - 2003. - № 1. - С.34-48.
12. Палкина С.О. Формирование и использование человеческого капитала в сельском хозяйстве: диссертация кандидата экономических наук: дис.…канд. экон. наук: 08.00.05 / Палкина Светлана Олеговна. – Пермь. – 2014. – 232 с.
13. Синицына Г.И. Человеческий капитал, оценка качества и эффективности использования: дис. … канд. экон. наук: 08.00.05[Электронный ресурс] / Синицына Галина Иннокентьевна // Иркутск. – 2002. – 144 с. – Режим доступа: http://dlib.rsl.ru/01002308311
14. Тактарова, С.В. Управление формированием человеческого капитала в условиях инновационного развития экономики [Электронный ресурс] / С. В. Тактарова, Г.Н. Тугускина. – Монография. - Москва: Русайнс, 2017. — 214 с. - Режим доступа: https://www.book.ru/book/922730
15. Тугускина Г.Н. Человеческий капитал предприятия: теория, методология, оценка: дис. докт. экон. наук: 08.00.05 / Тугускина Галина Николаевна. - Москва, 2011.- 339 с.
16. Убайдуллаева Р.А. (2017) Институциональные основы и механизмы обеспечения информационной безопасности молодежи. Монография / Под научной редакцией академика Р.А.Убайдуллаевой. Коллективная монография; – Т.: Iqtisod-Moliya, – 220с.
17. Человеческий капитал Красноярского края: Форсайт исследование–2030. Аналитический доклад/под ред.В.С.Ефимова. - Красноярск: Сибирский федеральный университет, 2010. - 126 с.
18. Шульц, Т. Инвестиции в человеческий капитал [Текст / Т. Шульц // Американский экономический обзор. – 1961. – №51. – С. 1-17.

SANOAT KORXONALARINING RAQOBATBARDOSHLIK DARAJASINI BAHOLASH ASOSIDA INNOVATSION JARAYONLARNI BOSHQARISHNI TAKOMILLASHTIRISH

Yuldasheva Nilufar Abduvaxidovna
Farg‘ona politexnika instituti
Menejment kafedrasi dotsenti, iqtisodiyot fanlari doktori

Annotatsiya. *Istiqbolli tadbirlar ijrosini ta’minlash orqali korxona raqobatbardoshligi ortadi, shu bilan birga ichki va tashqi bozorlarni tayyor mahsulotlar bilan ta’minlashga, aholini ish bilan bandligini va daromadlarini ortishiga ham xizmat qiladi. Shu jihatdan maqolada sanoat korxonalarining raqobatbardoshlik darajasini baholash uslubiyotlari mohiyati va tamoyillari ochib berilgan. Sanoat korxonalarining biznes loyihalari samaradorligini baholashning uslubiy vositalari tavsiflangan.*

Kalit so‘zlar. *Sanoat korxonalari, baholash, innovatsion rivojlantirish, raqobatbardoshlik, metodologiya, strategik joylashish, samaradorlik*

Korxona faoliyatini baholashning murakkabligi uning tashqi va ichki iqtisodiy va moliyaviy siyosat talablariga bo‘ysunishidadir. Faoliyatning barqarorligini baholashda qo‘llaniladigan har bir ko‘rsatkich o‘ziga xos ma’noga ega va amalga oshirilayotgan faoliyat bilan bog‘liq bo‘lgan muassasalar, davlat, xodimlar jamoasini ta’minlovchi mulkdorlarning ma’lum bir manfaatlarini aks ettiradi.

Korxona raqobatbardoshligini baholashga kelsak, shuni ta’kidlaymizki, hozirgi vaqtda uni baholashning universal, keng qamrovli va umume’tirof etilgan metodologiyasi ishlab chiqilmagan. Shu bilan birga, ushbu baholash zarurati korxonani innovatsion rivojlantirish strategiyasini shakllantirishning zaruriy shartidir.

Korxonaning raqobatbardoshligi quyidagi maqsadlarda baholanadi [1]:

– iqtisodiy faoliyat samaradorligini aniqlash;

– bozorda hamkorlarni tanlash;

– yangi bozorlarga chiqish rejasini shakllantirish;

– investitsiya va innovatsion siyosatni ishlab chiqish.

Raqobatbardoshlikni baholashdan maqsad korxonaning tahlil qilinayotgan bozordagi mavqeini aniqlashdan iborat. Mavjud yondashuvlarning tasnifini ko‘rib chiqib, hozirda juda ko‘p turli xil usullar ishlab chiqilganligini ta’kidlash mumkin. Yondashuvlarning xilma-xilligi mavjud ko‘plab tasniflarni aks ettiradi: faoliyat ko‘rsatayotgan bozorga ko‘ra, nazariy mazmuniga ko‘ra, olingan va aks ettirilgan natijalar shakliga ko‘ra, foydalanilgan matematik apparatga ko‘ra va hokazo. Bozor sharoitida samaradorlik natijalar va xarajatlar nisbati sifatida ko‘rib chiqilganligi sababli, raqobatbardoshlik resurslarning optimal qiymatida maksimal foyda olishga qaratiladi. Shuningdek, raqobatbardoshlik raqobatchilarga nisbatan korxona resurslaridan foydalanish samaradorligini aks ettiradi.

Raqobatbardoshlik mazmunini tahlil qilish natijasida, raqobatbardoshlikning ikkita manbai mavjudligin ko‘rish mumkin: operatsion samaradorlik va strategik joylashish. Bundan iqtisodiy resurslardan foydalanish samaradorligini tavsiflash, uning operatsion samaradorligi va strategik joylashuvini baholashgacha kamaytirish mumkinligi ma’lum bo‘ladi. Ushbu baholash ko‘rib

chiqilayotgan korxona va raqobatchilarning ma'lum ko'rsatkichlarini solishtirish orqali amalga oshiriladi. Ko'rsatilgan koeffitsiyentlarni yagona ko'rsatkichga kamaytirish orqali korxonaning raqobatbardoshligi baholanadi [1].

$$K=K_r*K_i \quad (1)$$

bu yerda:

K - tahlil qilinayotgan korxonaning raqobatbardoshligi;

K_r - strategik joylashish koeffitsiyenti,

K_i - operatsion samaradorlik koeffitsiyenti.

Dastlab strategik joylashish aniqlanadi. Strategik joylashish - bu ishlab chiqarilgan iste'mol qiymatining o'ziga xosligini ta'minlaydigan tashqi savdo faoliyatini amalga oshirish va raqobatchilardan farq qiladigan texnologiyalardan foydalanish asosida korxona pozitsiyasini yaratishdan iborat. Strategik joylashishni aniqlashning asosiy mezoni asosan korxona mahsulotlarini sotishdan tushgan tushumning bozor sig'imiga nisbati bilan belgilanadigan egallagan bozor ulushi ko'rsatkichi hisoblanadi [1]. Shu bilan birga, korxonaning bozordagi o'rnini aniqlash boshqa tegishli ko'rsatkichlar - innovatsiyalar samaradorligi va texnologik rivojlanish darajasi bo'yicha ham amalga oshirilishi mumkin.

Strategik joylashishni aniqlashni amalga oshirish uchun tanlanma olish tushunchasi qo'llaniladi. Tanlanma deganda o'rganilayotgan obyekt taqqoslanadigan bozordagi raqobatchilar sifatida qaraladigan korxonalar to'plami tushuniladi. Taqqoslash korxonalar guruhi bilan ham, bitta raqobatchi bilan ham amalga oshirilishi mumkin.

Tanlanma asosida bozor ulushi aniqlanadi [1]:

$$D^s=B^s/V \quad (2)$$

bunda:

D^s - korxonaning tanlamadagi bozor ulushi;

B^s – namunadagi korxona mahsulotlarini sotishdan tushgan tushumlar;

V - bozor hajmi.

Bu yerdan korxonaning bozor ulushi dinamikasi aniqlanadi:

$$\Delta D=(B/V)*(V_0/B_0) \quad (3)$$

bunda:

ΔD - tahlil qilinayotgan korxonaning bozor ulushi dinamikasi;

B_0 - oldingi davrda korxonani sotishdan tushgan tushumlar;

V_0 – oldingi davrdagi bozor hajmi.

Keyinchalik, tanlanma bo'yicha bozor ulushi dinamikasi tahlil qilinadi [1]:

$$\Delta D^s=(B^s/V)*(V_0/B_0^s) \quad (4)$$

bu yerda:

ΔD^s - namuna bo'yicha bozor ulushi dinamikasi;

B_0^s - o'tgan davrda namuna bo'yicha mahsulotlarni sotishdan tushgan tushumlar;

V_0 – oldingi davrdagi bozor hajmi.

Tahlil qilinayotgan korxonaning strategik joylashuvini baholash uchun korxona ko'rsatkichini tanlanmadagi tegishli ko'rsatkich bilan solishtirish lozim [1]. Bunda quyidagiga ega bo'lamiz:

$$K_i=\Delta D/\Delta D^s \quad (5)$$

Operatsion samaradorlik o'xshash faoliyat turi bilan shug'ullanadigan bir hil korxonalar guruhida aniqlanadi. Taqqoslash predmeti - qo'shilgan qiymatni realizatsiya qilish jarayonida

olingan foyda. Biroq, har xil o‘lchamdagi korxonalarni solishtirganda, yirik korxonalar doimo afzalliklarga ega bo‘ladi. Shunday qilib, taqqoslash ishlab chiqarish va mahsulotni sotish rentabelligi sifatida tushunilishi mumkin bo‘lgan faoliyatning "rentabelligi" parametrlari bo‘yicha amalga oshirilishi kerak. Operatsion samaradorlikni hisoblashda salbiy qiymatlarning oldini olish uchun rentabellik foyda bilan emas, balki uni ishlab chiqarish va sotish xarajatlari sifatida tasniflangan mahsulotlarni sotishdan olingan daromad bilan belgilanishi kerak. Bunday holda, raqobatbardoshlik ko‘rsatkichi quyidagicha bo‘ladi [2].

$$O_э=B/3 \quad (6)$$

bu yerda:

B - mahsulotlarni sotishdan tushgan tushum;

3 - mahsulot ishlab chiqarish va sotish xarajatlari.

So‘ngra tanlanmaning ishlash samaradorligi aniqlanadi [2]:

$$R= B^s/3^s \quad (7)$$

bunda:

R - tanlanma bo‘yicha ish samaradorligi;

B^s - tanlanma bo‘yicha daromad;

3^s - tanlanma bo‘yicha xarajatlar.

Shunday quyidagi natijaga erishiladi:

$$K_r= O_э/R \quad (8)$$

bu yerda K_r - korxona ish samaradorligi koeffitsiyenti.

2.8 formulasini qo‘llash orqali biz mazkur raqobatbardoshlik ko‘rsatkichini olamiz [3].

$$K_r= O_э/R*(\Delta D/\Delta D^s) \quad (9)$$

Ko‘rsatkichning qiymati qanchalik katta bo‘lsa, namunani hisobga olgan holda korxona raqobatdosh bo‘ladi. Raqobatbardoshlik qadriyatlar bilan baholanadi: $0<K<\infty$.

Bundan tashqari, agar , unda tanlovga nisbatan raqobatbardoshlik past bo‘ladi $0<K<1$. (K 0 ga intiladi); $K=1$ korxonaning raqobatbardoshligi namunadagi raqobatbardoshlikka teng bo‘lganda; $K>1$ raqobatbardoshligi namunadagidan yuqori.

Bizning fikrimizcha, raqobatbardoshlikni baholashning dinamik usulining asosiy afzalligi shundaki, baholash raqobatbardoshlikning yakuniy ko‘rsatkichlari - uning faoliyati barqarorligini belgilaydigan korxonaning rentabelligi va bozor ulushi bo‘yicha amalga oshiriladi [4]. Bu usul omillarni baholashdan farqli o‘laroq, natijalarning sezilarli ishonchliligini ta’minlaydi. Uning o‘ziga xos afzalligi shundan iboratki, asosiy e’tibor jarayonlarni dinamikada o‘rganishga qaratilgan.

Korxonaning raqobatbardoshligini baholash usullarini tahlil qilingach, biz tomondan korxona raqobatbardoshligini baholashning kompleks metodologiyasi taklif etildi (1-rasm).

Sanoat korxonasi samaradorligi, barqarorligi va raqobatbardoshligini baholashning muhim elementi uning biznes loyihalarini amalga oshirish samaradorligini aniqlashdir. Ko‘pgina tadqiqotlarda loyihaning texnik-iqtisodiy parametrlarini baholashda asosiy yondashuvlar statistik (PP, ARR) va dinamik (NPV, PI, IRR, DPP) usullardir [5]. Ushbu yondashuvlar loyihaning investitsion jozibadorligini tahlil qilishda moliyaviy koeffitsiyentlardan foydalanishga asoslangan.

Shu bilan birga, ular loyihani keng ma’noda tavsiflay olmaydilar, chunki ular korxonaning salohiyatini, foydalanilayotgan resurs bazasini va loyihaning bozor jozibadorligini hisobga olmaydilar. Umumiy uslubiyot doirasida bizningcha quyidagi vositalar yordamida biznes-loyihalarni amalga oshirish natijalarini baholash usulini qo‘llash maqsadga muvofiq (2-rasm).

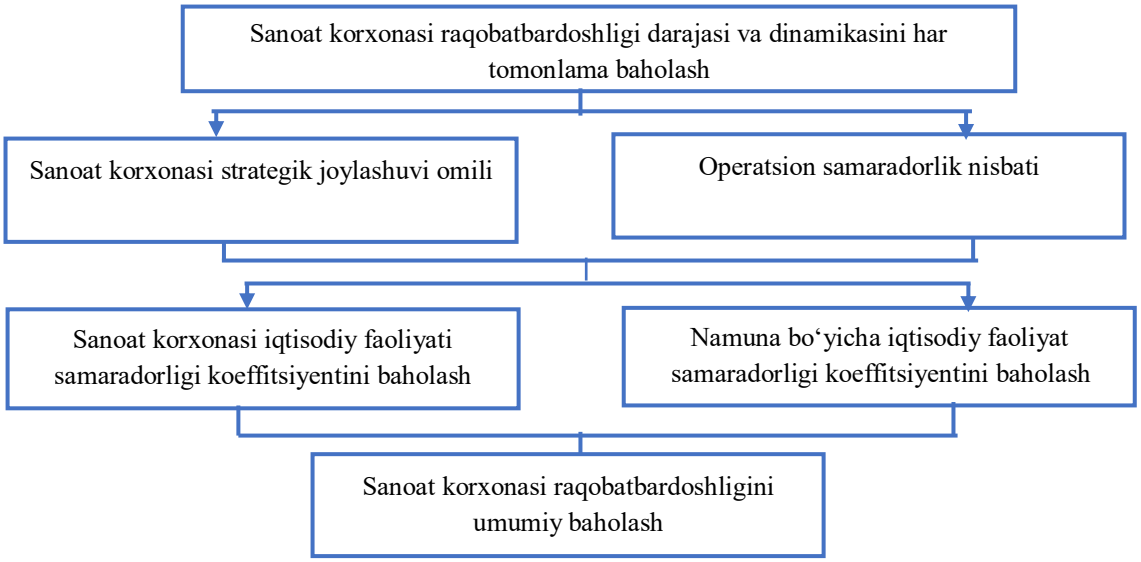

1-rasm. Sanoat korxonalarining raqobatbardoshligini baholashning kompleks metodologiyasi [muallif ishlanmasi]

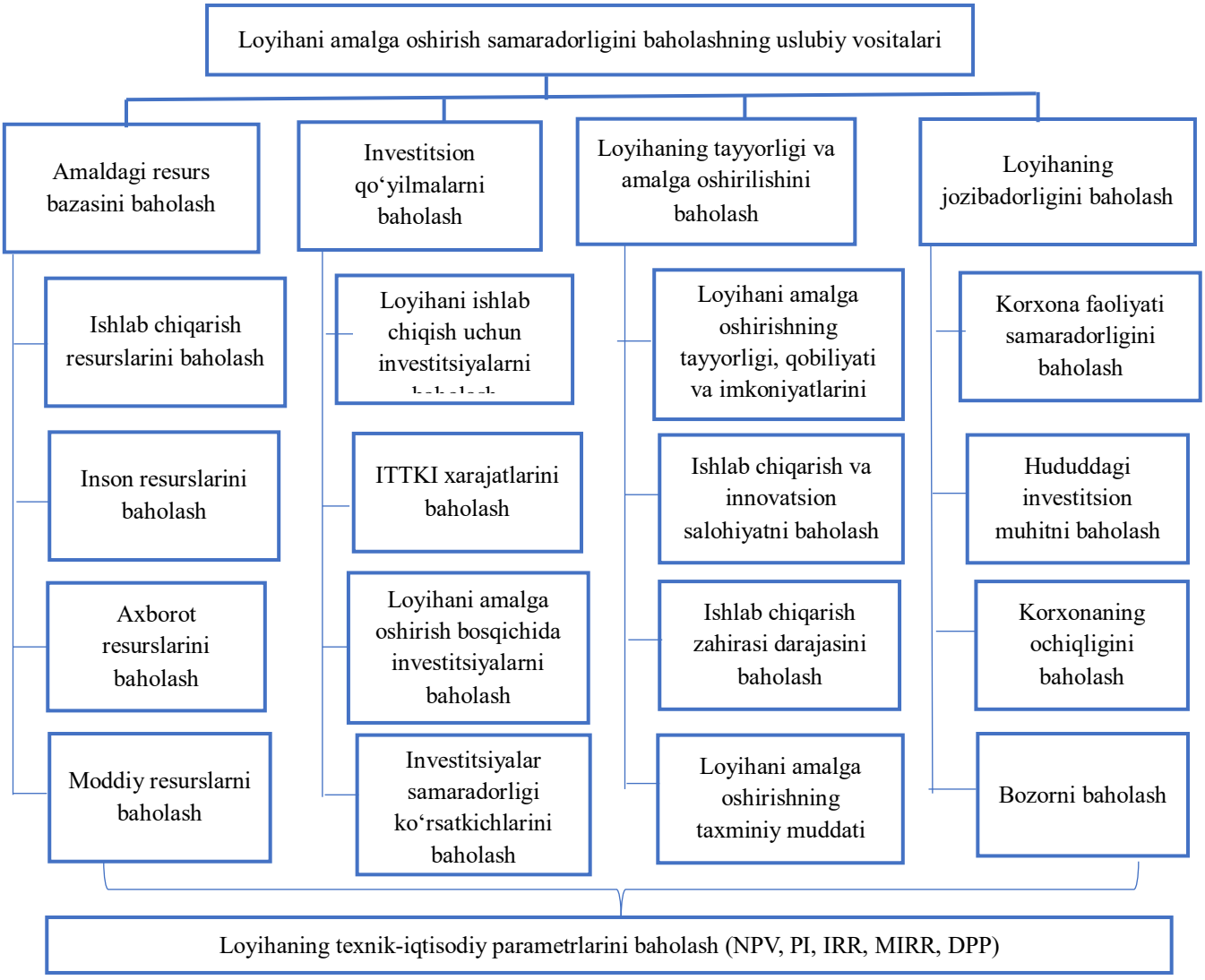

2-rasm. Sanoat korxonalarining biznes loyihalari samaradorligini baholashning uslubiy vositalari [muallif ishlanmasi]

Vositalar to‘plamida baholash ko‘rsatkichlari alohida-alohida ishlab chiqilgan. Baholash metodologiyasining asosiy qismi korxonaning xo‘jalik faoliyatini, uning resurs bazasini tahlil qilishdan iborat.

Keyinchalik, investitsiyalariga bo‘lgan ehtiyoj baholanadi, loyihaning tayyorligi va jozibadorligi baholanadi. Loyihaning texnik-iqtisodiy ko‘rsatkichlarini yakuniy baholash loyiha samaradorligining an’anaviy ko‘rsatkichlari - NPV, IRR, PI, DPP yordamida amalga oshiriladi.

Amalga oshirilayotgan loyihalar samaradorligini baholash vositalarini takomillashtirish bo‘yicha taklif etilayotgan yo‘nalishlar baholash tartib-qoidalari va loyiha samaradorligi ko‘rsatkichlarini birlashtirish, loyihaning daromadlari va xarajatlarini baholash imkonini beradi. Sanoat korxonalari faoliyatini baholash ishlab chiqarish faoliyatida muhim ahamiyatga ega bo‘lib, olingan natijalar asosida asosli qarorlar qabul qilish, korxonalar foydasini oshirish imkonini beradi.

Zamonaviy nazariya va amaliyotda korxona raqobatbardoshligini boshqarishning eng muhim jihati - raqobatbardoshlikni miqdoriy baholash, tahlil qilish, raqobatbardoshlikni prognozlashtirish, marketing va moliyaviy ko‘rsatkichlarni oshirish usullarini tadqiq etish va strategik normalarni shakllantirishdir. Ularni qo‘llash bozor ishtirokchilarining qiyosiy tahlilini o‘tkazishga va boshqaruv qarorlarini qabul qilishga imkon beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Белоусов, В.Л. Анализ конкурентоспособности фирмы / В.Л. Белоусов // Маркетинг в России и за рубежом. – 2001. – № 5 (25).
2. Романова, О.А., Конкурентоспособность предприятия: методы оценки, стратегии повышения / О.А. Романова // Современная конкуренция. 2007. – № 5 . – С. 78–84
3. Фатхутдинов, Р.А. Управление конкурентоспособностью организации: учебное пособие / Р.А. Фатхутдинов. – Москва: Маркет ДС, 2008. – 432 с.
4. Аблаев, А.Р. Выбор метода оценки конкурентоспособности предприятия / А.Р. Аблаев, Р.Р. Аблаев // Вестник СЕВНТУ. – 2012. – № 130.
5. Абакумова, К.Н. Инновационная политика как способ поддержания конкурентоспособности и развития / К.Н. Абакумова// Инновации и инвестиции. – 2017. – № 3. – С. 18–21.
6. Yuldasheva Nilufar Abduvakhidovna. (2022). Classification of innovative strategies of industrial enterprises. International journal of social science & interdisciplinary research ISSN: 2277-3630 Impact Factor: 7.429, 11(06), 239–242. Retrieved from http://www.gejournal.net/index.php/IJSSIR/article/view/699
7. Yuldasheva Nilufar Abduvakhidovna. (2022). Directions for the effective use of innovative strategies in the management of industrial enterprises. Open Access Repository, 8(6), 125–129. https://doi.org/10.17605/OSF.IO/NH86J
8. Юлдашева Н.А. Научно-теоретические аспекты разработки инновационных стратегий в управлении промышленными предприятиями // Бюллетень науки и практики. 2022. №5. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/nauchno-teoreticheskie-aspekty-razrabotki-innovatsionnyh-strategiy-v-upravlenii-promyshlennymi-predpriyatiyami

9. Yuldasheva, N. (2022). Features of the process of forming innovative strategy under conditions of modern realities. Academic research in modern science, 1(9), 310-312.

QURILISH MATERIALLARI BOZORIDA RAQAMLI MARKETING STRATEGIYALARI VA SUN'IY INTELLEKT TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH IMKONIYATLARI

Usubjonov Zaxriddin Vasliddin o'g'li
Namangan muhandislik-texnologiya instituti,
"Menejment va Marketing" kafedrasi – assistenti,PhD

Annotasiya. *Maqolada elektron savdoning rivojlanish va qurilish materiallari bozorini hozirgi xolati tahlil etilgan. Qurilish materiallari bozorida raqamli marketing strategiyalari va sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish imkoniyatlari va ularning ta'siri yoritilgan.*

Kalit so'zlar. *Kontent marketing, SEO, ijtimoiy tarmoq marketing,influencer marketing, video marketing, personalizatsiya, sun'iy intellect.*

So'nggi o'n yilliklarda dunyo sanoat jamiyatidan axborot jamiyatiga o'tishni boshdan kechirmoqda. Agar o'tgan asrda neft va gaz rivojlanishning asosi bo'lgan bo'lsa, bugungi kunda yangi ming yillikda asos iqtisodiy faoliyatning barcha subyektlariga va umuman jamiyat hayotiga ta'sir ko'rsatadigan axborot, axborot resurslari hisoblanadi. Zamonaviy axborot jamiyati bir qator muhim parametrlar bilan ajralib turadi, ular orasida: sayyoramizning istalgan nuqtasida yetkazib beruvchilar va iste'molchilarga kirishni ta'minlaydigan globallashuv, bir-birini tez almashtiradigan texnologik yechimlar, qo'shilgan qiymatni yaratish iste'molchilar farovonligining o'sishi, tanlov imkoniyatining ko'pligi, raqobatning kuchayishi kabilar alohida o'rin tutadi. Bunday xususiyatlar tijorat korxonasi faoliyatiga oid ba'zi an'anaviy qarashlarni sezilarli darajada o'zgartiradi. Axborot texnologiyalaridan keng miqyosda foydalanmasdan XXI asrda biznesda muvaffaqiyat qozonish mumkin emas. Hozirgi kunda axborotni qayta ishlash tezligi va axborot tizimlarining ishonchliligi roli ortib bormoqda. Zamonaviy biznes tizimida elektron tijorat alohida ahamiyatga ega. Turli xil biznes turlarini elektron tijorat bilan qamrab olishning kengayib borishi va uning tobora o'sib borayotgan hajmi zamonaviy tadbirkorlikning eng muhim xususiyatlaridan biriga aylanmoqda. Internet texnologiyalarining imkoniyatlarini o'rganish elektron tijoratga (kengroq ma'noda Internet-biznesga) ilmiy va amaliy qiziqishning ortib borishiga sabab bo'lmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi PF-60-sonli «2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida» gi farmoni bilan tasdiqlangan «Taraqqiyot strategiyasining» 25-maqsadida: Raqamli iqtisodiyotni asosiy «drayver» sohaga aylantirib, uning hajmini kamida 2,5 baravar oshirishga qaratilgan ishlarni olib borish etib belgilangan.

Tahlillar shuni ko'rsatmoqdaki, hozirgi kunda dunyo aholisining 10 foizi xaridlarni internet tarmog'i orqali amalga oshirmoqda va bu raqam kundan kunga o'sib bormoqda.

1-jadval

2017-2022-yillarda O'zbekiston Respublikasi va Namanagan viloyatida Elektron tijorat jami savdo aylanmasi tahlili

mlrd.so'm

№	Hududlar nomi	2017 y	2018 y	2019 y	2020 y	2021 y	2022 y
1	O‘zbekiston Respublikasi	12,1	40,9	275,3	1 002,5	5 978,7	10886,8
2	Namangan viloyati	0,0	0,2	5,2	19,1	32,7	47,3
Jami Elektron savdoda Namangan viloyati ulushi % da		0,0	0,6	1,9	1,9	0,5	0,4

Tahlil qilinayotgan davr oralig‘ida respublikamizda elektron savdo aylanmasi sezilarli darajada o‘sganligini ko‘rsatmoqda. Jumladan Namangan viloyatida 2018-2022 yillarda elektron savdo aylanmasi 47,1 mlrd so‘mga oshgan. Jami elektron savdoda Namangan viloyatining mazkur davr oralig‘ida o‘zgaruvchan bo‘lib 2019-2020 yillarda 1,9 % ni tashkil etgan bo‘lsa, 2021-2022 yillarda bu ko‘rsatkich 0,5 va 0,4 foizni tashkil etdi. Viloyatda elektron savdo aylanmasi o‘sgan bo‘lishiga qaramasdan Respublikada ulushi pasaydi. Elektron savdoning mazkur davrda bunday yuqori darajada o‘sishini internet tarmog‘idan foydalanuvchilar soni orti va elektron savdoning afzalliklari bilan izohlash mumkin.

Namangan viloyati qurilish materiallari bozorini tahlil qilish natijasida viloyatda qurilish materiallari online savdosi yetarli darajada rivojlanmaganligi va qurilish materiallari ishlab chiqaruvchilar, qurilish materiallar sotuvchilar va qurilish tashkilotlari tomonidan ananaviy savdo usulida ulushi yuqoriligi o‘rganildi. Viloyatda ishlab chiqarilayotgan qurilish materiallari raqobatbardoshligini oshirishda, tranzaksiya xarajatlarini kamaytirishda hamda qurilish materiallari ishlab chiqarish, sotish jarayonlarini tezlatirishda, naqt pulsiz hisob kitoblarni rivojlantirishda Namangan viloyati qurilish materiallari ishlab chiqaruvchilari, sotuvchilari va qurilish tashkilotlari, fuqarolarni birlashtirgan qurilish materiallari onlayn savdo platformasini tashkil etish zarur.

Qurilish materiallari bozorini yanada rivojlantirish va raqobatbardoshligini yanada oshirish uchun sohada raqamli marketing stgateyilaridan keng foydalanish va sun’iy intellekt texnologiyalarini keng joriy qilish lozim.

Qurilish materiallari bozorida raqamli marketing strategiyalari samaradorlikni oshirish va keng auditoriyaga erishish uchun muhim rol o‘ynaydi. Quyida bu bozorda qo‘llanilishi mumkin bo‘lgan asosiy strategiyalar keltirilgan:

Kontent marketing.

Ma’lumot beruvchi kontent: Qurilish materiallari bozorida mijozlar odatda mahsulot sifati va xususiyatlariga katta ahamiyat beradi. Shuning uchun, blog postlar, maqolalar va videolar orqali mahsulotlarning afzalliklari va ularni qo‘llash usullari haqida ma’lumot berish mijozlarning ishonchini qozonadi.

O‘quv materiallari: Qurilish usullari, mahsulotlar haqidagi qo‘llanmalar va maslahatlar orqali foydali kontent yaratish nafaqat auditoriyani jalb qiladi, balki brendni o‘z sohasida ekspert sifatida ko‘rsatadi.

SEO (Qidiruv tizimlarida optimizatsiya qilish)

Qurilish materiallari uchun tegishli kalit so‘zlar yordamida veb-saytlarni qidiruv tizimlarida optimallashtirish orqali organik trafikni jalb qilish. Masalan, “sifatli beton”, “muhandislik uchun materiallar”, “eng yaxshi izolyatsiya materiallari” kabi kalit so‘zlardan foydalanish.

Mahalliy SEO orqali qurilish materiallari bo‘yicha yaqin hududlardagi mijozlarni jalb qilish, masalan, “Namangandagi qurilish materiallari yetkazib beruvchisi.

Ijtimoiy tarmoq marketingi

Instagram, Facebook va telegram kabi platformalar orqali mahsulotlar va loyihalar haqida vizual kontent bilan bo‘lishish. Qurilish materiallarini vizual ko‘rinishda ko‘rsatish (masalan, ishlatilgan joylar, qurilish jarayonlari) mijozlarni qiziqtiradi.

Ma’lumotli postlar va tavsiyalar: Ijtimoiy tarmoqlarda materiallarning afzalliklari, foydalanish usullari yoki joriy tendensiyalar haqida tavsiyalar berish.

Email marketing va mijozlar bilan aloqa

Yangi mahsulotlar va maxsus takliflar haqida mijozlarga xabar berish uchun email marketingdan foydalanish. Mijozlar bazasini segmentatsiya qilib, aniq auditoriyaga mo‘ljallangan takliflarni yuborish va ular bilan aloqalarni mustahkamlash.

Qurilish loyihalari va mahsulot yangiliklari haqidagi tahliliy ma’lumotlar va o‘quv materiallari bilan email xabarnomalar jo‘natish.

Influencer marketing

Qurilish sohasidagi taniqli mutaxassislar yoki ta’sir ko‘rsatuvchi shaxslar bilan hamkorlik qilish orqali mahsulotlarni targ‘ib qilish. Masalan, loyihalash yoki qurilish bo‘yicha mutaxassislar tomonidan mahsulot tavsiyasi. Bunday hamkorlik orqali mahsulotlar haqida ma’lumot yetkazish ishonchni oshiradi va brend imidjini yaxshilaydi.

Video marketing

Mahsulotni tanishtiruvchi videolar: Qurilish materiallarining qanday ishlatilishini yoki ularning xususiyatlarini namoyish etuvchi qisqa videolar yaratish.

Case study yoki mijoz hikoyalari: Haqiqiy qurilish loyihalari yoki mijozlar tajribasi asosida videolar yaratish orqali bo‘lajak mijozlarda mahsulotlarga bo‘lgan qiziqishni oshirish.

Online savdo platformalari va marketpleyslar

Qurilish materiallarini marketpleyslar (masalan, UZUM yoki mahalliy platformalar) orqali sotish. Bu, ayniqsa, kichik va o‘rta hajmdagi ishlab chiqaruvchilar uchun yangi mijozlarga erishish imkoniyatini oshiradi.

E-commerce: Veb-sayt orqali online buyurtmalarni qabul qilish va mijozlarga qulay xizmat ko‘rsatishni taklif etish. Bu turli hududlardagi mijozlar uchun qulaydir.

Sun’iy intellekt asosida maqsadli reklama va mijoz tahlili

Reklama kompaniyalarini optimallashtirish: Sun’iy intellekt vositalari yordamida reklamalarni kerakli auditoriyaga yetkazish va samaradorlikni oshirish.

Mijoz tahlili va segmentatsiya: Ma’lumotlar tahlili orqali mijoz ehtiyojlarini o‘rganib, shunga mos takliflar va xizmatlarni taqdim etish.

Brendni rivojlantirish va ishonchni oshirish

Mijozlar bilan o‘zaro aloqani kuchaytirish: Brend imidjini yaxshilash uchun mijozlar bilan o‘zaro aloqa va shaxsiylashtirilgan yondashuv orqali yuqori darajadagi xizmat ko‘rsatish.

Reyting va sharhlar: Qurilish materiallari bozorida ijobiy mijoz sharhlari brendning ishonchliligini ko‘rsatadi va yangi mijozlarni jalb qilishda yordam beradi.

Mamlakatimizda qurilish materiallari bozorini yanada rivojlantirishda raqamli marketing va sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish ko'plab qulayliklar va afzalliklar beradi. Qurilish materiallari bozorini rivojlantirishda raqamli marketing va sun'iy intellekt texnologiyalari katta ahamiyatga ega bo'lib, ularning asosiy jihatlari quyidagilardan iborat.

Raqamli marketing oraqali tadbirkorlik subektlari mijozlarga erishishi.

- Oson aloqani yo'lga qo'yish: Raqamli marketing vositalari, masalan, ijtimoiy tarmoqlar, email marketing va veb-saytlar orqali qurilish materiallari ishlab chiqaruvchi tadbirkorlik subektlari mijozlar bilan oson aloqaga kirishishi mumkin. Bu esa mahsulot va xizmatlar haqida ko'proq ma'lumot olishni, mijozlarning savollariga tez javob berishni va shaxsiy yondashuvni ta'minlaydi.
- Mijozlarga maqsadli reklama yetkazish: Raqamli marketing orqali kerakli auditoriyaga mos reklamalarni yetkazish mumkin, bu esa kompaniyalarning reklama xarajatlarini tejashga va natijani oshirishga yordam beradi. Qurilish materiallari uchun maqsadli reklama qilish bozorni kengaytiradi va yangi mijozlarni oson jalb etadi va ularda korxona haqida ijobiy fikrlar paydo qiladi.

Sun'iy intellekt bilan bozorni tahlil qilish va talabni bashoratlash imkoniyati paydo bo'ladi.

- Qurilish materiallari bozorini chuqur tahlil qilish: Sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish katta hajmdagi ma'lumotlarni o'rganib chiqish va ulardan foydali ma'lumotlar olish imkonini beradi. Bu esa bozor ehtiyojlarini, o'sish tendensiyalarini va mijozlarning afzalliklarini aniqlashda yordam beradi.
- Talabni bashoratlash: Sun'iy intellekt asosidagi tahlillar orqali kelajakdagi talabni aniqlash va mahsulot yetkazib berish jarayonini rejalashtirish osonlashadi. Bu esa ortiqcha ishlab chiqarishni oldini olishga va xarajatlarni kamaytirishga imkon beradi.

Personalizatsiya va mijoz tajribasini yaxshilash

- Mijozlarga shaxsiylashtirilgan takliflar yaratish: sun'iy intellekt yordamida mijozlarning xarid qilish odatlarini tahlil qilish va ularning ehtiyojlariga mos mahsulot va xizmatlarni taklif qilish mumkin. Bu esa tadbirkorlik subyekstlari uchun mijozlar bilan yanada kuchliroq aloqani yo'lga qo'yish imkonini beradi.
- Yuqori darajadagi mijoz tajribasi: Sun'iy intellektli chatbotlar va yordamchilar mijozlarga tez javob qaytarish, ularga maslahat berish va buyurtmalarni tezkor bajarish orqali tajribani yaxshilaydi. Bu esa mijozlarning kompaniyaga ishonchini oshiradi va brendning nufuzini mustahkamlaydi.Mizojlarga hizmat ko'rsatish sifatini oshishiga va ular bilan doimiy aloqalarni ta'minlashga xizmat qiladi.

Marketing strategiyalarini optimallashtirish

- Reklama samaradorligini oshirish: Sun'iy intellekt texnologiyalari reklama kompaniyalarining natijalarini tahlil qilib, eng yaxshi samaraga erishish uchun reklamalarni optimallashtiradi. Bu qurilish materiallari korxonalariga eng samarali strategiyalarni tanlashda yordam beradi.
- Kompaniyalar resurslarini tejamli ishlatish: Sun'iy intellekt marketing faoliyatini avtomatlashtirish va optimallashtirishda yordam beradi, bu esa kompaniyalarga vaqt va mablag'ni tejash imkoniyatini beradi.

Bozorda raqobatbardoshlikni oshirish

- Raqamli marketing va sun’iy intellekt yordamida kompaniyalar raqobatchilardan farq qiluvchi xizmat va mahsulotlarni taklif qilib, bozorda o‘z raqobatbardoshligini oshirishlari mumkin. Bu esa, o‘z navbatida, ularning bozordagi o‘rnini mustahkamlashga yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1.O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi PF-60 sonli «2022-2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida»gi farmoni lex.uz

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023 yil 11 sentabrdagi PF-158 sonli “O‘zbekiston -2030”strategiyasi to‘g‘risidagi farmoni

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi statistika agentligi ma’lumotlari stat.uz

INNOVATSION FAOLLIKNI OSHIRISH ASOSIDA QURILISH MATERIALLARI SANOATI KORXONALARINING IQTISODIY MEXANIZMLARINI TAKOMILLASHTIRISH

[1]G‘ulamov Ilhom Akramovich, [2]Ismailov A.M.
[1]TMC instituti, assisent o‘qituvchi, [2]TDIU i.f.d., professor v.b.

Annotatsiya. *Ushbu maqolada qurilish materiallari sanoati korxonalari innovatsion faolligini oshirish mexanizmlarini takomillashtirish muhokama qilinadi, jumladan, qurilish sanoatining innovatsion rivojlanishi yoritilgan.*

Kalit so‘zlar: *iqtisodiy salohiyat, baholash mezoni, qurilish materiallari sanoati korxonalari, innovatsion faollik, asosiy ko‘rsatkichlar, innovatsion salohiyat, mexanizm,*

Mamlakat rivojlanishining hozirgi sharoitida har bir qurilish materiallari sanoati korxonasi o‘z ishlab chiqarish quvvati darajasini doimiy va maqsadli ravishda oshirishni, ishlab chiqarish ko‘lami va hajmini kengaytirishni, ishlab chiqarish vositalarini o‘z vaqtida va sifatli yangilab turishni, shuningdek, ishlab chiqarishni tashkil etishning to‘g‘riligi va aniqligini talab qiladi. Ushbu omillar qurilish materiallari sanoati korxonasining innovatsion faolligini samarali oshirishda talab qilinadigan raqobatbardoshlik darajasiga erishish imkonini beradi. Mazkur omillarni to‘g‘ri baholash va samarali oshirish uchun barcha asosiy ko‘rsatkichlarini o‘z ichiga olgan murakkab ko‘p darajali tizimni yaratish kerak. Aynan shu maqsadda iqtisodiyotga "korxonaning innovatsion faolligi" kategoriyasini baholash asosida ushbu korxonalarning yanada rivojlanishi va to‘g‘ri ishlashi uchun zarur bo‘lgan hajmdagi resurs va zaxiralarning butun majmuasini baholash asosida ularni boshqarish tizimi yaratiladi.
Qurilish materiallari sanoati korxonasi innovatsion faolligini baholash va oshirish mexanizmidan foydalanishning ifodaviy ko‘rinishi quyida keltirilgan (1-rasm).

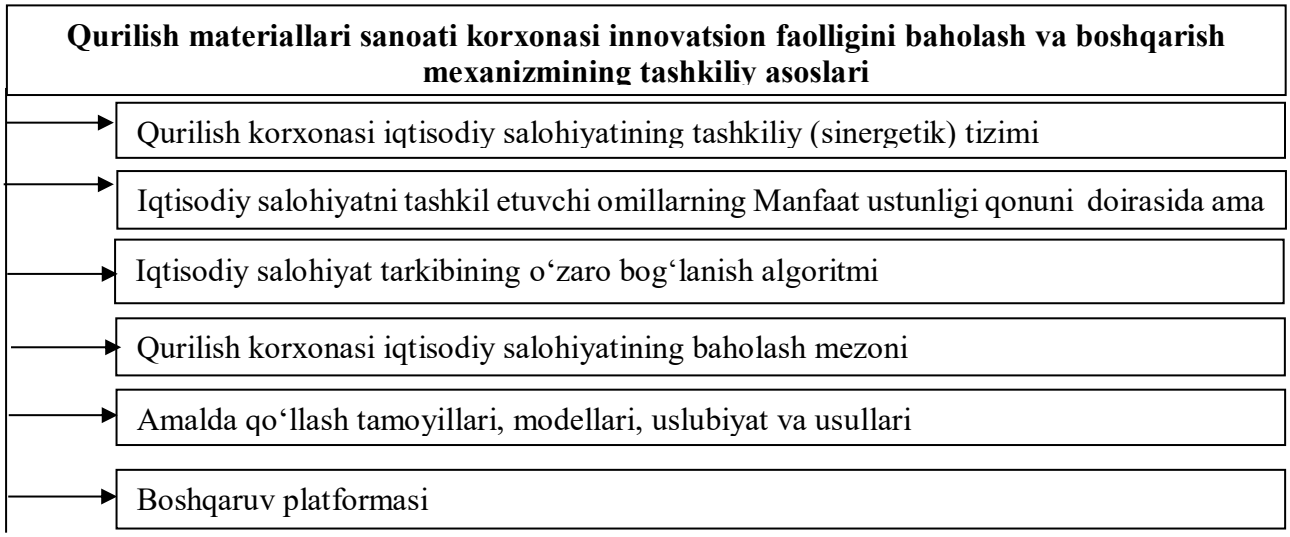

1-rasm. Qurilish materiallari sanoati korxonasi innovatsion faolligini baholash va oshirish mexanizmining konseptual sxemasi[19].

[19] Muallif tomonidan ishlab chiqilgan.

Qurilish materiallari sanoati korxonalarining innovatsion faolligini baholash mexanizmi o‘zining boshqaruv ekstropolyatsion maydonidagi jarayonlarni qay bosqichda (shaxs, korxona, hudud) egallaganligi miqyosidagi manfaatdorlik darajalarini tahlil etib, hamda baholab, rivojlanishning to‘g‘ri yo‘nalishlarini ko‘rsatib beradi.

Innovatsion mexanizm yordamida vujudga keltirilgan boshqaruv platformasining ahamiyati, menejment nazariyasini boshqaruv amaliyotida qo‘llash, ya’ni ulardan aniq ko‘rinishlardagi vaziyatda, foydalana olish qobiliyatini o‘rgatadi. Mexanizm boshqaruvining asosiy vazifasi shaxs, korxona va jamiyat rivojlanishining obektiv qonunlari talablarini hisobga olgan holda va oshirish amaliyotini umumlashtirish asosida iqtisodiyotni samarali oshirish uchun zarur maqsadga yo‘naltirilgan harakatlar tamoyillari bo‘yicha amal qiladi. Shuning uchun boshqaruvni innovatsion va intellektual jihatlariga e’tibor qaratib tashkil etmoqlikni zamonning o‘zi taqozo etmoqda.

Qurilish materiallari sanoati korxonalarining innovatsion faolligini jumladan, boshqaruv faolligini qanchalar to‘g‘ri va adolatli baholanishi, qurilish materiallari sanoati korxonasining ish faoliyatini shunchalar to‘g‘ri va samarali tashkil etish imkonini beradi.

Qurilish materiallari sanoati korxonalarining innovatsion faolligini manfaatdorlik jihatidan baholash eng quyi zvenodan boshlanib, u o‘zidan keyingi pog‘onlarga, hatto boshqaruvning eng yuqori iyerarxiyasiga qadar o‘zgarishsiz sof holatda yetib boradi (3.2-rasm).

Bu bilan vaziyatni to‘g‘ri va adolatli baholash imkoni vujudga keladi hamda haqqoniy qarorlar qabul qilish uchun muhim omil bo‘lib xizmat qiladi. Bu shaffof tizim bo‘lib, undagi har bir tuzilma o‘z ma’lumotlarini o‘zidan keyingi boshqaruv tizimiga uzatadi. Har bir yuqori boshqaruv tuzilmasi teskari aloqa yo‘li bilan o‘zining quyi tashkilotlarining eng mayda yacheykalari, xatto xodimlarining ma’lumotlariga qadar kirib borish imkoniga ega bo‘ladi.

Bunda menejmentning 5 ta funksiyasini, ya’ni:

- rejalashtirish
- tashkil etish
- muvofiqlashtirish
- nazorat qilish
- rag‘batllantirish

haqiqatga eng yaqin darajadagi to‘g‘ri tanlovi shakllantiriladi. Bundan tashqari qurilish materiallari sanoati korxonasi innovatsion faolligini integral baholash transporent elektron boshqaruv tizimini tashkil etish orqali barcha qurilish materiallari sanoati korxonalarining umumiy innovatsion faollik indekslarini shakllantirish, ularning reytingini e’lon qilish va boshqa turli ko‘rsatkichlar orqali ular raqobatbardoshligini oshirish imkoniyati paydo bo‘ladi.

Amalga oshirilgan tadqiqotlarning eng muhim jihati – qurilish materiallari sanoati korxonalari innovatsion faolligini to‘g‘ri va adolatli baholash imkoniyati yaratiladi. Bu bilan innovatsion faollik tarkibiy qismlaridan samarali foydalanish, joy-joyiga qo‘yish, malakasini oshirish, rag‘batlantirish tizimini takomillashtirish muvaffaqqiyatlarga erishishning muhim omili sifatida xizmat qilishi asoslangan.

Qurilish materiallari sanoati korxonasi faoliyatining kundalik amaliyotida nazorat mexanizmi, bu har safar boshqaruv qarori qabul qilinganda, boshqaruv mexanizmining barcha oldindan tanlangan tarkibiy elementlarini muvofiqlashtirish orqali shakllantiriladi. Haqiqiy

boshqaruv mexanizmi har doim o‘ziga xosdir, chunki u aniq maqsadga erishishga qaratilgan bo‘lib, bu aniq vositalar, resurslar yoki mavjud faollikdan foydalanish orqali amalga oshiriladi.

Boshqaruv mexanizmining barcha elementlari o‘zaro bog‘liq bo‘lib, korxonalarning rivojlanish bosqichiga va atrof-muhit sharoitlariga qarab o‘zgarishi mumkin. Korxonani boshqarish mexanizmlarining umumiy tuzilmasida mehnat faolligini oshirish jarayoni alohida o‘rin tutadi, bu esa xodimlarning kasbiy mahorati darajasining o‘sishini, uning innovatsion faoliyatini faollashtirishni ta’minlaydi va natijada korxonaning innovatsion faolligi oshishiga olib keladi.

Korxonani boshqarish tizimi ishlab chiqarish jarayoni va boshqaruv qismlarini o‘z ichiga oladi. Boshqarish tizimi doirasida nazorat subekti va obekti alohida ajratiladi va ular o‘rtasida teskari aloqa yuzaga keladi. Boshqaruv subektining boshqaruv obektiga ta’siri murakkab boshqaruv mexanizmlarini qo‘llash orqali, jumladan rejalashtirish, kengashish, vaziyatni baholash, tavakkalchilik, tashkil etish, muvofiqlashtirish, nazorat qilish, tartibga solish hamda rag‘batlantirish kabi mexanizmlarni qo‘llash orqali amalga oshiriladi.

Boshqaruv jarayonida korxona kutilayotgan faoliyat natijalarini belgilaydi, so‘ngra kutilgan va haqiqiy natijalar o‘rtasida taqqoslash amalga oshiriladi. Agar haqiqiy ko‘rsatkichlar bo‘yicha ma’lumotlar asosida hisoblangan iqtisodiy ko‘rsatkichlar korxonaga mos kelmasa, u holda korxonaning yanada samarali ishlashi uchun innovatsion muhitni yaratadigan korxonaning zaif bo‘g‘inlarini aniqlashi kerak bo‘ladi.

Har bir hududda yirik qurilish materiallari sanoati korxonalari doirasida qurilish materiallarini ishlab chiqarishdan qurilish obektlarini loyihalashtirish va tayyor ko‘p qavatli uy-joylar qurishgacha bo‘lgan qo‘shilgan qiymat zanjirini yaratuvchi uy-joy qurilishi klasterlarini tashkil etish lozim bo‘lib va shu bilan birga ushbu klasterlar o‘z ichiga ishchi va xodimlar xavfsizligini sug‘urtalash tizimini ham qamrab olishi talab etadi. O‘z navbatida qo‘shilgan qiymat zanjiri deganda mahsulotni ishlab chiqarilgan paytdan boshlab yakuniy iste'molchigacha bo‘lgan ishlab chiqarishning barcha bosqichlarida, shu jumladan ishlab chiqish va loyihalash jarayonlari, xom ashyo etkazib berishni ta'minlash, maxsulot marketingi va sotuvni tashkil etish shuningdek sotishdan keyingi xizmat ko‘rsatish nazarda tutilsa, bunda barcha jarayonlarda yaratilgan qiymat qo‘shilib ortib boraveradi. Mahsulot ushbu zanjirdagi barcha jarayonlardan ma'lum tartibda shakllanadi va har bir jarayon davomida qo‘shimcha qiymat yaratiladi. Bundan tashqari, butun zanjirdan davomida, mahsulot barcha jarayonlar qiymatlari yig‘indisidan kattaroq qiymatlarga ega bo‘ladi.

Qiymat zanjiri tahlili har bir jarayon mahsulotga qancha qiymat qo‘shishini baholaydi.

Ushbu model kompaniya jihozlar, pul odamlari va boshqaruvning tasodifiy kombinatsiyasi emas degan fikrdan kelib chiqqan. Agar ushbu komponentlar bir tizimda tashkil etilsa va to‘g‘ri foydalanilsa, iste'molchilar to‘lashga tayyor bo‘lgan mahsulotni ishlab chiqarish mumkin bo‘ladi. Muayyan jarayonlarni bajarish va ularning boshqa jarayonlar bilan o‘zaro ta'sirini boshqarish qobiliyati raqobatdosh ustunlikni yaratadi.

Qo‘shilgan qiymat zanjirida ikki turdagi jarayonlar mavjud:

1. Asosiy faoliyat.

2. Yordamchi faoliyat.

Asosiy faoliyat mahsulot yoki xizmatni yaratish yoki etkazib berish bilan bevosita bog‘liq bo‘lib, bunda beshta jarayonni o‘z ichiga oladi:

1. Kiruvchi logistika - tayyor mahsulot ishlab chiqarish uchun zarur bo‘lgan materiallarni qabul qilish va saqlash.

2. Operatsiyalar - yakuniy mahsulotni yaratishga qaratilgan qayta ishlash, yig‘ish, qadoqlash va boshqa harakatlar.

3. Chiqish logistikasi - tayyor mahsulotni saqlash, buyurtmani bajarish, etkazib berish - yakuniy iste'molchiga etkazib berish bilan bog‘liq barcha jarayonlar.

4. Marketing va sotish - iste'molchilarni xarid qilishga undash bilan bog‘liq faoliyat, reklama, reklama tadbirlari, sotish, narxlash.

5. Xizmat ko‘rsatish - tayyor mahsulotga qiymat qo‘shadigan jarayonlar, jumladan, ta'mirlash, o‘rnatish, o‘qitish, mijozlarni qo‘llab-quvvatlash va boshqalar.

Yordamchi faoliyat asosiy jarayonlar samaradorligini oshirishga yordam beruvchi jarayonlar to‘plami bo‘lib, ushbu turkumga quyidagilar kiradi:

- Ta'minot - xom ashyo, xizmatlar, ehtiyot qismlar, uskunalar va hatto butun zavodlarni sotib olish.

- Texnologiyani ishlab chiqish - tadqiqot va ishlanmalar, jarayonlarni avtomatlashtirish, takomillashtirilgan axborot tizimlari arxitekturasini yaratish va boshqalar.

- Inson resurslarini boshqarish - xodimlarni yollash, o‘qitish, kompensatsiya qilish va ushlab turish bilan bog‘liq faoliyat.

- Firma infratuzilmasi - boshqaruv, umumiy boshqaruv, strategik va operatsion rejalashtirish, sifat menejmenti, buxgalteriya hisobi, huquqiy jarayonlar va boshqalar[20]. Bundan tashqari qurilish sohasining keng miqyosda rivojlanishi ushbu tarmoq ma’lumotlarining ochiq va shaffof bo‘lishini talab etadi.

Qurilish materiallari sanoati korxonasining innovatsion faolligini o‘rganish bosqichlarining ravshanligi va aniqligiga qaramay, uni boshqarish bilan bog‘liq bir qator muammolar mavjud:

- Muayyan omillar guruhi bo‘yicha innovatsion faolligini baholash yondashuvini tanlashning murakkabligi.

- Korxonaning faollik darajasini baholash mumkin bo‘lgan meyoriy qiymatlarning yo‘qligi.

- O‘zbekiston statistikasida qurilish materiallari sanoati korxonalari faollik darajalari to‘g‘risidagi ma’lumotlarning kamligi yoki umuman yo‘qligi. -

- Korxonalar innovatsion faolligini rivojlantirishning keyingi yo‘llarini aniqlash uchun hech qanday asoslarning mavjud emasligi.

Shunga muvofiq, qurilish materiallari sanoati korxonalarining boshqaruv darajasini oshirish va ishlab chiqarish-innovatsion faolligini rivojlantirishga yordam beradigan asosiy yo‘nalishlarni ishlab chiqish zarur bo‘lib, ular quyidagicha bo‘linishi mumkin:

- Statistika va soliq organlari tomonidan taqdim etiladigan qurilish tarmog‘i korxonalari xususiyatlarini hisobga olgan holda qurilish materiallari sanoati korxonalari innovatsion faolligi ko‘rsatkichlarining asosiy qiymatlarini o‘z ichiga olgan maxsus ma’lumotlar bazasini yaratish.

[20]https://abc-of.by/14-Цепочка-добавленной-стоимости/

- Qurilish materiallari sanoati korxonalari innovatsion faolligini boshqarishning maqsadli qiymatlarini aniqlash, ushbu amaliyot natijasida kelajakda ochiladigan strategik imkoniyatlarni ko‘rsatib berish.
- Ilg‘or xorijiy tajriba hamda tadqiqotlar asosida innovatsion faollik boshqaruvi va uning asosiy ko‘rsatkichlarini hisoblash bo‘yicha yagona yondashuvni ishlab chiqish.

Qurilish materiallari sanoati korxonalari innovatsion faolligini oshirish muammosini hal qilish moliyaviy, ishlab chiqarish, mehnat, innovatsion-investitsion, boshqaruv hamda ehtimoliy faolliklarni tashkil etish, muvofiqlashtirish, rag‘batlantirish, monitoring, nazorat qilish va baholash kabi boshqaruv funksiyalaridan foydalanish bilan bog‘liq jarayonni o‘z ichiga oladi.

Korxonalarning innovatsion faolligini oshirishning eng muhim bosqichlaridan biri, bu – uning holatini tahlil qilish va baholashdir. Buning uchun iqtisodiy faoliyatning asosiy yo‘nalishlari bo‘yicha maqsadli ko‘rsatkichlarni aniqlash zarur bo‘ladi.

Bizningcha, qurilish materiallari sanoati korxonalari innovatsion faolligini oshirish funksiyalari sifatida rejalashtirish, kengashish va qaror qabul qilish, tashkil etish, muvofiqlashtirish, tavakkal qilish, motivatsiya ya’ni, rag‘batlantirish, nazorat qilish, tartibga solish, baholash funksiyalarini keltirishimiz mumkin. Shundan kelib chiqqan holda qurilish materiallari sanoati korxonalari innovatsion faolligini, jumladan moliyaviy, ishlab chiqarish, mehnat, innovatsion-investitsion, boshqaruv hamda ehtimoliy faolliklarini oshirish funksiyalaridan to‘g‘ri foydalanish talab etiladi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Ismailov A. Qurilish korxonalari iqtisodiy salohiyatini boshqarishda iqtisodiy manfaatlarning shakllanishi. iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar, 2022. 10 (3), https://iqtisodiyot.tsue.uz/journal/index.php/iit/article/view/10/10.

2. Головнина Л.А., Жигунова О.А., Семенова С.В. Теоретические аспекты прогнозирования вероятности банкротства и учет, связанный с процедурами банкротства на предприятиях: монография. – М.: Нефть и газ, 2008.

3. Гунина И.А. Теоретико-методологические основы формирования концепции развития экономического потенциала предприятия // Машиностроитель. – 2004. - № 10.

4. Жигунова О.А. Теория и методология анализа и прогнозирования экономического потенциала предприятия: монография. – М.: ИД «Финансы и Кредит», 2010.

5. Гвозденко А. Н. Использование методики многофакторного SWOT-анализа для разработки стратегических направлений деятельности / А Н Гвозденко // Маркетинг и маркетинговые исследования 2006 - № 4.

6. Хакен Г. Основные понятия синергетики//Синергетическая парадигма. – М .:2000.

Суворова Л.А. Синергетический эффект кластеризации отрасли: анализ, оценка, прогноз: монография. – Киров: ВятГУ, 2015.

КИЧИК ВА ЎРТА БИЗНЕС КОРХОНАЛАРИ АУДИТНИ ЎТКАЗИШ ХУСУСИЯТЛАРИ ВА АУДИТ РИСКИГА ТАЬСИР ҚИЛУВЧИ ОМИЛЛАР

Муйдинов Эркин Джамалдинович
Тошкент давлат иқтисодиёт университети докторанти, и.ф.н, доцент

Аннотация. *Мазкур мақолада кичик ва ўрта бизнес корхоналари хорижий давлатларда ва Ўзбекистон республикасида бухгалтерия ҳисоби ва молиявий ҳисоботнинг обьекти сифатида кўриб чиқилади, уларнинг хозирги кундаги ҳолати ва ривожланиш йўналишлари баён қилинади.*

Таянч сўзлар: *Кичик ва ўрта бизнес, таснифлаш меьзонлари, тадбиркорлик субьекти, соддалаштирилган бухгалтерия ҳисоби, ҳисобварақлар режаси, ҳисоб сиёсати, аудит риски.*

Кириш

Аудитнинг ривожланиши аудит фаолиятини бирлаштириш заруриятини келтириб чиқарди. Натижада, аввал миллий доирада, кейин эса халқаро миқёсда аудит стандартлари ишлаб чиқила бошланди. Шунингдек, 1005-сонли “Кичик корхоналар аудитининг хусусиятлари” мавжуд бўлиб, унда кичик корхоналарнинг асосий хусусиятлари, АХСни қўллаш бўйича кўрсатмалар, аудитор кичик корхоналарга бухгалтерия хизматларини кўрсатадиган ҳолларда аудит ўтказиш бўйича тавсиялар муҳокама қилинади.

Бугунги кунда аудит кичик ва ўрта бизнес фаолиятини бошқариш усулининг ажралмас қисмидир. Ушбу турдаги бизнес ташкилотларида амалга оширил-ган операциялар аудитини ўтказиш уларнинг бухгалтерия тизимидаги камчиликларни бартараф этишга ва тўғри бошқарув қарорларини қабул қилишга ёрдам беради. Шу муносабат билан кичик бизнес субъектларининг аудитини ривожлантириш Ўзбекистон Республикаси иқтисодий ривожлани-шининг истиқболли йўналиши ҳисобланади.

Тадқиқод усуллари

Мақолани ёзиш жараёнида илмий тадқиқоднинг кузатиш, умумлаштириш, тизимлаштириш, тўпланган маьлумотларни қиёслаш ва таҳлил усулларидан фойдаланиш орқали ўрганилаётган масалага муаллиф томонидан муносабат билдирилди.

Тадқиқод натижалари ва уларнинг муҳокамаси

“Аудиторлик фаолияти тўғрисида”ги Ўзбекистон республикаси қонунига кўра кичик ва ўрта бизнес корхоналари ҳисобот йили якунларига кўра қуйидаги шартлардан бир вақтнинг ўзида иккитасига жавоб берса мажбурий аудиторлик текширувидан ўтказиладилар: активларининг баланс қиймати базавий ҳисоблаш миқдорининг юз минг баравари миқдоридан ортиқ, маҳсулотларни (ишларни, хизматларни) сотишдан олинган тушуми базавий ҳисоблаш миқдорининг икки юз минг баравари миқдоридан ортиқ, ходимларининг ўртача йиллик сони юз нафардан ортиқ бўлса (1). Агар КЎК

фаолияти юқоридаги талабларга мос тушмаса мажбурий аудиторлик текширувига тортилмайди.

Шундай экан, унда КЎК га аудит нима учун керак деган савол юзага келади.

Авваламбор аудиторлик ташкилотлари КЎК учун қуйидаги хизматлар-ни кўрсатиб келмоқда:

■ бухгалтерия ҳисобини тиклаш, йўлга қўйиш, юритиш;

■ бухгалтерия ҳисобини компьютер дастурларига ўтказиш ва бу борада сервис ҳизмати кўрсатиш;

■ хужжатлар айланиши тартибини ишлаб чиқиш;

■ ҳисоб сиёсатини ишлаб чиқишда амалий ёрдам кўрсатиш;

■ солиқ тизимини танлаш бўйича кўрсатмалар бериш;

■ бизнес режа ёки инвестиция лойихаларини ишлаб чиқишда амалий ёрдам кўрсатиш;

■ ёлланма ходимлар иши сифатини баҳолашда кўмаклашиш

■ корхона молиявий ҳолати ва уни инқирозга учраш хавфи таҳлилини амалга ошириш вхк

Кейин аудиторлик ташкилоти КЎК га хамкорларни жалб қилиш, ташқи бозорларга чиқиш, тендерларда иштирок этиш, йирик компаниялар билан иқтисодий алоқаларга киришиш борасида ва мулк эгаларини бошқа эҳтиёжларига қараб хизматлар кўрсатади

Кичик ва ўрта бизнес корхоналари фаолиятини аудиторлик текшируви-дан ўтказиш Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 19 сентябрдаги «Ўзбекистон Республикасида аудиторлик фаолиятини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПҚ-3946-сон қарорининг 5-банди “б” кичик бандига қўра 2020 йилнинг 01 январидан аудиторлик ташкилотлари аудиторлик фаолиятини фақат Халқаро бухгалтерлар федерацияси томонидан тасдиқланган аудиторлик фаолияти соҳасидаги ваколатли давлат органининг расмий веб-сайтида жойлаштирилган халқаро аудит стандартлари асосида амалга оширилади. Яьни Ўзбекистон Республикасида КЎБ корхоналарини аудиторлик текширувидан ўтказиш бўйича махсус стандартлар мавжуд эмас.

Халқаро амалиётда “Кичик корхоналар аудитининг хусусиятлари” деб номланган 1005-сонли Халқаро аудит амалиёти (ПМАП) махсус Низоми мавжуд. Унда кичик бизнеснинг хусусиятлари ва уларнинг халқаро аудит стандартларини қўллашга қанчалик таъсир этиши батафсил ёритилган.

Низом қуйидагиларни ўз ичига олади:

• “кичик корхона” тоифаси аниқланадиган асосий мезонлар;

• халқаро стандартларни қўллаш бўйича услубий кўрсатмалар;

• аудитор корхонага бухгалтерия хизматларини кўрсатган ҳолларда аудит ўтказиш бўйича тавсиялар (2).

Кичик корхоналар учун махсус ХАС мавжуд бўлмаган тақдирда, бундай ташкилотларни текширишнинг ўзига хос хусусиятларини халқаро стандарт-ларнинг алоҳида бўлимларида топиш мумкин. Масалан:

■ АХС 220, «Молиявий ҳисоботлар аудити сифатини назорат қилиш»

■ АХС 230, «Аудитни ҳужжатлаштириш»

■ АХС 240, «Молиявий ҳисоботлар аудитидаги фирибгарликка нисбатан аудитор мажбуриятлари»

■ АХС 300, «Молиявий ҳисоботлар аудитини режалаштириш»

■ АХС 315, «Муҳим бузиб кўрсатишлар рискларини тадбиркорлик субъект ва унинг муҳитини билиш асосида аниқлаш ва баҳолаш »

■ АХС 330, «Баҳоланган рискларга жавобан аудиторнинг ҳаракатлари»

■ АХС 500, «Аудиторлик далиллари»

■ АХС 700, «Молиявий ҳисоботлар тўғрисида фикр ҳосил қилиш ва ҳисобот (хулоса) бериш»

■ АХС 705, «Мустақил аудитор ҳисоботи (хулосаси)да фикрни модификациялаш»

Кичик бизнес субъектларининг аудитини ўтказишда аудитор ички аудит стандартларини тўлиқ қўллаши керак.

Ички аудит стандартларининг мақсадлари қуйидагилардан иборат:

а) кичик бизнес субъектларининг бухгалтерия ҳисоби ва ички назорат тизимларининг бундай субъектларнинг аудитига таъсир этувчи хусусиятла-рининг тавсифи;

б) кичик корхоналар аудитини режалаштиришда бажарилиши керак бўлган талабларни шакллантириш;

в) кичик тадбиркорлик субъектларини текширишда аудиторлик далилларини олиш тартибининг ўзига хос хусусиятлари кўрсатилган.

Қуйида аудиторлик ташкилотини кичик ва ўрта бизнес корхоналарига АХСни қўллаган ҳолда хизмат кўрсатишга тайёргарлик кўриш ва аудиторлик текширувини ўтказиш босқичларини келтирамиз:

■ **Тайёрлов босқичи**

- мижоз бизнеси тармоғига оид меъёрий хужжатларни йиғиш;
- мижоз компания бизнеси хусусиятлари билан танишиш;
- аудиторлик ташкилотини хизмат кўрсатилиши кутилаётган компания-га нисбатан мустақиллигини тасдиқлаш юзасидан тест ўтказиш;
- мижоз билан келишув-хатини имзолаш;
- мижоз билан унга аудиторлик хизмати кўрсатиш бўйича шартнома тузиш.
- аудит хизмати кўрсатиш гурухини шакллантириш ва гурух рахбарини тайинлаш;
- аудит хизмати кўрсатиш гурухи аьзоларини мижоз компанияга нисбатан мустақиллигини тасдиқлаш юзасидан тест ўтказиш ;
- аудиторлик ташкилотидан ўтказилиши кутилаётган аудиторлик текширувида сифат назоратини амалга оширувчи масьул ходимни тайинлаш.

■ **Режалаштириш босқичи**

- аудит стратегиясини ишлаб чиқиш;
- аудит режаси ва дастурини ишлаб чиқиш;
- муҳимлик даражасининг дастлабки чегарасини аниқлаш;
- аудит рискини аниқлаш ва унинг даражасини баҳолаш;
- аудиторлик далилларини йиғиш усулларини белгилаш;
- танлама кузатиш усулидан фойдаланиш имкониятини аниқлаш;
- аудит жараёнига экспертни жалб қилиш заруратини аниқлаш;
- мижоз компания рахбариятига аудит жараёнини бошланиш санаси ва улар томонидан тайёрлаб турилиши лозим бўлган хужжатлар қайд этилган ахборотнома юбориш.

■ **Аудитни ўтказиш босқичи**

- компания фаолиятини узлуксиз давом этишини баҳолаш юзасидан таҳлил ўтказиш;
- ҳисоб сиёсатининг мақсадга мувофиқлигини ўрганиб чиқиш;
- ички назорат тизимининг самарадорлигини баҳолаш;
- биринчи бор ўтказилаётган аудит текшируви холатида текширувга тортилган молиявий ҳисоботдаги дастлабки қолдиқлар учун томонлар жавобгарлигини аниқлаш;
- ҳисобот даврида боғлиқ томонлар билан амалга оширилган хўжалик муамалалари тўғрисида компания масъул ходимларидан маьлумот олиш ва уларни таҳлил қилиш;
- аудит ўтказиш дастурининг барча йўналишлари бўйича етарли далилларни йиғиш;
- молиявий ҳисобот кўрсаткичларини бузиб кўрсатилишига олиб келувчи моддий хатолар ва қоидабузарликларни аниқлаш;
- аниқланган моддий ҳатолар ва қоидабузарлик ҳолатларига аниқлик киритиш мақсадида эксперт хизматидан ва аввалги аудиторнинг ишчи хужжатларидан хизматидан фойдаланиш;
- муҳимлик ва аудит рискининг режа ва дастурда акс эттирилган дастлабки даражасига тузатиш киритиш заруратини кўриб чиқиш;
- ишчи хужжатларни расмийлаштиришни якунлаш.

■ **Аудитни якунлаш босқичи**

- йиғилган далиллар асосида аудиторлик текширувидан ўтказилган молиявий ҳисоботнинг тўғри тузилганлигига дастлабки баҳо бериш;
- молиявий ҳисоботдаги аниқланган бузиб кўрсатишларга муносабат билдириш;
- ҳисобот санасидан кейин содир бўлган воқеаларни аниқлаш ва уларни молиявий ҳисоботнинг ҳаққонийлигига таьсирини баҳолаш;
- текширилаётган объект раҳбариятига аудит жараёнида молиявий ҳисоботда аниқланган бузиб кўрсатишлар тўғрисида ёзма маълумот тайёрлаш ва уни тақдим этиш;
- аудитор томонидан тақдим қилинган ёзма маьлумотларга компания раҳбариятидан баёнотлар ва тушунтиришлар олиш.
- мавжуд далиллар асосида молиявий ҳисоботнинг ҳаққонийлиги юзасидан якуний хулосага келиш;
- аудитор хулосасини тайёрлаш.

Кичик хўжалик субъектларининг аудитини ўтказишни режалаштириш ва бевосита амалга ошириш жараёнида аудитор қуйидаги мумкин бўлган риск омилларига алоҳида эътибор бериши керак бўлади (1-чизма).

Кичик тадбиркорлик субъектларининг аудитини ўтказишда, худди бошқа субъектларда бўлгани каби, аудитор бу жараёнга маълум даражада профессионал скептицизм билан ёндашади.

Кўп ҳолларда кичик бизнес субъектларининг эгалари - раҳбарлари ўз мажбуриятлари ва аудиторнинг масъулиятини тўлиқ тушунмайдилар. Хусусан, мулкдор-менежерлар молиявий ҳисоботни тайёрлаш учун масъул эканлигига рози бўлмаслиги мумкин, айниқса

молиявий ҳисоботни тайёрлаш учинчи шахс томонидан аутсорсинг шартномаси бўйича амалга оширилган бўлса.

1-чизма

Кичик ва ўрта бизнес корхоналари фаолиятини аудитдан ўтказишда ҳисобга олиниши лозим бўлган рисклар

Манба: Чизма муаллиф томонидан Андижон вилоятида фаолият кўрсатаётган 50 та кичик ва ўрта бизнес корхоналаридаги ҳолат таҳлили асосида ишлаб чиқилган.

Агар мулкдор корхона фаолиятига таъсир этса, у ички назорат тизими ва бухгалтерия тизимига ҳам фойдали, ҳам салбий таъсир кўрсатиши мумкин.

Бир томондан, жараённи бошқарадиган менежер ташкилотнинг бухгалтерия ҳисоби ишончли ва шаффоф бўлишини таъминлашга ёрдам беради. Бошқа томондан, менежернинг таъсири бухгалтерия ҳисоби ҳисоботидаги бузилишларга олиб келиши мумкин. Аудиторлик текшируви пайтида, агар бунинг аксини тасдиқловчи аниқ далиллар бўлмаса, аудитор ички назоратнинг паст баҳосига таяниши яхшироқдир.

Кичик ва ўрта бизнес корхоналарида раҳбарият билан аудитор ўртасида кўп ҳолатларда ҳисобот йилида компанияда ўзаро алоқадор томонлар билан амалга оширилган алоқаларни очиб бериш масаласи юзасидан тортишувлар юзага келади. “Боғлиқ томонлар” деб номланган 550-сонли аудитнинг халқаро стандартига кўра модомики боғлиқ томонлар билан хўжалик муомалалари кўпинча бир шахс томонидан бошқариладиган корхоналарда амалга оширилар экан, алоқадор шахслар билан тузилган битимларни текширишга алоҳида эътибор қаратиш ва моҳиятан аудиторлик тартиб-тамойилларидан фойдаланиш зарур бўлади.

Баъзида аудитор корхона фаолиятидаги камчиликлар, аудит ўтказишда юзага келган чекловлар туфайли молиявий ҳисоботлар бўйича фикрни шакллантириш учун далилларни ололмаслиги мумкин. Бундай шароитда омилларни моддийлик даражасидан келиб чиқиб, “Аудитор хулосасида модификация қилинган фикр” номли 705-сонли халқаро аудит стандартига мувофиқ аудитор шартли равишда ижобий фикр билдиришга, салбий фикр билдиришга, ёки аудитни давом эттиришдан воз кечишга, фикр билдиришни рад этишга ҳақли.

Хулоса

Хулоса қилиб шуни айтиш лозимки, аудитор кичик ва ўрта бизнес корхоналарига сифатли хизмат кўрсатишни таъминлаш учун уларнинг хусусиятларини ҳамда аудит рискига таъсир қилувчи омилларни ҳисобга олиши лозим.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

1. “Аудиторлик фаолияти тўғрисида” Ўзбекистон республикаси қонуни.
Тошкент ш., 2021 йил 25 февраль,ЎРҚ-677-сон
2. “Кичик корхоналар аудитининг хусусиятлари” деб номланган 1005-сонли Халқаро аудит амалиёти (ПМАП) махсус Низоми. https://online.zakon.kz/
Document/?doc_id=30206893

МИНТАҚА ИҚТИСОДИЙ ТИЗИМИНИНГ НОАНИҚЛИК ШАРОИТЛАРГА МОСЛАШУВИ МУАММОСИ

Ниязимбетов М.Қ.
ЎзРФА Қорақалпоғистон бўлими Қорақалпоқ табиий фанлар илмий тадқиқот институти

Бугун инсоният мураккаблик, ноаниқликлар ҳукимрон даврда яшамоқда. Ноаниқликлар ҳар қандай тизимга номаълумликларни, башорат этиш мумкин эмасликларни олиб келади. Мамлакатнинг иқтисодий тизими қанчалик ноаниқликларга мослашувчан?, Мослашувчанлик нима учун зарур? Мослашувчан иқтисодий тизим модели нима учун керак? Ва шунга ухшаш саволларга жавоб беришни тақоза этади. Мазкур мақолада иқтисодий тизимнинг ноаниқликларга мослашувининг назарий жиҳатлари таҳлил этилади.

Биз биламизки ноаниқлик мураккабликнинг асосий хусусиятларидан бири.

Масалан, муаллифлар ноаниқликнинг иккита моделини ажратади: 1) ноаниқлик - аниқ эмаслик сифатида: 2) ноаниқлик – бохабарлик сифатида. Биринчи моделда ноаниқлик эҳтимолий меъёрнинг номаълумлиги назарда тутилса, иккинчи моделда эса ҳодисаларнинг бутун фазоси номаълумлиги сифатида олиб қаралади [1, 83-103].

Адабиётларда ноаниқликнинг эпистимологик ноаниқлик ва онтологик ноаниқлик турлари ажратиб кўрсатилади. Эпистимологик ноаниқлик Кейнс, Мизес, Найт фикларича, “бизнинг билимларимизнинг чегаранганлиги”, “танлаш эркинлигининг мавжудлиги шарти”дир, ноаниқлик – келажак ҳақидаги билимсизлик ҳисобланиб, бу ўз навбатида кишиларнинг ҳаракат хоҳиш-истаги, таваккалчиликка бориши, янгиликни очишга интилиши сингари фактлар билан боғланади [2, 63]

Демак, хулоса чиқариш мумкинки, эпистимологик ноаниқлик тизим ҳақида ахборотнинг нотўлиқлиги билан боғлиқ. Сабаби, “тизим қанчалик мураккаб бўлса, у шунчалик кўп ахборот миқдорига эга бўлади”[3, 103]. Яъни, ахборотга бойдир. Тизим ҳақида ахборотлар миқдори қанчалик аниқланса, ноаниқликлар маълум бўлади. В.Ю. Колмаков тўғри таъкидлаганидек, “ахборот ноаниқликни камайтириш меъёридир”[4, 108].

Адаптация муаммоси жаҳон илмий ҳамжамияти томонидан глобал муаммо сифатида диққат қаратилмоқда. Бунга мисол сифатида 2010 йил иқлим ўзгаришларига мослашув зарурияти ҳақида хабордор бўлишни ошириш учун Глобал адаптация институти очилди. Бу институт томонидан ишлаб чиқилган Глобал адаптация индекси (GaIn) мамлакатнинг иқлим ўзгариши тасирларига қарата зайфлигини ва унинг мазкур таъсирларга чидамлилигин ошириш учун чора тадбирлар кўришга тайёрлигини ўлчаш мақсадида ишлаб чиқилган.

Глобал адаптация муаммоси институти берган хулосаларга кўра ҳозир тез-тез иқлим ўзгариши сабабли, кўплаб мамлакатларда таъсирни юмшартиш чоралари аниқ етарли эмас (Х.Х. Дабуб). Масалан, индекс бўйича Россия давлатининг зайфлигини қўйидаги омиллар билан боғлайди: Ҳозирги вақтда Россия озиқ-овқат ва сув ресурслари сингари соҳаларда айниқса зайф деб кўрсатилади. Инвестицион капитал ҳаракатининг чекланганлиги ва мамлакатдаги коррупция даражаси Россиянинг адаптация билан боғлиқ муаммоларини ечиш қобилиятига тескари таъсир кўрсатиши мумкин - деб таъкидлайди.

Нима учун адаптация зарур?-деган савол тўғилиши табиий.

Адаптация тизимга таъсир қилувчи келажак ҳавфлардан қочишга ёрдам беради. Адаптация - мавжуд ҳавфларнинг тизимга салбий таъсирларини қисқартириши мумкин. Адаптациянинг моҳияти - бу тизимнинг ташқи муҳитнинг ўзгаришларига ва кутилмаган ҳодисаларга муносабатда унинг барқарорлиги ва тизимнинг ўзгарувчи дунёга мослашув қобилияти бўлиб хизмат этади. Адаптациянинг инсон фаолиятидаги фундаментал роли ҳақида Ф. фон Хайек, «инсон фаолияти тузулмаси тўлиғи билан ҳеч кимга номаълум миллионлаб фактларга ҳамма вақт мослашувчан бўлиб туриши ва мослашув орқали функционллашувини таъкидллайди.

Адаптация иқтисодиётнинг асосий хусусиятларидан бири ҳисобланиб, иқтисодий субъектларнинг ўзгарувчан ташқи ва ички шароитларга фаол мослашуви орқали равожланиш қобилиятини характерлайди Иқтисодий адаптациянинг назарий-методологик жиҳатларини тадқиқ этиш, иқтисодий субъектлар ва мамлакатнинг ташқи муҳит шароитларини таҳлил этиш ва баҳолаш, базор имкониятларини аниқлаш, шунингдек ҳавф-хатарларни бошқариш ва уларга адекват жавоб бериш қобилиятини оширишга хизмат этади.

Иқтисодиётда адаптация кўпинча иқтисодий тизимнинг ва унинг элементлари бўлган субъектларнинг муҳитнинг ўзгаришларига, жумладан, ишлаб чиқариш, меҳнат, экология, технология ва ҳаётнинг ўзгарувчан шароитларига мослашуви тушунилади. Бунда ижтимоий-иқтисодий тизимнинг кичик тизимлари, унинг элементлари ва қисмлари муҳитнинг ўзгаришларига мос трансформация бўлиш жараёнларини ўз ичига олиши мумкин.

Муаллиф иқтисодчиларнинг тор доирасида маълум бўлган ғояни баён этиш орқали, иқтисодиётнинг адаптив бўлиш лозимлигин – ўзгарувчан ташқи шароитларга тезкор ва самарали мослашувга қодир эканлигини таъкидлаб ўтади. Мазкур талаб муаллиф назарида, глобаллашувнинг ўзига хос хусусиятлари ва миллий иқтисодиётнинг ўзаро алоҳадорлигини кучайиши билан боғлиқ,-деб кўрсатади [5, 7]. Дарҳақиқат, адаптация – бу тизимнинг янги шароитларда омон қолиш, тизимни сақлаб қолиш талаби билан чамбарчас боғлиқ.

Тизимнинг бундай «адаптацион қобилияти умумтирикликнинг асосий хусусиятларидан бири бўлиб, унинг яшаш имкониятини ва организмларнинг кўпайиш қобилиятини таъминлайди»[6, 64].

Адаптация тушунчасини баҳолашда кўйидаги умумий ҳолат ҳисобга олинади:

1. Адаптация жараёни ҳар вақтда иккита тизимнинг ўзаро таъсирини ўз ичига олади.

2. Бу ўзаро таъсир муайян шароитларда – тизимлар орасидаги мувозанат, номутаносиблик шароитида ривожланади.

3. Бундай ўзаро таъсирнинг асосий мақсади тизимлар орасидаги қандайда бир координацияни ўрнатиш, сабаби уларнинг даражаси ва табиати катта фарқ этиши мүмкин.

4. Мақсадга эришиш ўзаро таъсир этувчи тизимларда муайян ўзгаришларни ўз ичига олади [7].

Демак, адаптация иқтисодий тизимнинг сақланишини таъминлайдиган объектив зарурий талаби бўлиб, бу иқтисодиётнинг ўз ўзини ўзгартириши ва ўз ўзини ривожлантириши, барқарорликни ва ташқи муҳит билан маълум даражада динамик мувозанатни сақлашга асосланади. Тескари ҳолатда иқтисодиёт субъектлари эскича тажрийбалар, стандартлар, стеоретиплар асосида фаолият юритиши, унинг инерциясини намоён этади. Бу ўз навбатида, ташқи муҳитнинг (ижтимоий, технология, инновация, табиий, иқлим ўзгаришлари ва ҳ.к.) ўзгаришларининг янгича талаблари билан иқтисодиёт

субъектлари қарашлари орасидаги зиддиятни келтириб чиқаради Бу зиддиятни ечиш учун иқтисодий тизимнинг адаптациясига тескари таъсир қилувчи омилларни йўқ этиш талаб этилади.

Демак, иқтисодий адаптация – чекли ресурслар, ноаниқликлар шароитида, иқтисодиётнинг фаолият этиши тузулмасини ва усулларини ўзгарттириш жараёни ҳисобланади.

Шуни ҳам алоқида таъкидлаш керакки, минтақанинг иқтисодий ўсишида ва мослашувида, унинг адаптацион потенциалини ва минтақанинг ўзига хос хусусиятларини ҳам ҳисобга олишни тақоза этади [8, 3-10].

Иқтисодиёт субъектларнинг янгича ноаниқ ўзгаришларга мослашуви учун улар кўйидаги талабларга жавоб бериш талаб этилади:

1. Иқтисодиёт субъектларининг потенциали;
2. Иқтисодиёт субъектларнинг инновацияларга ошиқлиги;
3. Иқтисодиёт субъектларнинг инвестицияларга ошиқлиги;
4. Давлат томонидан қуллаб-қувватлаш;
5. Синергияга интилиш қобилиятини ошириш.
6. Иқтисодиёт субъектларнинг адаптив интеллект даражасининг ўсиши.
7. Ҳавф-хатарлар, ноаниқликларга бардошлиги ва уларни ижобийга айлантириш қобилияти.

Хулоса қилиб айтганда, иқтисодий тизимнинг янги ноаниқликларга мослашуви учун, унинг эгилувчанлиги, очиқлиги, янгиликларни қабул қилиши, структуравий ўзгшарувчанлиги, муҳитнинг структураси билан мувофиқлиги билан тавсифланади.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР:

1. Светлова Е., Х. ванн Элст. Феномен неполного знания будущего в экономической теории // Вопросы экономики. 2013, №8. – С.83-103.

2. Макашева Н. Неопределенность, вероятность, этика: Дж. М. Кейнс, Л. Мизес, Ф. Найт. // Вопросы экономики. 2013, №10. -С. 63.

3. Колмаков В.Ю. Информация, информационность, виртуальность. – Изд-во СибГТУ, Красноярск 2004. –С. 103.

4. Колмаков В.Ю. Информация, информационность, виртуальность. – Изд-во СибГТУ, Красноярск 2004. –С. 108.

5.Кажыкен. М. Модель адаптивной экономики. – Астана: ТОО «Профмедиа Астана», 2018. -С.7.

6. Общая экология: Учебник для вузов /Автор-составитель А.С. Степановских. - М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2001. -С.64.

7. Капустян Л.А. Теоретические проблемы адаптации социально-экономической системы региона к изменяющимся условиям функционирования.// https://cyberleninka.ru/article/n/teoreticheskie-problemy-adaptatsii-sotsialno-ekonomicheskoy-sistemy-regiona-k-izmenyayuschimsya-usloviyam-funktsionirovaniya.

8. Аимбетов Н.К. Адаптационная модель развития региона на основе комплексного освоения ресурсного потенциала. //Экономика и финансы. 2020, 4(136).

ИҚТИСОДИЙ ЖАРАЁНЛАРНИ ТАДҚИҚ ЭТИШДА ФРАКТАЛ ПАРАДИГМАСИ

Ниязимбетов М.Қ.
Ўзбекистон Фанлар Академияси Қорақалпоғистон бўлими Қорақалпоқ табиий фанлар илмий тадқиқот институти етакчи илмий ходими, фалсафа фанлари доктори

Иқтисодий жараёнларни моделлаштиришда ва башорат қилишда фрактал парадигмаси катта аҳамият касб этади. Бунда иқтисодий жараёнларни тадқиқ этишда фрактал геометрияси тушунчалар аппарати қулланилади.

Фрактал парадигмаси иқтисодий жараёнлардаги фрактал тузулмааларни урганади. Яъни, иқтисодий жараёнлардаги такрорланувчи паттернларни, ўз ўзига ўхшаш бўлган тузулмаларни аниқлашга ёрдам беради.

Фрактал парадигмаси валюта, акциялардаги такрорланувчи фрактал паттнерлғрнинг ёрдамида уларнинг нархларининг тебранишини таҳлил қилади ва башорат этади.

Фрактал ўзи нима?

Фрактал сўзи лотин тилида fractus – фрагментлардан тузилган деган маънони билдиради.

Фрактал терминини илк марта Б. Мандельброт "fract" лотинча илдиздан келтириб чиқариб, (лот. "fractare" – синдирмоқ, майдаламоқ, бўлмоқ; "fractus" – синиқ, бўлиб-бўлиб ташламоқ, инглис. "fractal" – касрли) у нотекис фрагмент, норавон маъноларини англатади. Мазкур атама Бенуа Мандельброт томонидан 1975 йили регуляр эмас, аммо ўз ўзига ўхшаш структураларни тушунтириш учун қуллади. Бунда олим табиатдаги норавон, нотекис, битартиб шаклларни, жисмларни геометрик таъсвирлайди ва уларни геометрик ва алгебрик моделларга келтиради. Ва фрактал геометриянинг юзага келиши 1977 йили Бенуа Мандельбротнинг “The Fractal Geometry of Nature” номли асари чоп этилиши билан боғлиқ.

Бенуа Мандельброт томонидан фрактал тушунчасига куйидагича таъриф берилади: “Фрактал – бу маълум бир маънода ўз яхлитлигига ўхшаш булган қисмлардан ташкил топган, структурадир”[1, 16].

Фрактал — бу маълум бир қисми такрор-такрор мавжуд бўладиган, улчамлари билан фарқланадиган геометрик фигура. Бу нарса ўз ўзига ўхшашлик (самоподобие) тамойилини билдиради. Барча фракталлар ўз ўзига ўхшаш, яъни улар ўзининг ҳамма даражаларида бир-бирларига ўхшаш бўлади. Мазкур ҳодиса фракталнинг масштаблик инвариантлилиги дейилади.

Олам қурилишининг фрактал тамойили – оламни янгича тасаввур этишга йўналтирилган янгича концепциядир. Фрактал методологияга кўра, олам, инсон фрактал хусусиятга эга. Бу фрактал тузулманинг ҳар бир даражасидаги ахборот яна ва яна қайталанади, яъни маълум бир қонуният касб этади [2, 30]. Олам матрёшка (бир бирининг ичига солинган ёғоч қўғирчоқларнинг ҳар бири), яъни фракталли структура сифатида тасаввур этиладики, аммо унинг қайси даражаси энг муҳим, асосий эканлиги маълум эмас.

Фрактал назария мураккабликни билишда эвристик продуктив моделлардан бири. Яъни, фрактал – бу мураккабликни билишда муайян модел ҳисобланади.

Бу модел мураккабликни қандай акс эттиради, унинг моҳияти ва билишдаги аҳамияти масалаларини билиш замонавий фан фалсафаси ва методологиясида катта қизиқувчиликни келтириб чиқарди ва ҳаттоки махсус йўналишлар ҳам юзага келди. Масалан, фрактал моделлар ҳозирда архитектурада, психологияда, иқтисодиётда, тиббиётда, техникада, географияда, ҳаттоки ижтимоий жараёнларни, жумладан тарихни билишда ҳам фанлараро ёндашув сифатида қўлланилмоқда. Масалан, нарх наволарнинг, пахта нархининг тебраниши, валюта курсларининг ўзгариши жараёнларини ҳам тадқиқ этишда эвристик рол уйномоқда.

Фракталларни ўрганишдан мақсад башорат этиб бўлмайдиган ва абсолют хаос хусусиятга эга тизимдаги қонуниятни башорат қилиш ҳисобланади. Бунда яхлит тизимдаги қисм ҳақида билим, бизга яхлит тизим ҳақида билимни беради. Сабаби, яхлитнинг барча қисмлари яхлитга ўхшаш бўлади.

Илк марта очилган фрактал сифатида чизиқли, яъни детерминлашган фракталларни ҳисобалаш мумкин. Мазкур фракталларнинг умумий хусусияти ҳамма даражаларида ўз ўзига ўхшашлик тамойилиги бўйсинади. Масалан, Коха эгри чизиғи детерминлашган фракаталга мисол бўлади. Инициатор — тўғри чизиқ. Генератор — томонлари катта кесманинг учинчи узунлигига тенг булган тенг томонли учбурчак. Бу учбурчаклар ҳар бир сегментда такрор-такрор давом этади.

Илк фракталлар детерминлашган бўлиб, ўз ўзига ўхшаш хусусият касб этиб, улар генерация методи билан намоён этилади. Куриниб турганидек, бутун қисмларда, қисм эса бутунда намоён бўлади.

Детерминилашган фракталлар чизиқли ҳисобланиб, мураккаб фракталлар эса бундай хусусиятга эга эмас. Чизиқли фрактал - инсонга маълум, мантиқан тушунарли, рационал ечимлари тан олиниб, ундаги номаълум, ақлга бўйсинмайдиган, мантиқий изоҳлаб бўлмайдиган, яширин, иррационал ечимлари эътибордан четлаштирилади. Рационал ечимлар тизимнинг барқарорлига, табиатига мослиги билан изоҳланади.

Ночизиқли фракталлар - иррационал ўлчовлар, тизимнинг беқарорлик, ассиметрик, бетартиб томонлари билан мослиги тушунилади. У ночизиқли алгебрик тенгламалар билан генерарлашади. Бу тегламанинг ечимлари касрли, комплекс сонларда ифодаланиб, комплексли фазо намоён бўлади ва ажабтавур фигура ҳосил бўлади. Яхлит бир картина хаотик ва наъмалум куринишда бўлади. Яъни, ночизиқли фракталлар схоастик фракталлар ҳисобланади. Бу ҳақида муаллиф тўғри таъкидлайдики, «фракталларнинг ўхшашлиги, классик чизиқли маънода, қисм бутуннинг камайтирилган нусқаси сифатида олиб қаралса, ноклассик ночизиқли маънода қисм - бутуннинг деформацияланган “ўхшаш” қисми бўлади»[3, 214].

Юқорида фракталларнинг чизиқли ва стохастик (ночизиқли) турлари мавжуд бўлади дедик.

Чизиқли фракталда қисм билан бутун орасида тўлиқ ўхшашлик бўлади. Ночизиқли фракталда қисм билан бутун ўртасида қисман ўхшашлик намоён бўлади.

Ижтимоий тизимда чизиқли фрактал бўлиши мумкин эмас. Яъни ҳеч қачон социум билан индивид, халқ манфаатлари билан мафкура доимо бир-бирига айнан ўхшаш булиши мумкин эмас.

Чизиқли фракталлар

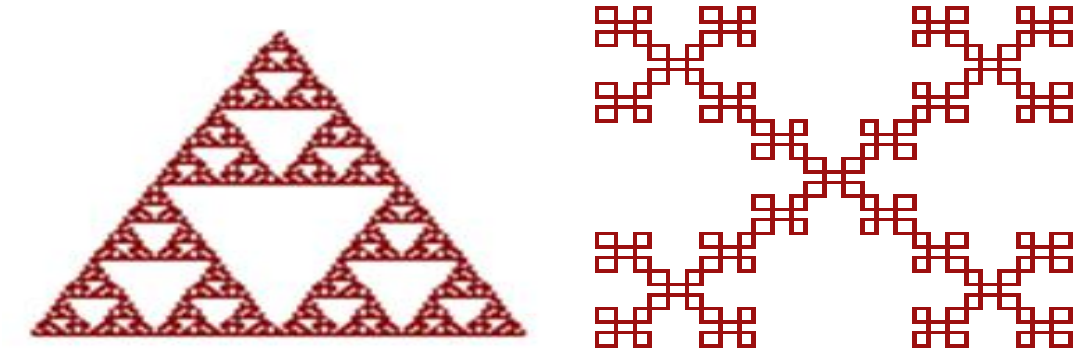

Ночизиқли фракталлар

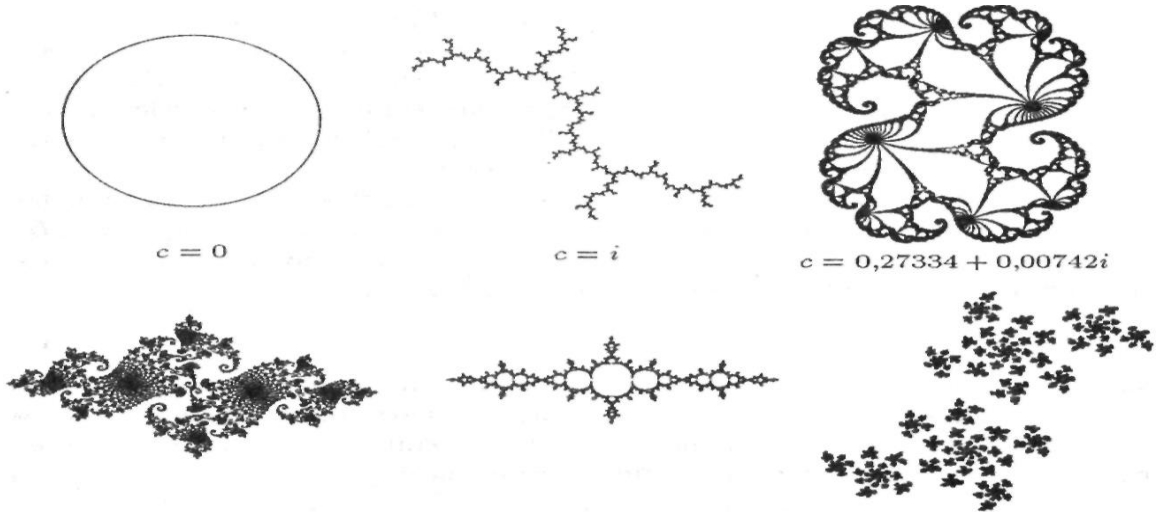

Табиий фракталлар

Шу сабабдан ижтимоий тизимда ночизиқли фрактал кўпроқ намоён бўлади. Агар ижтимоий тизим чизиқли фракталга асосланса, унда халқ билан мафкура орасидаги мутлақ айниятли ўхшашлик тоталитаризмга олиб келиши мумкин. Жамият очиқ тизим сифатида эмас, балки ёпиқ тизим булиб, мафкуранинг бурамали михига айланиб қолади. Шу сабабдан ҳам ижтимоий тизимда муайян эркинлик (хаос қисми ҳам) мавжуд бўлиши керак [4, 13-14].

Фрактал парадигмасининг иқтисодиётда қўлланилишида қўйидаги асосий тамойиллари эътиборга олинади: ўз ўзига ухшашлик, масштаблилик, такрорланувчанлик (итерация), ўлчамлилик ва рекурсия.

Ўз ўзига ухшашлик тамоийли ҳар хил масштабларда, даражаларда иқтисодий тузулмалардаги ҳолатлар бир-бирига ухшаш бўлади. Бунда иқтисодий тузулмалардаги кичик бир қисм ҳақида ахборот, унинг яхлитлиги ҳақида ахборот беради. Бу иқтисодий тизимнинг характеристикалари ҳар хил масштабларда, вақт оралиқларида такрорланишини ва сақланишини англатади.

1930-йиллари америкалик аналитик Р.Эллиот молия бозорида нархларнинг ўзгаришининг тўлқинли таҳлилини таклиф этди. Унинг мазкур тўлқинли концепцияси ўз навбатида фрактал назариясига ухшаш. Бунда катта тўлқин графиги, кичик тўлқинларга ҳар хил вақт горизонтларинда ухшаш паттернларни акс эттиради. Яъни, Эллиот томонидан қўлланилган тўлқинли усул фрактал табиятга эга.

Масштаблилик тамоийли бўйича, ҳар хил вақт оралиқлари ёки ҳар хил масштаблардаги иқтисодий ўзгаришларни таҳлил қилиш имкониятини беради. Иқтисодий жараёнлардаги узоқ ва қисқа муддатли цикларни, йўналишларни аниқлашга ёрлам беради. Бу иқтисодий тизимнинг микродаражаси билан унинг макродаражаси орасидаги ухшашлик ҳолатлари орқали аниқланади. Демак, баъзан иқтисодий жараёнларнинг масштаблари ўзгарганида, уларнинг характеристикалари сақланиб қолади.

Шунингдек, иқтисодий масштаблилик тамоийли ишчизлик, инфляция ҳодисаларининг мамлакат макроиқтисодиёти ва микроиқтисодиёти даражаларидаги, вақт масштабларидаги кўрсаткичларни таққослашга ёрдам беради.

Умумий айтганда, масштаблилик тамоийли – бу минтақанинг иқтисодий ривожланишини башорат этиш учун ва минтақавий иқтисодий сиёсат олиб боришда муайян аҳамиятга эга.

Улчамлилик тамоийли, иқтисодий тузулмаларнинг мураккаблигин ўлчашга ёрдам беради. Бунда мураккаб иқтисодий тузулмаларнинг фрактал ўлчамлилиги аниқланиб, иқтисодий жараёнлардаги ухшашлик даражасини ва масштабини аниқлашга имконият беради.

Иқтисодий тизимлардаги фракталлаштириш – микродаражадаги кичик бир ўзгариш макродаражада, макродаражадаги кичик бир ўзгаришлар микродаражага ҳам катта ўзгаришларни намоён этади.

Хулоса қилиб айтганда, минтақа иқтисодий тизими мураккаблик касб этиб, уни фракталлаштириш натижасида муайян иқтисодий тизимда хаосларнинг олди олинган бўлади. Шунингдек иқтисодий тизимларда фракталлаштириш ўз навбатида ноаниқликларнинг камайишига замин яратади. Шу сабабдан мураккаб иқтисодий жараёнларни, яъни, нархлар, қиммат баҳо қағозлар бозари, трейдерлик фаолияти, инфлияция даражаси, кархоналарни бошқаришда фрактал парадигма методологик интсрумент сифатида самарали аҳамиятга эга.

REFERENCES

1. Мандельброт Б. Фрактальная геометрия природы. – М., 2002. –С.16.
2. Ниязимбетов М. Фракталлар. Тошкент, 2023. -30 б.
3. Волошинов А.В. Об эстетике фракталов и фрактальности искусства // Синергетическая парадигма. Нелинейное мышление в науке и искусстве. -М., 2002. С. 214.
4. Ниязимбетов М.К. Фракталлар. Тошкент., 2023. – 13-14 б.

NAMANGAN VILOYATIDA TURIZM SOHASINI RIVOJLANTIRISHNING IQTISODIY IMKONIYATLARI

Usmonaliyev Otayor
Namangan muhandislik-texnologiya instituti mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya. *Maqolada Namangan viloyatida turizmni rivojlantirish, bu borada amalga oshirilayotgan ijobiy ishlar samarasi, viloyatda turizm sohasini rivojlantirish bo'yicha yaratilayotgan shart-sharoitlar, turizm strategiyasini shakllantirish va uni amalga oshirishda hududlarning turistik salohiyatiga baho berish, viloyatda istiqbolda turizm sohasini rivojlantirishning asosiy yo'nalishlari to'g'risida fikr-mulohazalar bayon qilingan.*

Kalit so'zlar: *davlat, turizm, imkoniyat, omillar, iqtisodiy resurslar, turistik firmalar, foyda.*

Respyblikamizning geografik o'pni, qulay tabiiy-iqlim shapoitiga egaligi, betakror, ajoyib tapixiy yodgopliklari, mevalapi, milliy taomlari, an'ana va upf-odatlari tupizm sohasida juda katta imkoniyatlap mavjudligini namoyon qiladi. Mamlaktimizda turizm sohasini pivojlantirishda mavjud siyosiy bapqarorlik ham myhim o'rin egallaydi. Keyingi yillarda O'zbekistonda, xususan viloyatlarda va chekka qishloqlarda turizmni rivojlantirish borasida bir qator Qaror va Farmonlar kuchga kirdiki, bu qabul qilingan me'yoriy hujjatlar sohani barqaror rivojlantirishning mustahkam huquqiy asosi bo'lib xizmat qiladi.

O'zbekistonda turizmni rivojlantirish bo'yicha chora-tadbirlar bevosita davlat tomonidan belgilangan bo'lib, juda ko'plab xorijiy mamlakatlar bilan iqtisodiy aloqalarni yanada rivojlantirish, xorijiy hamkorlar bilan turizm sohasini rivojlantirish bo'yicha xalqaro shartnomalar va kelishuvlar imzolanmoqda.

Mamlakatimiz juda katta turizm va rekreatsiya salohiyatiga ega, unda jami 7,4 ming madaniy meros ob'ektlari mavjud, ulardan 209 tasi to'rtta muzey shaharlar - "Xiva shahridagi Ichan-qal'a", "Buxoro shahrining tarixiy markazi", "Shahrisabz shahrining tarixiy markazi", "Samarqand shahri" hududida joylashgan bo'lib, YuNYeSKO butunjahon merosi ro'yxatiga kiritilgan.

So'nggi yillarda turizm infratuzilmasini rivojlantirish bo'yicha yirik investitsiya loyihalari amalga oshirildi, shu jumladan Toshkent shahrida "Nyatt Regency Tashkent" va "Lotte City Notel Tashkent Palace" brendli mehmonxonalar ochilishi, Andijon, Urganch va Toshkent shahrida madaniy-ko'ngilochar bog'larning tashkil etilishi, "Angren-Pop" temir yo'li ochilishi, Buxoro, Qarshi, Shahrisabz va Xiva shaharlariga tezyurar poyezdlar uchun elektrlashtirilgan temir yo'llari ochilishini aytib o'tish joiz [1].

Turizm sohasida davlat siyosati istiqbolda hududlar va ularning infratuzilmasini kompleks jadal rivojlantirishda turizm sohasi yetakchilik qilishi, dolzarb ijtimoiy-iqtisodiy vazifalarni yechish, ish o'rinlarini ko'paytirish, hududlar diversifikatsiyasi va rivojlanishini ta'minlash, aholining daromadlari, yashash darajasi va sifatini oshirish hamda mamlakatning investitsiyaviy jozibadorligi va imidjini yaxshilashga qaratilgan.

2022-yilda O'zbekistonga kirib kelgan xorijiy davlat fuqarolarining safar maqsadlarini tahlil qilinadigan bo'lsa, ularning aksariyati yaqin qarindoshlarini yo'qlash deb belgilangan (89,0 %). Shuningdek, o'qish uchun (0,2 %), davolanish uchun (1,3 %), xizmat safari uchun (1,6 %),

bo‘sh vaqt va dam olish uchun (7,5 %), tijorat maqsadida kelganlar (0,4 %) ham mavjud. Raqamlardan ko‘rinib turibdiki, aksariyat xorijiy davlatlar fuqarolari O‘zbekistonga yaqin qarindoshlarini yo‘qlash maqsadida tashrif buyurmoqda [2].

Tashrif buyuruvchilarning diqqat-markazida bo‘lish, ularni ko‘proq jalb qilish, shuningdek, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining hamda Vazirlar Mahkamasining turizm sohasini rivojlantirishga oid bir qator qarorlari va farmonlari ijrosini ta’minlash yuzasidan Namangan viloyati turizm boshqarmasi tomonidan ham viloyatda ijobiy ishlar amalga oshirib kelinmoqda. Xususan, 2024-yilning yanvar-sentabr oylari davomida Namangan viloyatiga 569,9 ming (yillik rejaga nisbatan 114%) nafar xorijiy turistlar, 3569,9 ming nafar mahalliy turistlar tashrifi kuzatilib, 184,7 mln. (yillik rejaga nisbatan 92,4%) AQSh dollari miqdorida turizm xizmatlari eksporti amalga oshirildi. Shu bilan bir qatorda “O‘zbekiston bo‘ylab sayohat qil” dasturi doirasida sentabr oyida 147,8 ming, yil boshidan buyon jami 2016,3 ming nafar aholi ichki turizmga jalb etildi va 2024 yil uchun belgilangan yillik reja 92%ga bajarishga erishildi.

Bundan tashqari o‘tgan davr mobaynida jami 19 ta turoperator va turagentlar faoliyatini yo‘lga qo‘yish orqali 2024 yil uchun belgilab berilgan yillik reja 633% ga bajarildi. Shuningdek, hozirgi kunga qadar 121 o‘rinli 5 ta xostel (yillik rejaga nisbatan 125%), 9 o‘rinli 1 ta yotoqxona, 10 o‘rinli 1 ta oilaviy mehmonxona uyi hamda 161 o‘ringa ega 2 ta mehmonxona faoliyati yo‘lga qo‘yildi.

Shu bilan bir qatorda 2024-yil davomida turizm sohasida yangi ish o‘rinlarini yaratish bo‘yicha tasdiqlangan reja-grafik jadvaliga asosan 2024 yilning o‘tgan 9 oyi davomida 2300 ta yangi ish o‘rinlari yaratish belgilangan bo‘lib, mazkur reja 2380 taga yetkazildi va mazkur muddat uchun belgilangan reja 103,4% ga bajarildi.

2024 yilning yanvar-sentabr oylari davomida turizm infratuzilmasini yaxshilash, tashrif buyurgan xorijiy va mahalliy sayyohlarga yetarlicha shart-sharoitlar yaratish maqsadida 18 ta Wi-Fi nuqtalari hamda 19 ta turistik yo‘l belgilari o‘rnatilgan bo‘lsa, shahar va tumanlarda turizm xizmatlari ob’ektlarini ishga tushirish natijasida jami 45 ta sanitariya-gigiyena shahobchalarini qurish va qayta ta’mirlash orqali foydalanishga topshirildi.

O‘tgan davr mobaynida tadbirkorlik sub’ektlari tomonidan jami 54 ta, shundan 3 ta turistlar uchun avtobus, 2 ta yo‘ltanlamas, 4 ta kvadrosikl, 3 ta mikroavtobus, 20 ta elektromobil, 20 ta shahar va tumanlarni bog‘lovchi avtobuslar va 2 ta boshqa turdagi transport vositalari (yillik rejaga nisbatan 225%) xizmati yo‘lga qo‘yilib, ularning umumiy soni 186 taga yetkazildi [3].

Bundan tashqari, Namangan viloyatining turizm salohiyati yuqori bo‘lgan Yangiqo‘rg‘on tumani Nanay qishlog‘iga 2024 yilning avgust oyida, Pop tumani Chodak qishlog‘iga sentabr oyida “Turizm qishlog‘i” maqomi berildi.

Viloyatdagi 2 ta oliy ta’lim muassasasida, ya’ni Namangan davlat universiteti hamda Namangan muhandislik-texnologiya institutlarida “Turizm va mehmondo‘stlik” ta’lim yo‘nalishi bo‘yicha malakali mutaxassislar tayyorlash yo‘lga qo‘yildi. Mazkur ta’lim yo‘nalishi talabalari uchun tayanch OTM hisoblangan SamISI bilan kelishgan holda uch yillik oliy ta’lim dasturlari asosida o‘qishni yo‘lga qo‘yish hamda o‘quv jarayonini “blok-modul” tizimiga asoslangan dual ta’lim shaklida tashkil etilmoqda.

Yuqoridagilar bilan bir qatorda Namangan viloyati turizm boshqarmasi tomonidan viloyatda turizm sohasini rivojlantirish hamda turizm salohiyatini keng targ‘ib etish maqsadida sentabr oyida OAV vakillari, blogerlar, turoperatorlar, turizm sohasida faoliyat olib borayotgan boshqa korxonalar hamda budjet tashkilotlari vakillari ishtirokida Chodak qishlog‘ida infotur

tashkil etildi. Shu bilan bir qatorda, alohida ta'kidlash lozimki, Namangan viloyatida 5 ta tumanlarning master-rejalarini ishlab chiqishga ham alohida e'tibor qaratildi.

Mazkur topshiriq ijrosini ta'minlash maqsadida, Chust tumaniga "Proyekt Servis" MChJ, Yangiqo'rg'on tumaniga "Art dizayn loyiha" MChJ, Chortoq tumaniga "Kelajak-s" MChJ, Pop tumaniga "Ultra group" MChJ, Kosonsoy tumaniga "Uzgashkliti" DM loyihachi tashkilotlar biriktirildi. Kadastralar palatasi viloyat boshqarmasi, Qurilish va uy-joy kommunal xo'jaligi boshqarmasi hamda Turizm boshqarmasi mas'ullari bilan birgalikda yuqoridagi tumanlarning turizm salohiyati yuqori bo'lgan hududlaridagi bo'sh yer maydonlari aniqlanib, tumanlar hokimliklari va mutassaddi tashkilotlar bilan birgalikda master-rejalari ishlab chiqiladigan hududlar chegaralari belgilab olindi.

Bugungi kun holatiga Chust tumanidagi "Rezaksoy" suv ombori hududidan 56 gektar, Yangiqo'rg'on tumani, Nanay qishlog'idagi "Qayroqi" MFY hududidan 94 gektar, Chortoq tumani "Chortoq" soy bo'yi atroflaridan 20 gektar, Pop tumani "Guliston" m.f.y.dan 116 gektar, Kosonsoy tumanida "Olmazor" massividan 40 gektar yer maydonlari ishchi guruhi tomonidan borib o'rganildi. O'rganishlar to'liq yakunlanib, yer maydonlari tanlab olindi va viloyat qurilish komissiyasi tomonidan tegishli xulosalar berildi. Hozirda loyihachilar tomonidan 5 ta tumanning master-rejalari konsepsiyasi hamda texnik topshiriqlari to'liq ishlab chiqilib, yakunlandi va tegishli tashkilotlar bilan kelishildi.

Shuningdek, viloyat hokimligi bilan birgalikda 5 ta tuman kesimida turizm yo'nalishida amalga oshirilishi rejalashtirilgan yangi loyihalarning manzilli ro'yxatlari, ularning har biriga kamida 50 million dollardan investitsiyalarni jalb qilish "paketi"i shakllantirilib, taqdimot tayyorlandi va boshqarmaning mas'ul xodimi tomonidan turizm qo'mitasida himoya qilindi. Turizm qo'mitasi tomonidan belgilangan mablag'lar ajratilgach, master-rejalarni ishlab chiquvchilar bilan shartnoma tuziladi hamda belgilangan muddatlarga qadar master-rejalarni yakunlash choralari ko'riladi.

Kelgusida mamlakatimizda turizm sohasini rivojlantirish borasida quyidagilarni amalga oshirish lozim:

1. Respublikamizda turistik faoliyat sohasiga oid me'yoriy-huquqiy bazani yanada takomillashtirish, turizm sohasini rivojlantirish uchun qulay shart-sharoitlar yaratishga qaratilgan xalqaro me'yorlar va standartlarni joriy etish;

2. Mamlakatimizning barcha hududlarida turizm infratuzilmasini rivojlantirish uchun keng imkoniyatlar yaratish;

3. Transport logistikasini rivojlantirish, tashqi va ichki yo'nalishlarni kengaytirish, transport xizmatlari sifatini oshirish;

4. Turistik mahsulotlar va xizmatlarni diversifikatsiya qilish orqali mavsumiy omillar ta'sirini kamaytirish bo'yicha kompleks chora-tadbirlarni ishlab chiqish va amalga oshirish;

5. Respublika ichida turizm xizmatlariga bo'lgan ehtiyojni qondirishga qaratilgan turizm faoliyati sub'ektlarining faolligini rag'batlantirishni ta'minlaydigan ichki turizmni rivojlantirish;

6. O'zbekiston Respublikasi turistik mahsulotini ichki va tashqi turizm bozorlarida ilgari surish, uning sayohat va dam olish uchun xavfsiz mamlakat sifatidagi imidjini mustahkamlash;

7. Turizm sohasida yuqori malakali mutaxassislarni tayyorlash, xizmat ko'rsatuvchi xodimlarni qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish tizimini takomillashtirish va hokazo.

Yuqorida keltirilgan asosiy yo‘nalishlar kelgusida Respublikamizda turizm sohasinining rivojlanishiga hamda mamlakatimiz turizm salohiyatini yuksalishiga xizmat qiladi. Natijada mamlakatimiz aholisining turizm sohasida moddiy manfaatdorligi ortadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. 2019-2025 yillarda O‘zbekiston Respublikasida turizm sohasini rivojlantirish Konsyepsiyasi.
2. https://oriens.uz/media/conferencearticles/21
3. Namangan viloyati turizm boshqarmasi ma’lumotlari.

ҚИШЛОҚ ҲУДУДЛАРИНИ АНИҚЛАШ МЕЗОНЛАРИНИНГ ҚИЁСИЙ ТАҲЛИЛИ

Назарова Феруза Усмоновна
TMC institute катта ўқитувчиси

Мазкур мақола қишлоқ ҳудудларини аниқлаш мезонларининг қиёсий таҳлилига бағишланган. Мақолада қишлоқ ҳудудларини аниқлашга бўлган турли ёндошувлар, қишлоқ ҳудудларининг ривожланиши билан ушбу ёндошувларнинг тадрижий ўзгариши жараёнларни кўриб чиқилган, ижтимоий-иқтисодий ривожланишнинг замонавий босқичида қишлоқ ҳудудларини аниқлаш мезонларига ўзгартиришлар киритиш зарурияти асосланган.

Таянч сўзлар: *қишлоқ ҳудудлари, барқарор ривожланиш, қишлоқ ҳудудларини аниқлаш мезонлари, маъмурий ёндашув, демографик ёндашув, иқтисодий ёндашув, ҳудудий ёндашув, ландшафт ёндашув, комбинацион ёндашув, аҳоли зичлиги.*

Данная статья посвящена сравнительному анализу критериев определения сельской местности. В статье рассматриваются различные подходы к определению сельских территорий, эволюционные изменения этих подходов по мере развития сельских территорий, а также необходимость внесения изменений в критерии определения сельских территорий на современном этапе социально-экономического развития.

Ключевые слова: *сельские территории, устойчивое развитие, критерии определения сельских территорий, административный подход, демографический подход, экономический подход, территориальный подход, ландшафтный подход, комбинированный подход, плотность населения.*

This article is devoted to the comparative analysis of criteria for determining rural areas. The article examines different approaches to defining rural areas, the processes of gradual change of these approaches with the development of rural areas, and the need to make changes to the criteria for defining rural areas at the modern stage of socio-economic development.

Key words: *rural areas, sustainable development, criteria for defining rural areas, administrative approach, demographic approach, economic approach, territorial approach, landscape approach, combined approach, population density.*

Кириш

Тадқиқот мавзусининг долзарблиги. Қишлоқ ҳудудлари улкан иқтисодий, табиий, демографик, экологик ва илмий-маданий салоҳиятга эга бўлиб, Ўзбекистон ижтимоий-иқтисодий ривожланишида муҳим ўрин тутади. Шу муносабат билан қишлоқ ҳудудларини барқарор ривожлантириш, бу ерда мавжуд имкониятлардан самарали фойдаланиш республикамиз ҳукумати иқтисодий сиёсатининг устувор йўналишларидан ҳисобланади. Хусусан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 23 октябрда қабул қилинган “Ўзбекистон Республикаси қишлоқ хўжалигини ривожлантиришнинг 2020-2030 йилларга

мўлжалланган стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида”ги №5853-сон фармонида қишлоқ ҳудудларини барқарор ривожлантиришга алоҳида урғу берилган[21].

Тадқиқот методологияси

Тадқиқотда тизимли таҳлил, тарихийлик ва мантиқийлик, индукция ва дедукция, анализ ва синтез, қиёсий таҳлил, гуруҳлаш каби усуллардан фойдаланилди.

Илмий муаммонинг қўйилиши

Тадқиқот мақсади қишлоқ ҳудудларини аниқлаш мезонларини қиёсий таҳлил қилиш асосида Ўзбекистонда қишлоқ ҳудудларини аниқлашга бўлган ёндошувни такомиллаштиришга қаратилган таклифлар ишлаб чиқишдан иборат.

Илмий моҳияти. Қишлоқ ҳудудларининг барқарор ривожланишини таъминлашда унинг дастурий-услубий жиҳатлари муҳим роль ўйнайди. Бунда уларнинг миқдорий мезонларни аниқлаб олиш илмий ва амалий жиҳатдан катта аҳамиятга эга. Зеро, қишлоқ ҳудудларини фақат қишлоқ хўжалиги фаолияти ва у билан боғлиқ турмуш тарзи билан тавсифлаш мақсадга мувофиқ эмас.

Ривожланган мамлакатлар тажрибаси шуни кўрсатадики, сўнгги йилларда қишлоқ районлари ривожланиши жиддий ўзгаришларга юз тутди. Гарчи иқтисодий адабиётда қишлоқда юз берган ўзгаришлар детерминантлари тўғрисида ягона фикр бўлмаса-да, икки йўналишни алоҳида ажратиб кўрсатиш мумкин[22]:

- иқтисодий, ижтимоий ва экологик пасайиш;
- қишлоқ ҳудудларининг эндоген динамикаси туфайли уларнинг қайта тикланиши.

Бу икки йўналиш қишлоқ ҳудудларидаги ижтимоий-иқтисодий ўзгаришлар зиддиятли эканлигидан далолат беради. Иқтисодий ва демографик маълумотлар таҳлилига кўра, 1990-йиллардан бошлаб жаҳоннинг кўплаб мамлакатлари қишлоқ хўжалигида ҳам иқтисодий, ҳам демографик нуқтаи назардан пасайиш кузатилди[23]. Айни вақтда қишлоқ хўжалигининг ЯИМ ва бандликдаги улуши пасайди, қишлоқ районларидан кўплаб аҳоли кўчиб кета бошлади, фермерларнинг қишлоқ аҳолисидаги улуши камайди.

1990-йилларнинг ўрталаридан бошлаб ривожланган мамлакатларда бу ҳолатга тескари тенденция кузатила бошланди ва бу ғарб иқтисодий адабиётида “қишлоқ ҳудудларининг қайта туғилиши” номини олди: биринчидан, қишлоқ районлари иқтисодиётида диверсификация ҳолати кузатила бошланди ва бу, энг аввало, иқтисодиёт учламчи сектори (хизмат кўрсатиш ва туризм)нинг ўсишида акс этди, иккинчидан, янги аҳоли, хусусан, ёшларнинг кўчиб келиши эвазига қишлоқ аҳолисининг сони ўсди[24]. Шу муносабат билан қишлоқ ҳудудларининг янги тавсифларини аниқлаш, шунингдек, бу ҳудудлар қандай таснифланишини белгилаб олиш учун қатор ёндашувлар қабул қилинди. Бу даврда қишлоқ ҳудудлари моҳиятини дихотомик, яъни шаҳар муҳитига қарама-қарши қўйиш асосида ёритиш устувор ўринга эга бўлди.

[21]Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикаси қишлоқ хўжалигини ривожлантиришнинг 2020-2030 йилларга мўлжалланган стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида” №5853-сон фармони https://lex.uz/docs/4567334

[22]Chevalier P., Dedeire M., Ghiotti S., Hirczak M. and Razafimahefa L. (2010). L’espace rural euro-mediterraneen: approches methodologique et typologique. Cahiers de geographie du Quebec, vol. 54, n. 152, p. 291-312.

[23]Plieninger T., Draux H., Fagerholm N., Bieling C., Bьrgi M., Kizos T., Kuemmerle T., Primdahl J. and Verburg P.H. (2016). The driving forces of landscape change in Europe: A systematic review of the evidence. Land Use Policy. 57: p.204-214

[24]Framework providing definitions, review and operational typology of rural areas in Europe /www.rural-interfaces.eu

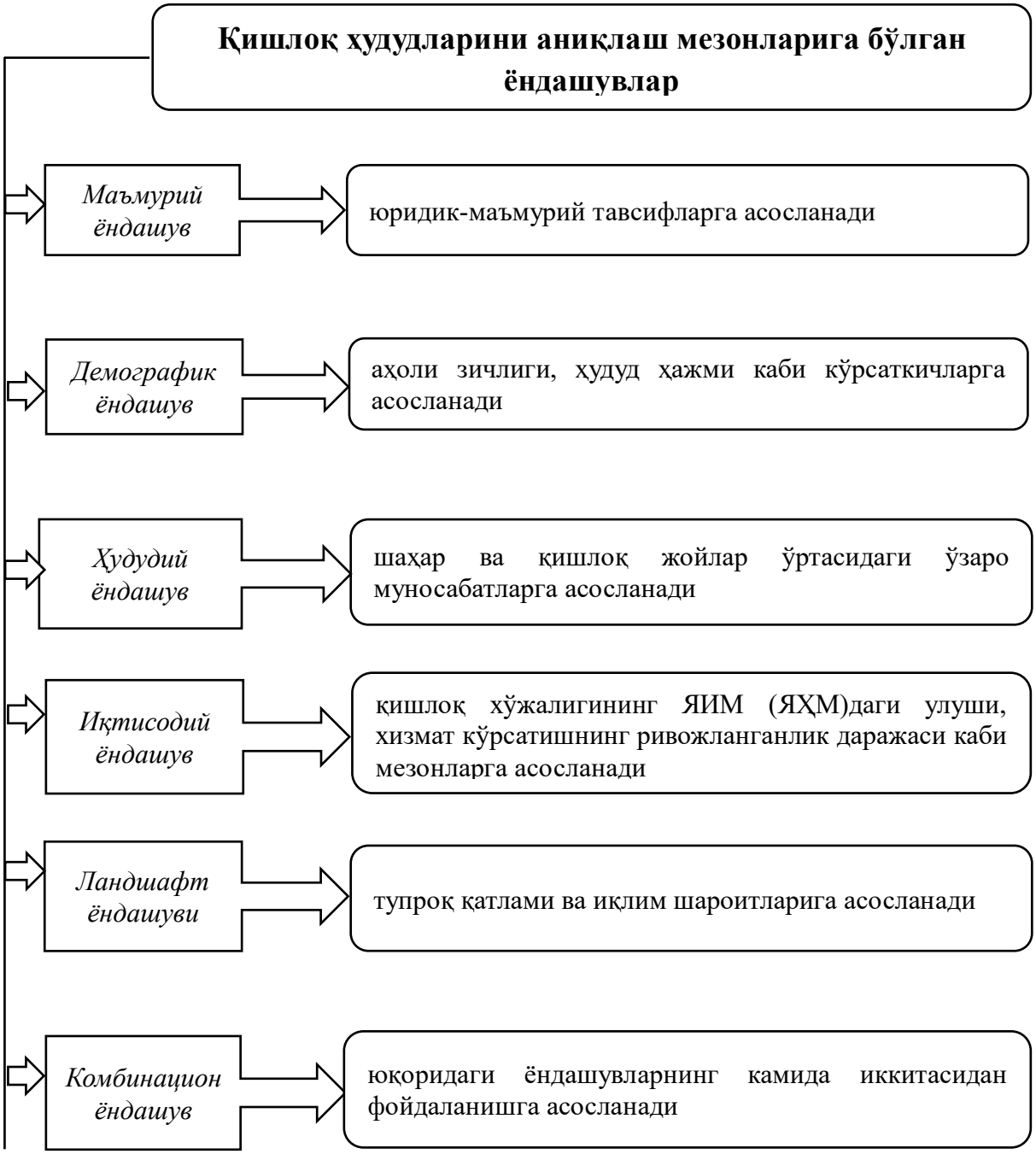

1-расм. Қишлоқ ҳудудларини аниқлаш мезонларига ёндашувлар таснифи[25]

Бошқача қилиб айтганда, нима шаҳарники бўлмаса, у қишлоқники[26], деган қараш асосий ўринга чиқди. Дастлаб қишлоқ ва шаҳар ўртасидаги тафовут битта мезонга асосланди (масалан, аҳоли зичлиги, қишлоқ хўжалигининг мавжудлиги ва бошқалар).

[25] Турли тадқиқотлар асосида муаллиф томонидан умумлаштирилди.
[26]Depraz S. (2007). Quelle methode d'analyse pour le rural centre-europeen? In: Maurel M.-C., Lacquement G. Agriculture et ruralite en Europe centrale. Paris: Aux lieux d'etre. p. 19-35. / https://halshs.archives-ouvertes.fr/halshs-01547480

Кейинчалик уни моҳиятини ёритиб беришда бир нечта мезонларни ўзида акс эттирувчи ёндашувлар қабул қилинди[27].

Иқтисодий адабиётда келтирилган қишлоқ ҳудудларини аниқлаш мезонларини умумлаштириш унга бўлган 6 та ёндашувни ажратиб кўрсатиш имкониятини беради (1-расм).

Маъмурий ёндашув. Маъмурий ёндашув асосан Шарқий Европа мамлакатларида[28] ва айрим МДҲ мамлакатларида қўлланилади. Масалан, Польшада қишлоқ ҳудудлари шаҳарларнинг маъмурий чегарасидан ташқаридаги ҳудудлар сифатида аниқланади[29].

Польшалик олимлар Бански ва Мазур фикрига кўра, бундай ёндашувнинг ўзига хос камчиликлари мавжуд. Хусусан, бундай ёндашувда баъзан функционал, ландшафт ва таркибий нуқтаи назаридан кўпроқ шаҳар хусусиятларини ўзида акс эттирган йирик шаҳар агломерацияларига йўлдош ҳудудлар қишлоқ ҳудудлари сифатида таснифланса, қўшни қишлоқ ҳудудлари билан зич функционал муносабатларда бўлган ва қишлоқ хусусиятлари (масалан, аҳоли зичлиги ва қурилиш зичлиги паст, қишлоқ хўжалигида банд бўлган аҳоли ва қишлоқ хўжалигига мўлжалланган ерлар улуши юқори) устувор ўринга эга кичик шаҳарлар кўпроқ қишлоқ ҳудудлари талабларига кўпроқ мувофиқ келишига қарамасдан шаҳар ҳудудлари саналади.

Демографик ёндашув. Демографик ёндашувда одатда иккита мезондан фойдаланилади: ҳудуд ҳажми ва аҳоли зичлиги. Масалан, Францияда INSEE (миллий статистика институти) муниципалитетларни шаҳар (2000 дан ортиқ аҳоли яшовчи шаҳар ҳудуди) ва қишлоқ (аҳоли сони 2000 кишидан кам шаҳар бўлмаган ҳудуд) ҳудудлари сифатида таснифлаштириш учун аҳоли сонидан фойдаланади. Қабул қилинган чегара кўрсаткичи мамлакатлар бўйича бир-биридан фарқ қилади. Масалан, Бельгияда бу кўрсаткич 5000 кишини, Испанияда 10000 кишини ташкил этади[30].

Португалия, Нидерландия ва Скандинавиянинг баъзи мамлакатларида қишлоқ ҳудудларини аниқлашда аҳоли зичлиги мезонидан фойдаланилади[31]. Бу мезон турли мамлакатлар ҳажмининг турлича эканлиги туфайли келиб чиқадиган номутаносибликни олдини олиш нуқтаи назаридан мақсадга мувофиқ ҳисобланади.

ИРҲТ мамлакатларида қишлоқ ҳудудларини белгилаб берувчи чегара кўрсаткичи сифатида аҳоли зичлигидан келиб чиққан ҳолда уч турдаги ҳудудни аниқлаш учун 1 км. кв.га 150 киши бўлган ҳудудлар (Япония ва Корея учун 500 киши км.кв.) қабул қилинган[32]:

- аҳолисининг 85 фоизидан кўпроғи зичлиги 1 кв кмга 150 кишидан ортиқ муниципалитетларда истиқомат қиладиган ҳудудлар шаҳар минтақаси;

[27]Framework providing definitions, review and operational typology of rural areas in Europe /www.rural-interfaces.eu
[28] Depraz S. (2007). Quelle methode d'analyse pour le rural centre-europeen? In: Maurel M.-C., Lacquement G. Agriculture et ruralite en Europe centrale. Paris: Aux lieux d'etre. p. 19-35. / https://halshs.archives-ouvertes.fr/halshs-01547480
[29]Bański J. and Mazur M. (2016). Classification of rural areas in Poland as an instrument of territorial policy. Land Use Policy. 54: 1-17.
[30] Chevalier P., Dedeire M., Ghiotti S., Hirczak M. and Razafimahefa L. (2010). L'espace rural euro-mediterraneen: approches methodologique et typologique. Cahiers de geographie du Quebec, vol. 54, n. 152, p. 291-312.
[31] Depraz S. (2007). Quelle methode d'analyse pour le rural centre-europeen? In: Maurel M.-C., Lacquement G. Agriculture et ruralite en Europe centrale. Paris: Aux lieux d'etre. p. 19-35. / https://halshs.archives-ouvertes.fr/halshs-01547480
[32] Serrano, J. (2014). Approches de la ruralite dans trois pays europeens (France, Suisse, Pays-Bas). In: Larrue C. Le regime institutionnel d'une nouvelle ruralite. Analyses a partir des cas de la France, des Pays-Bas et de la Suisse. Bruxelles: P.I.E. Peter Lang. p. 25-59.

- аҳолисининг 50 фоиздан 85 фоизгачаси зичлиги 1 кв. кмга 150 кишидан ортиқ муниципалитетларда истиқомат қиладиган ҳудудлар ярим қишлоқ минтақаси;

- 50 фоиздан кам аҳолиси зичлиги 1 кв. кмга 150 кишидан ортиқ муниципалитетларда яшайдиган ҳудудлар қишлоқ ҳудудлари.

Серрано фикрига кўра, демографик ёндашув асосан ЕИда миллий институционал даражада ёки алоҳида, ёки бошқа ёндашувлар билан биргаликда қўлланилади. Гарчи статистик нуқтаи назардан ишончли бўлса-да, бу ёндашувда ҳар бир мамлакатда ишлатиладиган чегара қийматлари масаласи охирига етказилмаган[33].

Ҳудудий ёндашув. Ҳудудий ёндашув қишлоқ жойларини шаҳар ёки шаҳар таъсирига нисбатан аниқлашни ифодалайди[34]. Бу ёндашувда асосий мезонлар шаҳар марказигача бўлган масофа ёки аҳолининг ҳар кунлик иш жойига бориб келиши саналади. Шаҳаргача бўлган масофа қишлоқ аҳолисининг кенг кўламли хизматлар ва имкониятлардан фойдаланиш кўрсаткичини тавсифлаш учун ҳам қўлланилади[35]. Ушбу мезонлардан фойдаланиш асосида аниқланган қишлоқ ҳудудлари тоифалари қишлоқ ҳудудларининг шаҳарлар билан интеграциялашганлиги ёки изоляциялашганлиги даражасини ўзида акс эттиради.

Иқтисодий ёндашув қишлоқ ҳудудларини иқтисодий фаолият турига (ихтисослаштирилган ёки диверсификациялашган қишлоқ хўжалиги фаолияти), хусусан, ушбу фаолият турларининг кластерлашганлик ёки тарқалганлик даражасига мувофиқ аниқлайди. Иқтисодий ёндашувга кўра, қишлоқ ҳудудларини тавсифлаш ёки ялпи ички маҳсулотда қишлоқ хўжалигининг улуши, аҳоли жон бошига тўғри келадиган ўртача даромад ва хизматлар (соғлиқни сақлаш ва таълим) қиймати каби мезонларга ёки ҳудудий иқтисодиёт тамойилларига асосланган назарий моделни қўллашга асосланади.

Бланк томонидан амалга оширилган таҳлил натижалари шуни кўрсатадики, қишлоқ ҳудудларининг мақоми фойдаланилаётган моделга боғлиқ[36]. У учта ёндашувни алоҳида ажратиб кўрсатади: макон ёндашуви, ҳудудий ёндашув ва конструктивистик ёндашув.

Макон ёндашуви иқтисодий субъектларнинг ресурслардан фойдаланиш имкониятлари, масофа ва транспорт харажатлари нуқтаи назаридан жойлашувини назарда тутади. Бу эса миқёс ҳисобига самара эвазига иқтисодга эришиш учун фаолият турлари ва хизматларнинг кластерлашишига олиб келади. Айни вақтда концентрацияга олиб келмайдиган фаолият турлари тарқалиб кетади. Бу жараён концентрация даражасидан келиб чиққан ҳолда ўз марказлари ва перифериялариға эга кўп босқичли тизимни вужудга келтиради. Фаолиятнинг периферияли турлари интенсив бўлмайди ва асосан табиий ресурслардан фойдаланади, ишчи кучи паст малакали ва диверсификациялашмаган бўлади. Мазкур ёндашув қишлоқ ҳудудларини кластерлашиш жараёнидан ташқарида ва шу сабабли периферия ҳудудлари сифатида аниқлайди.

[33]Serrano, J. (2014). Approches de la ruralite dans trois pays europeens (France, Suisse, Pays-Bas). In: Larrue C. Le regime institutionnel d'une nouvelle ruralite. Analyses a partir des cas de la France, des Pays-Bas et de la Suisse. Bruxelles: P.I.E. Peter Lang. p. 25-59.

[34] Bański J. and Mazur M. (2016). Classification of rural areas in Poland as an instrument of territorial policy. Land Use Policy. 54: 1-17.

[35] Dijkstra L. and Poelman H. (2008). Remote rural regions: how proximity to a city influences the performance of rural regions. Brussels : European Union. p.8. (Regional Focus, n. 1/2008)

[36] Blanc M. (1997). La ruralite : diversite des approches. Economie rurale, n.24 – p:5-12

Ҳудудий ёндашув иқтисодий агентлар ва иқтисодий самарадорлик ҳамда ресурсларнинг янгиланиши омиллари ўртасидаги муносабатларга асосланган. Бундай ёндашувда қишлоқ ҳудудлари ҳам аниқ ресурс, ҳам эндоген ривожланиш учун салоҳият сифатида аниқланади. Ҳудудий ёндашув транснационал (ЕИ, ИРҲТ) институционал даражада кенг тарқалган. “Шаҳар ҳудудлари билан чамбарчас боғлиқликдаги минтақавий ўзаро ҳамкорлик концепцияси” сифатида аниқланадиган қишлоқ ҳудудлари Европа Иттифоқи минтақавий сиёсатининг энг асосий концепцияси ҳисобланади[37]. Бу ёндашув ИРҲТ, ESPON ва EUROSTAT типологиясида ҳам ишлатилади. Масалан, Францияниг статистика институти (INSEE) томонидан 1999 йилда ишлаб чиқилган ва 2010 йилда ўзгартирилган типология иш ўринлари ва қишлоқ муниципалитетларида яшовчи аҳолининг шаҳар марказларидаги иш ўринларига жалб этилиши сонига асосланади.

Конструктивистик ёндашув қишлоқда яшовчиларнинг идрокларига асосланади. Хусусан, фермерлар қишлоқ ҳудудларига иш муҳити ва ресурс сифатида қарасалар, бошқа яшовчилар учун у ландшафт ва уларнинг ҳаёт сифати элементи ҳисобланади. Бошқача қилиб айтганда, қишлоқ жойлари улар учун турли аҳамиятга эга.

Ландшафт ёндашуви. Сўнгги йилларда қишлоқ ҳудудлари ва уларнинг ижтимоий талабини идрок этишнинг экологик жиҳатларига алоҳида эътибор қаратилмоқда[38]. Бу эса тадқиқотчиларни қишлоқ ҳудудларини аниқлашнинг янги ёндашувларини ишлаб чиқишга ундамоқда. Хусусан, экологик география соҳасида ландшафт ва ижтимоий-экологик ёндашувлар вужудга келди. Бу ёндашувларда типик ландшафтларни ажратиб кўрсатиш учун тупроқ қатлами ва иқлим шароитлари тўғрисидаги маълумотлардан фойдаланилади[39]. Масалан, мазкур ёндашувда асосий мезонлар сифатида қурилган биноларнинг зичлиги, урбанизация даражаси, қурилиш майдонининг узлуксизлиги ва ўрмонлар улушидан фойдаланилади.

Таъкидлаш лозимки, бу мезонлар баъзан қишлоқ ҳудудлари таърифига аниқлик киритиш учун демографик ёндашувда ҳам қўлланилади[40]. Масалан, Нидерландияда қишлоқ ҳудудлари турли ландшафт мезонлари бўйича аниқланади ва бу мезонлар орасида 1 км радиусдаги қурилиш биноларининг зичлиги асосий ўринни эгаллайди[41].

[37]Rural Development Programmes 2014-2020 //http://ec.europa.eu/agriculture/rural-development-2014-2020/country-files/common/rdp-list_en.pdf

[38] Bański J. and Mazur M. (2016). Classification of rural areas in Poland as an instrument of territorial policy. Land Use Policy. 54: 1-17.

[39] Van Eupen M., Metzger M.J., Pirez-Soba M., Verburg P.H., van Doorn A. and Bunce R.G.H. (2012). A rural typology for strategic European policies. Land Use Policy, 2012/07/01, vol. 29, n. 3, p. 473-482. http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0264837711000846

[40]Serrano, J. (2014). Approches de la ruralite dans trois pays europeens (France, Suisse, Pays-Bas). In: Larrue C. Le regime institutionnel d’une nouvelle ruralite. Analyses a partir des cas de la France, des Pays-Bas et de la Suisse. Bruxelles: P.I.E. Peter Lang. p. 25-59.; Bontron, J.C. (2015). La dimension statistique de la ruralite : une maniere de lire les representations et les evolutions du rural. Pour, vol. 228, n. 4, p. 57-67.

[41] Serrano, J. (2014). Approches de la ruralite dans trois pays europeens (France, Suisse, Pays-Bas). In: Larrue C. Le regime institutionnel d’une nouvelle ruralite. Analyses a partir des cas de la France, des Pays-Bas et de la Suisse. Bruxelles: P.I.E. Peter Lang. p. 25-59.

Комбинациялашган ёндашув. Комбинациялашган ёндашув юқорида баён қилинган ҳудудий ва иқтисодий[42], ҳудудий ва ландшафт[43] ёндашувларида қўлланиладиган мезонларни бир-бирига боғлайди.

Хулоса ва таклифлар

"Қишлоқ ҳудудлари"нинг миқдорий мезонлари бўйича амалга оширилган тадқиқотлар натижаларини умумлаштириш шундан далолат беради, қишлоқ ҳудудларининг мезонлари муайян йўналишда тадрижий ривожланиб келмоқда. Шу муносабат билан мамлакатимизда ҳам қишлоқ ҳудудларининг ривожланиш хусусиятлари, тенденциялари ва функцияларини ҳисобга олган ҳолда уларга ягона замонавий таъриф бериш, ривожланган мамлакатлар тажрибаси асосида уларнинг миқдорий мезонларини ишлаб чиқиш лозим. Бунда энг аввало, шуни назарда тутиш лозимки, бугунги кунда қишлоқ хўжалиги қишлоқ аҳолисининг ягона бандлик манбаси эмас. Қишлоқда яшовчилар ҳаётида хизмат кўрсатиш, савдо, тадбиркорлик, фойдали қазилмалар қазиб олиш билан боғлиқ фаолият турлари катта аҳамият касб этмоқда. Қишлоқ жойларда туризмнинг турли шаклларини ривожлантириш долзарб йўналишлардан бирига айланмоқда. Бу фаолият турлари қишлоқ аҳолисига барқарор даромад олиб келмоқда, уларнинг ҳаёт фаолияти ва ривожланишини таъминламоқда.

Шу билан бирга сўнгги йилларда атроф-муҳит ва экология билан боғлиқ масалалар тобора долзарб тус олиб, қишлоқ ҳудудларини ривожлантиришда ушбу омилнинг роли ортмоқда. Ижтимоий-иқтисодий тараққиётнинг замонавий босқичида қишлоқ ҳудудлари томонидан бажариладиган функция ва вазифалар ҳам ўзгармоқда.

Шу муносабат билан бугунги кунда қишлоқ ҳудудларига фақат ишлаб чиқаришнинг ихтисослашуви ва озиқ-овқат таъминоти нуқтаи назаридан қараш мақсадга мувофиқ эмас. Бунда замонавий шароитда қишлоқ ҳудудлари томонидан бажариладиган кенг кўламли функцияларни ҳам ҳисобга олиш лозим. Бу эса қишлоқ ҳудудларига функционал ёндашувдан фойдаланган ҳолда таъриф беришни тақозо этади.

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг "Ўзбекистон Республикаси қишлоқ хўжалигини ривожлантиришнинг 2020-2030 йилларга мўлжалланган стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида" №5853-сон фармони https://lex.uz/docs/4567334
2. Chevalier P., Dedeire M., Ghiotti S., Hirczak M. and Razafimahefa L. (2010). L'espace rural euro-mediterraneen: approches methodologique et typologique. Cahiers de geographie du Quebec, vol. 54, n. 152, p. 291-312.
3. Bański J. and Mazur M. (2016). Classification of rural areas in Poland as an instrument of territorial policy. Land Use Policy. 54: 1-17.

[42] Copus A.K. and Noguera J. (2010). A Typology of Intermediate and Predominantly Rural NUTS 3 Regions. Bruxelles: European Union. p.51.

[43]Berchoux T., Watmough G.R., Hutton C.W. and Atkinson P.M. (2019). Agricultural shocks and drivers of livelihood precariousness across rural communities. Landscape and Urban Planning. 189: 307-319.; Dijkstra L., Poelman H. (2018). Regional typologies overview. Brussels: European Union. [Consultй en novembre 2019]. https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Regional_typologies_overview#Urban-rural_typology_including_remoteness

4. Van Eupen M., Metzger M.J., Pirez-Soba M., Verburg P.H., van Doorn A. and Bunce R.G.H. (2012). A rural typology for strategic European policies. Land Use Policy, 2012/07/01, vol. 29, n. 3, p. 473-482. http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0264837711000846
5. Serrano, J. (2014). Approches de la ruralite dans trois pays europeens (France, Suisse, Pays-Bas). In: Larrue C. Le regime institutionnel d'une nouvelle ruralite. Analyses a partir des cas de la France, des Pays-Bas et de la Suisse. Bruxelles: P.I.E. Peter Lang. p. 25-59.
6. Copus A.K. and Noguera J. (2010). A Typology of Intermediate and Predominantly Rural NUTS 3 Regions. Bruxelles: European Union. p.51.
7. Berchoux T., Watmough G.R., Hutton C.W. and Atkinson P.M. (2019). Agricultural shocks and drivers of livelihood precariousness across rural communities. Landscape and Urban Planning. 189: 307-319.;
8. Dijkstra L., Poelman H. (2018). Regional typologies overview. Brussels: European Union. [Consultй en novembre 2019]. https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-xplained/index.php?title=Regional_typologies_overview#Urban-rural_typology_including_remoteness
9. Blanc M. (1997). La ruralite : diversite des approches. Economie rurale, n.24 – p:5-12
10. Rural Development Programmes 2014-2020 //http://ec.europa.eu/agriculture/rural-development-2014-2020/country-files/common/rdp-list_en.pdf
11. Depraz S. (2007). Quelle methode d'analyse pour le rural centre-europeen? In: Maurel M.-C., Lacquement G. Agriculture et ruralite en Europe centrale. Paris: Aux lieux d'etre. p. 19-35. / https://halshs.archives-ouvertes.fr/halshs-01547480

THE ROLE OF WAQF IN SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT: GLOBAL EXPERIENCES AND CASH WAQF OPPORTUNITIES IN UZBEKISTAN

Tursunov Iskandar
Al-Muamalat Consulting, Tashkent city, Uzbekistan

Abstract. *Waqf, an integral institution in Islamic finance, plays a pivotal role in socio-economic development, providing essential services in areas such as education, healthcare, and poverty alleviation. This article examines real-life waqf models from Turkiye, Malaysia, and Indonesia, highlighting their contributions to social welfare through modern adaptations, including cash waqf initiatives. In Uzbekistan, the waqf sector is currently overseen by the Waqf Public Charitable Foundation, which manages waqf properties and donations collected at religious sites. This study analyzes Uzbekistan's waqf governance, reviews successful global waqf models, and offers practical recommendations for enhancing the waqf sector's socio-economic impact in the country, with a particular focus on cash waqf potential.*

Keywords: *Waqf, Islamic finance, socio-economic development, Uzbekistan, cash waqf, poverty alleviation, waqf governance*

INTRODUCTION

The term waqf, originating from the Arabic waqafa (to hold or restrain), traditionally involves dedicating assets for perpetual social benefit. Historically, waqf has underpinned the development of Islamic civilizations by funding essential public institutions, including mosques, schools, and hospitals (Al-Arif, 2010). The concept has evolved with the introduction of cash waqf, allowing monetary donations to support socio-economic projects across a wider spectrum. This article analyzes successful waqf models globally, with a particular focus on cash waqf initiatives, to provide a framework for optimizing waqf's impact in Uzbekistan. Given that Uzbekistan has a population exceeding 37 million, with more than 93% are Muslims, the potential for cash waqf as a widely embraced socio-economic tool is significant. This strong Islamic demographic foundation represents an invaluable opportunity to expand the waqf sector by increasing public participation in cash waqf.

GLOBAL WAQF APPLICATIONS AND GOVERNANCE STRUCTURES

Overview of Waqf in Turkiye Waqf, known as foundations in Turkiye, has historically been a central institution in supporting socio-economic development. Dating back to the Ottoman Empire, waqf has been instrumental in establishing public services, including education, healthcare, infrastructure, and religious facilities, creating a well-organized welfare system for the community (Insight Turkiye).

Regulatory Framework in Turkiye, waqf activities are regulated by the Foundation Law of 2008, which outlines the legal structure for managing and safeguarding waqf assets. The Directorate General of Foundations (DGF), an agency under the Prime Ministry, is responsible for overseeing waqf operations. The DGF’s role includes managing and monitoring waqf properties, ensuring that they are preserved, economically managed, and aligned with their intended charitable

purposes. This organization ensures transparency and accountability in the waqf system, especially for cash waqf (Wikipedia - Directorate General of Foundations).

Types of Waqf Turkiye's waqf system encompasses several types, each with unique governance and management protocols:

Fused Foundations (Mazbut): Inherited from the Ottoman period, these waqf institutions are managed directly by the DGF.

Annexed Foundations (Mülhak): These are family waqfs still under the management of the original family or the DGF, depending on the specific foundation.

New Foundations: Established after the Ottoman period, these foundations are registered and monitored by the DGF, ensuring they adhere to modern waqf regulations (Insight Turkiye).

Emphasis on Transparency and Accountability To maintain stakeholder trust and ensure effective management, the Turkish waqf governance system emphasizes transparency and accountability. The DGF mandates regular audits, applies comprehensive accounting principles, and publishes reports on waqf activities. Such practices bring waqf governance in line with non-profit best practices, helping to secure the rights of all stakeholders, including donors and beneficiaries (Academia.edu - The Ottoman Cash Waqf as Altruistic Finance Model).

Contribution to Education Waqf plays a significant role in supporting higher education in Turkiye. Waqf funds provide scholarships, research grants, and essential infrastructure for various universities, including both public and waqf institutions. A prominent example is Istanbul Sabahattin Zaim University, which was established by the Ilim Yayma Foundation. This university exemplifies a successful waqf-funded educational model, continuing the tradition of supporting higher learning and research through waqf-based funding (Academia.edu - The Ottoman Cash Waqf as Altruistic Finance Model).

Directorate General of Foundations' Broader Mission The DGF's mission extends beyond managing waqf properties. Its broader objectives include:

Promoting social and cultural services through waqf

Maintaining national and international coordination for waqf-related activities.

Establishing cultural centers, museums, and libraries to preserve and promote Turkiye's rich waqf heritage.

The DGF's comprehensive mandate demonstrates Turkiye's commitment to preserving waqf assets, expanding waqf's reach, and maintaining a governance structure that respects the waqf's charitable and perpetual nature.

Cash Waqf in Turkiye Cash waqf, a form of endowment where the principal is in cash rather than physical assets, has played a significant role in Turkiye's socio-economic development. Cash waqf allows for a flexible and inclusive form of waqf, enabling individuals from various income levels to contribute. Funds from cash waqf are invested in Shariah-compliant ventures, with returns used for public welfare projects such as healthcare, education, and microfinance (Insight Turkiye - Ottoman Cash Waqfs: An Alternative Financial System).

Modern Applications and Integration with Islamic Finance Cash waqf in Turkiye integrates well with Islamic finance, particularly with instruments like cash waqf-linked Sukuk (Islamic bonds). These bonds enable waqf funds to be invested in Islamic bonds, generating consistent income for waqf projects. This approach not only ensures sustainability but also aligns with Turkiye's waqf governance standards (DergiPark - The Cash Waqf Model in Turkiye).

WAQF MANAGEMENT IN MALAYSIA

Legal Framework and Governance

In Malaysia, waqf is governed by state authorities under the jurisdiction of the State Islamic Religious Councils (SIRC), with each council acting as the sole trustee for waqf properties within its respective state. This governance structure reflects Malaysia's federal system, where Islamic matters are managed at the state level, creating a decentralized approach to waqf management (Rani & Aziz, 2010). The Federal Constitution of Malaysia grants the King authority over Islamic matters in states with a Sultan, while states without a Sultan, such as Penang and Sabah, fall under the jurisdiction of the Yang di-Pertuan Agong or other designated leaders for Islamic governance. Matters related to the administration of Islam, including waqf, are managed by the states and supported by specific state legislation, as prescribed in Schedule 9, List II of the Federal Constitution (Rani & Aziz, 2010).

In 2004, the Department of Awqaf, Zakat, and Hajj (JAWHAR) was established at the federal level to coordinate waqf, zakat, and hajj administration across Malaysia. This department supports the standardization of waqf management practices and aids the development of waqf properties through collaboration with SIRCs, promoting a more systematic approach to waqf governance (Rani & Aziz, 2010).

Types of Waqf and Innovations

Malaysia has introduced innovative waqf products to enhance socio-economic development. These include:

Cash Waqf: This type of waqf allows individuals to donate cash rather than physical assets, making waqf contributions more accessible and inclusive. Cash waqf funds are pooled and invested, with the returns directed toward public welfare projects, such as schools and hospitals (Mat Rani, 2010).

Corporate Waqf: Corporate entities, such as Johor Corporation Berhad (JCorp), have developed waqf shares, whereby corporate assets are endowed, and the proceeds are distributed for social welfare. This approach has been effective in mobilizing corporate resources for public benefit (Rani & Aziz, 2010).

Medical Waqf: Medical waqf funds healthcare facilities and equipment to meet Malaysia's rising healthcare demands. This specific waqf model provides essential medical services and facilities, supporting public health infrastructure (Rani & Aziz, 2010).

Agricultural and Commercial Waqf: These waqf types aim to promote food security and economic sustainability through income-generating projects, such as property development and agricultural initiatives, thereby contributing to Malaysia's socio-economic resilience (Mat Rani, 2010).

Sole Trustee Role of the Islamic Religious Councils

The Islamic Religious Councils serve as the sole trustees for all waqf properties, whether categorized as general or specific waqf. This designation ensures adherence to Shariah principles and mitigates risks of asset misuse. The councils are responsible for preserving, maintaining, and developing waqf properties, ensuring these assets continue to benefit intended recipients as specified by the waqf donors (Rani & Aziz, 2010). This centralized trustee role, mandated by the state enactments, supports a structured and transparent waqf management system that aligns with both Islamic principles and Malaysia's legal framework.

Cash Waqf in Malaysia: Overview and Significance

Cash waqf, a financial endowment in cash rather than physical assets, allows individuals to contribute to public welfare by donating funds that are invested in Shariah-compliant ventures. In Malaysia, cash waqf is a flexible and inclusive tool that has expanded the reach of waqf beyond traditional land or property donations.

In 2007, Malaysia's National Fatwa Council declared cash waqf permissible, broadening waqf participation to include contributions of any amount, which has increased public involvement (Chowdhury et al., 2011). Cash waqf funds in Malaysia are generally managed by Islamic banks or State Islamic Religious Councils (SIRCs), which act as trustees. These institutions ensure that waqf funds are invested responsibly, with profits directed toward charitable projects in education, healthcare, and poverty alleviation. Cash waqf provides sustainable funding for public welfare initiatives. Examples include the development of schools and hospitals, funded by the returns from cash waqf investments (Chowdhury et al., 2011). Corporate waqf models, such as Johor Corporation Berhad (JCorp), have incorporated cash waqf by transferring shares to waqf, thus generating continuous income for charitable activities.

Innovative Cash Waqf Models:

Waqf Certificates: Introduced by institutions like the Social Investment Bank Limited in Bangladesh and adapted in Malaysia, these allow individuals to endow cash waqf with low entry amounts, making waqf accessible to a broader audience.

Microfinance Initiatives: Cash waqf funds are also used for microfinance, targeting poverty reduction by offering non-interest-bearing loans to entrepreneurs who lack access to conventional financing (Chowdhury et al., 2011).

Proposed Cash Waqf Model: Chowdhury et al. (2011) propose a hybrid cash waqf model involving Islamic banks as trustees. These banks oversee fund collection, investment, and profit distribution, ensuring transparency and Shariah compliance.

The model suggests using funds for high-impact projects such as SME loans, microfinance, and emergency relief, while enabling profit reinvestment to maintain waqf sustainability.

Malaysia’s Waqaf An-Nur Corporation Berhad (WANCorp) demonstrates corporate waqf’s potential, combining state resources with corporate endowments to fund healthcare and community projects. WANCorp, endowed with shares valued at RM141 million in 2006, grew its assets to RM1.2 billion by 2024. The corporation's strategic investments in equities, Islamic REITs, and the Ar-Rahnu gold business allowed it to impact over 2.5 million people, illustrating the waqf sector's capability for significant socio-economic contributions through strategic investment and reinvestment (Shah et al., 2020). Healthcare Initiatives (Prishatin): WANCorp has significantly contributed to healthcare by offering accessible medical services through Waqf-funded clinics, dialysis centers, and mobile clinics. As of December 31, 2023, WANCorp operated 11 Waqf clinics, 9 dialysis centers, and 10 mobile clinics, serving a cumulative 2.1 million patients. The first clinic, established in 1998 in Johor Bahru, has since expanded nationwide. Healthcare services are provided at subsidized rates to ensure affordability for low-income groups: Dialysis treatment: RM130 per session, Clinic treatment: RM10 per visit. Educational Projects: WANCorp funds educational initiatives, such as the Senior Citizen Islamic Education Centre in Pasir Gudang, Johor. Built on a 5.4-acre site, this center offers lecture halls, cottages, homestay facilities, and a café, serving around 200 elderly beneficiaries monthly and approximately 10,000 public visitors annually. This project is funded through internal funds and crowdfunding, emphasizing lifelong learning and social welfare for senior citizens.

Indonesia - Cash Waqf Linked Sukuk (CWLS) Model. Indonesia's Cash Waqf Linked Sukuk (CWLS) integrates cash waqf and Sukuk to fund social development projects. CWLS exemplifies how a structured cash waqf mechanism can support socio-economic projects by engaging both private and public sectors. Oversight by the Indonesian Waqf Board (BWI) in collaboration with Bank Indonesia ensures compliance with Islamic finance standards and effective waqf asset management (Yusroni & Chandhiq, 2021).

Healthcare Example: In 2020, CWLS funds allocated IDR 50 billion to develop the Achmad Wardi Eye Hospital, Indonesia's first waqf-based retina center, which provides specialized care for underserved communities.

Public Engagement: The CWLS retail series SWR001, launched in October 2020, raised IDR 14 billion through 1,340 donors, showcasing strong public support for cash waqf in Indonesia. The Indonesian Waqf Board (BWI) oversees CWLS in collaboration with Bank Indonesia, ensuring compliance with Islamic finance standards and promoting effective waqf asset management.

Bangladesh - Cash Waqf for MSME Development. Bangladesh mobilizes cash waqf to support micro and small businesses through its Small and Medium Enterprise Development Unit (SMEDU), creating economic inclusion by providing financing for entrepreneurs who lack conventional credit options. This structured model also reinvests returns in Islamic banks or waqf beneficiaries, balancing operational costs with socio-economic impact (Marzuki et al., 2012).

WAQF AS MANAGEMENT AND CHARITABLE OUTCOMES

The waqf system primarily involves the endowment and careful management of assets. A founder dedicates assets (land, property, or cash) as waqf, entrusting these resources to be managed by a trustee or administrator (often called a mutawalli). This management includes preserving, maintaining, and potentially investing the assets in a way that ensures they continue to generate income over time. The charitable benefits resulting from waqf-managed assets are the intended outcomes, with profits or returns from these assets directed toward initiatives like education, healthcare, poverty alleviation, and public welfare. This structure aligns with waqf's purpose of creating a sustainable source of benefit for society.

CASH WAQF AS A KEY FINANCIAL INSTRUMENT FOR SOCIO-ECONOMIC IMPACT

Cash waqf has emerged as a transformative tool in waqf systems, offering flexibility, inclusivity, and sustainable growth potential. Unlike traditional waqf assets, cash waqf allows monetary contributions that can be invested in Shariah-compliant ventures, generating returns for public welfare projects.

Importance of Cash waqf

Flexibility and Accessibility: Cash waqf democratizes waqf participation, allowing contributions of any size from all income levels, fostering a culture of continuous giving.

Sustainability and Perpetuity: Cash waqf generates regular returns, supporting long-term projects without depleting principal amounts.

Effective Resource Allocation: Cash waqf funds, when pooled, can be directed toward sectors like healthcare, education, and poverty alleviation.

Enhanced Economic Inclusion: Cash waqf creates financing opportunities for micro, small, and medium enterprises (MSMEs), promoting entrepreneurship and bridging economic disparities.

THE ROLE OF CASH WAQF IN SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT IN UZBEKISTAN

Uzbekistan's Islamic demographic provides a fertile environment for cash waqf development, supporting projects in healthcare, education, and economic empowerment. Models such as Indonesia's CWLS or Malaysia's healthcare waqf clinics can serve as blueprints to enhance Uzbekistan's public services, especially in underserved communities. It is essential to recognize that waqf itself is a system focused on the management of endowed assets, whether these assets are physical properties, investments, or cash contributions. Through this management framework, waqf assets are preserved and maintained in ways that allow them to generate continuous income. The charitable benefits resulting from waqf-managed assets are the intended outcomes, contributing to societal welfare through funding projects like healthcare facilities, educational institutions, and poverty alleviation initiatives. Cash waqf in Uzbekistan presents an impactful opportunity for enhancing social services, inspired by global models like CWLS.

UZBEKISTAN'S WAQF SECTOR: CURRENT STATUS AND POTENTIAL

The Waqf Public Charitable Foundation, established in 2018, manages Uzbekistan's waqf sector, overseeing waqf assets and donations at religious sites. In the first half of 2024 (Table 1), total donations amounted to 15,892.49 million so'm, with nearly 50% of this amount (7,371.78 million so'm) attributed to Zakat, Fitr, and Ushr contributions (https://vaqf.uz/oz/transactions/statistics). These funds were primarily allocated to mosque maintenance, support for low-income families, assistance for citizens in need of medical care, aid to vulnerable segments of the population, and initiatives aimed at fostering the religious, scientific, and intellectual development of citizens. However, the potential for maximizing the impact of these donations is currently limited due to the lack of Sharia-compliant investment options and challenges in effectively managing and growing these funds. Additionally, the shortage of skilled professionals in Islamic finance and wealth management further constrains the optimal deployment of these resources. Therefore, the development of an Islamic capital market and the establishment of a robust Islamic finance ecosystem are seen as essential steps toward ensuring the effective and sustainable utilization of these charitable funds.

Months (2024 year)	Total donations (in mllion so'm)	Out of them: Zakat, fitr, ushr (in mllion so'm)	Expenses (in mllion so'm)
January	1 524,50	486,60	329,04
February	1 088,61	118,12	613,03
March	2 119,19	504,88	995,20
April	7 364,96	5 663,12	1 646,56
May	1 729,95	321,87	1 372,24
June	2 065,28	277,19	815,90
Total	15 892,49	7 371,78	5 771,97

Table 1.

Despite these efforts, the Foundation's activities remain largely focused on religious and basic charitable projects, with limited extension into broader socio-economic initiatives (Imamnazarov, 2020). A 2020 UNDP survey underscores the sector's challenges in awareness,

transparency, and governance. Only 36% of businesses and 34% of individuals are familiar with waqf, while 49% of businesses and 62% of individuals expressed dissatisfaction with current activities. Additionally, 36% of businesses and 46.81% of individuals emphasized the need for a comprehensive legal framework governing waqf assets, and 35% of businesses, along with 46% of individuals, advocated for increased transparency. Concerns over fund distribution transparency led some to opt for direct donations to local mosques or known individuals, reflecting a need for clear monitoring and reporting mechanisms to build public trust (UNDP, 2020). Expanding waqf activities to broader socio-economic initiatives, guided by successful models from Bangladesh and Indonesia, could unlock substantial potential in Uzbekistan's waqf sector.

THE FOLLOWING FACTORS AND ECONOMIC INDICATORS PRESENT SIGNIFICANT OPPORTUNITIES FOR THE DEVELOPMENT OF WAQF (INCLUDING CASH WAQF) IN UZBEKISTAN

Economic Growth and Rising Incomes: Uzbekistan's economy has shown steady growth, with GDP expected to increase further due to broad economic reforms and industrial diversification initiatives (Asian Development Bank, 2023). These developments have contributed to a gradual rise in income levels, improving the population's capacity for charitable giving, which creates favorable conditions for expanding waqf contributions and social finance initiatives.

Youthful and Dynamic Demographic Structure: With over 60% of the population under 30, Uzbekistan's demographic structure is ideally suited for long-term waqf development. Younger generations in Uzbekistan have shown increasing interest in social finance and community support, contributing to a promising environment for waqf expansion (World Bank, 2022).

Advancing Islamic Finance Reforms: The Uzbek government has introduced significant reforms to develop a legal and regulatory framework for Islamic finance. These reforms, supported by partnerships with international institutions, aim to incorporate Shariah-compliant financial instruments, thus expanding the scope and management of waqf assets (Islamic Development Bank, 2023). Additionally, it has been estimated by the Islamic Development Bank that up to $10 billion annually could be attracted to Uzbekistan through Islamic banking, contingent upon the implementation of the necessary legislative norms. Alignment with Social Finance Initiatives: Waqf aligns well with Uzbekistan's goals in social finance, offering innovative funding mechanisms for key socio-economic priorities like healthcare, education, and poverty alleviation. According to the United Nations Development Programme's (UNDP) 2020 report, integrating waqf into social finance could provide sustainable support for welfare projects, particularly in underserved communities in Uzbekistan.

RECOMENDATIONS

Establish a Central Waqf Authority to empower the Waqf Public Charitable Foundation to oversee waqf assets, ensure Shariah compliance, and enhance transparency.

Adopt Cash Waqf Schemes to introduce flexible models encouraging contributions to fund sustainable social welfare projects.

Develop a Legal Framework to regulate waqf asset management and protection, empowering managers and building public trust.

Leverage Technology by creating digital platforms for online cash waqf contributions to engage a broader audience.

Ensure Transparency through regular reporting of waqf fund usage and impact to build public trust.

Expand Shariah-Compliant Markets to attract investment and grow waqf resources sustainably.

Build Expertise through training programs in Islamic finance and waqf management to support sustainable administration.

CONCLUSION

Uzbekistan can enhance its waqf sector by integrating successful practices from Turkiye, Malaysia, and Indonesia. Legal reforms, public engagement, and innovative models like cash waqf can empower Uzbekistan's waqf institutions to support socio-economic development goals, fostering economic growth and social welfare through well-governed and widely embraced waqf initiatives.

REFERENCES

1. Al-Arif, M.N.R. (2010). "Pemberdayaan Masyarakat Berbasis Wakaf Uang." Jurnal Asy-Syir'ah, 44(2), 813–828.
2. Cahyono, E.F., & Hidayat, S.E. (2022). "Cash Waqf and the Development: A Case Study of Cash Waqf Linked Sukuk in Indonesia." el Barka: Journal of Islamic Economic and Business, 5(1), 150-182.
3. Cizakca, M. (2004). "Incorporated Cash Waqfs and Mudaraba, Islamic Non-bank Financial Instruments from the Past to the Future." Bahcesehir University.
4. Imamnazarov, J. (2020). "Landscaping Analysis of Islamic Finance Instruments in Uzbekistan." Islamic Development Bank Group.
5. Ismail, C.Z., Muda, S., & Hanafiah, N.J.A. (2014). "Challenges and Prospects of Cash Waqf Development in Malaysia." Journal of Basic and Applied Scientific Research, 4(2), 340–348.
6. Marzuki, M.U., Shahimi, S., & Ismail, A.G. (2012). "Tackling Poverty: A Look at Cash Waqf." Prosiding Perkem VII, 1611–1623.
7. Shah, D.M.R., Wahid, A., & Waqaf An-Nur Corporation Berhad. (2020). "Financing and Development of Waqf Properties through Islamic Finance Products and Innovation." AIFC 8th Forum.
8. United Nations Development Programme (UNDP). (2020). "Landscaping Analysis of Islamic Finance Instruments in Uzbekistan." Islamic Development Bank Group.
9. Yusroni, N., & Chandhiq, U. (2021). "Understanding the Impact of Zakat and Waqf as Economic Development Tools." International Research Journal of Management, IT and Social Sciences, 8(6), 639-647.
10. Asian Development Bank. (2023). Uzbekistan Economic Outlook.
11. World Bank. (2022). Uzbekistan's Demographic and Economic Profile.
12. Islamic Development Bank. (2023). Islamic Finance Development in Uzbekistan.
13. https://www.insightturkey.com/articles/ottoman-cash-waqfs-an-alternative-financial-system
14. https://en.wikipedia.org/wiki/Directorate_General_of_Foundations
15. https://www.academia.edu/90279485/The_Ottoman_Cash_Waqf_as_Altruistic_Finance_Model
16. https://dergipark.org.tr/tr/pub/ijisef/article/365310
17. Mücahit Özdemir, Öznur Özdemir (2017) Bridging the Gap: The Restitution of Historical Cash Waqf Through Vakıf Participation Bank
18. Rani, M. A., & Aziz, A. A. (2010). Waqf Management and Administration in Malaysia: Its Implementation from the Perspective of Islamic Law. Malaysian Accounting Review, Special Issue Vol. 9 No. 2, 115-121.

19. Mat Rani, M. A. (2010). Pengambilan Tanah Wakaf Oleh Pihak Berkuasa Negeri: Analisis Menurut Hukum Syarak dan Aplikasinya di Malaysia. Universiti Malaya.
20. Chowdhury, M. S. R., Ghazali, M. F., & Ibrahim, M. F. (2011). Economics of Cash WAQF management in Malaysia: A proposed Cash WAQF model for practitioners and future researchers. African Journal of Business Management, 5(30), 12155-12163. doi:10.5897/AJBM11.1810
21. Johor Corporation Annual Report. (2007). Corporate Waqf Initiative by JCorp. Johor Bahru, Malaysia: Johor Corporation. Available online: www.jcorp.com.my
22. National Fatwa Council of Malaysia. (2007). Fatwa on the permissibility of cash waqf. Available online: www.e-wakafjohor.gov.my

SERVQUAL AS A TOOL FOR MEASURING AND ENHANCING HIGHER EDUCATION SERVICE QUALITY

Utkirov Abbos
Ph.D. Candidate at Westminster International University in Tashkent and Lecturer at the Management Development Institute of Singapore in Tashkent
https://doi.org/10.5281/zenodo.14195564

Abstract. *This study assesses the quality of services in Uzbekistan's higher education sector using the SERVQUAL framework, which evaluates five key dimensions: Reliability, Assurance, Tangibles, Empathy, and Responsiveness. Data were gathered through a cross-sectional survey of university students using a structured questionnaire. The results indicate that factors such as class punctuality (Reliability), staff professionalism (Tangibles), and efficient financial transactions (Assurance) significantly influence perceived service quality. Exploratory Factor Analysis (EFA) confirmed the validity of the SERVQUAL dimensions, with high internal consistency scores across all variables. The findings underscore the need for educational institutions to address gaps in service delivery, such as accessibility to teaching materials and prompt non-academic services, to improve student satisfaction and align with modern educational expectations.*

Introduction

Service quality is crucial for the success of both businesses and institutions, offering benefits like increased loyalty, user attraction, growth, cost reduction, and improved reputation (Parasuraman et al., 1985). In higher education, it plays a key role in enhancing student satisfaction by focusing on factors such as responsiveness, reliability, assurance, empathy, and tangibles (Annamdevula & Bellamkonda, 2016). Elements like instructional quality, faculty interaction, administrative support, and campus facilities are vital for improving the student experience, aligning services with their needs, and ensuring long-term institutional success (Dugenio-Nadela et al., 2023; Utkirov, 2024b). Uzbekistan's government has been strategically aligning its national policies with international standards to enhance the quality of its higher education. In recent years, the **Presidential Decree "Concept of Development of Higher Education in the Republic of Uzbekistan until 2030," issued on October 8, 2019**, has emerged as a cornerstone of this initiative. The decree mandates that a minimum of ten Uzbek universities must achieve global rankings by 2030 (Presidential Decree of the Republic of Uzbekistan, 2019). This vision underscores the country's aspiration to elevate its higher education system to international levels by improving institutional infrastructure, academic standards, and research output.

The concept further emphasizes the integration of innovative practices and government-backed reforms to support universities in meeting these ambitious goals. This includes providing financial incentives, encouraging international collaborations, and developing faculty competencies. As a result, many universities in Uzbekistan are actively striving to gain international accreditation and establish themselves in the global educational ecosystem (Education, 2019; Eureporter, 2021; Uralov, 2020).

Recent investments in Sustainable Development Goals (SDGs), particularly SDG 4 (Quality Education), further support these efforts. Based on Fiscal Institute under the state tax office of the Republic of Uzbekistan as highlighted in **Figure 1**, significant resources are allocated

to education, healthcare, and infrastructure, reflecting Uzbekistan's commitment to human capital development. These priorities align with the strategic vision of the higher education reform, as a globally competitive education system is seen as a critical driver for national development (Kun, 2023).

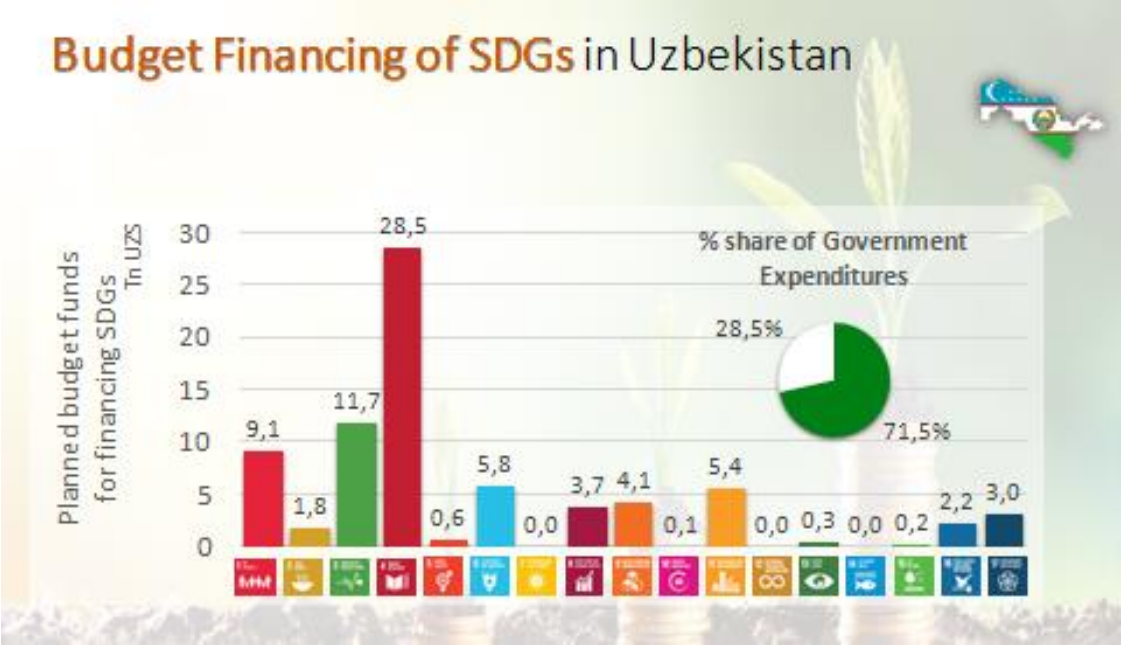

Figure 1: Institute for Fiscal Studies: Kun (2023)

Recent data on Uzbekistan's **Budget Financing of SDGs** (Figure 1) further illustrates the country's commitment to addressing socio-economic challenges and advancing development priorities. The government has strategically allocated funds across several Sustainable Development Goals (SDGs), with notable emphasis on SDG 3 (Good Health and Well-Being), SDG 4 (Quality Education), and SDG 9 (Industry, Innovation, and Infrastructure). These sectors receive the largest share of funding, reflecting their pivotal role in human capital development and economic transformation.

Reasons for Budget Prioritization:

1. **Focus on Human Capital Development**: The significant allocation for SDG 3 and SDG 4 underscores the government's recognition of education and healthcare as critical enablers of sustainable growth. These investments are aimed at improving productivity, reducing inequalities, and fostering societal well-being.
2. **Economic Transformation**: Uzbekistan's focus on infrastructure (SDG 9) signals its intent to modernize its economy, attract foreign investments, and boost industrialization.
3. **Global Commitments**: The resource allocation reflects Uzbekistan's commitment to the 2030 Agenda for Sustainable Development, emphasizing its active role in global development initiatives.
4. **Addressing Social Inequities**: By prioritizing goals such as No Poverty (SDG 1) and Reduced Inequalities (SDG 10), the government aims to address disparities across regions, ensuring inclusive growth.

This alignment of national priorities with SDG goals provides a contextual framework for understanding the broader developmental reforms in Uzbekistan, including those in higher

education. Just as the government strategically invests in SDG-focused initiatives, higher education institutions must also adapt to meet the evolving needs of students and society.

Thomas & Galambos (2004) highlight that student satisfaction with educational institutions can significantly influence their beliefs and future intentions. This satisfaction serves as a crucial indicator of how well universities meet the diverse needs of their students, reflecting the overall quality, success, and sustainability of these institutions (Alnawas, 2015). As the nature of education has shifted from a non-commercial activity to a service-oriented model, it has become essential to consider service quality dimensions—such as reliability, responsiveness, assurance, empathy, and tangibles—in shaping student experiences.

The integration of national priorities, as highlighted in the chart on SDG financing, with institutional reforms in higher education underscores Uzbekistan's holistic approach to sustainable development. This study therefore aims to assess the effectiveness of service quality measures within universities in Uzbekistan and their alignment with broader socio-economic objectives, using the SERVQUAL model as a foundational framework.

Methodology

The study employed a structured SERVQUAL-based questionnaire to collect data from university students. Descriptive statistics, reliability analysis, and EFA were used to analyze the data and validate the dimensions of service quality. The questionnaire covered 23 items across the five SERVQUAL dimensions, evaluating aspects such as punctuality, staff professionalism, and responsiveness to student inquiries.

Findings

Analysis revealed significant insights into service quality perceptions:

1. **Reliability**: Students rated class punctuality and consistent grading criteria highly, though administrative hours and extracurricular activity updates needed improvement.
2. **Tangibles**: Staff professionalism and modern facilities were well-rated, but access to teaching materials remained a concern.
3. **Assurance**: Financial transaction efficiency was strong, while staff sufficiency required attention.
4. **Empathy**: Staff politeness and professionalism were appreciated, but understanding student needs showed variability.
5. **Responsiveness**: Registration communication was effective, but non-academic services lacked promptness.

Reliability analysis confirmed high internal consistency, with Cronbach’s alpha values exceeding 0.84 across all dimensions. EFA validated the constructs, with all factor loadings above 0.5, supporting the robustness of the SERVQUAL model in the educational context.

Discussion

The findings highlight critical areas for improvement. Universities must address gaps in resource accessibility and responsiveness to enhance overall service quality. Aligning services with student expectations is essential for fostering satisfaction and loyalty. The SERVQUAL model provides a structured approach to identifying and addressing service delivery issues.

The study also underscores the evolving role of educational institutions in a competitive market. As students increasingly view education as a service, universities must prioritize quality improvement initiatives to remain relevant. Recommendations include investing in modern

teaching resources, training staff for better student interaction, and streamlining administrative processes.

Conclusion

This research demonstrates the applicability of the SERVQUAL framework in assessing service quality in Uzbekistan's higher education sector. By focusing on the five dimensions, institutions can identify and address critical gaps, enhancing student satisfaction and institutional performance. The findings offer valuable insights for policymakers and administrators aiming to align educational services with modern expectations.

REFERENCES

1. Parasuraman, A., Zeithaml, V. A., & Berry, L. L. (1985). A Conceptual Model of Service Quality and Its Implications for Future Research. *Journal of Marketing*, 49(4), 41–50. https://doi.org/10.1177/002224298504900403
2. Annamdevula, S., & Bellamkonda, R. S. (2016). The effects of service quality on student loyalty: The mediating role of student satisfaction. *Journal of Modelling in Management*, 11(2), 446–462. https://doi.org/10.1108/JM2-04-2014-0031
3. Utkirov, A. (2024b). Enhancing Alumni Employability: Aligning Higher Education Quality with Workforce Expectations. *International Journal of Multidisciplinary Research Transactions*, 6(9), 1–21. https://doi.org/10.5281/zenodo.13786997
4. Education (2019). Concept of Development of Higher Education in the Republic of Uzbekistan until 2030. Available at: [Link not provided, add source if accessible].
5. Eureporter (2021). Uzbekistan’s drive towards higher education reforms. Available at: [Link not provided, add source if accessible].
6. Uralov, S. (2020). Reforms in Uzbekistan’s Higher Education System. *Uzbek Journal of Educational Development*, 7(3), 18–35.
7. Thomas, E. H., & Galambos, N. (2004). What satisfies students? Mining student-opinion data with regression and decision tree analysis. *Research in Higher Education*, 45(3), 251–269. https://doi.org/10.1023/B:RIHE.0000019589.79439.6E
8. Dugenio-Nadela, C., Cañeda, D. M., Tirol, S. L., & Samillano, J. H. (2023). Service Quality and Student’s Satisfaction in Higher Education Institution. *Journal of Human Resource and Sustainability Studies*, 11(4), 858–870. https://doi.org/10.4236/jhrss.2023.114049
9. Semyonov, A. (2020). In search of a new sympoiesis: A review of higher education admissions in Uzbekistan. *FIRE: Forum for International Research in Education*, 6, 1–18.
10. Hoque, U. S., Akhter, N., Absar, N., Khandaker, M. U., & Al-Mamun, A. (2023). Assessing Service Quality Using SERVQUAL Model: An Empirical Study on Some Private

Universities in Bangladesh. *Trends in Higher Education*, 2(1), 255–269. https://doi.org/10.3390/higheredu2010013

11. Akhlaghi, E., Amini, S., & Akhlaghi, H. (2012). Evaluating educational service quality in technical and vocational colleges using SERVQUAL model. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 46, 5285–5289. https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2012.06.424
12. Fuchs, J., Meyer, L., & Ramirez, S. (2022). Quality Dimensions in Higher Education Services: An International Perspective. *Journal of Higher Education Quality Research*, 15(4), 45–67.
13. Alnawas, I. (2015). Student orientation in higher education: Development of the construct. *Higher Education*, 69(4), 625–652. https://doi.org/10.1007/S10734-014-9794-1
14. Kun (2023). Senators approve state budget for 2023. [online] *Kun.uz.* Available at: https://kun.uz/en/news/2022/12/27/senators-approve-state-budget-for-2023 [Accessed 21 Nov. 2024].

OLIY TA'LIM MUASSASALARIDA MARKETING STRATEGIYALARI VA SUN'IY INTELLEKT TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH IMKONIYATLARI

Gulyamova Nodira Gafurovna
Namangan muhandislik-texnologiya instituti,
"Menejment va Marketing" kafedrasi – katta o'qituvchi,PhD.
https://doi.org/10.5281/zenodo.14215671

Annotasiya. *Maqolada Oliy ta'lim muassasalari faoliyatini rivojlantirish va unda marketing strategiyalaridan foydalanish yo'nalishlari tahlil etilgan. Oliy ta'lim muassasalari faoliyatini yanada rivojlantirish va raqobatbardoshligini oshirishda sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish natijalari tahlil etilgan.*

Kalit so'zlar. *Marketing yondashuvi, Smart Campus, Seo, CRM, KPI, raqamli transformatsiya, sun'iy intellect.*

So'nggi besh yillik islohotlarning natijasida mamlakatimizda Yangi O'zbekistonni barpo etishning zarur siyosiy-huquqiy, ijtimoiy-iqtisodiy va ilmiy-ma'rifiy asoslari yaratildi.Keyingi yillarda mamlakatimizda Oliy ta'lim muassasalari faoliyatini yanada rivojlantirish va raqobatbardoshligini oshirishga qaratilgan ko'plab chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023 yil 11sentabrda PF-158-sonli «O'zbekiston-2030 strategiyasi to'g'risida»gi farmoni tasdiqladi. Unga ko'ra Oliy ta'lim bilan qamrovni kengaytirish, oliy ma'lumotli mutaxassislar tayyorlash sifatini oshirish, Oliy ta'lim muassasalari tashkiliy-boshqaruv faoliyatini takomillashtirish, ularning moddiy-texnik ta'minotini mustahkamlash kabi ko'plab maqsadlar belgilandi. Ushbu belgilangan maqsadlarni amalga oshirishda 2030-yilgacha erishiladigan maqsadlarning samaradorlik ko'rsatkichlari sifatida Yoshlarni oliy ta'lim bilan qamrab olish darajasini kamida 50 foizga yetkazish, 30 ta oliy ta'lim muassasasining ta'lim dasturlarini xalqaro akkreditatsiyadan o'tkazish, "Top-500"ga kiradigan xorijiy universitetlar bilan hamkorlikda kamida 50 ta qo'shma ta'lim dasturi asosida "ikki diplomli tizim"ni joriy etish, 10 ta oliy ta'lim muassasasini dunyoning eng nufuzli "Top-1 000" oliy ta'lim tashkilotlari reytingiga kiritishga erishish, Oliy ta'lim muassasalarida ilmiy tadqiqotlar natijadorligini oshirish va ilmiy salohiyatni 70 foizga yetkazish, kutubxonalarni kamida 1 million ta zamonaviy adabiyotlar bilan to'ldirish va kutubxona fondini to'liq raqamlashtirish kabi ko'rsatkichlar keltirilgan.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi PF-60-sonli «2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida» gi farmoni bilan tasdiqlangan «Taraqqiyot strategiyasining» 46-maqsadida: Oliy ta'lim bilan qamrov darajasini 50 foizga yetkazish va ta'lim sifatini oshirish belgilanan.

Yuqorida keltirilgan maqsadlarni amalga oshirishda Oliy ta'lim muassasalari faoliyatida raqamli marketing stragetiyalarini qo'llash va sun'iy intellect texnologiyalaridan foydalanish yuqori ijobiy natijalar beradi deb hisoblaymiz.

Oliy ta'lim muassasalarida marketing strategiyalari: raqamli transformatsiya va bozor talablariga moslashuv :

Oliy ta’limda marketing va raqamli transformatsiya bo‘yicha xalqaro misollar:

Harvard universiteti o‘zining brendini saqlab qolish uchun o‘quv kurslarining qisqa formatdagi bepul variantlarini EdX platformasi orqali taklif qiladi. Shu orqali ular kengroq auditoriyani jalb qilib, o‘zining pullik kurslarni targ‘ib qiladi va brendini mustahkamladi. Marketing yondashuvi: Brend ishonchini oshirish uchun bepul xizmatlardan foydalanish va ijtimoiy tarmoqlar orqali faol reklama qilish.

Arizona state university ASU "Smart Campus" texnologiyasidan foydalanadi, bu orqali talabalar ehtiyojlarini avtomatik ravishda tahlil qilish va moslashtirilgan ta’lim taklif qilish imkonini beradi.Bundan tashqari raqamli texnologiyalar: CRM tizimlari va Big Datadan foydalanish orqali talabalarni jalb qilish darajasi yiliga 15% ga oshgan.

Singapur Milliy Universiteti (NUS) Universitet xalqaro talabalarni jalb qilish uchun Google reklamalariga yiliga $500,000 sarmoya kiritadi. Natija: Universitetda xorijiy talabalar ulushi 40% ga yetgan va xalqaro reytinglarda yuqori o‘rinlarni egallaydi.

O‘zbekiston oliy ta’lim tizimida marketing strategiyalarining holati:

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti o‘zining yangi kurslari va grant dasturlarini targ‘ib qilish uchun Telegram va Instagram platformalarida faol ishlamoqda. Natijada hozirgi kunda telegramdagi rasmiy kanal orqali 10,000 dan ortiq talabaga grantlar va imtihonlar haqida ma’lumot yetkazilgan.Buning natijasida TDIU ga talabalar oqimi ortishiga erishilgan.

INHA universiteti xalqaro standartlarga mos IT-kurslarni taklif qilib, Google Adwords va SEO texnologiyalari orqali mahalliy va xorijiy talabalarni jalb qilmoqda. Natija: Har yili universitetga qabul qilinuvchi xorijiy talabalar soni 20% ga oshmoqda.

TATU (Muhammad al-Xorazmiy nomidagi axborot texnologiyalari universiteti) Universitet o‘zining axborot texnologiyalari sohasidagi kuchli brendini xalqaro konferensiyalar va internet platformalarida muntazam ravishda targ‘ib qiladi va reklama faoliyatini olib boradi. Buning natijasida TATU bitiruvchilarining 80% xalqaro IT kompaniyalarda ish topmoqda.

Oliy ta’lim muassasalari faoliyatida mahalliy bozor talablarini o‘rganish va o‘quv jarayonlarini doimiy ravishda zamonaviylashtirish muhim hisoblanadi. Oliy ta’lim muassasalari tomonidan IT sohasidagi talablarni tahlil qilish va IT Park bilan hamkorlikda Oliy ta’lim muassasalari raqamli texnologiyalarga asoslangan dasturlarni kengaytirishi lozim. Jahon amaliyoti shuni ko‘rsatmoqdaki raqamli marketing va IT dasturlari bitiruvchilarning ishga joylashish foizini 85% ga oshirdi. Oliy ta’lim muassasalari faoliyatida marketing samaradorligini tahlil qilish uchun statistik ma’lumotlar quyidagi natijalarni ko‘rish mumkin: Google Analytics va reklama orqali Toshkentdagi xalqaro universitetlar SEO strategiyasi orqali bir yilda 50,000 dan ortiq abituriyent tashrifini jalb qiladi, bu qabul darajasini 30% ga oshirishga olib kelgan.Talabalar fikr-mulohazasi(Feedback): INHA universiteti tomonidan talabalar orasida o‘tkazilgan so‘rov natijasida, 90% talabalar universitetni tanlashda ijtimoiy tarmoqdagi reklama va kontent muhim bo‘lganini bildirgan.

Oliy ta’lim muassasalarida sun’iy intellekt (SI) texnologiyalaridan foydalanish turli sohalarda sezilarli o‘zgarishlar kiritishi mumkin. Ularning asosiy imkoniyatlarini quyidagicha tasniflash mumkin:

1. **Shaxsiylashtirilgan ta’lim**

- Talabalar uchun individual ta’lim: Sun’iy intellekt texnologiyalari har bir talabaga moslashtirilgan o‘quv materiallarini taqdim etishga imkon beradi. AI tizimlari talabalar yutuqlarini tahlil qilib, ularning o‘rganish uslublarini aniqlashadi va o‘quv jarayonini optimallashtiradilar.
- O‘rganish jarayonini kuzatish: AI tizimlari talabalar o‘qish jarayonini kuzatib borishi, ularning muvaffaqiyatlari va qiyinchiliklarini aniqlab, qo‘shimcha yordam yoki turli xil materiallarni taklif qilish imkonini beradi.

2. Avtomatik baholash va tahlil qilish

- Tez va aniq baholash: AI tizimlari avtomatik ravishda testlar, topshiriqlar va laboratoriya ishlari kabi o‘quv materiallarini baholash imkonini beradi. Bu o‘qituvchilarga ko‘proq vaqtni sifatli ta’lim berishga sarflash imkoniyatini yaratadi.
- Talabalar yutuqlarini tahlil qilish: Sun’iy intellekt yordamida talabalar muvaffaqiyatlarini va qiyinchiliklarini tahlil qilish mumkin, bu esa ta’lim jarayonini yanada samarali qilishga yordam beradi.

3. Masofaviy ta’lim va onlayn o‘qitish

- Masofaviy o‘qitish tizimlarining optimallashtirilishi: AI yordamida onlayn ta’lim platformalarini yanada interaktiv va samarali qilish mumkin. AI tizimlari talabalar yutuqlarini kuzatib, shaxsiylashtirilgan mashqlar va qo‘llab-quvvatlashni taqdim etadi.
- Intellektual yordamchilar: Virtual yordamchilar, chatbotlar va AI asosidagi tizimlar talabalar uchun o‘quv jarayonini qo‘llab-quvvatlaydi va savollarga tez javob beradi.

4. **O‘qituvchilarni qo‘llab-quvvatlash**

- Pedagogik metodlarni rivojlantirish: AI o‘qituvchilarga ta’lim metodlarini yaxshilashda yordam beradi. Misol uchun, AI o‘qituvchilarga turli xil pedagogik metodlarni tanlashda yoki yangi metodlarni ishlab chiqishda yordam beradi.
- O‘qituvchilarni kuzatish: AI tizimlari o‘qituvchilarning faoliyatini tahlil qilib, ularga kerakli qo‘llanma va treninglar taklif qiladi.

5.Ma’lumotlar tahlili va prognozlash

- Katta ma’lumotlarni tahlil qilish: Oliy ta’lim muassasalarida sun’iy intellekt tizimlari talabalar va o‘qituvchilar haqidagi katta ma’lumotlarni tahlil qilib, ta’lim sifatini oshirishga xizmat qiladi.
- Prognozlash: AI yordamida talabalar yutuqlarini va ehtimoliy muvaffaqiyatsizliklarni prognozlash mumkin. Bu esa o‘qituvchilarga talabalarni qo‘llab-quvvatlash va kerakli yordamni taqdim etishga imkon beradi.

6. Ilmiy tadqiqotlar va innovatsiyalar

- Ilmiy ishlarni optimallashtirish: AI ilmiy tadqiqotlar sohasida katta yordam beradi. U katta hajmdagi ilmiy ma’lumotlarni tezda tahlil qilib, yangi g‘oyalar va xulosalar chiqarishda yordam beradi.
- Yangi ilmiy metodlar va algoritmlar: AI texnologiyalari tadqiqotlar va yangi ilmiy metodlarni ishlab chiqishda muhim rol o‘ynaydi. Mashina o‘rganish, tabiiy tilni qayta ishlash kabi metodlar ilmiy sohalarda innovatsiyalarni olib kelishi mumkin.

7. Boshqaruv tizimlarini yaxshilash

- Ta’lim muassasalarining boshqaruvi: Sun’iy intellekt yordamida oliy ta’lim muassasalarining boshqaruv tizimlari avtomatlashtirilishi mumkin. Bu tizimlar byudjetni rejalashtirish, o‘quv dasturlarini rivojlantirish va o‘quvchi tajribasini yaxshilashda yordam beradi.

- Resurslarni samarali taqsimlash: AI tizimlari muassasalardagi resurslarni optimallashtirish va talabalarga eng yaxshi ta’lim sharoitlarini taqdim etishda yordam beradi.

8. Yangi texnologiyalarni rivojlantirish

- Innovatsion texnologiyalarni yaratish: Oliy ta’lim muassasalarida AI texnologiyalari yordamida yangi pedagogik texnologiyalarni ishlab chiqish va sinovdan o‘tkazish mumkin.
- Darslarni raqamlashtirish: AI texnologiyalari yordamida o‘quv materiallarini raqamlashtirish va ularni talabalarga onlayn tarzda taqdim etish imkoniyati mavjud.

Xulosa

Sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish oliy ta’lim muassasalarida ta’lim sifatini yaxshilash, ta’lim jarayonini shaxsiylashtirish, o‘qituvchilarni qo‘llab-quvvatlash va ilmiy tadqiqotlarni rivojlantirish imkoniyatlarini yaratadi. sun’iy intellekt texnologiyalarini joriy etish, universitetlar va ta’lim tizimining raqamlashtirilishiga, samarali boshqaruv tizimlarini yaratishga va ta’lim sohasidagi innovatsion yondashuvlarni ishlab chiqishga yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1.O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi PF-60 sonli «2022-2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida»gi farmoni lex.uz

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023 yil 11 sentabrdagi PF-158 sonli “O‘zbekiston -2030”strategiyasi to‘g‘risidagi farmoni

2. internet sayt ma’lumotlari

MAISHIY XIZMATLAR SOHASINI RIVOJLANTIRISH ASOSIDA KAMBAG‘ALLIKNI QISQARTIRISH KLASSIFIKATSIYASI VA UNING IJTIMOIY-IQTISODIY OQIBATLARI

Navruzbek Azimjonovich Rajabov
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti mustaqil tadqiqotchisi hamda Samarqand davlat veterinariya meditsinasi, chorvachilik va biotexnologiyalar universitetining iqtisodiyot va buxgalteriya hisobi kafedrasi assistenti
https://doi.org/10.5281/zenodo.14223234

Annotatsiya. *Ushbu maqolada maishiy xizmatlar sohasini rivojlantirish asosida kambag‘allikni qisqartirish klassifikatsiyasi va uning ijtimoiy-iqtisodiy oqibatlari bayon etilgan.*
Kalit so‘zlar: *xizmat, maishiy xizmat, kambag‘allik, qashshoqlik, klassifikatsiya, institutsional, korxona, tadbirkorlik, raqobat, aholi, ekologiya, ta’lim, resurs.*
Аннотация. *В данной статье описана классификация снижения бедности на основе развития сферы бытовых услуг и ее социально-экономических последствий.*
Ключевые слова: *услуга, бытовое обслуживание, бедность, бедность, классификация, институциональный, предприятие, предпринимательство, конкуренция, население, экология, образование, ресурс.*
Abstract. *This article describes the classification of poverty reduction based on the development of the household services sector and its socio-economic consequences.*
Key words: *service, household service, poverty, poverty, classification, institutional, enterprise, entrepreneurship, competition, population, ecology, education, resource.*

Kirish. Aholiga maishiy xizmat ko‘rsatish sohasi serqirra faoliyat turi hisoblanib, insonlar kundalik hayoti sharoitlarini yaxshilabgina qolmay, ularning ishdan bo‘sh vaqtlarida hordiq chiqarishi, o‘zini tarbiyalashi va madaniy ehtiyojlarini qondirish kabilar uchun vaqtini tejashga ham yordamlashadi. Aholiga maishiy xizmat ko‘rsatish sohasining rivojlanishi hayot sifatini oshirish va aholi farovonligini yuksaltirishga xizmat qiladi. Shuning uchun ham, xizmat ko‘rsatishning ushbu turi butun mamlakat, ayniqsa hududiy moliya va ijtimoiy sohaning yeng istiqbolli yo‘nalishidan biridir.

Hozirgi kunda jahon va milliy iqtisodiyot sohalarida ro‘y berayotgan tarkibiy o‘zgarishlar va bu jarayonlarga pandemiyaning salbiy ta’siri hamon saqlanib kelmoqda. Shu sababli, ko‘pchilik odamlar ish profilini o‘zgartirishga va yangi zamonaviy mutaxassisliklarni o‘rganishga muhtoj bo‘lmoqda. Yashash turmushi qiymatini oshirish uchun aksariyat insonlar qo‘shimcha daromad olish maqsadida bir nechta joylarda ishlashga majbur bo‘lmoqda. Ana shunday sharoitda maishiy xizmatlarning ahamiyati unchalik katta emas, lekin ahamiyatlidir, zero ushbu xizmatlar mutaxassislarni qayta tayyorlash hamda tashkilotlarni qayta tashkil etish zaruratini keltirib chiqarmaydi.

Mamlakat hududida maishiy xizmat ko‘rsatish ulushining o‘sishi zamonaviy ish o‘rinlarining paydo bo‘lishiga olib keladi. Bundan tashqari, tashkilotlar nafaqaxo‘rlar, nogironligi

bo‘lgan shaxslar, to‘liq ish kunida ishlashga qodir bo‘lmaganlar – ish topishi murakkab bo‘lgan aholi toifalari bilan qo‘shimcha to‘ldirilishi ham mumkin.

Mamlakatimizda maishiy xizmatlar ko‘rsatish holati talab darajasida bo‘lmasa ham, ammo ushbu soha yangi korxonalar hamda qo‘shimcha ish o‘rinlarining vujudga kelishiga zamin yaratadi. Shu bilan bir qatorda, maishiy xizmat ko‘rsatish sohasida ish olib boruvchi tashkilotlar faoliyatining taraqqiy yetishi o‘sha hududda joylashgan tadbirkorlar harakatini yanada faollashtiradi hamda mahalliy aholini qo‘shimcha ravishdagi daromadini ta’minlaydi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Maishiy xizmat, ishsizlik, bandlik, kambag‘allik tushunchalari borasida klassik xorijiy yetakchi iqtisodchi olimlar ibratli ilmiy izlanishlar olib borganlar. Bunday ilmiy izlanishlar iqtisodiyotni erkinlashtirish sharoitida turgan mamlakatlarda maishiy xizmatlar sohasini rivojlantirish muammolarini o‘rganishda nazariy asos bo‘lib xizmat qilmoqda. Iqtisodiyot fanining bu sohasida tushunchalari rivojiga MDH davlatlari olimlari kabilar ham o‘z hissalarini qo‘shganlar. Mazkur muammolar tadqiqoti xususida mamlakatimiz olimlaridan M.Q.Pardayev[1], M.M.Muxammedov,[2], Yu.P.Urunbayeva[3], Q.J.Mirzayev[4] kabi iqtisodchi olimlar ham ibratomuz ilmiy tadqiqot ishlarini amalga oshirganlar.

Iqtisodchi olimlar tomonidan “maishiy xizmat” tushunchasiga juda ko‘p ta’riflar berilgan. Bu ta’riflar borasidigi bahs-munozaralar bugungi kunda ham maishiy xizmat ko‘rsatishning barcha jabhalariga tegishli bo‘lib, ushbu tushunchani yanada mukammalroq asoslash kerakligini ko‘rsatadi.

M.B.Rossinskiy va M.T.Roze maishiy xizmatlarga “uy mehnatini ma’lum darajada almashtiradigan yoki qisqartirishga imkon beradigan xizmatlar”ni kiritishadi. Ushbu olimlar asosiy e’tiborni insonlar kundalik hayotidagi xizmatlarni qisman soddalashtirish va ularni boshqa turdagisiga almashtirishga qaratgan holda mavjud mahsulotning iste’mol davrini yanada uzaytirish, jumladan iste’mol qilish uchun qo‘shimcha shart-sharoitlar yaratishga qaratilgan boshqa xizmatlar inobatga olinmagan[5].

V.V.Yuximenko fikricha, maishiy xizmatlar aholining maishiy turmushi bilan chambarchas bog‘liq ehtiyojlarini qondirishga yo‘naltirilgan turli xil ishlab chiqarish hamda noishlab chiqarish ko‘rinishidagi harakati yoki mehnatining iste’mol qiymatini o‘zida aks ettiradi[6]. Bu yerda maishiy xizmat mehnatni tashkil etish shakli va iste’mol nuqtayi nazaridan olib qaralgan holda ularni amalga oshirishda individual xarakteri ochib berilmagan.

A.I.Garaninning yozishicha, “Ma’lumki maishiy xizmatlar, pullik xizmatlarning tarixiy shakllangan muayyan majmui va turlari hisoblanib, korxonalar tomonidan aholining yakka tartibdagi buyurtmalarini bajarishga hamda ularning shaxsiy daromadlari asosida to‘lov qilinadigan xizmatlardir”[7].

Tadqiqot metodologiyasi. Analiz va sintez, induksiya va deduksiya, ko‘p omilli va dinamik taqqoslash, davriylashtirish, iqtisodiy-matematik modellashtirish usullaridan foydalanildi.

Tahlil va natijalar. Maishiy xizmatlar insonlar foydalanayotgan mahsulot va buyumlarning iste’mol xususiyatlarini saqlash hamda tiklash vazifasini bajarganligi sababli, ushbu sohaning rivojlanishi aholiga o‘zlari sotib olgan tovarlardan yanada unumliroq foydalanishga sharoit yaratadi. Bugungi kunda insonlar foydalanayotgan uzoq muddatli buyumlar hajmi ko‘payib borayotganligi sababli, maishiy xizmat ko‘rsatish sohasi tomonidan murakkab tuzilishga ega jihozlarni ta’mirlash asosida aholi oilaviy byudjetni tejash imkoniyati yaratilmoqda.

Maishiy xizmatlar sohasini rivojlantirish va kambag‘allikni qisqartirishni amal qilish va o‘zgarish qonuniyatlarini tahlil etish, bu jarayonda davlat va real sektor o‘rnini aniqlash ma’lum bir mezonlar asosida amalga oshirilishi lozim deb hisoblaymiz. Buni ilmiy asoslash uchun kambag‘allikni qisqartirishning amalga oshirish qonun-qoidalari, talab, tamoyil va mezonlarini o‘rganish talab etiladi. Tadqiqotlarmiz natijasida institutsional o‘zgarishlarni tasniflashda turli xil mezonlar bo‘yicha yondashdik va ularni amalga oshirish tavsifiga aniqlik kiritildi (1-jadval).

1-jadval

Maishiy xizmatlar sohasini rivojlantirish asosida kambag‘allikni qisqartirish klassifikatsiyasi[44]

№	Yondashish mezoni	O‘zgarishlar klassifikatsiyasi	Amalga oshirish xarakteri
1	O‘zgarishlar xarakteriga ko‘ra	Sifat o‘zgarishlari	Intensiv amalga oshirish xarakteri
		Miqdor o‘zgarishlari	Ekstensiv amalga oshirilishi
2	Vujudga kelish xarakteriga ko‘ra	Evolyutsion o‘zgarishlar	Mamlakatda mavjud an’analar asosida
		Inqilobiy o‘zgarishlar	Inqiroz, turli ta’sirlar asosida
3	O‘zgarishlar miqyosiga ko‘ra	Tarmoqdagi o‘zgarishlar	Real sektorni innovatsion xarakterini olishi
		Global o‘zgarishlar	Jahon bozoriga kirishi oqibatida unga moslashish
4	O‘zgarishlar sabablariga ko‘ra	Ekzogen sabablar	Tashqi omillar hisobiga
		Endogen sabablar	Ichki omillar hisobiga
5	Hududiy mansubligiga ko‘ra	G‘arbiy	Asosiy institutlar – bozor iqtisodiyoti institutlari
		Sharqiy	Asosiy institutlar – redistributiv iqtisodiyot institutlari
6	O‘zgarishlarlar manbalariga ko‘ra	To‘siqlarni ongli yengib o‘tish	Real sektorni yangi sharoitlarga moslashtirish
		Davlatlar o‘rtasidagi institutsional almashinuv	Jahon qonunchiligiga moslashish
7	Amalda kiritish xarakteriga ko‘ra	Ixtiyoriy o‘zgarishlar	Real sektorni modernizatsiya, diversifikatsiya holatlariga moslashishi
		Majburiy o‘zgarishlar	Davlat qonunchilikni joriy etish oqibati amalga oshirilishi

1-jadvaldan ko‘rinib turibdiki maishiy xizmatlar sohasini rivojlantirish asosida **kambag‘allikni qisqartirish** jarayoni ko‘p hollarda uzluksiz amalga oshiriladi. Ushbu jarayon ularning mavjud tuzilma doirasida, ya’ni asosiy qoidalar va me’yorlarni saqlagan holda kechadi. Bu davlatning tanlangan yo‘nalishidan kelib chiqib amalga oshiriladi. Aynan maishiy xizmatlar sohasini rivojlantirish orqali kambag‘allikni qisqartirishni amalga oshirishda davlat yuqorida ko‘rsatgan barcha o‘zgarish klassifikatsiyalarini qo‘llashi mumkin. Ammo, bu jarayonda iqtisodiyotdagi o‘zgarishni milliy mentalitetga xos unsurlar bilan to‘ldirish talab qilinadi. Maishiy

[44] Muallif tomonidan tuzilgan.

xizmatlar sohasini rivojlantirish orqali kambag‘allikni qisqartirishni amalga oshirish uchun davlat va xususiy sektor subyektlari o‘rtasida kelishuv talablari mavjud bo‘lishi lozim. Chunki, kambag‘allikni qisqartirish mavjud tartiblarga to‘g‘ri proporsional, jamiyatda sodir bo‘layotgan jarayonlarga teskari proporsionaldir.

2-jadval

Maishiy xizmatlar sohasini rivojlanishining ijtimoiy-iqtisodiy oqibatlari[45]

№	Ijobiy	Salbiy
Iqtisodiy oqibatlari		
1	Xalqaro mehnat taqsimotidagi ishtirokning kengayishi	Import hajmining ortishi
2	Mahalliy resurslardan foydalanish hajmining ortishi	Aholini mavsumiy ish bilan ta’minlash
3	Chet el kapitalining jalb qilinishi	Inflyatsiya
4	Band bo‘lgan aholi sonining ortishi	Chet el kompaniyalari tomonidan iqtisodiy tizimning boshqarilishi
5	Soliq tushumlarining ortishi	Bandlikning an’anaviy sohalaridan chiqib ketilishi
6	Kambag‘allikning kamayishi va qashshoqlikning qisqarishi	Iqtisodiy nigilizm ta’sir doirasiga tushib qolishni ommalashishi
6	Jahon hamjamiyatida iqtisodiy imidjga ega bo‘lish	Iqtisodiy inqirozlarning paydo bo‘lishi va muvozanatsiz rivojlanish
Ijtimoiy-madaniy oqibatlari		
1	Ta’lim sifati va darajasining oshishini kambag‘allikni kamaytirishga ijobiy ta’siri	Ijtimoiy muammolarning o‘sishi
2	Ishlab chiqarish an’analarning saqlab qolinishi	An’analarning tijoratlashtirilishi
3	Mamlakat aholisining ijtimoiy tarafdan rivojlanishi	Aholi mentalitetida hech kimga bog‘liq bo‘lmagan o‘zgarishlar
Ekologik oqibatlari		
1	Resurslardan foydalanishga imkoniyatlarning shakllanishi	Atrof muhitning ifloslanishi, suv resurslaridan ayanchsiz foydalanish

O‘ylaymizki, maishiy xizmatlar sohasining rivojlantirishdan kelib chiqishi mumkin bo‘lgan ushbu salbiy ta’sir qiluvchi omillarni davlat o‘zining tartibga soluvchi funksiyasi orqali cheklashi yoki kamaytirishi mumkin. Shuningdek, maishiy xizmatlar sohasini rivojlantirishning ekologik oqibatlari har qanday mamlakatda kuzatilishi tabiiy ekanligini ta’kidlamoqchimiz. Biroq, shunga qaramasdan, yaxshi rejalashtirilgan va boshqarilgan maishiy obyektlarning atrof muhitga ta’sirini cheklash mumkin.

Xulosa va takliflar.

Xulosa o‘rnida maishiy xizmatlar sohasi iqtisodiy faoliyat sohasi sifatida kambag‘allikni qisqartirishda bir qator xarakterli xususiyatlarga ega sohaligini biz quyidagilar bilan asoslamoqchimiz:

[45] Muallif ishlanmasi .

1. Zamonaviy iqtisodiyot sharoitida maishiy xizmatlar sohasi jahon iqtisodiyotining yetakchi tarmoqlaridan biriga aylangan;
2. Dunyoning ko‘plab rivojlangan mamlakatlarida maishiy xizmatlar sohasi mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy muammolarini hal qiluvchi eng samarali sohalaridan biri sifatida qaralmoqda;
3. Maishiy xizmatlar sohasi shaxs va jamiyatning manfaatlariga xizmat qiluvchi hamda mikro va makro darajada mamlakatning daromad manbai hisoblanadi;
4. Rivojlangan mamlakatlarda aholining aksariyati ta’tilni uydan tashqarida o‘tkazadi, bu esa kuchli maishiy xizmatlar sohasi sanoatining rivojlanishiga zamin yaratmoqda;
5. Iqtisodiy rivojlanmagan va kambag‘allik darajasi yuqori bir qator mamlakatlar uchun maishiy xizmatlar sohasi iqtisodiy o‘sish va ijtimoiy muammolarni hal qilish uchun foydalaniladigan samarali valyuta manbaiga aylandi;
6. Ko‘pgina mamlakatlarda maishiy xizmatlar sohasida band bo‘lganlar soni allaqachon iqtisodiyotning boshqa sohalarida band bo‘lganlar soniga mutanosibdir;
7. Ko‘pgina davlatlarda maishiy xizmatlar sohasiga qo‘shimcha ish o‘rinlarini yaratish, turistik infratuzilma obyektlarining qurilishini jadallashtirish, barcha turdagi xizmatlarni rag‘batlantirish va kambag‘allikni kamaytirishning asosiy omillaridan biriga aylanib ulgurmoqda;
8. Maishiy xizmatlar sohasi xalq hunarmandchiligi, mintaqalar va mamlakatlarning milliy madaniyatini saqlashga xizmat qiladi;
9. Maishiy xizmatlar sohasi bandligini ta’minlash natijasida kambag‘allikni kamaytirishga olib keladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Pardayev M.Q. Xizmatlarning ijtimoiy-iqtisodiy tabiati va uni rivojlantirishning o‘ziga xos xususiyatlari. // Servis va turizm: Boshqarish va rivojlantirish muammolari. Xalqaro ilmiy-amaliy anjuman materiallari.- Samarqand, 2017. – B. 11-14.
2. Muxammedov M.M.Xizmat ko‘rsatish sohasini rivojlantirish –ustuvor masala. // Servis. - Samarqand, 2016, № 1. – B. 47-56.
3. Urunbayeva Yu.P. Xizmat ko‘rsatish sohasi va aholi turmush darajasi: o‘zaro bog‘liqligi va rivojlanish istiqbllari. Monografiya. – T.: “Fan” nashriyoti, 2013. – B. 144.
4. Mirzayev Q.J. va boshqalar Xizmatlar sohasi iqtisodiyoti. O‘quv qo‘llanma. – T.: “IQTISOD-MOLIYA”, 2014. – B. 384.
5. Мирзаев Қ.Ж. ва бошқалар Хизматлар соҳаси иқтисодиёти. Ўқув қўлланма. – Т.: “ИҚТИСОД-МОЛИЯ”, 2014. – Б. 384.
6. Биндиченко Е.В. Сфера услуг: теория и практика / Изд-е Башкире, ун-та. – Уфа, 2000. – С. 83.
7. Юхименко В.В. Социально-экономические вопросы прогнозирования бытового обслуживания населения. Автореферат дис. канд. экон. наук. – М., 1974.
8. Гаранин А.И. Социально-экономические проблемы бытового обслуживания населения. Автореферат дис. д-ра экон. наук. - М., 1980.

APPLICATION OF WORLD EXPERIENCE IN SELF-REGULATION IN THE FIELD OF CONSTRUCTION

[1] **Usmanov Ilkhom Achilovich, [2]Rakhimova Nilufar Abduazizovna**
[1]Samarkand State University of Architecture and Civil Engineering, [2]Doctoral student of Samarkand State Institute of Architecture and Construction
https://doi.org/10.5281/zenodo.14233660

Abstract. *This article is devoted to the issue of technical regulation in construction in the context of the liberalization of the standardization system. The article describes the activities, goals and functions of self-regulatory organizations in the construction industry in developed countries. Possibilities and prospects of applying this experience in Uzbekistan are analyzed.*
Key words: *national standard, voluntary, self-regulation, construction, self-regulatory organization.*

Introduction. On November 3, 2022, at the 33rd plenary session of the Senate of the Oliy Majlis of the Republic of Uzbekistan, a major step was taken in the field of technical regulation, that is, the new version of the Law "On Standardization" was approved. [1] The development of this law and its introduction into legal practice are of great importance for business and real economy sectors and sectors.

First of all, the current law was adopted in 1993, the senators said that it does not meet today's requirements and international documents in the field of standardization. The strict requirements of the state for the products of economic entities are the reason for the decrease in the rate of innovative development. In the new version of the law, the concept of "state standard" is changed to the concept of "national standard" based on foreign experiences, which means that the principle of discretion is introduced in their application. according to the new version of this Law, more than 18,000 of the 30,000 state standards will be changed from mandatory to voluntary. In addition, the application of international, regional and foreign standards in Uzbekistan is facilitated, that is, the possibilities of their direct application are expanded.

This innovation in the legislation will reduce the role of the state in the field of business activity and will lead to a sharp increase in the responsibility of business entities in the field of technical regulation. Now, in order to be able to compete equally in the market, the problem of creating a new system to meet and ensure the quality of the product (work, service) and marketability of market participants will become urgent. In particular, it is important to implement a unified policy of enterprises in ensuring the implementation of standards and norms and regulations related to the construction industry.

The liberalization of the national standardization system in Uzbekistan requires a number of changes in their application, namely: what will be the procedure for creating standards recognized by business entities?

Who guarantees the quality of the product (work, service) in conditions of voluntary application of standards? Who protects the interests of honest entrepreneurs and how? How is the market mechanism of competition used in real sectors of the economy, in particular in construction?

Currently, the management structure of the regional construction complex in Uzbekistan is determined by the Decrees of the President of the Republic of Uzbekistan UP-269 of December 21, 2022, UP-151 of August 28, 2023.

The regulatory bodies in the construction sector are: the Ministry of Construction and Housing and Communal Services and its territorial departments, the Republican Architectural and Urban Planning Council under the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan, the Inspectorate for Control in the Sphere of Construction and Housing and Communal Services under the Ministry of Construction and Housing and Communal Services and its territorial departments.

At the same time, the presence of only vertical management structures in construction significantly reduces the efficiency of using technical regulations. It is necessary to create horizontal structures that would meet the interests of construction organizations on the ground.

Self-regulatory organizations are of great importance in fulfilling this task. Self-regulatory activities include the development and establishment of standards and regulations for business and professional entities, as well as monitoring their implementation and protecting their interests. Its essence is to fulfill the requirements of state standards and increase the effectiveness of standardization activities in the conditions of market mechanisms. The experience of self-regulation shows that self-regulatory organizations (SROs) are organized in the form of non-profit organizations, associations or public associations.

Analysis of literature on the topic. Many scientists have analyzed the scientific and methodological nature of self-regulating organizations in foreign literature. I.A.Kayumov has shown the legal basis of SROs (self-regulating organizations) in Russia, their construction activities and tasks. [2] Researches of Yu.I. Mkhitaryan [3], V.V. Romanova [4] are also devoted to various aspects of this problem.

In order to perfectly organize the activities of self-regulating organizations in the construction sector of the Republic of Uzbekistan, it is an urgent issue to study the world experience, critically analyze it and adapt it to the conditions of our country. In most developed countries, self-regulatory organizations have a long history and are recognized today as the main force driving technical policy in the construction industry.

Research methodology. The analysis of SROs in the field of construction in foreign countries is based not only on the analysis of scientific literature on this issue, but also on the study of the activities of these organizations through their official sites, regulations, organizational structures, and information in mass media. In developed countries, the concept of self-regulation was included in the legal practice from the end of the 19th century to the beginning of the 20th century, and SROs became an integral part of the economy. In this regard, their experience can greatly contribute to the development of non-governmental activities in Uzbekistan. Systematic approach, abstract-logical thinking, grouping, comparison, selective observation methods were used in the research process.

Analysis and results. In the United States, the role of coordination in the field of standardization is played by the American National Standards Institute (ANSI). The Association of American General Contractors (AGC), which unites 26,000 firms in professional associations in the field of construction, the American Institute of Architects (AIA), which unites more than 90,000 members, the National Residential Construction, which has more than 140,000 members association (National Association of Home Builders (NAHB)). Although membership in these organizations is voluntary, the intense competition in the construction market encourages almost

all builders to become members. These non-profit organizations are engaged in introducing modern standards of activity to their members, helping to achieve the highest level of design, increasing the competitiveness of employees through hundreds of training courses every year, and offering innovative cooperation [5].

Each part of the UK has its own building regulations: the Building Act 19846 in England and Wales, the Building Act 20037 in Scotland and the Building Control Act 19908 in Northern Ireland. council (National House Building Council (NHBC). As well as developing and promoting building regulations, this independent organization provides the ten-year Buildmark guarantee, which means that housing is under quality assurance for up to ten years. According to experts, this organization manages to solve up to 15,000 objections per year on houses up to ten years old [6].

The largest non-profit organization of technical regulation in construction in Japan is the Japan Society of Civil Engineers (JSCE). This organization was founded in 1914 and today has more than 39,000 members. [7] In the new century, the main goals of this SRO include offering the ideas of engineers and builders to the future social infrastructure, establishing strong relations with society, developing scientific and technical research, and achieving unity of the parties on relevant standards.

Canada has national building codes, including the National Building Code and the National Fire Code. Canada, like other countries, has large professional associations, such as the Canadian Construction Association (CCA), which unites 20,000 members. It is actively involved not only in the introduction of professional standards, but also in the development of national standards. [8]

Analyzing the experience of the Russian Federation, the rapid development of self-managing organizations in construction is associated with the abolition of the licensing process in the construction sector from January 1, 2010. Reasons such as the low effectiveness of state control in the construction sector, the presence of corruption in the sector, and many bureaucratic obstacles had a great influence on the adoption of this decision. The Council for Self-Regulation of Entrepreneurship and Professional Activities was established under the Chamber of Commerce and Industry, and the activities of SROs in all areas of the country are coordinated. Today, the Association "National Association of Builders" ("NOSTROY"), which is the largest representative of self-regulatory organizations in the construction industry, unites 225 self-regulating organizations. More than 98,000 construction, project and other companies are members of the association, which is more than 50% of companies operating in construction. [9] In our opinion, one of the important aspects of the "NOSTROY" association is the implementation of many professional requirements and norms, along with participation in the development of national standards in the construction industry.

Conclusions and suggestions. The study of the activities of the above self-governing organizations shows several similarities: [10] the general law on self-governing organizations does not exist, but is regulated by sectoral legislation; that self-governing organizations are formed based on market conditions and have no place in connection with state legislation;

Mandatory and voluntary membership models can be used in global experience; In some countries, consumer organizations may be members of self-regulatory organizations along with builders.

It can be said that the legal conditions for the operation of SROs have been created in our country. These include the definition of the types of non-profit organizations in the Civil Code, the

existence of the Laws "On guarantees of the activities of non-profit organizations", "On the Chamber of Commerce and Industry of the Republic of Uzbekistan", and the adoption of many decrees and decisions in the field of technical regulation. Regulatory documents such as "Urban Development Code", "Uniform Construction Regulation" also create conditions for self-regulation in the field of construction.

In the 2021-2025 strategy of modernization, rapid and innovative development of the construction network of the Republic of Uzbekistan, "... harmonization of national documents in the field of technical regulation with foreign regulatory documents, increasing the safety and energy efficiency of buildings and structures, development of regulatory documents in the field of technical regulation aimed at the application of innovative technologies during the life cycle of the object, development of general technical regulations on the safety of buildings and structures" are defined. [11]

In order to achieve the set goals, the formation of SROs in construction and the organization of their activities are of great importance. In our opinion, the evolutionary path of ICT development can be a very difficult and time-consuming process for Uzbekistan. Therefore, it is necessary to speed up the adoption of the law "On Self-Regulation of Entrepreneurship and Professional Activity", the draft of which has been announced. From an organizational point of view, it is an important issue to clarify the initiators in the organization of SROs. We believe that it is necessary to act in several directions at the same time:

- wide use of opportunities of the chamber of commerce and industry. Today, the legal status and resources of this largest non-profit organization uniting business entities are sufficient for this task. The Chamber of Commerce and Industry should lead the formation of SROs in all sectors;

- formation of professional associations of construction organizations. It is required that large construction organizations take the initiative and take responsibility for technical regulation in the field. Today, there are such large construction companies in Uzbekistan, but their level of social responsibility is not sufficiently developed for the purpose of achieving high quality in the field;

- organization of SRO based on the initiative of small business entities in construction. Due to the fact that increased competition in the construction market poses a serious threat to small businesses and micro-firms, they form certain non-commercial organizational structures. In this direction, the essence of the problem lies in the priority of views on quality in small business. Raising the quality policy to the industry level should motivate the enterprises themselves to develop standards and implement them.

We believe that the policy of openness in the construction market of Uzbekistan, the increase of the international competitiveness of local companies, the modernization of the material and technical base of the construction industry, the increase in the potential of human resources and the consistent strategy of the state will be the main factors in the emergence and development of SROs in the near future.

REFERENSES

1. Law of the Republic of Uzbekistan “On standardization”, November 3, 2022, No. LRU-800 https://lex.uz/ru/docs/6907291

2. Kayumov I.A. Samoregulirovanie v sphere stroitelstva: Uchebnoe posobie /I.A. Kayumov. - Kazan: Izd-vo Kazansk. Mr. architect.-stroit. Un-ta, 2015. – 107 p.

3. Mkhitaryan Yu.I. Theory of priority development of self-regulatory organizations and actual problems of enforcement of laws // Electronic scientific journal "Vek kachestva". 2022. #1. S. 10-25.

4. V. V. Romanova. Pravovoe regulirovanie stroitelstva i modernizatsii energeticheskikh obektov. Diss.yur.nauk, 2012.

5. American Institute of Architects website. https://www.aia.org/pages/3711-about-the-aia

6. https://www.nhbc.co.uk/

7. https://www.jsce-int.org/about

8. https://www.cca-acc.com/about-us/

9. https://nostroy.ru/

10. A.F. Masalab. Pravovoe obespechenie deyatelnosti samoreguliruemyh organizatsiy (sravnenie opyta stran "bolshoy semerki") https://cyberleninka.ru/article/n/pravovoe-obespechenie-deyatelnosti-samoreguliruemyh-organizatsiy-sravnenie-opyta-stran-bolshoy-semerki

11. Decree No. PF-6119 of the President of the Republic of Uzbekistan dated November 27, 2020 "On approval of the strategy of modernization, rapid and innovative development of the construction network of the Republic of Uzbekistan for 2021-2025".

12. Usmanov.I.A., Zhumanov Sh. The essence of the efficiency indicators of construction work in the economy. Science and Innovation international scientific journal Volume 3 Issue 3 March 2024. https://doi.org/10.5281/zenodo.10886217

13.Usmanov.I.A., Buriyev X.T. Ways to Improve the Management of the Regional Construction Complex (On the Materials of the Samarkand Region of Uzbekistan). International Journal of Business Diplomacy and Economy ISSN: 2833-7468 Volume 2 | No 2 | February -2023 https://inter-publishing.com/index.php/ijbde/article/view/1155

RAQAMLI PLATFORMALAR TOMONIDAN YARATILGAN EKOTIZIMLARDA TADBIRKORLIK SUBYETLARINING ISHTIROK ETISHINING AFZALLIKLARI

Mamasoatov Dilshod Ravshanovich
ISFT instuti "Menejment" kafedrasi mudiri PhD
Toshkent davlat iqtisodiyot
universiteti mustaqil izlanuvchisi, PhD
https://doi.org/10.5281/zenodo.14272525

Annotatsiya. *Maqolada raqamli platformalar tomonidan yaratilgan ekotizimlarda tadbirkorlik subyetlarining ishtirok etishining afzalliklari, raqamli platforma uchun foydalanuvchi guruhini ajratish, shuningdek, raqamli platformalar faoliyati muayyan mahsulot yoki geografik joylashuvga qaratilgan ilmiy izlanishlar bayon etilgan.*

Kalit so'zlar: *Raqamli platforma, eksport faoliyati, tadbirkorlik, avtomatlashtirilgan tizim, platforma operatori, elektron tijorat platformalari, raqamli iqtisodiyot, raqamli platformalar tomonidan yaratilgan ekotizimlar.*

Annotation. *The article describes the benefits of business entities participating in ecosystems created by digital platforms, identifying a user group for a digital platform, and research aimed at the activities of digital platforms on a specific product or geographic location.*

Keywords: *Digital platform, export activity, entrepreneurship, automated system, platform operator, e-commerce platforms, digital economy, ecosystems created by digital platforms.*

Аннотация. *В статье описываются преимущества участия субъектов предпринимательства в экосистемах, созданных цифровыми платформами, выделение пользовательской группы для цифровой платформы, а также научные исследования, направленные на деятельность цифровых платформ на конкретный продукт или географическое положение.*

Ключевые слова: *Цифровая платформа, экспортная деятельность, предпринимательство, автоматизированная система, оператор платформы, платформы электронной коммерции, цифровая экономика, экосистемы, созданные цифровыми платформами.*

Kirish

Bozor innovatsion yechimlarni, jumladan, tez buziladigan mahsulotlar va qishloq bozorlari uchun mo'ljallangan integratsiyalashgan ta'minot zanjirlari va rivojlangan logistikani ko'rmoqda. Qishloq xo'jaligi mahsulotlariga elektron tijoratga talab ortib bormoqda, chunki iste'molchilar oziq-ovqat mahsulotlarini xarid qilishda qulaylik, xilma-xillik va sifatni tobora ko'proq qidirmoqdalar. Ushbu sektor, ayniqsa, organik va sog'lig'iga e'tibor qaratadigan dietaga ko'proq moyil bo'lgan, ammo yangi qishloq xo'jaligi mahsulotlaridan foydalanish imkoniyati cheklangan shahar iste'molchilari tomonidan qo'llab-quvvatlanadi. Bundan tashqari, davom etayotgan global sog'liqni saqlash inqirozi onlayn xaridlarga o'tishni tezlashtirdi va talabni yanada oshirdi. Tadbirkorlar esa an'anaviy vositachilarni chetlab o'tib, yirik bozorlarga to'g'ridan-to'g'ri kirish va adolatli narxlardan foyda ko'radi. Mobil ilovalar va takomillashtirilgan onlayn to'lov tizimlari kabi

texnologik yutuqlar ham ushbu ortib borayotgan talabni kuchaytirmoqda. Hukumat tomonidan ham tadbirkorlik subyektlariga ham e'tibor berilmoqda.

Jumladan, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoev tashabbusi bilan qabul qilingan "Raqamli O'zbekiston — 2030" strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risidagi farmoni mamlakatimizda ishbilarmonlik muhitini yanada yaxshilash, tadbirkorlik subyektlarini rivojlantirishni qo'llab-quvvatlash, sanoat korxonalarida zamonaviy axborot texnologiyalarini joriy qilish dasturlarini ushbu korxonalarni texnologik qayta jihozlash dasturlari bilan uyg'unlashtirish, xalqaro elektron tijorat standartlari va zamonaviy axborot xavfsizligi talablariga rioya qilish uchun elektron tijoratni rivojlantirishning huquqiy asoslarini, shuningdek, mavjud standartlar va elektron tijorat qoidalarini takomillashtirish va yangilashdan iborat[1].

Mavzuning o'rganilganlik darajasi

Jeronimo Carballo, Marisol Rodriguez Chatruc, Catalina Salas Santa, Christian Volpe Martincus tomonidan: "…Xalqaro savdo to'liq bo'lmagan ma'lumotlarga bog'liq. Shu sababli, firmalar biznes sheriklarini topish uchun qimmat jarayonga kirishishi kerak. Onlayn platformalar qidiruv xarajatlarini kamaytirishi va shu bilan kompaniyalarning umumiy eksportiga hissa qo'shishi mumkin" deb e'tirof etadilar[2].

Startz tomonidan esa "…Firmalar doimiy ravishda dastlabki biznes aloqalarini o'rnatish va potentsial sheriklar bilan dastlabki muloqotni o'rnatish jiddiy savdo to'siqlari sifatida qabul qilinishini ta'kidlaydilar, bu, ayniqsa, axborot texnologiyalaridan foydalanish cheklangan va kompaniyalar kichik bo'lgan rivojlanayotgan mamlakatlar uchun juda muhimdir" deb ta'kidlaydi[3].

Mamasoatov D.R. Tadbirkorlik subyektlari tomonidan qishloq xo'jaligi mahsulotlarini sotish bo'yicha elektron savdo maydonchasidan foydalanishni takomillashtirish keltirib o'tilgan[4].

Mamasoatov D.R. Tadbirkorlik subyektlari eksportini rivojlantirish samaradorligiga tasir etuvchi omillarni aniqlash istiqbollari tahlil qilinga[5].

Tahlil va natijalar

Qishloq xo'jaligida elektron tijorat qishloq xo'jaligi mahsulotlari va xizmatlarini sotib olish va sotishni osonlashtirish uchun onlayn platformalar va raqamli texnologiyalardan foydalanishni anglatadi. U tadbrikorlarning o'z mahsulotlarini bevosita iste'molchilarga yoki korxonalarga onlayn bozorlar orqali sotishdan tortib, raqamli kanallar orqali qishloq xo'jaligi uskunalari, jihozlar va ekspertizalarni taqdim etishgacha bo'lgan bir qator faoliyatni o'z ichiga oladi. Ushbu zamonaviy yondashuv qishloq xo'jaligi mahsulotlarini yetkazib berish zanjirini tartibga solish, tadbirkorlarni kengroq mijozlar bazasi bilan bog'lash va yangi, mahalliy mahsulotlardan qulay foydalanishni taklif qilishga qaratilgan.

COVID-19 pandemiyasidan so'ng xavfsiz va sog'lom oziq-ovqatga talab ortib, tadbirkorlar va xaridorlar uchun noyob imkoniyat yaratdi. Mahalliy oziq-ovqat zanjirlari o'zgarishlarni boshdan kechirdi, yaqin atrofdagi manbalardan yangi mahsulotlarga talab ortdi. Organik oziq-ovqat elektron tijorat bozorini yaratishni o'rganish ishlab chiqaruvchilar va mijozlar o'rtasidagi to'g'ridan-to'g'ri aloqalarni, shu jumladan B2B o'zaro ta'sirini osonlashtirib, bu bo'shliqni bartaraf etishi mumkin.

Pandemiya sabab bo‘lgan qiyinchiliklar sharoitida ko‘plab tadbirkorlar o‘z bizneslarini rivojlantirish uchun raqamli yechimlar va elektron tijorat platformalarini qo‘llashdi. Qishloq xo‘jaligida elektron tijorat platformalari tuzilishini ko‘rib chiqishimiz mumkin(1-rasm).

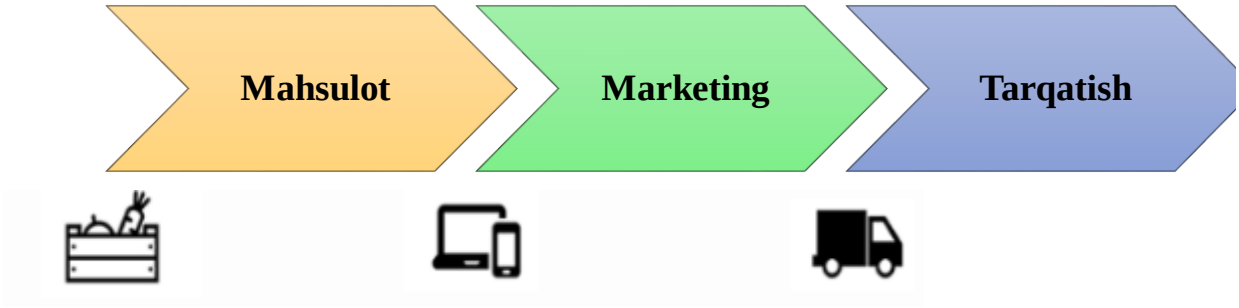

1-rasm. Qishloq xo‘jaligida elektron tijorat platformalari tuzilishi

1. **To‘g‘ridan-to‘g‘ri mahsulot yig‘ish.** Qishloq xo‘jaligida elektron tijorat asosiy o‘rinni egallaganligi sababli, vositachilarni chetlab o‘tishga urg‘u beriladi. Endi platformalar mahsulot sifati va yangiligini ta'minlab, to‘g‘ridan-to‘g‘ri tadbirkor xo‘jaligidan sotib oladi. Taroziga solish, tasniflash va qadoqlash kabi tartib-qoidalar ko‘pincha joylarda amalga oshiriladi, korxonalar tadbirkorlarga zudlik bilan haq to‘laydilar.

2. **Marketing – Raqamli Marketing orqali kuchaytirish.** Mobil telefonlarning hamma joyda paydo bo‘lishi mavjud vaziyatni o‘zgartirdi. “Eatfromfarms” kabi platformalar ushbu tendentsiyadan foydalanib, iste'molchilarga to‘g‘ridan-to‘g‘ri buyurtma berishlari uchun qulay interfeyslarni taklif qildi. Mobil telefonlarning keng tarqalishi bu bo‘shliqni to‘ldiradi va eksport bilan shug‘illanuvchi tadbirkorlar va iste’molchilar o‘rtasida yaqinroq aloqa o‘rnatishga imkon beradi.

3. **Tarqatish – tarqatish kanallarini soddalashtirish.** Murakkab algoritmlar tadbirkorlarni xaridorlar bilan moslashtiradi, talab, taklif va narxlarni hisobga oladi. Savdo sodir bo‘lgach, logistika vujudga keladi. Tadbirkorlar tovarlarni to‘g‘ridan-to‘g‘ri jo‘natadimi yoki transportda korxonalarga ishonadimi, samaradorlik birinchi o‘rinda turadi. Masalan, Indoneziyadagi Kecipir mahalliy xostlar bilan hamkorlik qiladi, markazlashtirilgan yetkazib berish punktlarini tashkil qiladi. Qishloq xo‘jaligidagi elektron tijoratdagi innovatsiyalar qishloq xo‘jaligi daladan tortib ovqatlanish stollarigacha nafaqat yangi mahsulotlarni, balki barqaror va shaffof bozorni ham va’da qiladi.

Qishloq xo‘jaligi platformasida rivojlanayotgan elektron tijoratni belgilaydigan asosiy xususiyatlarni ko‘rib chiqishimiz mumkin(2-rasm).

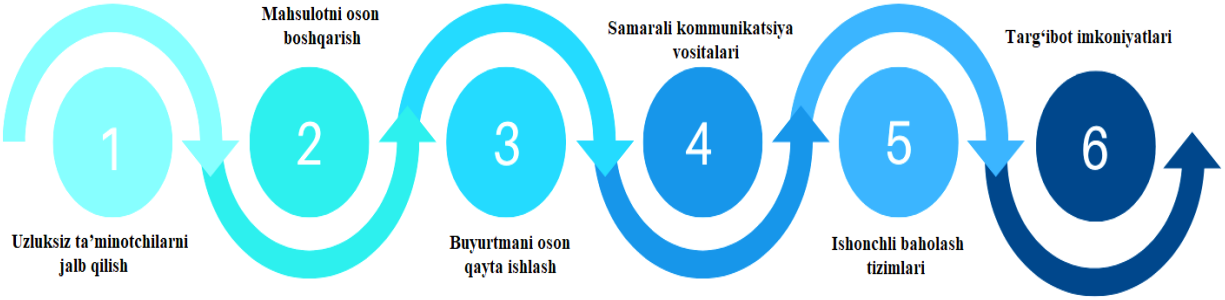

2-rasm. Qishloq xo‘jaligi platformasida elektron tijoratning muhim xususiyatlari

1. Uzluksiz ta’minotchilarni jalb qilish. Qishloq xo‘jaligidagi elektron tijorat sotuvchilarni samarali ishga tushirish jarayoni bilan kutib olishdan boshlanadi. Tez va foydalanuvchilarga qulay ro‘yxatdan o‘tish tartiblari tadbirkorlar va sotuvchilarning raqamli ekotizimga osongina qo‘shilishlarini ta’minlaydi. Ushbu uzluksiz integratsiya jarayoni turli xil ishtirokchilarga platformaga zudlik bilan kirish imkonini beruvchi to‘siqlarni kamaytiradi. Natijada, platforma xaridorlar uchun mavjud bo‘lgan xilma-xillik va tanlovlarni boyitib, boy ishlab chiqaruvchilarni to‘playdi.

2. Mahsulotni oson boshqarish. Tadbirkorlarning imkoniyatlarini kengaytirish bu xususiyatning markazida. Bortga chiqqandan so‘ng, tadbirkorlar o‘z mahsulot takliflarini osongina boshqarishlari mumkin. Yangi mahsulotlarni qo‘shish, mavjud ro‘yxatlarni yangilash yoki narxlar va tavsiflarni o‘zgartirish bo‘ladimi, platforma intuitiv interfeysni ta'minlaydi. Bu tadbirkorlar uchun jarayonni soddalashtirib, ularga o‘z takliflarini to‘g‘ri va tezkor tarzda namoyish etish imkonini beradi. Haqiqiy vaqt boshqaruvi xaridorlarning shaffoflik va ishonchlilikni ta'minlab, dolzarb ma'lumotlarga kirishini ta'minlaydi.

3. Buyurtmani oson qayta ishlash. Xaridor buyurtma bergan paytdan boshlab yakuniy yetkazib berishgacha, buyurtmani qayta ishlash xususiyati uzluksiz sayohatni ta'minlaydi. Raqamlashtirish va samarali kuzatuv mexanizmlari buyurtmalarning har bir bosqichda muammosiz harakatlanishiga imkon beradi. Ushbu soddalashtirilgan jarayon xatolar, kechikishlar va noto‘g‘ri aloqalar ehtimolini kamaytiradi, sotuvchilar ham, xaridorlar ham ijobiy tajribaga ega bo‘lishini ta'minlaydi. O‘z vaqtida yangilanishlar va bildirishnomalar barcha tomonlarni xabardor qiladi, shaffoflik va mijozlar ehtiyojini qondirishni oshiradi.

4. Samarali kommunikatsiya vositalari. Muloqot har qanday muvaffaqiyatli bozorning asosidir. Qishloq xo‘jaligida elektron tijorat buni tan oladi va samarali aloqa vositalarini taqdim etadi. Interfaol interfeyslar sotuvchilar va xaridorlarga to‘g‘ridan-to‘g‘ri suhbatlashish, so‘rovlarni hal qilish, tashvishlarni hal qilish va tafsilotlarni aniqlashtirish imkonini beradi. Ushbu real vaqt rejimidagi o‘zaro ta'sir ishonch va ishonchlilik tuyg‘usini kuchaytiradi, chunki ishtirokchilar tezda yordam yoki ma'lumot so‘rashlari mumkin, natijada tranzaktsiyalar yumshoqroq va hamjamiyat hissi kuchayadi.

5. Ishonchli baholash tizimlari. Har qanday onlayn bozorda ishonch birinchi o‘rinda turadi. Qishloq xo‘jaligida elektron tijorat ishonchli baholash tizimlari orqali ushbu ishonchni oshiradi. Xaridorlar o‘zlari ko‘rgan mahsulot va xizmatlar uchun reytinglar, sharhlar va fikr-mulohazalarni qoldirish imkoniyatiga ega. Ushbu shaffof baholash mexanizmlari kelajakdagi xaridorlarga o‘tmishdagi tajribalar asosida takliflar sifatini bilib, ongli qarorlar qabul qilish imkonini beradi. Sotuvchilar, o‘z navbatida, umumiy sifat va mijozlar ehtiyojini qondirish uchun yuqori standartlarni saqlashga undaydilar.

6. Targ‘ibot imkoniyatlari. O‘sish va ko‘rinishni kuchaytirish uchun platforma tadbirkorlar va sotuvchilar uchun reklama imkoniyatlarini taqdim etadi. Tanlangan mahsulotlar bo‘limlari, chegirmalar va maxsus aksiyalar tanlangan mahsulotlarni namoyish etadi va ularning potentsial xaridorlarga ko‘rinishini oshiradi. Ushbu diqqat markazida ma'lum mahsulotlarning sotuvini oshiradi va xaridorlarni yangi takliflar bilan tanishtiradi. Ushbu reklama vositalari, shuningdek, tadbirkorlarga mavsumiy yoki yuqori talabga ega bo‘lgan mahsulotlarini strategik bozorga chiqarishga imkon beradi, bu esa sotishni ko‘paytirishga va dinamik bozorga olib keladi.

Qishloq xo‘jaligida elektron tijorat landshaftini aylanib o‘tayotganimizda, bu xususiyatlar birgalikda dinamik, samarali va mijozlarga yo‘naltirilgan raqamli bozorning asosi bo‘lib xizmat

qiladi. Sotuvchilar va xaridorlarning o‘ziga xos ehtiyojlarini qondirish orqali bu xususiyatlar tadbirkorlikdan stolga sayohatni uyg‘unlashtiradi, foydalanish imkoniyatini, ishonchliligini va umumiy qoniqishni oshiradi.

Agrobiznes uchun elektron tijoratdan foydalanishning afzalliklari va muammolari.

Texnologiyalarni o‘z ichiga olgan qishloq xo‘jaligida elektron tijorat bir qator afzalliklarni taqdim etadi, shu bilan birga uning muammolari ham mavjud. Keling, ushbu raqamli inqilobning ikki tomonlama tabiatini aniqlash mumkin.

Qishloq xo‘jaligida elektron tijoratning afzalliklari quyidagilardan iborat:

- **Bozorga kengroq kirish:** Fermerlar geografik cheklovlardan tashqari kengayib, global mijozlarga kirish huquqiga ega.
- **To‘g‘ridan-to‘g‘ri aloqalar:** tadbirkorlar va xaridorlarni bog‘lash vositachilarni yo‘q qiladi, shaffof munosabatlarni rivojlantiradi.
- **Inventarizatsiyani samarali boshqarish:** Raqamli platformalar inventarizatsiyani soddalashtiradi, o‘z vaqtida yangilanishlarni ta'minlaydi va chiqindilarni kamaytiradi.
- **Kengaytirilgan foyda marjasi:** vositachilarni yo‘q qilish orqali fermerlar barqarorlikni kuchaytirib, yuqori daromad olishadi.
- **Iste'molchiga qulay kirish:** Xaridorlar turli xil takliflar bilan o‘z uylarida qulay mahsulotlardan bahramand bo‘lishadi.

Ushbu sohada hal qilinishi kerak bo‘lgan muammolar quyidagilardan iborat:

- **Texnologiyalarni o‘zlashtirish:** Fermerlar raqamli platformalarga moslashishi kerak, bu esa texnologiyani tushunmaydiganlar uchun qiyin bo‘lishi mumkin.
- **Logistika va yetkazib berish:** Mahsulotlarni o‘z vaqtida va xavfsiz yetkazib berishni ta’minlash uchun samarali yetkazib berish tarmoqlarini yaratish kerak.
- **Sifat nazorati:** Transportda mahsulot sifatini saqlash muhim muammo bo‘lib qolmoqda.
- **Raqamli bo‘linish:** Internetdan notekis foydalanish qishloq fermerlarining raqamli bozorda to‘liq ishtirok etishiga to‘sqinlik qiladi.
- **Bozor raqobati:** Raqamli soha o‘sishi bilan raqobat kuchayib, noyob savdo takliflarini talab qiladi.

Qishloq xo‘jaligida elektron tijorat afzallik va qiyinchiliklarni muvozanatlashtirgan holda, tadbirkorlarning bozorlar bilan o‘zaro aloqasini va iste’molchilarning yangi, haqiqiy mahsulotlardan qanday foydalanishini o‘zgartiruvchi kuch sifatida paydo bo‘ladi.

Raqamli davrning rivojlanayotgan manzarasida qishloq xo‘jaligida elektron tijorat transformatsiya mayog‘i sifatida ajralib turadi. Ishonchli tadbirkorlar va sinchkov iste’molchilar o‘rtasidagi tafovutni to‘ldirish orqali u nafaqat yangi mahsulot, balki yangi istiqbolni ham va’da qiladi.

Raqamli davrning rivojlanayotgan muhitida qishloq xo‘jaligidagi elektron tijorat o‘zgarishlar asosiy kuch sifatida ajralib turadi. Tadbirkorlar va aqlli iste'molchilar o‘rtasidagi tafovutni bartaraf etish orqali u nafaqat yangi mahsulot, balki yangi istiqbolni ham va'da qiladi. Biz bu o‘zgarishlarni qabul qilar ekanmiz, biz nafaqat yerlarimizga ishlov beradigan mehnatkash qo‘llarni qo‘llab-quvvatlabgina qolmay, balki barqaror kelajakka kashshof bo‘layapmiz. Texnologiya va qishloq xo‘jaligining ushbu sinergiyasi gullab-yashnashi, sifat, haqiqiylik va innovatsiyalar birlashadigan global bozorni rivojlantirishda davom etadi.

Xulosa va takliflar

Xulosa qilih aytish mumkinki, bugungi kuunda raqamli platformalar tomonidan yaratilgan ekotizimlarda tadbirkorlik subyektlarining ishtirok etishining bir qator afzalliklari mavjud:

1. Tezkor va samarali aloqalar: Raqamli platformalar tadbirkorlar o‘rtasida tezkor muloqot va hamkorlik imkoniyatlarini taqdim etadi. Bu, o‘z navbatida, yangi g‘oyalar va innovatsiyalarni tezda amalga oshirishga yordam beradi.

2. Resurslarga kirish imkoniyati: Ekotizim orqali tadbirkorlar turli xil resurslarga, masalan, moliyaviy, texnologik yoki insoniy resurslarga osonlik bilan kirish imkoniga ega bo‘lishadi.

3. Bozorga chiqish tezligi: Raqamli platformalar orqali yangi mahsulotlar va xizmatlarni bozorga tezda chiqarish mumkin. Bu tadbirkorlarning raqobatbardoshligini oshiradi.

4. Ma’lumot va tahlil: Platformalar ko‘plab ma’lumotlarni yig‘ib, tahlil qilish imkoniyatini taqdim etadi. Bu tadbirkorlarga iste’molchilar talablarini yaxshiroq tushunish va strategiyalarini optimallashtirishda yordam beradi.

5. Global bozor imkoniyatlari: Raqamli ekotizimlar orqali tadbirkorlar global bozorlarga kirish imkoniyatiga ega bo‘ladi, bu esa ularning o‘sishini va diversifikatsiyasini ta’minlaydi.

6. Qiyinchiliklarni kamaytirish: Raqamli platformalar tadbirkorlar uchun qiyinchiliklarni bartaraf etishga yordam berishi mumkin, masalan, ta’minot zanjirlarini optimallashtirish va xarajatlarni kamaytirish.

7. Innovatsiyalarni rag‘batlantirish: Raqamli ekotizimlar tadbirkorlikda innovatsiyalarni rag‘batlantiradi, chunki turli xil subyektlar o‘rtasida bilim almashinuvi va tajriba bo‘lishishi mavjud.

Ushbu afzalliklar tadbirkorlik subyektlarining raqamli platformalarda faol ishtirok etishiga turtki beradi va ularning muvaffaqiyatini oshirishga yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Raqamli O‘zbekiston — 2030” strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari”gi 05.10.2020 yildagi PF-6079-son Farmoni
2. Jeronimo Carballo, Marisol Rodriguez Chatruc, Catalina Salas Santa, Christian Volpe Martincus “Online business platforms and international trade” Journal of International Economics Volume 137, July 2022, 103599
3. M. Startz The value of face-to-face: Search and contracting problems in Nigerian trade Stanford University, mimeo (2018)
4. Mamasoatov D.R. “Tadbirkorlik subyektlari tomonidan qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini sotish bo‘yicha elektron savdo maydonchasidan foydalanishni takomillashtirish”.Iqtisodiyot va ta’lim 24 (5), 394-399 2023 y.
5. Mamasoatov D.R. Tadbirkorlik subyektlari eksportini rivojlantirish samaradorligiga tasir etuvchi omillarni aniqlash istiqbollari. Science and innovative development jurnali 5 (3), 122-133 2022 y.

SUSTAINABLE PRACTICES AND QUALITY EDUCATION IN INFLUENCING CONSUMER PREFERENCES AND ENGAGEMENT IN ECOTOURISM DESTINATIONS

[1]Abbos Utkirov Meylievich, [2]Baxtiyorova Shirin Asrorjon qizi
[1]Westminster International University in Tashkent, Management Development Institute of Singapore in Tashkent, [2]Management Development Institute of Singapore in Tashkent
https://doi.org/10.5281/zenodo.14504668

Abstract. *This study explores the impact of sustainable practices on consumer choices in eco-tourism destinations, focusing on natural areas. Using a quantitative survey methodology, the research examines consumer preferences, challenges in eco-tourism, and their relationship with sustainable practices. Data analysis was conducted using DataTab statistical software to measure correlations, variances, and other key metrics. Findings highlight a strong correlation between consumer interest in eco-friendly accommodations, cultural authenticity, and support for local conservation efforts. The study identifies areas requiring improvement, such as enhancing communication with locals and aligning interpretative activities with eco-friendly offerings. Recommendations emphasize the integration of Total Quality Management (TQM) principles, fostering cultural sensitivity, improving service quality, and promoting sustainability through education and certifications. These strategies aim to address consumer expectations and support the growth of eco-tourism.*

Keywords: *Eco-tourism, sustainable practices, consumer preferences, Total Quality Management (TQM), cultural authenticity*

Introduction

The International Ecotourism Society (2015) defines ecotourism as "responsible travel to natural areas that involves interpretation and education, sustains the wellbeing of local people, and assists in the conservation of the environment." Although the expansion of tourism has the capacity to substantially bolster regional economies and generate substantial employment opportunities in key coastal regions, it also poses a number of substantial socio-ecological challenges. Over the course of the past quarter century, there has been a considerable increase in both the supply of ecotourism and the demand for it. While this is going on, ecotourism, which is a specific type of tourist development, is becoming more and more recognized and legitimized as a method of attaining sustainable development in regions that are destinations. There is a lot of support for ecotourism, even though there is no proof that demand is what has caused the increase. This widespread support is based on the premise that tourists themselves are seeking more responsible and ecologically suitable types of tourism.

Literature review

Consumer preferences on eco-tourism development

In the past quarter century, there has been a substantial increase in both the supply and demand for ecotourism. Simultaneously, ecotourism has gained recognition and validity as a distinct type of tourism development that facilitates sustainable progress in destination regions. According to Liu et al. (2017), tourists are the most active and important human agents in the tourist destination system. This is due to the fact that their activities and movements connect them

to the tourist attractions of the destination. Similarly, a study was undertaken by Smith and Brown (2021) to ascertain the preferences of consumers with respect to the advancement of ecotourism in developing regions. The findings of their study highlighted the need to adopt responsible tourism practices and maintain cultural authenticity. The consumers have indicated a need for immersive experiences that would enable them to interact with the natural world and the communities that are located nearby while also limiting the detrimental effects on the environment. Likewise, according to Supianti (2015), customer preferences are primarily comprised of the customers' best judgment or desires. However, Dorin (2012) argues that investor and tourist participation have had an adverse impact on the values of populations. Consumerism, as defined by the author (Dorin, 2012), can result from tourism and globalization. It is "an increase in demand for consumption of an expanding variety of products and services." As per the author's assertion, consumerism can potentially exert adverse impacts on the culture and traditions of communities by altering the fundamental manner in which individuals formerly lived. Considering out of the box approach that applying Total Quality Management (TQM) principles, like continuous improvement and customer focus, can help eco-tourism providers meet consumer demands for sustainability and authenticity. Just as TQM emphasizes listening to customers and adapting to their needs, eco-tourism can prioritize meaningful experiences, environmental preservation, and ethical practices to build trust and create lasting impact. Integrating technology and engaging local communities further enhances the overall experience, aligning with both consumer expectations and sustainability goals (Utkirov, 2023)

Sustainable tourism

The travel and tourism sector has recognized sustainability as a significant issue, leading to an increased focus on environmentally conscious travel among tourists (Sharma et al., 2022). (Saleem et al., 2021) By incorporating hosts into socio-cultural, ecological, and economic initiatives, sustainable tourism management benefits both the local communities that accommodate tourists and the hosts themselves. Cabral and Dhar (2020) similarly identify ecotourism, which falls under the umbrella of sustainable tourism, as a highly prospective sector in the tourism industry. According to Buckley (1994), ecotourism can be described as a form of tourism that advocates for the responsible use of natural resources, operates in a sustainable manner, contributes to environmental preservation, and involves an informed interpretation of the environment. Previous studies have shown that there is a growing interest in ecotourism travel, specifically regarding its effects on sustainability, the challenges and potential benefits of ecotourism implementation, the role of local communities, the advancement of ecotourism at the community level, and the educational prospects for wildlife tourists (Boley & Green, 2016; Chen & Rahman, 2018; Coria & Calfucura, 2012; Das & Chatterjee, 2015; Shoo & So, 2015). Conversely, current tourism research suggests that guests are increasingly concerned with the entirety of the tourism experience—a critical consideration for service providers as well (Lee & Jan, 2018; Lu et al., 2015). The visitor experience involves active participation from tourists through both favourable and unfavourable interactions, as perceived by both travellers and providers of tourism services.

Tourist Engagement: Bridging AI and Eco-Tourism

Studies (Cabiddu et al., 2014; Chen & Rahman, 2018; Mafi et al., 2020) identify several factors influencing the link between visitor satisfaction and loyalty in nature-based ecotourism, including visitor engagement, brand loyalty, destination brand image, and social media. However,

further research is needed to explore the cultural, communal, personal, and environmental elements driving engagement. While previous studies have examined how online reviews and marketplaces impact travel decisions (Ryu et al., 2021), the role of green hotels, brand communities, and green transportation in eco-tourism choices remains underexplored. Most studies rely on quantitative methods or case analyses, yet a comprehensive framework for understanding tourist engagement in ecotourism is still needed (Rasoolimanesh et al., 2021). Tourist engagement, originating from consumer engagement theory, involves active participation in experiences, activities, or attractions (Vivek et al., 2012). Additionally, AI technologies can transform eco-tourism by personalizing experiences, optimizing resource use, and promoting sustainability through real-time monitoring and predictive analytics, offering deeper connections with nature and supporting conservation efforts (Utkirov, 2024).

Behaviours of tourists in eco-tourism

The significance of considering tourist behaviour in the promotion of sustainable tourism development has been repeatedly underscored (see, for instance, Dolnicar, Knezevic Cvelbar, and Grun 2019; Kim and Filimonau 2017; Lee 2011). Various initiatives have been implemented to persuade travellers to independently modify their behaviour with the intention of alleviating the detrimental environmental impacts associated with tourism. Illustrative instances of such endeavours include the implementation of voluntary carbon-offset initiatives for aircraft (Ritchie, Kemperman, and Dolnicar 2021) and the provision of an opt-out alternative for routine hotel room cleaning (Dolnicar, Knezevic Cvelbar, and Grun 2019). These initiatives are both illustrations of such endeavours. It is essential to realize that the phrase "behavioural beliefs" encompasses both the favourable and unfavourable consequences that a particular behaviour will engender. The subsequent element pertains to "normative beliefs," which can be described as the customer's inclination to emulate the actions and anticipations of a specific group or individual whom the customer considers to be a benchmark. Consequently, "control beliefs" will also exert a substantial influence on the customer's intention. This discussion pertaining to components is about the potential existence of circumstances that could impact the customer's ability to perform a specific task. Tourist behaviors in eco-tourism highlight a growing preference for sustainability, cultural immersion, and meaningful experiences. Similarly, just as higher education institutions in Uzbekistan strive to meet international rankings while addressing local challenges, tourists exhibit behaviors shaped by a balance between global trends, such as sustainable travel, and local cultural or environmental offerings. These behaviors reflect an adaptation to global standards while embracing local uniqueness, driving the demand for purpose-driven travel (Utkirov, 2024b).

Factors affecting the choice of tourists in ecotourism

Ecotourism, driven by eco-friendly values, is gaining popularity as travelers recognize the environmental impact of their choices. People are increasingly willing to pay more for sustainable products (Kahn, 2007; Lee et al., 2010). Ecotourism, which emphasizes sustainable tourism and the natural beauty of destinations (Eilani, 2013), offers a way to minimize ecological harm while supporting local economies and conserving resources. Technology also plays a key role, with consumers using online platforms and social media to research and book eco-friendly travel (Garcia et al., 2022). Time constraints are a key consideration for travelers seeking to maximize activities during their trips (Litman, 2020). Travel time and transportation efficiency are key factors in tourists' decisions (Filimonau et al., 2014). Technological advances, especially in air travel, have reduced fuel use and increased travel speed, but also contributed to higher carbon

footprints (Gossling & Peeters, 2015; Eijgelaar et al., 2016). The COVID-19 pandemic has led to a shift toward nature-based, open-air tourism (World Travel and Tourism Council, 2021; Sigala, 2020). Eco-friendly tourism is expected to remain popular due to factors like sustainability, accessibility, and reliable infrastructure (Quoquab et al., 2020; Roy & Sharma, 2021). Additionally, factors like affordability, perceived value for money, and positive reviews or reputation enhance a destination's appeal. Government support and proactive policies further bolster interest by fostering trust and aligning destinations with global sustainability goals. Service quality, encompassing reliability, responsiveness, and assurance, also significantly shapes tourist satisfaction and decision-making (Utkirov, 2024c).

Methodology

This research aims to explore the role of consumer preferences in the development of eco-tourism and analyze the impact of sustainable practices. It seeks to understand how consumers contribute to eco-tourism, what factors influence their choice of eco-tourism trips, and the significance of destination, accommodation, and culture in eco-tourism decisions. Additionally, the study examines the importance of local conservation, educational, and volunteer activities in eco-tourism. The research uses a convenience sampling technique, where the researcher selected participants who were easily accessible, resulting in a sample of 212 respondents aged 18-45, who completed a 15-question survey adapted from "Consumer Preferences for Eco-Tourism Attributes" (Morrison et al., 2008). Data was analyzed using statistical tools like mean, median, mode, standard deviation, correlation, regression, and reliability tests to identify patterns in consumer preferences. A pilot test was conducted to ensure the reliability and validity of the survey, with adjustments made based on feedback. Ethical considerations were adhered to, ensuring participants were informed, participation was voluntary, and responses remained anonymous. The study's limitations include a small, geographically specific sample and incomplete or rushed survey responses. Despite these constraints, the research provides valuable insights into the factors driving the development of eco-tourism and highlights key consumer preferences for sustainable travel.

Data Analysis: Findings

Table 1: Descriptive statistics: Mean, Mode, Median, Standard deviation

	Your age	Environmental sustainability	Luxury accomodations	Adventure activities	Safety of trip	Transportation
Mean	2,69	3,43	3,10	3,36	4,18	3,67
Median	2	4	3	4	5	4
Mode	2	4	5	4	5	5
Std. Deviation	1,21	1,33	1,45	1,35	1,22	1,34
Minimum	1	1	1	1	1	1
Maximum	5	5	5	5	5	5

Age of the participants in the survey was calculated. The result of mean was 2.69. The result is between 2 and 3. In the 2-3 options of the survey, there were people from 18 to 25 years old and from 25 to 35 years old. It can be seen that people aged 18 to 35 participated in the survey. Mean of environmental sustainability average, luxury accommodations, and adventure activities were 3.43, 3.10, and 3.36, respectively (table 1). The numbers are close to 3. Option 3 of the survey was “undecided”. That is, survey participants are undecided about which factors are important when choosing an eco-tourism trip. Transportation and travel safety were 4.18 and 3.67,

respectively. The former was travel safety, and latter was transportation. Option 4 of the survey was important, so participants of survey have chosen transportation and safety of trip as an important factor (Appendix 3,4).

	Culture of country	Type of eco-tourism destinations	Communicating with local people of the visited country	Type of eco-friendly accomodations	Research and book eco-tourism experiences
Mean	3,38	2,53	3,37	2,78	2,86
Median	3	3	3	3	3
Mode	5	3	4	3	4
Std. Deviation	1,34	1,15	1,13	1,12	1,21
Minimum	1	1	1	1	1
Maximum	5	5	5	5	5

Table 2: Descriptive Statistics for Factors Influencing Consumer Preferences in Eco-Tourism

Mean for culture of country was 3.38, that close to 3. The third option of the survey was "undecided." Participants are undecided about the importance of the culture of the country when choosing an eco-tourism trip (table 2). Types of eco-tourism destinations: mean = 2.53, close to 2. Second option was wildlife resources, participants prefer wildlife resources. Communicating with local people of the visited country: mean = 3.37, close to 3. Option 3 was “undecided”, participants undecided about communicating with local people (Appendix 3, 4). Mean of research and book eco – tourism experiences and types of eco-friendly accomodations were 2.86 and 2.78, respectively. Participants prefer homestays and guesthouses for eco-friendly accomodations. And for research and booking most of the participants have chosen local tour operators (Appendix 3, 4).

	Paying for an eco-friendly tour package	Consumer preferences on eco-tourism development	To choose one eco-tourism provider over another	Supporting local conservation efforts	Educational activities	Interpretive activities
Mean	2,89	3,96	2,84	3,88	3,30	3,42
Median	3	5	3	4	3	3
Mode	3	5	3	5	4	3
Std. Deviation	1,18	1,29	1,27	1,18	1,17	1,15
Minimum	1	1	1	1	1	1
Maximum	5	5	5	5	5	5

Table 3: Descriptive Statistics for Eco-Tourism Factors Influencing Consumer Preferences and Activities

The mean of paying for an eco-friendly tour package was 2.89. Mean was close to 3. Most participants chose $500-$1,000 for payment. Participants of survey think that consumer preferences on eco-tourism development is important, mean = 3.96 (Appendix 3, 4). To choose one eco-tourism provider over another: mean = 2.84. Most of the participants have chosen Environmental certifications (table 3). That means environmental certifications are important on choosing eco-tourism provider over another. Supporting local conservation efforts: mean = 3.88, participants think that supporting local conservation efforts is important (Appendix 3, 4). Educational (mean = 3.30) and interpretive activities (mean = 3.42).

Correlation analysis

		Environmental sustainability	Luxury accomodations	Adventure activities	Safety of trip	Transportation	Culture of country
Environmental sustainability	Correlation	1	0.58	0.74	0.55	0.56	0.56
	p		<.001	<.001	<.001	<.001	<.001
Luxury accomodations	Correlation	0.58	1	0.69	0.39	0.6	0.58
	p	<.001		<.001	<.001	<.001	<.001
Adventure activities	Correlation	0.74	0.69	1	0.52	0.61	0.6
	p	<.001	<.001		<.001	<.001	<.001
Safety of trip	Correlation	0.55	0.39	0.52	1	0.61	0.44
	p	<.001	<.001	<.001		<.001	<.001
Transportation	Correlation	0.56	0.6	0.61	0.61	1	0.58
	p	<.001	<.001	<.001	<.001		<.001
Culture of country	Correlation	0.56	0.58	0.6	0.44	0.58	1
	p	<.001	<.001	<.001	<.001	<.001	

Table 5: Correlation Matrix for Key Factors Influencing Eco-Tourism Preferences

A **Spearman correlation** was used to determine correlation. First, the correlation between environmental sustainability and other variables was considered. Luxury accommodation r = 0.58 (appendix), adventure activities r = 0.74 (Appendix 5), safety of trip r = 0.55, transportation r = 0.56, culture of country r = 0.56, a high positive correlation was found between these variables and environmental sustainability. p = <.001 Then the correlation between Luxury accommodations and other variables was determined. A positive correlation was found between variables such as adventure activities r = 0.69, safety of trip r = 0.39, transportation r = 0.6, culture of country r = 0.58. After that, a high, positive correlation was found between Adventure activities and variables such as safety of trip r = 0.52, transportation r = 0.61, culture of country r = 0.6. Then a high, positive correlation was found between Safety of trip and transportation r = 0.61, culture of country r = 0.44 (table 5).

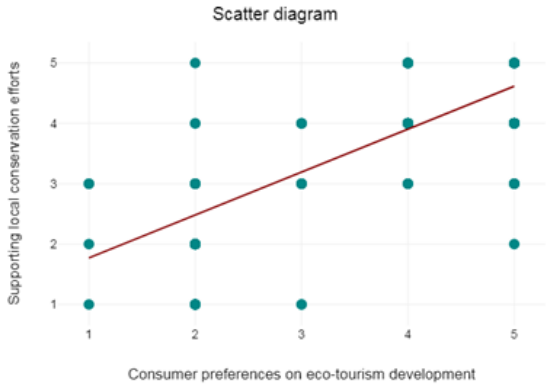

Figure 1: Scatter Diagram Showing the Relationship Between Consumer Preferences on Eco-Tourism Development and Supporting Local Conservation Efforts

Supporting local conservation efforts and consumer preferences regarding ecotourism development were correlated in a strong, positive way (r = 0.73). This indicates that, on average,

there is a positive correlation between consumer preferences regarding eco-tourism development and their level of support for local conservation efforts (figure 1). This value signifies the magnitude and orientation of the linear correlation between the type of eco-friendly accommodations and interacting with the local population of the country being visited. As inferred from the coefficient of 0.24, there is a weak positive correlation.

Regression analysis

An investigation was conducted using a linear regression analysis to assess the impact of the variable. According to the regression model, the variable the variable "meaningful experience" accounted for 69.89% of the variance attributed to consumer preferences regarding the development of ecotourism (table 7). To determine whether this value differed significantly from zero, an ANOVA was applied. The effect was determined to be significantly different from zero using the current sample ($F = 487.33$, $p < .001$, $R2 = 0.7$).

R	R^2	Adjusted R^2	Standard error of the estimate
0.84	0.7	0.7	0.71

Table 7: ANOVA Results for Regression Analysis

Reliability (Cronbach's Alpha)

	Corrected Item-Total Correlation	Cronbach's Alpha if Item Deleted
Luxury accomodations	0.54	0.94
Environmental sustainability	0.74	0.94
Adventure activities	0.69	0.94
Safety of trip	0.82	0.94
Transportation	0.71	0.94
Culture of country	0.57	0.94
Consumer preferences on eco-tourism development	0.8	0.94
Supporting local conservation efforts	0.75	0.94
Educational activities	0.69	0.94
Interpretive activities	0.63	0.94
Participating in volunteer or conservation activities	0.68	0.94
Positive impact on the local environment and communities	0.76	0.94
Personal fulfillment	0.8	0.94
Learning new things about nature and conservation	0.71	0.94
Meaningful experience	0.8	0.94
Communicating with local people of the visited country	0.38	0.94

Cronbach's Alpha	Number of Items
0.94	16

Table 8: Reliability Analysis Using Corrected Item-Total Correlation and Cronbach's Alpha

Cronbach's alpha equals 0.94. The observed value is significantly elevated, given that Cronbach's alpha falls within the interval of 0 to 1. A value of 0.94 indicates a high degree of reliability and consistency among the elements in the set. In general, a Cronbach's alpha value reaching 0.7 is considered acceptable, while values exceeding 0.8 and 0.9 are regarded as fine and excellent, respectively. The obtained Cronbach's Alpha value of 0.94 is considered outstanding, indicating that the items demonstrate excellent internal consistency and reliably measure the underlying construct in the research (table 8).

Chi-square test

	Chi2	df	p
Type of eco-friendly accomodations - Research and book eco-tourism experiences	49.04	16	<.001

Table 9: Chi-Square Test Results for the Relationship Between Booking Eco-Tourism Experiences and Researching Eco-Friendly Accommodations.

The outcomes of a Chi-square test, a frequently employed statistical test to ascertain whether a significant relationship exists between two categorical variables, are presented in the table 9. Based on the number of categories in each variable, this value is computed. Typically, the formula for a Chi-square test is (variable B: one-category count in variable A) minus one category count in variable A. Particularly in this case, (5-1) * (5-1) = 16.

Discussions and Recommendations

There was negative correlation between two variables Communicating with local people of the visited country and to choose one eco – tourism provider over another. In its interactions with locals, an ecotourism provider that prioritizes cultural sensitivity is one to contemplate selecting.

A lot of companies incorporate educational initiatives into their excursions, which impart knowledge pertaining to the indigenous culture, biodiversity, and local environment. The organizations are highly regarded for its certifications from reputable bodies, including the Rainforest Alliance and the Global Sustainable Tourism Council (GSTC), which attest to its dedication to sustainability (Solway, 2020). Negative correlation can be improved with this strategy.

Moreover, there was negative correlation between types of eco – friendly souvenirs and interpretive activities. Organizations organize engaging seminars where attendees can acquire knowledge about the sustainable practices and local culture of the area while actively engaging in interpretive exercises. Companies can improve correlation in these ways. To address the negative correlations, eco-tourism providers can apply TQM principles to enhance communication with locals and align offerings with tourist preferences. Incorporating quality education initiatives, such as workshops on cultural sensitivity and sustainability, can foster stronger connections and loyalty. Aligning eco-friendly souvenirs with interpretive activities through customer feedback and interactive sessions, like crafting eco-souvenirs, boosts engagement.

Conclusion

This research focused on analyzing the impact of sustainable practices on consumer choices in eco-tourism destinations within natural areas. During the study, issues in eco-tourism and consumer preferences were examined, with the literature review providing foundational insights.

A quantitative survey methodology was employed to capture people's opinions and preferences, and the results highlighted consumer expectations and existing shortcomings in eco-tourism practices. Negative correlations in certain areas were identified, and recommendations were made for improvement. The influence of consumers on the growth of eco-tourism was found to be substantial, with a growing emphasis on environmental and cultural sustainability.

Integrating Total Quality Management (TQM) principles in eco-tourism and education sectors can further strengthen these outcomes. Eco-tourism operators can adopt TQM by continuously improving their sustainable practices, engaging local communities, and aligning interpretative activities with consumer expectations. Similarly, educational initiatives that promote sustainability awareness among tourists and providers can help embed eco-friendly practices across the industry. This holistic approach underscores the importance of ethical considerations in shaping consumer choices and fostering the sustainable growth of eco-tourism.

REFERENCES

1. Ballantyne, R. and Packer, J. (2013). International Handbook on Ecotourism. Edward Elgar Publishing.
2. [Accessed 26 Nov. 2024].
3. Cabiddu, F., Carlo, M.D. and Piccoli, G. (2014). Social media affordances: Enabling customer engagement. Annals of Tourism Research, 48, pp.175–192.
4. doi: https://doi.org/10.1016/j.annals.2014.06.003.
5. [Accessed 18 Nov. 2024].
6. Carrillo, M. and Jorge, J.M. (2017). Multidimensional Analysis of Regional Tourism Sustainability in Spain. Ecological Economics, 140, pp.89–98. doi: https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2017.05.004.
7. [Accessed 26 Nov. 2024].
8. Dolnicar, S., Knezevic Cvelbar, L. and Grün, B. (2017). A Sharing-Based Approach to Enticing Tourists to Behave More Environmentally Friendly. Journal of Travel Research, 58(2), pp.241–252. doi: https://doi.org/10.1177/0047287517746013.
9. [Accessed 26 Nov. 2024].
10. Dickinson, J.E., Robbins, D., Filimonau, V., Hares, A. and Mika, M. (2013). Awareness of Tourism Impacts on Climate Change and the Implications for Travel Practice. Journal of Travel Research, 52(4), pp.506–519. doi: https://doi.org/10.1177/0047287513478691.
11. [Accessed 26 Nov. 2024].
12. Goldstein, M.I. and DellaSala, D.A. (2020). Encyclopedia of the world's biome. Amsterdam, The Netherlands: Elsevier Academic Press.
13. [Accessed 26 Nov. 2024].
14. Garcia, F., Lopez, M., & Martinez, S. (2022). The role of technology in shaping consumer preferences for eco-tourism development: A study on online platforms and social media usage. Journal of Ecotourism, 5(1), 112-125.
15. [Accessed 16 Nov. 2024].
16. Gössling, S., Balas, M., Mayer, M. and Sun, Y.-Y. (2023). A review of tourism and climate change mitigation: The scales, scopes, stakeholders and strategies of carbon management. Tourism Management, [online] 95, p.104681. doi: https://doi.org/10.1016/j.tourman.2022.104681.
17. [Accessed 26 Nov. 2024].

18. Jones, A., Smith, B., & Johnson, C. (2020). Consumer interest in eco-friendly travel options: A study on minimizing carbon footprints and supporting local conservation efforts. Journal of Sustainable Tourism, 10(2), 45-60.
19. [Accessed 12 Nov. 2024].
20. Khanra, S., Dhir, A., Kaur, P. and Mäntymäki, M. (2021). Bibliometric analysis and literature review of ecotourism: Toward sustainable development. Tourism Management Perspectives, 37, p.100777. doi: https://doi.org/10.1016/j.tmp.2020.100777.
21. [Accessed 26 Nov. 2024].
22. Kim, S., Filimonau, V. and Dickinson, J.E. (2021). Tourist Perception of the Value of Time on Holidays: Implications for the Time Use Rebound Effect and Sustainable Travel Practice. Journal of Travel Research, p.004728752110646. doi: https://doi.org/10.1177/00472875211064636.
23. [Accessed 06 Nov. 2024].
24. Kim, G., Duffy, L.N. and Moore, D. (2020). Tourist attractiveness: measuring residents' perception of tourists. Journal of Sustainable Tourism, pp.1–19.
25. doi: https://doi.org/10.1080/09669582.2019.1708919.
26. [Accessed 20 Nov. 2024].
27. Kanwalroop Kathy Dhanda and Young, S.T. (2013). Sustainability: essentials for business. Thousand Oaks, Calif.; London: Sage Publications.
28. [Accessed 26 Nov. 2024].
29. Lancaster, K.J. (2019). A New Approach to Consumer Theory. Journal of Political Economy, 74(2), pp.132–157. doi: https://doi.org/10.1086/259131.
30. [Accessed 26 Nov. 2024].
31. Morrison, M., Blamey, C. and Bennett, J. (2008) 'Consumer preferences for eco-tourism attributes: A case study of the Great Barrier Reef', *Journal of Sustainable Tourism*, 16(1), pp. 1-15.
32. Paul, I. and Roy, G. (2023). Tourist's engagement in eco-tourism: A review and research agenda. Journal of Hospitality and Tourism Management, 54, pp.316–328.
33. doi: https://doi.org/10.1016/j.jhtm.2023.01.002.
34. [Accessed 26 Nov. 2024].
35. ResearchGate. (PDF) Sustainable ecotourism: Balancing economic, environmental and social goals within an ethical framework. [online] Available at:
36. https://www.researchgate.net/publication/313016839_Sustainable_ecotourism_Balancing_economic_environmental_and_social_goals_within_an_ethical_framework.
37. [Accessed 26 Nov. 2024].
38. Rasoolimanesh, S.M., Md Noor, S., Schuberth, F. and Jaafar, M. (2019). Investigating the effects of tourist engagement on satisfaction and loyalty. The Service Industries Journal, 39(7-8), pp.559–574. doi: https://doi.org/10.1080/02642069.2019.1570152.
39. [Accessed 26 Nov. 2024].
40. Smith, D., & Brown, E. (2021). Consumer preferences for eco-tourism development in emerging destinations: A focus on cultural authenticity and responsible tourism practices. Tourism Management, 15(3), 78-92.
41. [Accessed 26 Nov. 2024].
42. StankovU., Boemi, S.-N., Attia, S., Kostopoulou, S. and Mohareb, N. (2019). Cultural sustainable tourism: a selection of research papers from IEREK Conference on Cultural Sustainable Tourism (CST), Greece 2017. Cham, Switzerland: Springer.
43. [Accessed 26 Nov. 2024].

44. Sharpley, R. (2006). Ecotourism: A Consumption Perspective. Journal of Ecotourism, 5(1-2), pp.7–22. doi: https://doi.org/10.1080/14724040608668444.
45. [Accessed 26 Nov. 2024].
46. Sharma, K., Costa, N.L., Kim, Y.A., Muramatsu, H., Barbosa Neto, N.M., Martins, L.G. P., Kong, J., Paschoal, A.R. and Araujo, P.T. (2022). Sharma et al. Reply: Physical Review Letters, 128(21). doi: https://doi.org/10.1103/physrevlett.128.219602.[Accessed 26 Nov. 2024].
47. Solway, A. (2020). Sustainable tourism. Mankato, Minn.: Arcturus Pub.
48. The perception of customers on Sustainable Tourism Elena Hiere Msc in Management. (2018). Available at: https://repositorio.iscte-iul.pt/bitstream/10071/17073/1/master_elena_hiere.pdf.
49. [Accessed 26 Nov. 2024].
50. Taheri, B., Hosany, S. and Altinay, L. (2019). Consumer engagement in the tourism industry: new trends and implications for research. The Service Industries Journal, 39(7-8), pp.463–468. doi: https://doi.org/10.1080/02642069.2019.1595374.
51. [Accessed 26 Nov. 2024].
52. TIES (2015). TIES Announces Ecotourism Principles Revision. [online] The International Ecotourism Society.
53. Available at: https://ecotourism.org/news/ties-announces-ecotourism-principles-revision/.
54. [Accessed 26 Nov. 2024].
55. United Nations Brundtland Commission (1987). Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future. [online] p.41. Available at: http://www.un-documents.net/our-common-future.pdf.
56. [Accessed 26 Nov. 2024].
57. Utkirov, A. (2023). Total Quality Management and Performance Achievement in Higher Education. *International Journal of Multidisciplinary Research Transactions*, [online] 6(6). doi:https://doi.org/10.2139/ssrn.4426381.
58. Utkirov, A. (2024a). *Artificial Intelligence impact on higher education quality and efficiency*. [online] Ssrn.com. Available at: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=4942428 [Accessed 16 Dec. 2024].
59. Utkirov, A. (2024b). CHALLENGES IN IMPLEMENTING TQM IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS. *SSRN Electronic Journal*, [online] 7(3), pp.61–67. doi:https://doi.org/10.2139/ssrn.4886154.
60. Utkirov, A. (2024c). SERVQUAL AS A TOOL FOR MEASURING AND ENHANCING HIGHER EDUCATION SERVICE QUALITY. *MANAGEMENT, MARKETING AND FINANCE*, [online] 1(4), pp.153–157. doi:https://doi.org/10.5281/zenodo.14195564.
61. Wabnitz, C.C.C. (2019). Chapter 21 - Adapting tourist seafood consumption practices in Pacific Islands to climate change. [online] ScienceDirect. Available at:
62. https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/B9780128179451000204
63. [Accessed 26 Nov. 2024].

ХАЛҚАРО САВДОДА ХИЗМАТЛАР ТАСНИФИ

Қодиржонов Адхамжон Мухторжон ўғли
Тошкент Кимё халқаро университети в.б. доценти
Иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)
ORCID: 0009-0003-3022-6879
https://doi.org/10.5281/zenodo.14506484

Аннотация. *Сўнгги йилларда халқаро савдода хизматларнинг улуши юқори суръатларда ўсиб бормоқда, ҳамда бу Ўзбекистон каби транспорт ва ташиш имкониятлари табиий омиллар сабабли чекланган мамлакатлар учун жаҳон бозорига самарали интеграциялашувига имкониятлар яратади. Хизматлар соҳасини ривожлантириш, тармоқнинг рақобатбардошлиги ошириш мақсадида мақсадли ислоҳотлар амалга оширилиши талаб этилади. Ушбу ислоҳотлар дастурини мос равишда шакллантириш учун эса алоҳида хизматларнинг хусусиятлари ва тижорий имкониятларини чуқур англаш лозим. Ишда айнан халқаро савдода юқори аҳамиятга эга хизматларнинг таснифи очиб берилган.*

Калит сўзлар: *хизматлар, экспорт, GATT, туризм, транспорт*

Кириш. Иқтисодиёт ривожланиши билан унда хизматлар соҳасининг салмоғи ортиб боради. Халқаро савдо ривожланишининг замонавий хусусиятлари таҳлили ҳам хизматларнинг улуши кенгайиб бораётганини кўрсатмоқда. Бугунги кунда жаҳон ЯИМининг қарийб 60 фоизи яратилаётган мазкур тармоқ умумжаҳон экспортида 24,4 фоиз улушга эга ва бу рақамлар ўсишда давом этяпти [1]. Шу сабабли хизматлар соҳасини тадқиқ этиш, унинг ҳусусиятларини ўрганиш, мавжуд салоҳиятдан унумли фойдаланиш ҳамда уни давомли ошириб бориш масаласи пировардида аҳоли турмуш фаровонлигига таъсир этувчи омиллардан ҳисобланади. Мамлакатлар ўртасидаги иқтисодий чегаралар кучсизлашиб бораётган бугунги даврда халқаро савдода хизматлар билан иштирок этиш эса янги марралар очилишига ёрдам беради.

Тадқиқот мавзусининг долзарблиги. Хизматларнинг моҳиятини англаб етиш, унинг турли шаклларига ҳос бўлган хусусиятларини тушуниш, соҳанинг экспорт салоҳиятини оширишга қаратилган таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқишда ҳар бир хизмат турининг хусусий жиҳатларини билиш ишланмаларнинг савиясини, самарадорлигини ошириш учун зарур. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 11 сентябрдаги ПФ-158-сонли “«Ўзбекистон — 2030» стратегияси тўғрисида” Фармонининг қатор бандларида турли хизматлар турларининг экспорт ҳажмини ошириш бўйича вазифалар белгилаб ўтилган[46]. Шу жиҳатдан хизматлар экспортини ошириш чора-тадбирларини тўғри ташкил этиш учун фундаментал маълумотларни тизимлаштириш ва умумийлаштиришни назарда тутилиши танланган тадқиқот мавзусининг долзарблигини ифодалайди.

Тадқиқот мақсади хизматларни таши савдо объекти сифатини таснифи ўрганиш ҳамда алоҳида турларининг хусусият жиҳатларини очиб беришдан иборат. Хизматларнинг

[46] https://lex.uz/docs/6600413

турлар кесимида тўғри англаниши ишлаб чиқилиши лозим бўлган ислоҳотлар дастурининг юқори самарадорлигини таъминлайди.

Тадқиқот методологияси. Тадқиқот адабиётлар шарҳи шаклида амалга оширилади ҳамда унда тизимли, қиёсий ҳам аргументатив таҳлил методларидан кенг фойдаланилди.

Асосий натижалар

Хизматлар – иқтисодий муносабатларнинг объекти бўлиб, унинг қуйидаги хусусиятлари товарлардан ажратиб туради [2]:

- номоддийлик;
- заҳиралаш имкониятининг мавжуд эмаслиги;
- ҳаридор ва исътемолчи ўртасида ажралмас бўлиб, кўрсатилган хизмат айни пайтнинг ўзижа исътемол қилинади;
- ўзгарувчанлик, айни хизмат турли вазиятлар ва омиллар таъсирида турлича хусусиятлар намоён қилиши мумкин.

Айнан мазкур ҳусусиятлар хизматларни таснифлашдаги турли ёндашувларни келиб чиқишига сабаб бўлган. Бир қатор халқаро нуфузли ташкилотларда ҳам бу ҳусусида фарқли жиҳатлар мавжуд. Ҳусусан, Европа Иттифоқи статистика хизмати EBOPS 2010 таснифидан фойдаланади[47]. Бу тасниф, шунингдек БМТ ҳамда Иқтисодий ҳамкорлик ва тараққиёт ташкилоти томонидан ҳам қўлланилади. Унга кўра хизматларнинг қуйидаги турлари мавжуд:

1. Ўзгаларга тегишли моддиятларга қиймат қўшувчи хизматлар
2. Таъмирлаш хизматлари
3. Транспорт хизматлари
4. Саёҳат билан боғлиқ хизматлар
5. Қурилиш хизматлари
6. Суғурта хизматлари
7. Молиявий хизматлар
8. Интеллектуал мулкдан фойдаланиш ҳуқуқи
9. Ахборот ва алоқа хизматлари
10. Бошқа бизнес хизматлари
11. Шахсий, маданий ва дам олиш хизматлари
12. Ҳукумат хизматлари.

Халқаро валюта фонди томонидан EBOPS 2010 классификаторига яқин IMF Balance of Payments Manual 6 қўлланилади, бироқ унга кўра хизматлар 11 йирик гуруҳга ажратилади. Юқоридаги 2 гуруҳ: Ўзгаларга тегишли моддиятларга қиймат қўшувчи хизматлар ва таъмирлаш хизматлари алоҳида хизмат тури сифатида ажратилмаган. Шунингдек, EBOPS 2010 нинг 9 пунктида келтирилган хизматлар алоқа хизматлари ва ахборот хизматлари каби икки алоҳида гуруҳларга ажратилган.

IMF Balance of Payments Manual 6[48] бўйича 11 гуруҳдан 4 таси суб-гуруҳларга ажратилади. Ҳусусан, транспорт ташиш объекти ва транспорт турига қараб таснифланади.

[47] https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=International_Trade_in_Services_statistics_-_background#:~:text=Under%20both%20classifications%2C%20the%20services,for%20the%20use%20of%20intellectual

[48] https://www.imf.org/external/pubs/ft/bop/2007/bopman6.htm

Саёҳат эса сафар мақсадидан келиб чиққан ҳолда, бизнес ва шаҳсийга ажратилади. Бошқа бизнес хизматлари ҳамда Маданий ва дам олиш хизматлари ҳам кичик гуруҳлар кесимида ўрганилади.

Жаҳон Савдо Ташкилоти таснифи[49]да қатор хизмат турлари гуруҳи фарқли равишда келтирилган:

- бизнес хизматлари умумий бир синфга бириктирилган;
- туризм ва сафар билан боғлиқ хизматлар умумлаштирилган;
- молия ва суғурта, банк каби хизматлар молия хизматлари сифатида гуруҳланган.

Интеллектуал мулк ва ундан фойдаланиш Бизнес хизматлари гуруҳида келтирилади. Юқоридаги 3 турдаги тасниф ичида ЖСТ томонидан қўлланилган гуруҳлаш нисбатан самарали ҳисобланади, чунки ундаги бир турдаги хизматнинг бир неча классификатор мезонларига мос келиш эҳтимоли нисбатан паст бўлиб, чегаралар нисбатан аниқроқ шакллантирилган.

Россиялик тадқиқотчи Е.М.Денисова халқаро савдода хизматларни асосий ва қўшимча экспорт хизматлари сифатида 2 гуруҳга ажратишни таклиф этган. Асосий экспорт хизматлари сифатида халқаро бозорда истеъмолчи талабини номоддий кўринишда қондирувчи илмий-техника соҳасидаги алмашинув, техник хизматлар алмашинуви, ижара хизматлари, туризм хизматлари кабилар санаб ўтилган. Халқаро юк ташиш, юкларни суғурта қилиш, юкларни сақлаш каби халқаро савдода товарлар олди-сотдиси жараёнида юзага келадиган хизматлар қўшимча экспорт хизматлари деб аталган [3].

“Норма” эксперти Олег Цой хизматлар экспортидан олинган даромадни солиққа тортиш бўйича эълон қилган мақоласида[50] хизматларни таснифлашда бир қатор мезонлардан фойдаланган. Биринчи навбатда, хизматлар экспорти тушунчаси таърифи келтирилган: Ишлар (хизматлар) экспорти - бу Ўзбекистоннинг юридик ёки жисмоний шахси томонидан хорижий давлатнинг юридик ёки жисмоний шахси учун уларнинг бажарилиш (кўрсатилиш) жойидан қатъи назар, ишлар бажариш (хизматлар кўрсатиш)[51].

Шунингдек, хизматларнинг амалга оширилиши географиясига кўра 2 гуруҳга ажратилган ва бу таснифдан солиқ ҳисоблашда фойдаланилиши кўрсатилган[52]. Агар хизматлар рўйхатда тақдим этилмаган бўлса, уларни реализация қилиш жойини умумий қоида бўйича, яъни - харидор фаолиятни амалга оширадиган ёки турган жой бўйича белгиланади [6]. Шунингдек, хизматларнинг тури – оутсорсинг, ишлаб чиқариш маҳсулотлар сифатини, кўринишини ўзгартириш билан боғлиқ хизматлар ҳам турли синфларга таснифланиши мумкин.

Хулоса ва таклифлар. Халқаро савдо таркибида хизматлар салмоғи юқори суръатларда ўсиб бораётгани миллий иқтисодиётлар учун жаҳон бозорига мавуффақиятли интеграциялашув учун янги имкониятлар таклиф қилмоқда. Товар ва хизматлар савдосининг энг асосий фарқларидан бири – ташиш ва сақлашга бўлган эҳтиёж бўлиб, денгиз йўлларига тўғридан-тўғри чиқиш имкониятларига эга бўлмаган Ўзбекистоннинг

[49] WORLD TRADE ORGANIZATION Restricted mtn.gns/w/120 10 july 1991 (98-0000) services sectoral classification list note by the secretariat
[50] https://buxgalter.uz/ru/publish/doc/text163553_nalogooblojenie_eksporta_uslug1
[51] Ўзбекистон Республикасининг 14.06.1991 й. 285-XII-сон "Ташқи иқтисодий фаолият тўғрисида"ги Қонуни (Янги таҳрири)
[52] Ўзбекистон Республикасининг Солиқ кодекси (ЎзР 30.12.2019 й. ЎРҚ-599-сон Қонуни билан тасдиқланган)

халқаро савдодаги фаоллигини ошириш учун хизматлар аҳамияти юқори ҳисобланади. Айниқса, ахборот ва алоқа технологиялари тараққий этаётган бугунги даврда хизматларни жаҳоннинг исталган минтақасига Ўзбекистонда туриб етказиб бериш имконияти мавжуд.

Юқоридагиларни инобатга олган ҳолда, Ўзбекистон экспорт салоҳиятини оширишда хизматлар ролини илмий тадқиқ этишда рус тадқиқотчиси Денисова таклиф этган икки гуруҳ алоҳида объект сифатида ўрганилиши тадқиқот ишланмаларининг натижавийлиги таъминлашга хизмат қилади. Биринчидан, хизматларни алоҳида мустақил тармоқ сифатида экспорт объектлари мисолида ўрганиш ва унинг экспорт имкониятларини ошириш масалалари ўрганилса, иккинчи ўринда товарлар савдоси ҳажмини кенгайтириш ва рақобатбардошлигини кўтаришда қўшимча хизматлар омилига эътибор қаратиш лозим. Айни пайтда, юқорида ўрганилган гуруҳлар кесимида ҳар бири учун алоҳида ёндашув ишлаб чиқилиши, улардаги умумийлик ва фарқли жиҳатларни кенг тадқиқ этилиши муҳим саналади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Trade in services for development/ The future of trade lies in services: key trends. (https://www.wto.org/english/res_e/booksp_e/trade_in_serv_devpt_chp1_e.pdf)
2. S. R. Rao, “Implications of Unique Features of Services,” Citeman, December 14, 2007, https://www.citeman.com/2519-implications-of-unique-features-of-services.html.
3. Денисова Е.М. Экспорт услуг: Основные тенденции в России/научная статья-Актуальные вопросы экономических наук. 2013.
4. Nkem Anigbogu, “Understanding the Service-Profit Chain,” LinkedIn, March 13, 2018, https://www.linkedin.com/pulse/understanding-service-profit-chain-nkem-anigbogu/.
5. Ўзбекистон Республикасининг 14.06.1991 й. 285-XII-сон "Ташқи иқтисодий фаолият тўғрисида"ги Қонуни (Янги таҳрири).
6. Ўзбекистон Республикасининг Солиқ кодекси (ЎзР 30.12.2019 й. ЎРҚ-599-сон Қонуни билан тасдиқланган)

ХУДУДЛАРНИНГ ИННОВАЦИОН-ИНВЕСТИЦИОН ФАОЛЛИГИНИ ОШИРИШНИНГ ТАШКИЛИЙ-ИҚТИСОДИЙ МЕХАНИЗМАЛАРИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ

Абдумалик Бектемиров
СамИСИ прфессори, и.ф.д.
https://doi.org/10.5281/zenodo.14553890

Аннотация. *Мазкур мақолада шу мавзудаги тадқиқотларнинг узвий давоми сифатида худуднинг инновацион-инвестицион фаоллигини оширишда худудларнинг инфратузилмасини ривожлантириш, ижтимоий ва экологик барқарорликка эришиш масалалари тадқиқ қилинган.*

Калит сўзлар: *инфратузилма, жисмоний инфратузилма, ахборот инфратузилмаси, ижтимоий инфратузилма, молиявий инфратузилма, норматив-ҳуқуқий инфратузилма, экологик инфратузилма, ижтимоий барқарорлик, ижтимоий таъминот, инфратузилмани ривожлантириш, экологик барқарорлик, ижтимоий инклюзия.*

Аннотация. *В данной статье, как продолжение исследований по данной теме, изучаются вопросы развития инфраструктуры регионов, достижения социальной и экологической стабильности, повышения инновационно-инвестиционной активности региона.*

Ключевые слова: *инфраструктура, физическая инфраструктура, информационная инфраструктура, социальная инфраструктура, финансовая инфраструктура, правовая инфраструктура, экологическая инфраструктура, социальная стабильность, социальная безопасность, развитие инфраструктуры, экологическая стабильность, социальная инклюзия.*

Кириш. Худудларнинг барқарор иқтисодий бир текисда ривожланиши яхлит мамлакат иқтисодиётининг барқарор ривожланишини таъминлайди. Шундай экан худудларнинг бир текисда барқарор ривожланиши кўп жиҳатдан худудда инновацион-инвестицион фаолликни оширишни тақозо этади. Биз аввалги тадқиқотларимизда минтақавий ривожланишнинг нотекислигини бартараф қилиш, минтақавий рақобатбардошликни таъминлаш, барқарор иқтисодий ривожланишга эришиш, инновацион фаолиятни давлат томонидан қўллаб-қувватлаш масалаларига тўхталган эдик. Ушбу тадқиқотнинг узвий давоми сифатида худудларнинг инновацион-инвестицион фаоллигини оширишда худудларнинг инфратузилмасини ривожлантириш, ижтимоий ва экологик барқарорликка эришишдаги ташкилий-иқтисодий механизмларни такомиллаштириш масалаларига тўхталамиз.

Худудларнинг инновацион-инвестицион фаоллиги ўз-ўзидан юзаг келиб қолмайди. Бундай фаолликни ошириш учун тўғридан-тўғри таъсир кўрсатадиган ташкилий-иқтисодий механизмларни такомиллаштириш зарур бўлади. Бундай заруратни қуйидагилар билан асослаш мумкин:

1. Минтақавий ривожланишнинг нотекислиги.

2. Иқтисодий глобаллашув ва минтақалараро рақобатнинг кучайиши.
3. Барқарор иқтисодий ривожланиш зарурати.
4. Инновацияларни давлат томонидан қўллаб қувватлаш зарурати.
5. Худудларда инфратузилмани ривожлантириш зарурати.
6. Ижтимоий барқарорликка эришиш.
7. Экологик барқарорликка эришиш.

Бу зарурий ҳолатлар худудларнинг инновацион-инвестицион фаоллигини оширишга қаратилган бўлиб, уларнинг ҳар бирини батафсил тадқиқ қилиш худудларнинг инновацион-инвестицион стратегиясини ишлаб чиқишда муҳим аҳамият касб этади. Бу эса, ўз навбатида тадқиқот мавзусининг долзарблигини белгилаб беради.

Фойдаланилган адабиётларни таҳлили. Мазкур йўналишдаги тадқиқотларни амалга оширишни қайси йўналишда ва қай тарзда амалга оширишни аниқлаш мақсадида иқтисодий адабиётларда шу йўналишда амалга оширилган тадқиқотлар натижаси бўлган махсус адабиётларни таҳлил қиламиз. Инновацион-инвестицион жараёнларни ривожлантириш бўйича иқтисодий адабиётлар таҳлили кенг тадқиқотлар йўналиши бўлиб, турли жиҳатлар ва таҳлилий ёндашувларни баҳолашни ўз ичига олади. Уларнинг асосийларига тўхталамиз.

Ҳар қандай худуднинг ривожланиши ва рақобатбардошлиги унинг иневстицион муҳити билан боғлиқ. Айнан шу соҳада россиялик олима Л.Н.Чайникованинг тадқиқотлари эътиборга лойиқ[1]. Рус иқтисодчиси М.Г.Боленчук инвестицион муҳитга таъсир кўрсатадиган омилларнинг таъсир кўрсатиш даражасини таҳлил қилиб, шу орқали уларни яхшилаш чораларини кўрсатиб берган [2]. Яна бир рус олими А.В.Гринский эса корхоналарнинг инвестицион фаоллигини ошириш масалалари билан тадқиқот ишларини олиб борган [3].

Мамлакатимизнинг етук иқтисодчи олимларидан Ш.И.Мустафақулов эса инвестицион муҳит жозибадорлигини ошириш йўлларини илмий асослаб берган[4]. Иқтисодчи олима Д.С.Алматова худудий инвестициялар оқимини кенгайтиришга таъсир кўрсатувчи минтақавий омилларни тадқиқ этган[5]. Шунингдек Д.Ш.Бабабекова ва Б.О. Турсуновлар минтақавий рақобатбардошликни таъминлашда инвестицияларнинг аҳамиятини кўрсатиб берган[6].

Махсус дадабиётлар таҳлилидан маълум бўладики, мазкур мавзу бўйича жуда кўп тадқиқотлар олиб борилган бўлсада, мавзуни тўлақонли қамраб олган деб бўлмайди. Шу нуқтаи назардан қуйида биз ҳар бир ҳолатнинг ўзига хос жиҳатларига батафсилроқ тўхталамиз.

Тадқиқот методологияси. Тадқиқотлар давомида таҳлил ва синтез, индукция ва дедукция, илмий мушоҳада усулларидан фойдаланилган.

Таҳлил ва натижалар. Тадқиқотимизнинг бошланғич қисмида фаолликни ошириш учун тўғридан-тўғри таъсир кўрсатадиган ташкилий-иқтисодий механизмларни такомиллаштириш зарурати тўғрисида умумий ҳолда тўхталган эдик. Худудларнинг инновацион-инвестицион фаоллигини оширишга тўғридан-тўғри таъсир кўрсатадиган ташкилий-иқтисодий механизмларга батафсил тўхталамиз. Улар қуйидагиларни ўз ичига олади:

- **худудларда инфратузилмани ривожлантириш**. Инновацион-инвестицион лойиҳаларни муваффақиятли амалга оширишда инфратузилмани ривожлантириш муҳим

ўрин тутади. Бу янги технологияларни жорий этиш, сармояларни жалб этиш ва ҳудудларнинг рақобатбардошлигини ошириш учун қулай шарт-шароитлар яратади. Бундай лойиҳаларда инфратузилмани ривожлантиришнинг асосий жиҳатлари қуйидагилардан иборат;

1. ***Жисмоний инфратузилма:***

- технопарклар ва инновацион кластерлар. Ихтисослашган технопарклар ва инновацион кластерларни яратиш стартаплар, илмий-тадқиқот институтлари ва юқори технологияли корхоналар учун жисмоний майдон ва ресурсларни таъминлайди. Ушбу платформалар инновацион жараённинг турли иштирокчилари ўртасида ўзаро ҳамкорлик, билим алмашиш ва ҳамкорликни ривожлантиришга хизмат қилади;
- ишлаб чиқариш қуввати. Замонавий ишлаб чиқариш қувватлари ва ускуналарига сармоя киритиш корхоналарга инновацион технологияларни самарали жорий этиш ва рақобатбардош маҳсулотлар ишлаб чиқариш имконини беради;
- транспорт инфратузилмаси. Транспорт тармоғининг ривожланиши (автомобиллар, темир йўллар, портлар, аэропортлар) логистикани яхшилайди, харажатларни камайтиради ва ички ва халқаро бозорларга чиқишни таъминлайди;
- энергия инфратузилмаси. Ишончли ва барқарор энергия таъминотини таъминлаш инновацион лойиҳалар, айниқса, юқори технологияли ва энергияни кўп талаб қилувчи соҳалар учун жуда муҳимдир.

2. ***Ахборот инфратузилмаси:***

- юқори тезликдаги Интернет ва рақамли платформалар. Юқори тезликдаги Интернет ва замонавий рақамли платформаларга кириш корхоналарга масофадан туриб ишлаш, маълумотларни алмашиш ва виртуал тадбирларда иштирок этиш имкониятини беради;
- маълумотларни қайта ишлаш марказлари. Инновацион лойиҳалар учун зарур бўлган катта ҳажмдаги маълумотларни сақлаш ва таҳлил қилиш учун маълумотларни қайта ишлаш марказлари ва булутли хизматларни яратиш ва қўллаб-қувватлаш.

3. ***Ижтимоий инфратузима:***

- таълим муассасалари. Инновацион ишлаб чиқаришлар учун мутахассислар тайёрлашга эътибор қаратган ҳолда таълим тизимини ривожлантириш. Янги технологиялар ва тадқиқотларга йўналтирилган замонавий таълим дастурларини киритиш;
- тадқиқот марказлари: янги технологиялар ва инновацион ечимларни ишлаб чиқишга ҳисса қўшадиган фундаментал ва амалий тадқиқотлар билан шуғулланувчи тадқиқот марказларини қўллаб-қувватлаш ва ташкил этиш;
- тиббиёт муассасалари ва ижтимоий хизматлар. Ишчилар ва уларнинг оила аъзолари учун сифатли тиббий хизматлар ва ижтимоий хизматлардан фойдаланиш имкониятини таъминлаш, бу эса иқтидорли мутахассислар учун минтақанинг жозибадорлигини оширади;

4. ***Молиявий инфратузилма:***

- венчур фондлари ва инвестиция компаниялари: ривожланишнинг турли босқичларида инновацион лойиҳаларга сармоя киритишга тайёр венчур фондлар ва инвестиция компанияларини ривожлантириш;
- давлат ва хусусий грантлар: тадқиқот, ишланмалар ва инновацияларни қўллаб-қувватлаш учун грантлар ва субсидиялар тақдим этиш;

- банк хизматлари ва кредитлаш: инновацион лойиҳаларни амалга оширувчи корхоналар учун банк хизматлари ва имтиёзли кредитлаш механизмлари мавжудлигини таъминлаш.

5. Норматив-ҳуқуқий инфратузилма:

- интеллектуал мулк: патентлар, муаллифлик ҳуқуқлари ва савдо белгиларини ўз ичига олган интеллектуал мулкни ҳимоя қилишнинг самарали тизимини яратиш ва қўллаб-қувватлаш;
- тартибга солиш ва стандартлаштириш. Инновацион технологияларни жорий этиш ва тарқатишга ёрдам берувчи қоидалар ва стандартларни ишлаб чиқиш ва жорий этиш.

6. Экологик инфратузилма:

- соф технологиялар ва барқарор ривожланиш. Ҳудудларнинг барқарор ривожланишига ва атроф-муҳитга салбий таъсирини камайтиришга ёрдам берадиган экологик тоза ва энергия тежамкор технологияларни ривожлантиришга сармоя киритиш.

Инновацион-инвестицион лойиҳаларда инфратузилмани муваффақиятли ривожлантиришга кўплаб мисоллар келтириш мумкин. Жумладан: Силикон водийси (АҚШ). Технопарклар, тадқиқот марказлари, университетлар ва венчур капиталнинг муваффақиятли комбинациясининг ёрқин намунаси бўлиб, бу минтақага юқори технологиялар ва инновациялар соҳасида жаҳон етакчисига айланиш имконини берди.

Сколково (Россия). Илғор технологияларни ишлаб чиқиш ва жорий этиш учун илмий-тадқиқот институтлари, стартаплар ва йирик компанияларни бирлаштирган инновацион марказни яратишга қаратилган лойиҳа.

Технополис Oulu (Финляндия). Ахборот технологиялари ва биотехнологиялари соҳасидаги стартап ва компанияларни қўллаб-қувватловчи, уларнинг ўсиши ва ривожланиши учун қулай шарт-шароитлар яратувчи муваффақиятли технопарк намунаси ҳисобланади.

Инфратузилмани ривожлантириш инновацион-инвестицион лойиҳаларни муваффақиятли амалга оширишнинг асосий омили ҳисобланади. Бу корхоналарнинг ўсиши ва ривожланиши учун зарур шарт-шароитларни таъминлайди, инвестицияларни жалб этиш ҳамда миллий ва халқаро миқёсда ҳудудларнинг рақобатбардошлигини оширишга ёрдам беради.

- **Ижтимоий барқарорликка эришиш**. Инновациялар ва инвестициялар орқали ҳудудларни ривожлантириш аҳоли турмуш сифатини яхшилайди, янги иш ўринларини яратади, ишсизлик ва аҳолининг ривожланган ҳудудларга миграциясини камайтиради.

Ижтимоий барқарорлик қуйидаги кўрсаткичлар орқали баҳоланади

1. Иқтисодий барқарорлик ва ўсиш:

- иш ва даромад. Ижтимоий барқарорлик иқтисодий барқарорлик билан бевосита боғлиқ. Иш ўринлари яратиш ва даромадларни ошириш қашшоқлик ва ижтимоий кескинликни камайтиришга ёрдам беради;
- инвестициялар ва инновациялар. Иқтисодий барқарорлик инвестицияларни жалб қилади ва инновацияларни рағбатлантиради, бу эса ўз навбатида бандлик ва ҳаёт сифатини яхшилаш учун янги имкониятлар яратади.

2. Ижтимоий таъминот:

- таълим ва соғлиқни сақлаш хизматларидан фойдаланиш имконияти. Таълим ва соғлиқни сақлаш хизматларининг мавжудлиги ва сифатини ошириш ижтимоий барқарорликнинг асосий жиҳати ҳисобланади. Бу аҳолининг умумий турмуш даражасини оширади ва имкониятлар тенглигини таъминлайди;
- ижтимоий ҳимоя ва хавфсизлик. Ижтимоий ҳимоя тизимини ривожлантириш ва фуқаролар хавфсизлигини таъминлаш ижтимоий барқарорликка эришиш, жиноятчилик ва ижтимоий тенгсизлик даражасини пасайтиришда муҳим ўрин тутади.

3. Инфратузилмани ривожлантириш:

- уй-жой инфратузилмаси. арзон ва сифатли уй-жойларни ривожлантириш ижтимоий барқарорликнинг муҳим омилидир. Бу турмуш шароитини яхшилайди ва ижтимоий интеграцияга ёрдам беради;
- транспорт ва коммуникациялар. Яхши ривожланган транспорт ва коммуникация инфратузилмаси иш ўринлари, таълим ва соғлиқни сақлаш муассасаларига киришни осонлаштиради, бу эса ижтимоий ҳаракатчанликни яхшилайди ва иқтисодий ўсишга ёрдам беради.

4. Экологик барқарорлик:

- тоза атроф-муҳит. Экологик барқарорлик ва тоза муҳит аҳоли саломатлиги ва ҳаёт сифатини яхшилашга ёрдам беради. Бу, айниқса, урбанизация ва саноат ривожланиши шароитида ижтимоий барқарорликнинг муҳим жиҳати ҳисобланади;
- яшил технологиялар. Экологик тоза технологияларни жорий этиш ва барқарор инфратузилмани ривожлантириш атроф-муҳитга салбий таъсирни камайтиради ва ҳудудларнинг узоқ муддатли ривожланишига ёрдам беради.

5. Давлат сиёсати ва бошқаруви:

- яхши бошқарув. Ижтимоий барқарорликка қаратилган давлат сиёсати яхши бошқарув, шаффофлик ва давлат институтларининг ҳисобдорлигини ўз ичига олади. Бу фуқароларнинг давлат ҳокимиятига бўлган ишончини оширади, ижтимоий барқарорликка хизмат қилади;
- ижтимоий шериклик. Давлат, бизнес ва фуқаролик жамиятининг ижтимоий лойиҳа ва дастурлар доирасидаги ҳамкорлиги ижтимоий муаммоларни ҳал этиш ва аҳоли турмуш даражасини оширишга ёрдам беради.

6. Ижтимоий инклюзия ва маданий ривожланиш:

- инклюзивлик ва тенглик. Ижтимоий инклюзия ва тенгликни тарғиб қилувчи сиёсатлар ижтимоий четланиш ва камситишларни камайтиришга ёрдам беради. Бу аҳолининг заиф қатламларини қўллаб-қувватлаш, тенг имкониятларни таъминлаш ва ривожланишга инклюзив ёндашувни ўз ичига олади;
- маданий ривожланиш. Маданий лойиҳалар ва тадбирларни қўллаб-қувватлаш маданият ва санъат ривожига хизмат қилади, бу эса ўз навбатида ижтимоий алоқаларни мустаҳкамлайди ва ҳаёт сифатини оширади

7. Ижтимоий фаоллик ва иштирок:

- фуқаролик иштироки. қарорлар қабул қилишда фуқаролар иштирокини ва жамоатчилик иштирокини қўллаб-қувватлаш ижтимоий масъулиятни ошириш ва фуқаролик жамиятини мустаҳкамлашга ёрдам беради;

➢ кўнгиллилик ва ижтимоий ташаббуслар. Кўнгиллилик ва ижтимоий ташаббусларни ривожлантириш маҳаллий даражада ижтимоий муаммоларни ҳал қилишга ёрдам беради ва ижтимоий алоқаларни мустаҳкамлайди.

Ижтимоий барқарорликка эришишда муваффақиятли ташаббусларга бир қатор мисоллар келтириш мумкин. Мисол учун:

Швеция, Норвегия ва Дания каби Скандинавия давлатлари юқори ижтимоий барқарорликка ҳисса қўшадиган ижтимоий ҳимоя, сифатли таълим ва соғлиқни сақлашнинг юқори стандартлари билан машҳур.

Сингапурнинг арзон уй-жой, сифатли таълим ва соғлиқни сақлаш билан таъминлаш бўйича ҳукумат дастурлари ижтимоий барқарорлик ва иқтисодий фаровонликка ёрдам беради.

Германияда пенция, соғлиқни сақлаш ва ишсизлик бўйича ёрдамни ўз ичига олган кучли ижтимоий хавфсизлик тармоғи, шунингдек, фаол мигрант интеграция сиёсати ижтимоий барқарорлик ва жамиятнинг уйғун ривожланишини таъминлайди.

❖ **Экологик барқарорликка эришиш**. Инновацион лойиҳалар кўпинча экологик вазиятни яхшилаш ва яшил технологияларни ривожлантиришга қаратилган. Бундай лойиҳаларни минтақавий даражада қўллаб-қувватлаш экологик барқарор ривожланишга хизмат қилмоқда. Бунда қуйидагиларга эътибор қаратилиши мақсадаг мувофиқ:

1. Барқарор ривожланиш зарурати:

➢ глобал экологик муаммолар. Иқлим ўзгариши, ифлосланиш ва табиий ресурсларнинг камайиши каби замонавий глобал экологик муаммолар барқарор ва экологик тоза технологияларни қабул қилишни талаб қилади;

➢ бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Барқарор Тараққиёт Мақсадлари. Инновациялар киритиш ва атроф-муҳитга оид лойиҳаларга сармоя киритиш БМТнинг Барқарор ривожланиш мақсадларига эришиш йўлидаги муҳим қадамдир.

2. Иқтисодий самарадорлик:

➢ харажатларни пасайтириш. Экологик тоза технологиялар ва энергия тежовчи ечимлар операцион харажатларни камайтириши ва корхоналарнинг иқтисодий самарадорлигини ошириши мумкин;

➢ янги бозор имкониятлари. Яшил иқтисодиётнинг ривожланиши янги бозор имкониятларини очиб беради ва қайта тикланадиган энергия, қайта ишлаш ва яшил қурилиш соҳаларида янги иш ўринларини яратади.

3. Қонуний талаблар ва стандартлар:

➢ атроф-муҳитни тартибга солиш: Миллий ва халқаро даражадаги экологик стандартлар ва қоидаларни ошириш компаниялардан экологик тоза технологиялар ва амалиётларни қўллашни талаб қилади;

➢ рағбатлантириш ва субсидиялар: Атроф-муҳитни муҳофаза қилиш лойиҳаларига сармоя киритаётган компаниялар учун давлат томонидан қўллаб-қувватланадиган дастурлар, субсидиялар ва солиқ имтиёзлари инновацион инвестиция фаоллигини оширишга ёрдам беради.

4. Инновацион технологиялар ва экологик ечимлар:

- қайта тикланадиган энергия: қуёш, шамол ва бошқа қайта тикланадиган энергия манбаларига инвестициялар қазиб олинадиган ёқилғига қарамликни камайтиради ва иссиқхона газлари чиқиндиларини камайтиради;
- энергия самарадорлиги: Саноат, қурилиш ва транспортда энергия тежамкор технологияларни жорий этиш энергия сарфини камайтириши ва атроф-муҳитнинг изларини камайтириши мумкин;
- чиқиндиларни бошқариш. Чиқиндиларни қайта ишлаш ва утилизация қилиш технологияларидаги ютуқлар атроф-муҳит ифлосланишини камайтиришга ва ресурслардан қайта фойдаланишга ёрдам беради.

5. Ижтимоий жиҳатлар ва ҳаёт сифати:

- саломатлик ва фаровонлик. Экологик вазиятни яхшилаш аҳоли саломатлиги ва ҳаёт сифатига бевосита таъсир қилади. Ҳаво ва сув ифлосланишини камайтириш касалликларни камайтиришга ва умр кўриш давомийлигини оширишга ёрдам беради;
- таълим ва маърифат. Аҳолининг экологик маданиятини ошириш ва экология ва барқарор ривожланиш соҳасида ўргатиш экологик масъулиятли жамиятни шакллантиришга хизмат қилади.

6. Давлат ва халқаро ёрдам

- халқаро ҳамкорлик. Халқаро экологик дастурлар ва лойиҳаларда иштирок этиш экологик барқарорликка эришиш учун тажриба, технологиялар ва ресурслар алмашинувига ёрдам беради;
- ҳукумат ташаббуслари. Экологик инновациялар ва инвестициялар, жумладан грантлар, субсидиялар ва солиқ имтиёзларини қўллаб-қувватлаш бўйича давлат дастурларини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш инновацион фаолликни оширишни рағбатлантиради.

Бундай лойиҳалар Скандинавия мамлакатларида, Германия ва Хитойда муваффақиятли қўлланилмоқда

Хулоса ва таклифлар. Худудларда инновацион-инвестицион фаолиятни ривожлантиришнинг ташкилий-иқтисодий механизмларини такомиллаштириш худудларнинг ривожланишидаги номутаносибликни бартараф этиб, худудларни барқарор ва бир текисда иқтисодий ривожлантиришда, рақобатбардошликни таъминлашда, аҳоли турмуш даражасини яхшилашда, ривожланиши паст бўлган ҳудудларнинг иқтисодий юксалишини таъминлашда муҳим рол ўйнайди. Ўз навбатида юқорида таъкидлаб ўтилган ютуқларни таъминлашда худудларнинг инновацион-инвестицион фаоллигини оширишнинг ташкилий ва иқтисодий механизмларини такомиллаштириш мақсадга мувофиқ. Улар қуйидагилардан иборат:

1. Минтақавий ривожланишда давлат ва хусусий сектор ўртасидаги ўзаро ҳамкорликнинг самарадорлигини таъминлаш зарур.

2. Ижтимоий ривожланиш ва ижтимоий барқарорликни таъминлаш. Бунда асосий эътибор ижтимоий инклюзия (аҳолининг заиф қатламларини қўллаб-қувватлаш, тенг имкониятларни таъминлаш ва ривожланишга асосланган инклюзив ёндашув) ва маданий ривожланишга, ижтимоий фаолликка, кўнгиллилик ва ижтимоий ташаббусларга эътибор қаратилиши зарур.

3.Глобал ва худудий экологик барқарорлик ва иқтисодий самарадорликка эришиш. Бундай самарадорликка қуйидаги тадбирларни амалга ошириш орқали эришиш мумкин:

- экологик вазиятни яхшилашга қаратилган лойиҳалар ишлаб чиқиш ва амалга ошириш;
- ҳаво ва сув ифлосланишини камайтириш бўйича лойиҳаларни амалга ошириш;
- аҳолининг экологик маданиятини оширишга қаратилган ўқув курсларини ташкил этиш;
- экологик тоза технологияларни ишлаб чиқишга қаратилган инновацион лойиҳаларни ишлаб чиқиш;
- барқарор ва экологик тоза технологияларга асосланган лойиҳаларни яратиш;
- инновациялар ва атроф-муҳитга оид лойиҳаларга сармоя киритиш;
- экологик тоза технологиялар ва энергия тежовчи ечимларни ишлаб чиқиш;
- қайта тикланадиган энергия манбаларидан фойдаланишга асосланган лойиҳалар яратиш;
- миллий ва халқаро даражадаги экологик стандартлар ва қоидаларни ишлаб чиқиш;
- атроф-муҳитни муҳофаза қилиш лойиҳаларига сармоя киритаётган компаниялар учун давлат томонидан субсидиялар ва солиқ имтиёзларини бериш механизмини такомиллаштириш;
- қайта тикланадиган энергия манбаларидан фойдаланишга инвестициялар киритиш;
- саноат, қурилиш ва транспортда энергия тежамкор технологияларни жорий этиш;
- чиқиндиларни қайта ишлаш ва утилизация қилиш технологияларига асосланган лойиҳаларни яратиш;
- урбанизация ва саноат ривожлаган худуднинг ижтимоий барқарорлигини таъминловчи лойиҳалар яратиш ва амалга ошириш;
- экологик тоза технологияларни жорий этиш ва барқарор инфратузилмани ривожлантириш.

4. Инновацион-инвестицион жараёнларни глобал ўзгаришларга мослаштириш.

5. Янги технологиялар ва ечимларни жорий этиш.

Иқтисодий барқарорликни мустаҳкамлаш мақсадида инновацион ва сармоявий фаолиятни фаоллаштириш ва ишлаб чиқаришни диверсификациялаш.

6. Инновацион- инвестицион лойиҳаларда янги иш ўринларини яратишга кўпроқ эътибор қаратиш.

7. Кадрлар тайёрлаш тизимини ривожлантиришни рағбатлантириш тизимини такомиллаштириш.

8. Фаол инновацион ва сармоявий фаолиятни ривожлантириш.

9. Инновацион-инвестицион лойиҳаларни муваффақиятли амалга ошириш мақсадида инфратузилмаларни ривожлантириш. Бунда асосан қуйидагиларга эътибор қаратиш зарур:

- технопарклар ва инновацион кластерларни яратиш;

- замонавий ишлаб чиқариш қувватлари ва ускуналарига сармоя киритиш;
- транспорт тармо-ғини (автомобиллар, темир йўллар, портлар, аэропортлар) логистикани ривожлантириш;
- ишончли ва барқарор энергия таъминотини таъминловчи инновацион лойиҳалар яратиш;
- юқори тезликдаги интернет ва рақамли платформалар яратиш;
- катта ҳажмдаги маълумотларни сақлаш, таҳлил қилиш учун, қайта ишлаш марказлари ва булутли хизматларни яратиш ва қўллаб-қувватлаш;
- инновацион ишлаб чиқаришлар учун мутахассислар тайёрлашга эътибор қаратган ҳолда таълим тизимини ривожлантириш;
- янги технологиялар ва инновацион ечимларни ишлаб чиқадиган фундаментал ва амалий тадқиқотлар билан шуғулланувчи тадқиқот марказларини қўллаб-қувватлаш;
- тиббиёт муассасалари ва ижтимоий хизматларни ташкил этиш;
- турли босқичларида инновацион лойиҳаларга сармоя киритишга тайёр венчур фондлар ва инвест-компанияларни ривожлантириш;
- тадқиқот, ишланмалар ва инновацияларни қўллаб-қувватлаш учун грантлар ва субсидиялар бериш;
- корхоналар учун банк хизматлари ва имтиёзли кредитлаш механизмларини такомиллаштириш;
- интеллектуал мулкни ҳимоя қилишнинг самарали тизимини яратиш ва қўллаб-қувватлаш;
- инновацион технологияларни жорий этиш қоидалари ва стандартларни ишлаб чиқиш;
- атроф-муҳитга салбий таъсирини камайтиришга қаратилган экологик тоза ва энергия тежамкор технологияларга асосланган лойиҳалар яратиш;
- арзон ва сифатли уй-жойлар қурилишини ривожлантириш.

10. Ижтимоий ҳимоя тизимини ривожлантириш ва фуқаролар хавфсизлигини таъминлаш механизмини такомиллаштириш.

Юқорида тадқиқотлар натижасида худудий инновацион-инвестицион фаолликни оширишнинг ташкилий ва иқтисодий механизмларини такомиллаштириш бўйича келтирилган таклифлар бу соҳадаги ютуқларни янада оширишга хизмат қилади.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

1.Чайникова Л.Н. Методологические и практические аспекты оценки конкурентоспособности региона: монография. –Тамбов: Изд-во Тамбовского государственного технического университета,2008. – 148 с.

2. М.Г.Боленчук Совершенствование механизма развития инвестицион-ного климата России//Инновации и инвестиции №6, 2021, С.184-186.

3. А.В. Гиринский Некоторые вопросы инвестиционной активности предприятия//«Молодой ученый» международный научный журнал, № 14 (252) / 2019 С.88-90.

4. Мустафақулов Ш.И. “Ўзбекистонда инвестицион муҳит жозибадорлигини оширишнинг илмий-услубий асосларини такомиллаштириш” мавзусидаги докторлик диссертация иши автореферати. – Тошкент. 2017.

5. Алматова Д.С. “Минтақаларда тадбиркорлик фаолиятини ривожлантиришга инвестицияларни жалб этишни такомиллаштириш” мавзусидаги докторлик диссертация иши автореферати. – Тошкент. 2018.

6. Бабабекова Д.Ш, Турсунов Б.О. Фаол инвестициялар ва ижтимоий ривожланиш орқали рақобатбардош иқтисодиётни шакллантириш йўналишлари. Илмий-оммабоп рисола. – Т.: “Iqtisod-Moliya” 2019., 40 б;

ХУДУДЛАРНИНГ ИННОВАЦИОН-ИНВЕСТИЦИОН ФАОЛЛИГИНИ ОШИРИШНИНГ ТАШКИЛИЙ-ИҚТИСОДИЙ МЕХАНИЗМАЛАРИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ

Абдумалик Бектемиров
СамИСИ прфессори, и.ф.д.
https://doi.org/10.5281/zenodo.14553899

Аннотация. *Мазкур мақолада инновацион ва инвестицион фаолиятнинг ҳудудларни ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришдаги аҳамияти ҳамда инновацион-инвестицион фаолликни ошириш масалалари тадқиқ этилган.*

Калит сўзлар: *инновациялар, инвестициялар, ҳудудий ривожланиш, давлат сиёсати, ижтимоий барқарорлик, ҳудудлараро ҳамкорлик*

Аннотация. *В данной статье рассматривается значение инновационной и инвестиционной деятельности в социально-экономическом развитии регионов и вопросы повышения инновационной и инвестиционной активности.*

Ключевые слова: *инновации, инвестиции, региональное развитие, государственная политика, социальная стабильность, межрегиональное сотрудничество*

Кириш. Бугунги глобаллашув жараёнида бутун мамлакатнинг яхлит ривожланишини таъминлайдиган худудларнинг бир текис ижтимоий-иқтисодий ривожланишида уларнинг инновацион-инвестицион фаоллигини ошириш муҳим аҳамият касб этади. Ҳудудларнинг инновацион-инвестицион фаоллигини ошириш натижасида қуйидаги ижтимоий-иқтисодий натижаларга эришилиши мумкин

1. Минтақавий ривожланишнинг нотекислиги.
2. Иқтисодий глобаллашув ва минтақалараро рақобатнинг кучайиши.
3. Барқарор иқтисодий ривожланиш зарурати.
4. Инновацияларни давлат томонидан қўллаб қувватлаш зарурати.
5. Худудларда инфратузилмани ривожлантириш зарурати.
6. Ижтимоий барқарорликка эришиш.
7. Экологик барқарорликка эришиш.

Бу зарурий ҳолатлар худудларнинг инновацион-инвестицион фаоллигини оширишга қаратилган бўлиб, уларнинг ҳар бирини батафсил тадқиқ қилиш худудларнинг инновацион-инвестицион стратегиясини ишлаб чиқишда муҳим аҳамият касб этади. Бу эса, ўз навбатида тадқиқот мавзусининг долзарблигини белгилаб беради.

Фойдаланилган адабиётларни таҳлили. Мазкур йўналишдаги тадқиқотларни амалга оширишни қайси йўналишда ва қай тарзда амалга оширишни аниқлаш мақсадида иқтисодий адабиётларда шу йўналишда амалга оширилган тадқиқотлар натижаси бўлган махсус адабиётларни таҳлил қиламиз. Инновацион-инвестицион жараёнларни ривожлантириш бўйича иқтисодий адабиётлар таҳлили кенг тадқиқотлар йўналиши бўлиб, турли жиҳатлар ва таҳлилий ёндашувларни баҳолашни ўз ичига олади. Уларнинг асосийларига тўхталамиз.

Рус иқтисодчи олимлари В.И.Кузнецов ва Е.Н.Клачковалар замонваий ахборот заминида инновацияларнинг ривожланишини илмий тадқиқот ишларига ажратиладиган молиявий ресруслар билан бирга тўғридан-тўғри инсон капиталининг ривожланиши билан боғлайди. Улар инновацион ривожланиш кўрсаткичлари билан инсон капиталининг ривожланиши кўрсаткичларининг боғлиқлик даражасини бир қатор омилларни корреляцион-регрссион таҳлил ёрдамида кўрсатиб берганлар[1].

Олимлар Петер К.Жунг, А. Волков ва Б. А. Калтинюклар ўз тадқиқотларида инвестиция лойиҳалари самарадорлигини баҳолаш ҳамда уларни оптимал молиялаштириш стратегияларини танлаш методологиясини такомиллаштирганлар[2-4].

Г.А.Александров, И.В.Вякина, Г.Г.Скворцовалар ўз асарларида инвестицион муҳит ва уни шакллантирадиган башоратли хусусиятларини ва барқарор тенденциялар мажмуини тадқиқ қилган. Улар инвестицион жозибадорликни инвестицион риск ва инвестицион сиёсат белгилаб беришини кўрсатиб беради[5].

Ҳар қандай худуднинг ривожланиши ва рақобатбардошлиги унинг иневстицион муҳити билан боғлиқ. Айнан шу соҳада россиялик олима Л.Н.Чайникованинг тадқиқотлари эътиборга лойиқ[6].

Олима А.И. Бирюкованинг тадқиқотлари маълум худуднинг саноат секторида инвестицион жозибадорликни баҳолаш услубиятига қаратилган[8]. Корхоналар миқёсидаги инвестицион фаолликларнинг мажмуаси худуднинг умуминвестицион фаоллигини ташкил этади. Тадқиқотчи А.В. Гиринскийнинг тадқиқотлари айнан шу йўналишда бўлиб, корхоналарга жалб этилаётган инвестицияларнинг муқобил шакллари тадқиқ қилинган [9].

Мамлакатимизнинг етук иқтисодчи олимларидан М.Қ.Пардаев модернизаци, диверсификация ва инновацияларни – иқтисодий ўсишнинг муҳим омиллари сифатида қараб, инновацион фаолликни оширишнинг айрим масалаларига батафсил тўхталган[10]. Ш.И.Мустафақулов эса инвестицион муҳит жозибадорлигини ошириш йўлларини илмий асослаб берган[11]. Ф.У.Умаров инновацион-инвестицон фаолликнинг тадбиркорликни ривожлантиришдаги аҳамиятини ёритиб берган бўлса[12], Д.С.Алматова худудий инвестициялар оқимини кенгайтиришга таъсир кўрсатувчи минтақавий омилларни тадқиқ этган[13]. Д.Ш.Бабабекова ва Б.О. Турсуновлар минтақавий рақобатбардошликни таъминлашда инвестицияларнинг аҳамиятини кўрсатиб берган[14].

Махсус дадабиётлар таҳлилидан маълум бўладики, мазкур мавзу бўйича жуда кўп тадқиқотлар олиб борилган бўлсада, мавзуни тўлақонли қамраб олган деб бўлмайди. Шу нуқтаи назардан қуйида биз ҳар бир ҳолатнинг ўзига хос жиҳатларига батафсилроқ тўхталамиз.

Тадқиқот методологияси. Тадқиқотлар давомида таҳлил ва синтез, индукция ва дедукция, илмий мушоҳада усулларидан фойдаланилган.

Таҳлил ва натижалар. Тадқиқотимизнинг бошланғич қисмида фаолликни ошириш учун тўғридан-тўғри таъсир кўрсатадиган ташкилий-иқтисодий механизмларни такомиллаштириш зарурати тўғрисида умумий ҳолда тўхталган эдик. Худудларнинг инновацион-инвестицион фаоллигини оширишга тўғридан-тўғри таъсир кўрсатадиган ташкилий-иқтисодий механизмларга батафсил тўхталамиз. Улар қуйидагиларни ўз ичига олади:

❖ **минтақавий ривожланишнинг нотекислигини бартараф қилиш**. Мамлакатнинг турли ҳудудлари ўзларининг иқтисодий ривожланиш даражасида сезиларли фарқ мавжуд. Бунда қуйидагиларга асосий эътиборни қаратиш зарур:

➢ мамлакат турли минтақаларининг иқтисодий ривожланиш даражаларида сезиларли фарқ мавжуд. Бу ижтимоий-иқтисодий номутаносибликка олиб келади, бу эса орқада қолган ҳудудларда инновацион ва инвестиция фаолиятини рағбатлантиришнинг махсус механизмларини ишлаб чиқишни тақозо этади;

➢ замонавий шароитда инновациялар иқтисодий ўсишнинг асосий омили ҳисобланади. Инновацион ва инвестиция фаолиятини рағбатлантириш механизмларини такомиллаштириш инновацион ривожланишни жадаллаштириш ва ҳудудларнинг рақобатбардошлигини оширишга ёрдам беради;

➢ инновацион-инвестицион фаолиятини қўллаб-қувватлашнинг самарали механизмлари ҳудудларга кўпроқ инвестицияларни жалб этиш, бу эса янги иш ўринларини яратиш, аҳоли турмуш даражасини яхшилаш ва инфратузилмани яхшилашга хизмат қилади;

➢ мамлакатнинг минтақавий ривожланишни қўллаб-қувватлаш бўйича давлат сиёсатини янада такомиллаштириш зарур. Инновацион-инвестицион фаолият механизмларини такомиллаштириш давлат сиёсатининг стратегик устувор йўналишларига мослаштириш бюджет маблағларидан самаралироқ фойдаланишга хизмат қилади;

➢ ижтимоий барқарорликка эришиш. Бу орқада қолган ҳудудларда иқтисодий вазиятни яхшилаш ишсизликни камайтиради, ижтимоий кескинликни пасайтиради ва ижтимоий барқарорликни яхшилайди;

➢ экологик барқарорликка эришиш. Замонавий инновацион лойиҳалар кўпинча экологик муаммоларни ҳал қилишга ва экологик тоза технологияларни ишлаб чиқишга қаратилган. Бундай лойиҳаларни минтақавий даражада қўллаб-қувватлаш экологик барқарор ривожланишга хизмат қилади;

➢ ҳудудлараро ҳамкорликни ривожлантириш. Инновацион ва сармоявий фаолиятни ривожлантириш ҳудудлараро ҳамкорликни, тажриба ва билим алмашишни рағбатлантиради, бу эса мамлакатнинг барча ҳудудларини янада мутаносиб ва тенг равишда ривожланишига олиб келади.

Ҳудудларда инновацион-инвестицион фаолиятни ривожлан-тиришнинг ташкилий-иқтисодий механизмларини такомиллаштириш ҳудудларнинг ривожланишидаги номутаносибликни бартараф этиб, ҳудудларни барқарор ва бир текисда иқтиодий ривожлантиришда муҳим амалий аҳамият касб этади, ривожланиши паст бўлган ҳудудларда турмуш даражасини яхшилашга ва инфратузилмани ривожлантиришга ёрдам беради.

❖ **Минтақавий рақобатбардошликни таъминлаш.** Глобаллашув ва минтақалараро рақобатнинг кучайиши шароитида инвестицияларни жалб қилиш ва инновацион фаолиятни рағбатлантириш учун қулай шарт-шароитлар яратиш муҳим аҳамиятга эга. Бу ҳудудларнинг нафақат миллий, балки халқаро миқёсда ҳам рақобатбардош бўлишига хизмат қилади. Минтақавий рақобатбардошликни таъминлашда қуйидаги ҳолатларни эътиборга олиш мақсадга мувофиқ.

❖ иқтисодиётнинг глобаллашуви. Глобаллашув шароитида минтақалар нафақат мамлакат ичида, балки халқаро миқёсда ҳам рақобатлашади. Инновацион-инвестицион жараёнларни ҳудудларга глобал ўзгаришларга мослаштириш, ҳудуднинг

рақобатбардошлигини оширади ва халқаро инвестицияларни жалб қилиш имконини яратади.

- технологик ривожланиш. Инновациялар ҳудудларнинг технологик ривожланишида муҳим рол ўйнайди. Янги технологиялар ва ечимларни жорий этиш меҳнат унумдорлигини оширади, маҳсулот ва хизматлар сифатини яхшилайди, шунингдек, иқтисодиётнинг янги тармоқларини ривожлантиришга хизмат қилади;
- ижтимоий ривожланиш. Инновацион-инвестицион жараёнлари янги иш ўринлари ташкил этилишига, кадрларнинг таълим даражаси ва малакасини оширишга хизмат қилади, бу эса ўз навбатида ҳудуд аҳолисининг ижтимоий-иқтисодий аҳволини яхшилашга олиб келади;
- экологик барқарорлик. Инновацион лойиҳалар кўпинча экологик муаммоларни ҳал қилишга ва яшил технологияларни жорий этишга қаратилган. Бу ҳудудларнинг барқарор ривожланиши ва экологик вазиятнинг яхшиланишига хизмат қилади;
- минтақалараро ҳамкорлик. Инновацион ва сармоявий жараёнлар ҳудудлар ўртасидаги ҳамкорликни, тажриба ва билим алмашишни рағбатлантиради, бу эса бутун мамлакатнинг янада мутаносиб ривожланишига ва унинг халқаро майдонда рақобатбардошлигини оширишга олиб келади.
- давлат томонидан қўллаб-қувватлаш. Глобаллашув шароитида давлатнинг инновацион-инвестицион фаолликни рағбатлантиришга қаратилган минтақавий ривожланишни қўллаб-қувватлаш стратегиясини мавжуд. Давлат ва хусусий сектор ўртасидаги ўзаро ҳамкорликнинг самарали механизмлари бу борада салмоқли муваффақиятларга эришиш имконини беради.

Юқоридаги фикр-мулоҳазалар глобаллашув ва минтақалараро рақобатнинг кучайиши шароитида минтақаларнинг рақобатбардошлигини, уларнинг барқарор иқтисодий ва ижтимоий ривожланишини таъминлашда муҳим амалий аҳамиятга эга.

- **Барқарор иқтисодий ривожланишга эришиш.** Ҳудудларда инновацион ва сармоявий фаолиятнинг ривожланиши иқтисодиётни диверсификация қилиш, янги иш ўринларини яратиш, солиқ тушумларини ошириш ва бир ёки бир нечта анъанавий тармоқларга қарамликни камайтиришга хизмат қилади. Бунда қуйидагиларга эътибор қаратиш зарур:
  - иқтисодий барқарорликни мустаҳкамлаш. Инновацион ва сармоявий фаолиятни фаоллаштириш ҳудудларнинг иқтисодий барқарорлигига хизмат қилади. Бу ташқи ва ички иқтисодий зарбаларга камроқ таъсирчан барқарор иқтисодий асос яратиш имконини беради;
  - иқтисодий ўсиш ва диверсификация. Инновацион-инвестицион жараён иқтисодий ўсишни рағбатлантиради ва минтақавий иқтисодиётнинг диверсификациясига ҳисса қўшади. Бу ҳудудларда янги саноат тармоқларини ривожлантириш, бир тармоққа қарамликни камайтириш ва умумий иқтисодий салоҳиятни ошириш имконини беради;
  - меҳнат унумдорлигини ва самарадорликни ошириш. Инновацияларни жорий этиш меҳнат унумдорлигини ва ресурслардан фойдаланиш самарадорлигини оширади. Бу ҳудуддаги корхоналарнинг самарали ишлаши, харажатларни камайтириш ва рақобатбардошлигини ошириш имконини беради;

- иш ўринларини яратиш ва ишсизликни қисқартириш. Инновацион-инвестицион лойиҳалар янги иш ўринларини яратишга хизмат қилади, бу эса ишсизликни камайтиради ва аҳолининг ижтимоий фаровонлигини оширишга ёрдам беради;
- инсон капиталини ривожлантириш. Инновацион фаолиятни кучайтириш юқори малакали кадрларни талаб қилади. Бу таълим ва кадрлар тайёрлаш тизимини ривожлантиришни рағбатлантиришни талаб этади. Бу эса ҳудуднинг инсон капиталини узоқ муддатли ривожланишига хизмат қилади;
- минтақалараро ва халқаро рақобатбардошлик. Фаол инновацион ва сармоявий фаолият минтақалараро ва халқаро миқёсда минтақанинг рақобатбардошлигини оширади. Бу ҳудудларга кўпроқ ресурслар, технология ва истеъдодларни жалб қилиш имконини беради, бу эса уларнинг узоқ муддатли иқтисодий ривожланишига ёрдам беради.
- давлат томонидан қўллаб-қувватлаш ва интеграция. Давлат турли дастур ва стратегиялар орқали инновацион ва инвестиция фаолиятини фаол қўллаб-қувватлайди. Бу ҳудудларнинг инновацион-инвестицион фаоллигини қўллаб-қувватлаш миллий тизимига интеграциялашувига имкон беради ва уларнинг иқтисодий ривожланишини оширади.

Юқоридагификр-мулоҳазалардан хулоса чиқариш мумкинки, ***инновацион-нвестицион фаолиятини фаоллаштириш ҳудудларнинг барқарор иқтисодий ривожланиши, иқтисодий ўсишга кўмаклашиш, рақобатбардошликни ошириш ва аҳоли турмуш сифатини яхшилашнинг асоси ҳисобланади.***

❖ **Инновацион фаолиятни давлат томонидан қўллаб-қувватлаш** инновацион ва инвестиция фаолиятини ривожлантириш ва ҳудудларда барқарор иқтисодий ўсишни таъминлашда муҳим ўрин тутади. Замонавий шароитда давлат томонидан қўллаб-қувватлаш инновацион ривожланиш учун қулай шарт-шароитлар яратиш ва турли хўжалик юритувчи субъектларнинг инновацион жараёнларда фаол иштирокини рағбатлантиришга қаратилган. Инновацияларни давлат томонидан қўллаб-қувватлашнинг асосий йўналишлари ва шакллари қуйидагилардан иборат:

1. ***Молиявий ёрдам:***

- грантлар ва субсидиялар. Давлат тадқиқот, ишлаб чиқиш ва инновацион лойиҳаларни амалга ошириш учун грантлар ва субсидиялар беради. Бу сизга инновациялар харажатларининг бир қисмини қоплаш имконини беради ва компаниялар учун молиявий рискларни камайтиради;
- имтиёзли кредитлар ва кредитлар. Инновацион лойиҳаларни амалга ошириш учун имтиёзли кредитлар ва кредитлар бериш капитал таннархини пасайтириши ва молиялаштиришдан фойдаланишни осонлаштириши мумкин;
- солиқ имтиёзлари ва преференциялар. Давлат инновацион фаолият билан шуғулланувчи компаниялар учун солиқ имтиёзлари ва преференциялар бериши мумкин, бу эса солиқ юкини камайтиради ва инновацияларга инвестицияларни рағбатлантиради.

2. ***Институционал ёрдам:***

- инновацион инфратузилмани яратиш ва ривожлантириш. Давлат технопарклар, бизнес-инкубаторлар, инновацион кластерлар ва инновациялар учун қулай шарт-шароитларни таъминловчи бошқа инфратузилма объектларини яратишга кўмаклашади;
- илмий-тадқиқот ва таълим муассасаларини қўллаб-қувватлаш. Инновацион ишлаб чиқаришлар учун юқори малакали кадрлар тайёрлашга қаратилган илмий-тадқиқот

институтлари, университетлар ва таълим дастурларини молиялаштириш ва ривожлантириш;

- венчур капиталини ривожлантириш: венчур капитални ривожлантириш учун шарт-шароитлар яратиш, шу жумладан венчур фондларда давлат иштироки ва хусусий инвесторларни инновацион стартапларга сармоя киритишни рағбатлантириш.

3. *Инновацион фаолиятни тартибга солиш ва рағбатлантириш:*

- қонунчилик ва меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларни ишлаб чиқиш ва амалга ошириш: Давлат интеллектуал мулкни ҳимоя қилиш, инновацион фаолиятни тартибга солиш ва инновацион лойиҳаларни қўллаб-қувватлашнинг ҳуқуқий асосларини яратади;
- инновацияларга бўлган талабни рағбатлантириш: ички инновацион бозорни ривожлантиришга ёрдам берадиган инновацион маҳсулотлар ва хизматларга талабни қўллаб-қувватлаш бўйича давлат буюртмалари ва дастурларини жорий этиш.

4. *Халқаро ҳамкорлик:*

- халқаро илмий-техник дастурларда иштирок этиш: Давлат халқаро илмий-техникавий дастурлар ва лойиҳаларда фаол иштирок этади, бу эса халқаро тажриба, технология ва инвестицияларни жалб этиш имконини беради;
- инновацион маҳсулотлар экспортини қўллаб-қувватлаш: давлат компанияларга инновацион маҳсулотларини халқаро бозорларга олиб чиқишда, жумладан, кўргазмалар, ярмаркалар ва маркетинг тадбирларини ташкил этишда ёрдам беради.

5. *Ахборот ёрдами:*

- ахборот ресурслари ва платформаларини яратиш. Давлат давлат томонидан қўллаб-қувватлаш имкониятлари, инновацион лойиҳалар ва бозорлар тўғрисидаги маълумотларга киришни таъминлайдиган ахборот ресурслари ва платформаларини яратади;
- инновацияларни оммалаштириш. Инновацияларни оммалаштиришга қаратилган тадбирлар, жумладан, конференциялар, форумлар, танловлар ва кўргазмалар ўтказиш, бу инновацияларга қизиқишни ошириш ва янги иштирокчиларни жалб қилишга ёрдам беради.

Инновацияларни давлат томонидан қўллаб-қувватлаш инновацион-инвестицион фаолликни рағбатлантириш, ҳудудларнинг рақобатбардошлигини ошириш ва барқарор иқтисодий ривожланишини таъминлашнинг муҳим воситасидир.

Хулоса ва таклифлар. Худудларда инновацион-инвестицион фаолиятни ривожлантиришнинг ташкилий-иқтисодий механизмларини такомиллаштириш худудларнинг ривожланишидаги номутаносибликни бартараф этиб, худудларни барқарор ва бир текисда иқтисодий ривожлантиришда, рақобатбардошликни таъминлашда, аҳоли турмуш даражасини яхшилашда, ривожланиши паст бўлган ҳудудларнинг иқтисодий юксалишини таъминлашда муҳим рол ўйнайди. Ўз навбатида юқорида таъкидлаб ўтилган ютуқларни таъминлашда худудларнинг инновацион-инвестицион фаоллигини оширишнинг ташкилий ва иқтисодий механизмларини такомиллаштириш мақсадга мувофиқ. Шу нуқтаи назардан қуйидагиларга алоҳида эътибор қаратиш зарур:

1. Худудларда инновацион-инвестицион фаолликни оширишни қўллаб-қувватлаш ва рағбатлантиришнинг самарали механизмларини ишлаб чиқиш мақсадга мувофиқ. Бунда давлат томонидан молиявий ёрдам бериш, инситутционал ёрдам бериш, инновацион фаолиятни тартибга солиш, халқаро ҳамкорликда ёрдам бериш ва ахборий ёрдам бериш масалаларига алоҳида эътибор қаратиш зарур.

2. Бошқарувда шаффофлик ва давлат институтларининг ҳисобдорлиги механизмини такомиллаштириш зарур.

3. Худудлараро тажриба ва билим алмашишни рағбатлантириш механизмини такомиллаштириш.

4.Инновацион-инвестицион жараёнларни глобал ўзгаришларга мослаштириш.

5. Янги технологиялар ва ечимларни жорий этиш.

6. Иқтисодий барқарорликни мустаҳкамлаш мақсадида инновацион ва сармоявий фаолиятни фаоллаштириш ва ишлаб чиқаришни диверсификациялаш.

7. Инновацион-инвестицион лойиҳаларда янги иш ўринларини яратишга кўпроқ эътибор қаратиш.

8. Кадрлар тайёрлаш тизимини ривожлантиришни рағбатлантириш тизимини такомиллаштириш.

Худудларда инфратузилмани ривожлантириш зарурати, ижтимоий ва экологик барқарорликка эришиш масалалари келгуси тадқиқотимиз объектлари ҳисобланади ва улар тўғрисида алоҳида тўхталамиз.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

1. В.И.Кузнецов, Е.Н.Клочкова Развитие инноваций в совремеенном информационном обществе// Инновации и инвестиции, № 10, 2016г. С.10-15.
2. Питер К.Юнг “Оценка инвестиционных проектов: методы и подходы” (Investment Appraisal: Methods and Models), издательство Wiley. 2015.
3. Алексей Волков Инвестиционные проекты: от моделирования до реализации. Издательство: Вершина, 2016 г. -256С.
4. Б.А.Калтынюк Инвестиционные проекты. Учебник. Издательство Михайлова В.А. Санкт-Петербург.2000г.-422С..
5. Г.А.Александров И.В.Вякина Г.Г.Скворцова Инвестиционный климат региона: сущностьи составляющие // Российское предпринмательство, № 16(214)/ август 2012. С98-103
6. Бирюкова А.И. Оценка инвестиционной привлекательности промышленного сектора региона. Автореферат дисс. канд.экон. наук. – Иркутск, 2004.
7. М.Қ.Пардаев, Т.Х. Мамасоатов, О.М.Пардаев Модернизаци, диверсификация ва инновация –иқтисодий ўсишнинг муҳим омиллари. Монография, Тошкент.: “Наврўз” нашриёти, 2014.
8. Умаров Ф.У. Инновацион-инвестиция фаол тадбиркорликнинг муҳим омили. “Иқтисодиёт ва инновацион технологиялар” илмий электрон журнали. № 1, январь-февраль, 2018 йил.

Contents – Mundarija – Содержание

Маматкулов Илҳом Абдурашидович
ЎЗБЕКИСТОНДА МАКРОИҚТИСОДИЙ РИВОЖЛАНИШНИНГ УСТУВОР ЙЎНАЛИШЛАРИ…… 9

Ҳасанов Тоҳир Абдурашидович
ЎЗБЕКИСТОНДА УЙ-ЖОЙ КОММУНАЛ ХИЗМАТ КЎРСАТИШ ФАОЛИЯТИНИ РИВОЖЛАНИШНИНГ УСТУВОР ЙЎНАЛИШЛАРИ…….. 12

Маматкулов Илҳом Абдурашидович
ЎЗБЕКИСТОНДА ҲУДУДЛАРНИ ИҚТИСОДИЙ РИВОЖЛАНИШНИНГ УСТУВОР ЙЎНАЛИШЛАРИ…… 15

Umed Farmonkulovich Radjabov
SPORT FEDERATSIYALARI VA ASSOTSIATSIYALARI BOSHQARUV FAOLIYATI OPTIMIZATSIYASI..... 20

Musayeva Shoira Azimovna
TRENDS IN MARKET VALUE CHANGES IN ENTERPRISES AND WAYS OF IMPROVEMENT…….. 27

Usmanov Z.B.
ISTE'MOL MAHSULOTLARI ISHLAB CHIQARISH VA SOTISHNI RIVOJLANTIRISH QONUNIYATLARI…... 34

Usmanova Dilfuza Ilkhomovna
WAYS TO IMPROVE DISTRIBUTION CHANNELS OF GOODS IN PRODUCTION ENTERPRISES…….. 44

Salieva Aziza Dauletbay qizi
QISHLOQ XO'JALIGINI INNOVATSION BOSHQARISHNING NAZARIY-USLUBIY VA O'ZIGA XOS JIHATLARI..... 49

Abrakhmatov Azizbek Usmonovich
THE ROLE OF INTERNATIONAL FINANCIAL INSTITUTIONS IN TRANSFORMING UZBEKISTAN'S AUTOMOTIVE INDUSTRY. THE CASE OF UZAUTO MOTORS……. 54

Burkhanov Alisher Hadjimuradovich
IMPORTANT FACTORS FOR DETERMINING AND PROMOTING NEW ECONOMIC RELATIONS IN THE AGRICULTURAL FIELD..... 58

Ataev Farrukh
DRIVERS OF TOTAL FACTOR PRODUCTIVITY: EVIDENCE FROM THE GREAT SILK ROAD REGION…… 63

Ermatov Musojalil Komilovich
BIZNES FAOLIYATINING FUNKSIYALARI…… 71

Saidrasulov Sardor Saidaminovich, Saidrasulova Kamolakhon Saidaminovna
ECONOMIC AND FINANCIAL REFORMS IN UZBEKISTAN: KEY DEVELOPMENTS AND COMPARISONS……. 75

Asghar Mehmood Sufyan
IMPORTANCE OF TOURISM INFRASTRUCTURE DEVELOPMENT FOR REGIONS AND DESTINATIONS. TOURISM INFRASTRUCTURE DEVELOPMENT PLAN IN UZBEKISTAN…… 80

Yo'ldasheva Nasiba, Raxmatullayeva N.B.
QURILISH MATERIALLARI SANOATI KORXONLARIDA BARQAROR INNOVATSION FAOLLIK VA EKOLOGIK TOZA MATERIALLAR ISHLAB CHIQARISH…….. 89

Karimov Jamshid Abduqayum o‘g‘li
INVESTITSION LOYIHALARNI MOLIYALASHTIRISH MEXANIZMI SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA ILG‘OR XORIJIY TAJRIBALARDAN O‘ZBEKISTON SHAROITIDA FOYDALANISH MASALALARI……. 94

Zaxidov Dilshodbek G‘ulomjon o‘g‘li
ASOSIY VOSITALARNI AMORTIZATSIYASINI HISOBLASH DASTURI ORQALI RISKLARNI KAMAYTIRISH…….. 99

Bekmirzayev Mirzoxid Adashaliyevich
QISHLOQ XO‘JALIGI RIVOJLANISHINI BYELGILOVCHI OMILLARNING DAVLAT IQTISODIY XAVFSIZLIGINI MUSTAHKAMLASHGA TA’SIRI..... 103

Saydullayev Shaxzod
POST-IPO: LIKVIDLIK VA BOZOR KO‘RSATKICHLARINING TAHLILI..... 108

Ruzikulova Dilnoza Xoliqovna
INSON KAPITALIGA OID EVOLYUTSION NAZARIYALAR TAHLILI……..…… 114

Yuldasheva Nilufar Abduvaxidovna
SANOAT KORXONALARINING RAQOBATBARDOSHLIK DARAJASINI BAHOLASH ASOSIDA INNOVATSION JARAYONLARNI BOSHQARISHNI TAKOMILLASHTIRISH..... 120

Usubjonov Zaxriddin Vasliddin o‘g‘li
QURILISH MATERIALLARI BOZORIDA RAQAMLI MARKETING STRATEGIYALARI VA SUN’IY INTELLEKT TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH IMKONIYATLARI……. 126

G‘ulamov Ilhom Akramovich, Ismailov A.M.
INNOVATSION FAOLLIKNI OSHIRISH ASOSIDA QURILISH MATERIALLARI SANOATI KORXONALARINING IQTISODIY MEXANIZMLARINI TAKOMILLASHTIRISH..... 131

Муйдинов Эркин Джамалдинович
КИЧИК ВА ЎРТА БИЗНЕС КОРХОНАЛАРИ АУДИТНИ ЎТКАЗИШ ХУСУСИЯТЛАРИ ВА АУДИТ РИСКИГА ТАЬСИР ҚИЛУВЧИ ОМИЛЛАР..... 136

Ниязимбетов М.Қ.
МИНТАҚА ИҚТИСОДИЙ ТИЗИМИНИНГ НОАНИҚЛИК ШАРОИТЛАРГА МОСЛАШУВИ МУАММОСИ..... 142

Ниязимбетов М.Қ.
ИҚТИСОДИЙ ЖАРАЁНЛАРНИ ТАДҚИҚ ЭТИШДА ФРАКТАЛ ПАРАДИГМАСИ..... 145

Usmonaliyev Otayor
NAMANGAN VILOYATIDA TURIZM SOHASINI RIVOJLANTIRISHNING IQTISODIY IMKONIYATLARI..... 149

Назарова Феруза Усмоновна
ҚИШЛОҚ ҲУДУДЛАРИНИ АНИҚЛАШ МЕЗОНЛАРИНИНГ ҚИЁСИЙ ТАҲЛИЛИ..... 153

Tursunov Iskandar
THE ROLE OF WAQF IN SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT: GLOBAL EXPERIENCES AND CASH WAQF OPPORTUNITIES IN UZBEKISTAN…… 161

Utkirov Abbos
SERVQUAL AS A TOOL FOR MEASURING AND ENHANCING HIGHER EDUCATION SERVICE QUALITY…… 170

Gulyamova Nodira Gafurovna
OLIY TA’LIM MUASSASALARIDA MARKETING STRATEGIYALARI VA SUN’IY INTELLEKT TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH IMKONIYATLARI…… 175

Rajabov Navruzbek Azimjonovich
MAISHIY XIZMATLAR SOHASINI RIVOJLANTIRISH ASOSIDA KAMBAG‘ALLIKNI QISQARTIRISH KLASSIFIKATSIYASI VA UNING IJTIMOIY-IQTISODIY OQIBATLARI..... 179

Usmanov Ilkhom Achilovich, Rakhimova Nilufar Abduazizovna
APPLICATION OF WORLD EXPERIENCE IN SELF-REGULATION IN THE FIELD OF CONSTRUCTION…… 184

Mamasoatov Dilshod Ravshanovich
RAQAMLI PLATFORMALAR TOMONIDAN YARATILGAN EKOTIZIMLARDA TADBIRKORLIK SUBYETLARINING ISHTIROK ETISHINING AFZALLIKLARI……. 189

Utkirov Abbos Meylievich, Baxtiyorova Shirin Asrorjon qizi
SUSTAINABLE PRACTICES AND QUALITY EDUCATION IN INFLUENCING CONSUMER PREFERENCES AND ENGAGEMENT IN ECOTOURISM DESTINATIONS…. 195

Қодиржонов Адхамжон Мухторжон ўғли
ХАЛҚАРО САВДОДА ХИЗМАТЛАР ТАСНИФИ..... 206

Бектемиров Абдумалик, ХУДУДЛАРНИНГ ИННОВАЦИОН-ИНВЕСТИЦИОН ФАОЛЛИГИНИ ОШИРИШНИНГ ТАШКИЛИЙ-ИҚТИСОДИЙ МЕХАНИЗМАЛАРИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ..... 210

Бектемиров Абдумалик, ХУДУДЛАРНИНГ ИННОВАЦИОН-ИНВЕСТИЦИОН ФАОЛЛИГИНИ ОШИРИШНИНГ ТАШКИЛИЙ-ИҚТИСОДИЙ МЕХАНИЗМАЛАРИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ..... 220

International scientific journal Management, Marketing and Finance

VOLUME 1 ISSUE 4
SEPTEMBER, OCTOBER, NOVEMBER 2024

“Menejment, marketing va moliya” xalqaro ilmiy jurnali
2024-yil 4-soni

Published: 30.11.2024. Font: “Times New Roman”.

Ilmiy maqolalarga qo‘yiladigan texnik talablar:

“Management, Marketing and Finance” xalqaro ilmiy jurnali oliy ta’1im muassasalarining professor-o‘qituvchilari va ilmiy izlanuvchilari tomonidan olib borilayotgan ilmiy-tadqiqot ishlari natijalarini ilmiy maqola tarzida chop etadi. Shuningdek jurnalga ishlab chiqarish tashkilotlari va korxonalarida faoliyat ko‘rsatib, ilmiy-tadqiqot ishlarini olib borayotgan hodimlarning ham ilmiy maqolalari kiritiladi.

“Management, Marketing and Finance” xalqaro ilmiy jurnali quyidagi yo‘nalishlar bo‘yicha maqolalar qabul qiladi:

05.00.00 - TEXNIKA fanlari;

08.00.00 - IQTISODIYOT fanlari;

12.00.00 - YURIDIK(Huquq) fanlari.

Jurnalning rasmiy tillari: o‘zbek, ingliz, rus.

- maqolalar ilmiy jurnal yo‘nalishlariga oid dolzarb mavzularda, ilmiy tahlil va tugallangan fikrlar asosida amaliy tavsiyalar bilan taqdim etilishi lozim.

- maqolalar hajmi – 5 betdan ortiq bo‘lmasligi lozim.

- matn formati: MS Word, Times New Roman shrifti, 12 kegl kattalikda bo‘lishi kerak. Satrlar oralig‘i 1,5 interval. Chegara o‘lchovlari: barcha tomondan – 2 sm. Matn boshlanishida 1 sm satr boshi tashlanadi.

- rasm va jadvallar nomlanishi arab raqamlari bilan belgilanishi (1-rasm, 1-jadval va h.k.), maqola matnida ularga havola etish lozim; jadvallar ichidagi yozuvlar 12 kegl bo‘lishi kerak. Foydalanilgan adabiyotlarga matnda havola beriladi.

- maqola nomi va muallif (hammualliflar)ning familiyasi, ismi-sharifi katta harflar bilan 12 keglda (ilmiy darajasi, ilmiy unvoni, ish joyi, lavozimi, telefon raqami, e-mail kichik harflar bilan) o‘rta qismiga joylashtiriladi.

“Management, Marketing and Finance” xalqaro ilmiy jurnalida har bir maqolaga DOI raqam olinib, Polshaning Indeks Copernikus(OAK12), Yevropaning Zenodo va Open Aire, Rossiyaning Cyberlinenka, Angliyaning Europub xalqaro ilmiy bazalariga va www.jmmf.uz saytiga joylanadi, Google akademiya xalqaro ilmiy qidiruv tizimida indekslanadi.

Har bir muallif bir vaqtning o‘zida yakka va hammualliflikda maqola bilan qatnashishi mumkin.

Maqola elektron shaklda +998 95 863 63 40 (https://t.me/ Science_MMM_journal) telegram profili orqali qabul qilinadi.

Shuningdek maqolalar journalmmf@gmail.com elektron manzillariga yuborilishi mumkin.

Maqolalar har oyning 25-kuniga qadar qabul qilinadi.

Jurnalning nashr etilish sanasi: har oyning so‘nggi sanasi.

Jurnalning rasmiy sayti: https://jmmf.uz

Ma’lumot uchun telefonlar: +998 95 863 63 40; +998 90 992 00 95 (MDIST).